

SOTAHISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

23

2004

TOIMITUSKUNTA

Ahti Lappi,
Ove Enqvist, Antti Juutilainen,
Ohto Manninen, Anssi Saari,
Pekka Saloranta

ENGLISH SUMMARIES

J.E.O. Screen

SOTAHISTORIALLINEN
AIKAKAUSKIRJA

23

Helsinki 2004

SUOMEN SOTAHISTORIALLINEN SEURA
SOTAMUSEO

JOURNAL OF MILITARY HISTORY

23

PUBLISHED BY:
THE MILITARY HISTORY
SOCIETY OF FINLAND AND
THE MILITARY MUSEUM OF FINLAND

ISSN 0357-816X

RT-Print Oy
Pieksämäki 2004

LUKIJALLE

Sotahistoriallinen Aikakauskirja on jo yli 30 vuotta ollut Suomen sotahistoriallisen tutkimuksen arvokas julkaisufoorumi. Sotahistoriallisen Aikakauskirjan n:o 23 julkaiseminen tapahtuu tavallista juhlavammis-
sa merkeissä. Suomen Sotahistoriallinen Seura vietti 60-vuotisjuhlaan-
sa tammikuussa 2004 ja jatkosodan päättymisestä tuli kesällä kulu-
neeksi myös 60 vuotta. Molemmat teemat näkyvät aikakauskirjan sisäl-
lössä.

Juhlavuoden alussa Sotahistoriallinen Seura muutti nimensä Suo-
men Sotahistorialliseksi Seuraksi. 60-vuotisjuhlaseminaarissa 19.1.2004
tarkasteltiin Suomen sotahistorian lähde- ja aineistotilannetta asiantun-
tijaesitelmien valossa. Niistä kolme julkaistaan tässä kirjassa. Puheen-
johtajan seminaaripuheessaan esittämät ajatukset osoittavat yhdistyk-
semme kehityksen suuntaviivat.

Seura on aloittanut julkaisutoimintansa yhdessä Sotamuseon kanssa
vuonna 1971. Sotamuseon tuki toimitustyössä onkin ollut tärkeää.
Julkaisun nimenä on vuodesta 1980 ollut Sotahistoriallinen Aikakaus-
kirja. Julkaistuista 23:sta kirjasta löytyy runsaasti artikkeleita ja tuhan-
sia sivuja sotahistoriaa. Aikakauskirjojen lisäksi on julkaistu kahdeksan
muuta kirjaa. Seuran omien jäsenten panos on ollut merkittävä tasok-
kaiden artikkelien kirjoittamisessa ja hankkimisessa. Kansainvälisty-
misestä on osoituksena ulkomaisten kirjoittajien esiintyminen tämän-
kin kirjan sivuilla.

Aikakauskirjan toimituskunta pyrkii aikakauskirjojen sisällössä mah-
dollisuuksien mukaan ottamaan huomioon historiallisten tapahtumien
merkkivuodet, kuten nyt jatkosodan päättymisen ja Lapin sodan alka-
misen 60 vuotta sitten. Tällaisia ajankohtaisia artikkeleita toivotaan
sotahistorian tutkijoilta. Tämä ei estä julkaisemasta mielenkiintoisia
sotahistoriallisia artikkeleita muistakin aiheista. Vaikka yhdistyksen
toiminnan painopiste on Suomen sotahistoriassa, julkaistaan kriteerit
täyttäviä artikkeleita myös muiden maiden sotahistoriasta. Nuorille tut-
kijoille aikakauskirja on oivallinen ja arvovaltainen foorumi tutkimus-
tulosten julkaisemiselle. Laajemmista tutkimustöistä voidaan julkaista
supistettuja tiivistelmiä.

Toimituskunta esittää kaikille kirjoittajille, kääntäjille ja avustajille
parhaat kiitokset ansiokkaista artikkeleista – niitä tarvitaan jatkossakin.

Toimituskunta esittää myös Maanpuolustuksen kannatussäätiölle kunnioittavat kiitokset seuran vuosijulkaisuun saamastaan tuesta.

Lopuksi huomautettakoon, että kirjoittajilla on vastuu heidän esittämistään mielipiteistä.

AHTI LAPPI

SISÄLLYS

AHTI LAPPI (Toim.)	
Suomen Sotahistoriallinen Seura ry – Krigshistoriska Samfundet i Finland rf 1944–2004	9
MARKKU PALOKANGAS	
Suomen sotahistorian museoiminen ja esineelliset lähdeaineistot	21
VELI-MATTI SYRJÖ	
Asiakirjat Suomen sotahistorian tutkimuksen lähteinä	35
ANTTI JUUTILAINEN	
Talvi- ja jatkosodan komentajista laadittujen henkilökuvien anti sotahistorian tutkijoille	67
MAUNO JOKIPII	
Mannerheim ja saksalaiset	90
MARKKU SALOMAA	
Punaupseeri Saviranta alias ”Alanne”	115
K. B. STRELBITSKIJ	
Suomen ja Puolan Neuvostoliittoon kohdistunut tiedustelu yhteistyö 1921–1939	122
OHTO MANNINEN	
Miehityshasta välirauhaan	134
CARL-FREDRIK GEUST	
Neuvostoliiton kaukotoimintailmavoimat kesän 1944 suurhyökkäyksessä Karjalan kannaksella	143

DMITRI FROLOV

Neuvostoliiton sotavankien ja internoitujen
hallinto 1939–1953 159

ERKKI KÄKELÄ

Taistelut Ylimaan erämaassa Lapin sodassa
lokakuussa 1944 190

SOTAHISTORIALLINEN SEURA ry. – KRIGSHISTORISKA
SAMFUNDET rf.

Toimintakertomus vuodelta 2003 228

CONTENTS

AHTI LAPPI (Ed.)	
The Military History Society of Finland, 1944–2004	9
MARKKU PALOKANGAS	
The Development of Finland's Military History	
Museum Collections	21
VELI-MATTI SYRJÖ	
Documents as Sources for Research into the Military	
History of Finland	35
ANTTI JUUTILAINEN	
The Contribution of the Biographies of the Military	
Commanders of the Winter and Continuation	
Wars to Researchers on Military History	67
MAUNO JOKIPII	
Mannerheim and the Germans	90
MARKKU SALOMAA	
The Red Officer Saviranta, alias Alanne	115
K. B. STRELBITSKIJ	
Finnish-Polish Intelligence Cooperation against	
the Soviet Union, 1921–1939	122
OHTO MANNINEN	
From the Threat of Occupation to the Armistice	134
CARL-FREDRIK GEUST	
The Soviet Long-Range Air Force during the Great	
Offensive on the Karelian Isthmus in Summer 1944	143

DMITRI FROLOV

The History of the Soviet Main POW and Internees
Administration, 1939–1953 159

ERKKI KÄKELÄ

Battles in the Wilderness of Ylimaa during the Lapland
War in October 1944 190

Ahti Lappi (Toim.)

SUOMEN SOTAHISTORIALLINEN SEURA RY – KRIGSHIS- TORISKA SAMFUNDET I FINLAND RF 1944–2004

Seura vietti 60-vuotisjuhlaansa Helsingissä tammikuun 19. päivänä 2004 pitämällä päivällä juhlaseminaarin ja viettämällä iltajuhlaa. Säätytalossa järjestetyn seminaarin ohjelmassa oli Seuran puheenjohtajan puhe sekä puolustusvoimain johdon ja Tieteellisten Seurain valtuuskunnan tervehdykset. Tervehdysten jälkeen palkittiin Seuran toiminnassa ansioituneita jäseniä. Seminaarissa kuultiin neljä esitelmää sotahistoriallisista aiheista.

Seuran synty ja kehittyminen

Seuran katsotaan saaneen alkunsa, kun jatkosodan aikana perustettiin 18.1.1944 Sotamuistoyhdistys r.y. – Krigsminneförening r.f. Sen toiminta oli kuitenkin varsin vähäistä. Vuonna 1949 yhdistys sai nimen Sotamuseoseura ry – Krigsmuseiförening rf. Tästä yhdistys kehittyi 1950-luvulla sotahistorian yleisseuraksi. Tämän mukaisesti seuran nimeksi muutettiin keväällä 1957 Sotahistoriallinen Seura ry – Krigshistoriska Samfundet rf. Vuoden 2004 alusta yhdistyksen nimeksi tuli Suomen Sotahistoriallinen Seura ry – Krigshistoriska Samfundet i Finland rf. Seura toimii edelleenkin tiiviissä yhteistyössä Sotamuseon kanssa.

Seura on julkaissut 22 aikakauskirjaa. Sotamuseon vuonna 1948 aloittamaa julkaisuutoimintaa jatkettiin vuodesta 1971 alkaen yhteistoi-
minnassa seuran kanssa. Julkaisun nimenä on vuodesta 1980 ollut ”Sotahistoriallinen aikakauskirja”. Lisäksi seura on julkaissut kahdeksan muuta teosta.

Seuran puheenjohtajan avajaispuhe

Seuran puheenjohtaja, everstilutnantti, valtiotieteen maisteri Ari Rautio lausui juhlaseminaarin alkajaisiksi seuraavaa:

Arvoisat sotiemme veteraanit, ärade krigsveteraner

Arvoisat kutsuvieraat

Hyvät seuramme kunniajäsenet ja jäsenet, bästa medlemmar!

Olemme kokoontuneet Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Krigshistoriska Samfundet i Finland 60-vuotisjuhlaseminaariin. Seminaarista päätettäessä oli seuramme nimi vielä Sotahistoriallinen Seura – Krigshistoriska Samfundet. Seuran vuosikokous teki jo viime vuoden helmikuussa päätöksensä Seuran uusista säännöistä. Niiden myötä jäsenistömme hyväksyi seurалlemme myös uuden nimen.

Suomen Sotahistoriallinen Seura on 60-vuotisen toimintansa aikana kehittänyt Suomen talvisodan ja jatkosodan muiston vaalijasta ja Sotamuseon kannatusyhdistyksestä sotahistorian yleisseuraksi, joka toimii valtakunnallisena yhdyssiteenä sotahistorian kaikkien osa-alueiden tutkijoille ja harrastajille. Aikakausi on laajentunut talvi- ja jatkosodasta käsittämään koko historiamme. Toiminnallinen painopisteemme on yksiselitteisesti Suomen sotahistoriassa, mutta olemme kiinnostuneita myös muiden maiden ja jopa maanosien sotahistoriasta.

Suomen Sotahistoriallisen Seuran tarkoituksena on edistää sotahistoriallista tutkimustyötä ja asianharrastusta. Se on tapahtunut erilaisten jäsentilaisuuksien muodossa ja julkaisemalla sotahistoriallisia tutkimustöitä Sotahistoriallisessa Aikakauskirjassa tai taloudellisten mahdollisuuksien mukaan seuran erillisjulkaisusarjassa.

Suomen Sotahistoriallisen Seuran koko 60-vuotisen taipaleen aikana ovat sen suhteet puolustusvoimiin olleet moitteettomat. Sotatieteen Laitos ja sen edeltäjät olivat Seuran luonnollisia yhteistyökumppaneita. Tänäpä nämä yhteistyökumppanit, eli Sotamuseo, Sotahistorian laitos, Maanpuolustuskorkeakoulun kirjasto ja Sota-arkisto kuuluvat Maanpuolustuskorkeakouluun. Konkreettisin yhteistyö vallitsee Sotahistoriallisen Seuran ja Sotamuseon välillä. Se ryhtyi Sotahistoriallisen Aikakauskirjan toiseksi julkaisijaksi Seuran rinnalle Sotatieteen Laitoksen lakkauttamisen jälkeen.

Suomen Sotahistoriallinen Seura on Tieteellisten seurain valtuuskunnan jäsenseura. Tieteellisten seurain valtuuskunta on ollut merkittävin

Seuran puheenjohtaja Ari Raunio juhlaseminaarissa. (Kuva: Ove Enqvist)
Ari Raunio, chairman of the Society, at the anniversary seminar.

yhteytemme historian alan muihin tieteellisiin seuroihin. Erityisesti kahden seuran toiminta liittyy merkittävässä määrin sotahistoriaan. Suomen Sotahistorian Komission päätoiminta liittyy sotahistoriaan ja Suomen Sotatieteellisen Seuran yhtenä toimialueena on sotahistoria. Pääallekkäisyyttä ei ole, kun otetaan huomioon eri seurojen jäsenkriteerit. Suomen Sotahistoriallinen Seura on järjestö, jossa toimivat rintarinan sekä sotahistorian tutkijat että sotahistorian tutkimusten lukijat eli sotahistorian harrastajat. Sotahistorian yleisseurana toivomme, että yhä useammat sotahistorian eri osa-alueiden erikoisseurat liittyvät Suomen Sotahistoriallisen Seuran yhteisöjäseniksi.

Seuramme nimenmuutoksella on tietty symboliarvo kansainvälistymisen kasvulle myös sotahistorian tutkimuksessa. Samalla kun seuramme uusi nimi korostaa suomalaisuutta, avasi Patentti- ja rekisterihallituksen hiljattain päättämä seuramme sääntöjen hyväksyminen Suomen Sotahistoriallisen Seuran jäsenyyden myös ulkomaalaisille.

Haluaisin väittää, että seuraavan vuosikymmenen aikana merkittävimmät tutkimustulokset Suomen sotahistoriasta sekä itsenäisyytemme ajalta että aikakausilta ennen sitä syntyvät monikansallisissa tutkimusprojekteissa. Sellaisissa, joissa kaikkien osapuolten arkistolähteitä tarkastellaan samanaikaisesti. Ennustajaksi en halua ryhtyä, mutta uskon, että sotahistorian kuvamme tulee osin muuttumaan tai ainakin merkittävästi syvenemään seuraavan vuosikymmenen aikana.

Oman tarkennuksensa viime sotiemme sotahistorian kuvaan ovat jo tähän mennessä antaneet eri yliopistojen piirissä tehdyt varsinaista sodankäyntiä käsitelleet väitöskirjat. Sotilasopetuslaitosten panostukset tieteelliseen tutkimustyöhön ovat merkittävästi kasvaneet Maanpuolustuskorkeakoulun perustamisen jälkeen. Tämä on vahvistanut ja monipuolistanut puolustusvoimissa tehtävää sotahistorian tutkimusta. Näin juhlapäivänä uskallan jopa väittää, että sotahistorian tutkimus voi hyvin.

Muistelen jostain lukeneeni, että varsinainen vapaa historiantutkimus on mahdollista vasta kun historiallinen murros tai monien vuosikymmenien, ellei jopa vuosisatojen aika luo riittävää aikaperspektiiviä taapahtumiin niin, että niitä voidaan tarkastella kiihkottomasti ilman poliittisia tai isänmaallisia intohimoja.

Kylmän sodan päättyminen kelvannee murrokseksi ja lähes kuusikymmentä vuotta jatkosodan päättymisestä vapauttanevat Suomen sotahistorian nykyiset tutkijat tarpeesta antaa nykypäivän vaikuttaa tietoisesti tai tiedostamatta tutkimusraporttien sisältöihin.

Viime aikoina on sotahistoria ollut ehkä tavallista enemmän esillä

myös tiedotusvälineissä. Näiden tapahtumien innoittamana täydennän vähän ennakkoon valmistelemaani avausta.

Haluaisin vain muistuttaa, että kylmän sodan aikaisen yleiseen tietoisuuteen muodostuneen sotahistoriallisen kuvan täydentäminen ei käy tämän päivän informaatiotulvassa helposti.

Hiljattain Lento-osasto Kuhlmeystä televisiossa esitetty dokumentti sai monet sotahistoriasta kiinnostuneet kommentoimaan siinä esitettyjä asioita heille uusina. Seuramme jäsenen everstiluutnantti Hannu Valtosen tutkimus Lento-osasto Kuhlmeij julkaistiin vuonna 1991.

Perustiedot esimerkiksi neuvostoliittolaisista ja suomalaisista sotavangeista, vankikuolleisuuksista ja Suomesta luovutetuista sotavangeista jatkosodan aikana Saksaan – tosin ilman juutalaisnäkökulmaa – ja sotien jälkeen Neuvostoliittoon vastoin tahtoaan luovutetuista heimo- ja sotilajoonien sotilaista on ollut luettavissa mm. Jatkosodan historian kuudennessa osassa. Se ilmestyi vuonna 1994.

Vår kära förening Krigshistoriska Samfundet i Finland rf har under sina 60 verksamhetsår förändrats i sin verksamhet från en tvåspråkig förening till enbart finskspråkigt. Det svenskspråkiga medlemsunderlaget är för litet. Föreningen har nog arrangerat tillställningar på svenska. Senast i höstas när vår systerförening Armémusei Vänner från Sverige var på besök. Då var seminariespråket svenska och för ett föredrag engelska. Idag måste vi nöja oss med enbart ett finskspråkigt jubileumsseminarium. Trots detta önskar jag att också våra svenskspråkiga medlemmar kommer att vara nöjda med dagens tillställningar.

Seuramme varapuheenjohtajan, dosentti Eero Elfvingrenin johtaman ohjelmatoimikunnan valmistelema juhlaseminaari käsittelee Suomen sotahistorian aihe-, aineisto- ja lähdetilannetta.

Edistäköön tämä Suomen Sotahistoriallisen Seuran juhlaseminaari omalta osaltaan sotahistoriallista tutkimustyötä ja asianharrastusta.

Arvoisa yleisö, minulla on ilo ja kunnia toivottaa teidät kaikki tervetulleiksi tähän Suomen Sotahistoriallisen Seuran 60-vuotisjuhlaseminaariin.

Ärade deltagare, välkommen till detta jubileumsseminarium. Tervetuloa!

Puolustusvoimien johdon tervehdys

Pääesikunnan päällikkö, kenraaliluutnantti Kari Rimpi esitti juhlivalle Seuralle puolustusvoimien johdon tervehdyksen.

Arvoisat kunniakansalaisemme, sotiemme veteraanit,
Suomen Sotahistoriallisen Seuran herra puheenjohtaja,
Hyvät Seuran jäsenet,
Kunnioitettu seminaari- ja juhlayleisö!

Sallikaa minun aivan aluksi tuoda ja välittää tähän juhlaamme Pääesikunnan ja erityisesti koko puolustusvoimiemme kunnioittavat tervehdykset Suomen Sotahistoriallisen Seuran nyt viettäessä 18. tammikuuta 1944 alkanutta 60-vuotistaivaltaan.

Suomen itsenäisyys oli vaakalaudalla Talvi- ja Jatkosodissamme. Moni muukin tuon ajan valtio kamppaili samalla tavalla itsenäisyytensä puolesta. Monet maat myös miehitetiin toisen maailmansodan myllerryksessä. Suomi sen sijaan torjui miehityksen ja säilytti itsenäisyytensä. Suomen kansa seisoి päättäväisesti valtionjohdon viitoittamalla tiellä kolmen sodan vaikeina aikoina. Toki tiemme oli kivinen ja äärimmäisen raskas. Sotiemme kunnioitetut veteraanit kantoivat tästä suurimman taakan. Heidän tekojensa ansiosta siniristilippu voi liehua tänäkin päivänä vapaasti.

Suomi on historian saatossa kokenut vaiherikkaan kehityksen. Noin 60 vuotta sitten taistelimme olemassaolostamme ja nyt olemme Euroopan Unionin jäsenmaana mukana maailman vauraimpien valtioiden yhteisössä itsenäisenä kansakuntana. Olemme tekemässä päätöksiä yhdessä samoja arvoja edustavien kansojen rinnalla – ylpeänä historiamme sekä kansallisesta identiteetistämme.

Historian kehityskaari muodostaa oleellisen perusteen nykyiselle turvallisuus- ja puolustuspolitiikallemme. Turvallisuuteemme vaikuttavissa tekijöissä on pysyviä osakokonaisuuksia, kuten vaikkapa vain esimerkiksi sijaintimme maailman kartalla.

Toisaalta turvallisuuspoliittisessa ympäristössämme tapahtuu myös jatkuvia muutoksia. Esimerkkinä tästä on Euroopan turvallisuusrakenteiden kehitys. Sotilaallisen kahtiajaon purkauduttua Naton rooli Euroopassa on muuttunut. NATO:n jäsenmäärä kasvaa muun muassa lähi-maittemme – Viron, Latvian ja Liettuan – liittyessä liittoon.

Balkanin, Afganistanin ja viimeisimpänä Irakin tapahtumat ovat vai-

kuttaneet laajasti moniin valtioihin ja niiden välisiin suhteisiin. Useat maat, Suomi mukaan lukien, ovat osallistuneet kriisinhallintaoperaatioihin Balkanin ja Afganistanin alueilla. Irakin sodan jälkeinen vakautamisoperaatio on käynnissä.

Sotahistoriallinen tutkimus on oleellinen instrumentti maamme kehittymisen tarkasteluun. Erityisen tärkeää on omien sotiemme tutkimus. Myös uusimpien, maamme ulkopuolella käytyjen sotien tutkimus ja tulosten analysointi auttaa meitä ymmärtämään nykyisyyttä ja arvioimaan tulevaisuutta. Tulevaisuuden taistelukentillä käytettävät aseet, taktiikat ja menettelytavat lienevät samantapaisia, kuin mitä käytettiin esimerkiksi Persianlahden tai Irakin sodissa.

Suomen Sotahistoriallisen Seura on omalla merkittävällä panoksellaan ollut edistämässä sotahistorian tutkimusta ja harrastusta sekä tehnyt sotahistoriaa tunnetuksi kansamme keskuudessa. Seuralla ollut on ollut koko historiansa ajan voimakas sidos puolustusvoimiin. Jäsenmäärä on kasvanut jatkuvasti sen ollessa tällä hetkellä lähes 600 henkeä.

Toiminnastanne tärkeän osan ovat muodostaneet esitelmätilaisuudet sekä sotahistorialliset matkat lähialueille ja Keski-Eurooppaan. Esitelmöitsijöinä tilaisuuksissanne ovat toimineet osajat aina presidentistä ja professoreista arkeologian opiskelijaan ja yliluutnanttiin. Aihepiiritkin ulottuvat itsenäisyyttä edeltävästä ajasta Israelin sotataitoon.

Seura on arvovalloillaan myös tukenut tai pannut alulle useita erilaisia museo- ja muistomerkkihankkeita sekä toiminut lausunnonantajana eri viranomaisille aina lakiluonnoksia myöten. Julkaisutoimintanne on ollut mittavaa. Erityisesti haluan mainita julkaisemanne jo 22. Sotahistoriallisen Aikakauskirjan viime vuosien tapaan yli 250-sivuisena sisältäen erittäin tasokkaita yhdistyksen jäsenten kirjoittamia artikkeleita.

Toimintanne sotahistorian ja samalla koko puolustusvoimien ja kansamme hyväksi on ollut esimerkillistä. Totta on, että jos ei tiedä menneisyyttä, ei ole tulevaisuutta.

Puolustusvoimien puolesta onnittelen Suomen Sotahistoriallista Seuraa ja erityisesti sen herra puheenjohtajaa juhlapäivän johdosta. Kiitän erinomaisesti tehdystä työstä ja toivotan valoisaa tulevaisuutta yhteisen asiamme monipuoliseksi edistämiseksi.

Ansioituneita sotahistorian harrastajia palkittiin

Seuran puheenjohtaja suoritti palkitsemisen lausuen muun muassa seuraavaa:

Arvoisa yleisö – ärade åhörare!

Suomalaiskansalliseen tyyliin kiitosten jakamisessa Suomen Sotahistoriallinen Seura on ollut kitsas. Säännöt Seuran palkitsemismuodoista hyväksyttiin jo Seuran 40-vuotisjuhlallisuuksiin liittyen 1984.

Niukkaa linjaa ei voi selittää rajallisilla resursseilla. Turhan moni sotahistoriallista tutkimustyötä edistänyt on jäänyt ilman Suomen Sotahistoriallisen Seuran kiitosta.

Tänään seura palkitsee aikaisempiin vuosiin verrattuna monia henkilöitä, mutta vieläkin taitaa turhan moni sotahistorian parissa puurtava jäädä ilman Seuran huomiota.

Suomen Sotahistoriallisen Seuran hallitus on päättänyt palkita sotahistoriallisen tutkimustyön ja asianharrastuksen edistämisestä kolme henkilöä kultaisella ansiomerkillä ja kahdeksan henkilöä hopeisella ansiomerkillä.

Ansioimerkeillä palkitseminen juhlaseminaarissa. (Kuva: Ove Enqvist)
Merit awards were granted at the anniversary seminar.

Kultaisella ansiomerkillä palkitut

- Eversti Sampo Ahto

Eversti Sampo Ahto on eturivin tunnustettuja sotahistorioitsijoitamme. Opettajan ja tutkijatyönsä ohella hän on julkaissut runsaasti alaa koskevia artikkeleita ja kirja-arvosteluja ja näin levittänyt sotahistorian tietoutta. Kirjallisesta tuotannosta mainittakoon teokset Talvisodan henki ja Aseveljet vastakkain. Ahto on saanut laajaa ja varauksetonta kiitosta lukuisten sotahistoriallisten matkojen asiantuntijaoppaana toimimisesta.

- Valtiotieteen maisteri, Sotamuseon johtaja Markku Palokangas

Sotamuseon johtaja, valtiotieteen maisteri Markku Palokangas, on pitkään ja aktiivisesti toiminut Sotahistoriallisessa seurassa seuran sihteerinä, vuosikirjan toimitusneuvoston puheenjohtajana, hallituksen jäsenenä ja varapuheenjohtajana. Lisäksi hän on julkaissut lukemattomia artikkeleilta ja useita kirjoja, joista kolmiosainen Sotilaskäsiaseet Suomessa 1918–1988 on alansa perusteos.

- Professori Mauno Jokipii

Jyväskylän yliopiston emeritusprofessori Mauno Jokipii on sotaveteraani ja arvostettu historian tutkija, jota Sotahistoriallinen seura on kiitollisena saanut käyttämään esitelmöitsijänä ja vuosikirjamme kirjoittajana. Hänen sotahistorian alaan kuuluvista teoksistaan mainittakoon Jatkosodan synty ja Panttipataljoona, Suomalaisen SS-joukon historia.

Hopeisella ansiomerkillä palkitut

- Diplomiekonomi, Per-Olof Ekman

Diplomiekonomi Per-Olof Ekman, sotaveteraani, on jo pitkään ollut maamme tunnetuimpia ja arvostetuimpia modernin merisotahistorian tuntijoita ja tutkijoita. Hän on julkaissut aiheesta lukemattomia artikkeleita ja useita kirjoja, mm. Havsvargar, Sjöfront ja Krigsvardag sekä vastaavat teokset suomeksi.

- Varatuomari Simo Kärävä

Varatuomari Simo Kärävä, Suomen Sotaveteraaniliiton kunniapuheenjohtaja, on veteraanityön ohella kirjoittanut lukuisia sotahistoriallisia artikkeleita ja osallistunut alan kirjallisuuden tuottamiseen. Sotavainajien muiston vaalimistyössä hän on ollut avainasemassa 1990-luvun alusta alkaen. Hän on toiminut myös useiden rajantakaisten sotahistoriallisten retkien toteuttajana ja Neuvostoliitossa sotavankeudessa kuolleiden sotilaittemme muistomerkkien aikaansaamiseksi silloisille vanhille alueille. Sodissamme menehtyneiden tiedoston luomisessa hän on ollut avainasemassa.

- Filosofian kandidaatti Riitta Lentilä

Filosofian kandidaatti Riitta Lentilä aloitti syksyllä 1985 Sotaveteraaniliitossa perustetun työryhmän tutkijana monitahoiseksi ja laaja-alaiseksi osoittautuneen selvittelytyön sodissamme 1939–1945 menehtyneistä. Tässä tehtävässä hän joutui perehtymään syvällisesti myös sotiemme kulkuun ja taisteluihin. Työn tuloksena syntynyt tiedosto on nyt ollut jo usean vuoden ajan käyttökunnossa, mutta vaatii edelleenkin täydentämistä ja tarkistuksia. Lentilä on tuloksistaan myös kirjoittanut sekä avustanut monia tutkijoita tappiokysymyksen selvittämisessä mm. joukko-osastohistoriikkien kirjoittamiseen liittyen.

- Majuri Antti Pekola

Majuri Antti Pekola, joka on palvellut puolustusvoimissa vuoteen 1990 saakka, on sekä aktiivisesti osallistuva yhteiskunnallinen skribentti että ahkera joukko-osastohistoriikkien kirjoittaja. Hän on toiminut Sotahistoriallisen seuran epävirallisen Porin ryhmän aktiivijäsenenä ja sihteerinä vuodesta 1985 alkaen sekä Jääkäripataljoona 27:n Perinneyhdistyksen Satakunnan osaston sihteerinä ja varapuheenjohtajana 1985–94. Hän on julkaissut mm. teokset SatSpE:n historia, Karhun kämmen lyö, JR 15:n historia ja Kannaksella loppuun asti – JR 57 taistelee.

- Dosentti Kari Selén

Dosentti Kari Selén on julkaissut artikkeleita Sotahistoriallisen seuran vuosikirjassa ja toiminut seuran kokouksitelmoitsijänä. Hänen kirjal-

lisesta tuotannostaan mainittakoon teokset: C. G. E. Mannerheim ja hänen Puolustusneuvostonsa sekä aivan tuore tutkimustyö Sarkatakkien maa, Suojeluskuntajärjestö ja yhteiskunta 1918–1944.

- Filosofian maisteri Kimmo Sorko

Filosofian maisteri Kimmo Sorko on ollut kirjoittamassa tai toimittamassa vuosina 1988–2003 toistakymmentä sotahistoriaan liittyvää teosta. Tuotannossaan hän on ollut poikkeuksellisen laaja-alainen ja kirjoittanut tai toimittanut joukko-osasto- ja -yksikköhistorioita, sotilaspiiriin ja sotaveteraanipiiriin historioita sekä käsitellyt kanta- ja kenttälinnoittamista.

- Everstiluutnantti Hannu Valtonen

Everstiluutnantti Hannu Valtonen on palvellut puolustusvoimissa vuoteen 1980 saakka, jonka jälkeen hän toimi pitkään Keski-Suomen Ilmailumuseon johtajana. Hänen laajasta tuotannosta mainittakoon teokset Lento-osasto Kuhlmeij, Lapin lentokonehylyt, Luftwaffen pohjoinen sivusta, Luftwaffe-kuvasto sekä Messerschmitt Bf 109 ja Saksan sotatalous.

- Varatuomari Göran Westerlund

Varatuomari Göran Westerlund, sotaveteraani, on kirjoittanut mm. kaksi kirjaa jatkosodan Jalkaväkirykmentti 61:n historiasta. Sjemenski-avsnittet 1941–1944 ilmestyi vuonna 1992 ja Tienhaara – Finlands läs vuonna 1995. Westerlund on myös kirjoittanut asiakäsikirjoituksen vuonna 2003 julkaistuu multimediasaan Den Gemensamma Fronten, jonka tekemiseen hän osallistui aktiivisesti myös monilla muilla tavoin.

Juhlaseminaarin esitelmät

Seminaarin teemana oli Suomen sotahistorian aihe-, aineisto- ja lähde-tilanne, jota tarkasteltiin neljän eri esitelmän valossa. Tunnustettujen asiantuntijoiden esitelmät olivat:

- Eversti Sampo Ahto: Suomalainen sotataito – historioitsijoiden myytti?

- Valtiotieteen maisteri Markku Palokangas: Sotahistorian museoiminen.
- Filosofian maisteri Veli-Matti Syrjö: Asiakirjat Suomen sotahistorian tutkimuksen lähteinä.
- Everstiluutnantti Antti Juutilainen: Henkilöhistoriat.

Miellyttävä iltajuhla hyvässä seurassa

Seuran juhlapäivä huipentui iltajuhlaan Ostrobothnian historiallisesti arvokkaissa puitteissa. Seuran jäsenet daameineen saivat nauttia hyvän illallisen ja vähän pyörähdelläkin tanssilattialla varusmiesorkesterin tahdittamana. Seuran arvostettu veteraani ja kunniajäsen, eversti Vilho Tervasmäki piti kiitospuheen, jossa hän totesi seuramme toiminnan olevan kaikin puolin hyvin aktiivista ja tuloksellista. Hyvistä lähtökohdista on hyvä jatkaa ja edelleen kehittää seuran toimintaa.

SUOMEN SOTAHISTORIAN MUSEOIMINEN JA ESINEELLISET LÄHDEAINEISTOT

Suomen sotahistoria ulottuu vuosisatojen taakse, mutta omassa maassa vanhimmissa ajoista on säilynyt äärimmäisen vähän esineellistä perinnettä. Museaalisesti olemme varhaisen sotahistoriamme osalta siten varsin köyhiä ja paljolti naapurimaidemme museoihin tallentuneen lähdeaineiston varassa.

Meidän oman maamme, Suomen, alue oli lähes koko Ruotsin vallan ajan taistelukenttänä idän ja lännen välillä. Täällä taisteltiin – ja suomalaisten kannalta monissa sodissa kuuluttiin voittajiin, mutta usein myös tultiin lyödyiksi ja kärsittiin raskaita tappioita. Aina kuitenkin voittajavalta korjasi talteen taistelukentille jääneen materiaalin ja vei sen mukanaan – milloin länteen, milloin itään. Siksi varhaisimpien sotiemme kattavimmat esineelliset lähdeaineistot ovat vielä tänäkin päivänä löydettävissä Tukholmasta ja Pietarista.

Esineet historiantutkimuksen lähteinä

Mitä sitten ovat sotahistorian esineelliset lähdeaineistot? Miten ne eroavat muusta historiantutkimuksen lähdemateriaalista ja miten museot tai muut kokoelmat kaikkeen tähän liittyvät?

Hyvin vahvasti asioita karkeistaen voidaan sanoa, että museoiden tehtävänä on esitellä jälkipolville menneisyyttä esineiden välityksellä. Esineet ovat konkreettisia todisteita omilta ajoiltaan – ne luovat elämyksiä ja omalta tärkeältä osaltaan täydentävät historian lähteistöä sa-

* (s. 1948) valtiotieteen maisteri, tutkija, Sotamuseon johtaja, julkaissut kolmiosaisen teossarjan Sotilaskäsiaseet Suomessa 1918–1988, 1–3 (1991) ja useita sotilasaseita ja sotavarustusta sekä viime sotiemme historiaa käsitteleviä artikkeleita.

malla tavoin kuin arkistot todistavat tapahtumista tallentamiensa asiakirjojen ja kirjastot painetun sanan välityksellä. Sotahistoriantutkimuksessa kaikki nämä kolme aineistoryhmää täydentävät ja tukevat toisiaan niin vahvasti, että mikään niistä ei yksinään kykene muodostamaan kiistatonta kuvaa menneen tapahtumista.

Yksityiset tai muuten oma-aloitteisen harrastuksen pohjalta syntyneet kokoelmat tekevät samaa tärkeää tallennustyötä ja täydentävät merkittäväällä tavalla museoiden toimintaa. Yksityisillä kokoelmilla ei kuitenkaan ole yhteiskunnan määrittämiä velvollisuuksia historiantutkimukselle eikä niiden säilymistä ole voitu yksityisen omistusoikeuden vuoksi säädösten taata.

Omassa ajassa tapahtumien keskellä toimivien ja jatkuvaa tallennustyötä tekevien museoiden perustyö on onnistunut silloin, kun niiden kokoelmiin on kyetty hankkimaan, valitsemaan ja taustatietoineen tallentamaan kaikki se olennaisin esineistö, jota ilman myöhempi tutkimus, julkaisutoiminta ja näyttelytoiminta eivät pysty täyttämään tehtäviään.

Voidaan siis esittää kysymys: ”Miten Suomessa on tässä asiassa onnistuttu?”

Niukkuutta ja runsautta eri aikakausien saatossa

Ruotsin vallan ja autonomian ajan sota- ja sotalaitoshistorian Suomessa säilynyt esineellinen lähdeaineisto on – kuten edellä jo todettiin – varsin niukkaa. Merkittävämmissä määrin sitä löytyy Suomen kansallismuseon sekä lähinnä Turussa, Viipurissa (sittemmin Lahdessa) ja Kuopiossa toimivien vanhimpien maakunnallisten keskusmuseoiden kokoelmista ja eräiden vanhojen yksityisten sukujen hallusta. Suomen Kadettikoulun esineistöä on tallennettuna Haminan kaupunginmuseoon. Kattavina tai historiallisen lähdeaineiston lähteiksi riittävinä näitä kokoelmia ei voida missään suhteessa pitää – lukuun ottamatta ehkä autonomian ajan kahta–kolmea viimeistä vuosikymmentä, joilta materiaalia säilyi ja jäi maahan runsaammin. Siksi Suomen esineellistä sotahistoriaa ennen 1800-luvun loppua perusteellisemmin tutkiva joutuu yleensä turvautumaan naapurimaidemme arkistoihin ja museoihin.

Vapaussodan siviilimäinen luonne vaikutti voimakkaasti myös siitä esineellisen sotahistorian tutkimuksen käyttöön jäävän lähteistön luonteeseen. Siviilitamineissaan taistelleilta osapuolilta ei yleensä jäänyt

museoita varten univormuja, merkkejä, lippuja tai muita sotalaitokselle tunnusomaisia elementtejä. Toisaalta tämä aiheutti sen, että poikkeuksen muodostaneiden marginaalisten ryhmien – kuten jääkärien ja eräiden talonpoikaisarmeijan paremmin varustettujen etujoukkojen – imago tallentui jälkipolville jopa suhteettoman vahvana. Erilaisia aseita, ampumatarvikkeita, teknistä sotavälineistöä, kummankin osapuolen sekalaista kirjallista materiaalia (kulkulupia, todistuksia ym.) sekä henkilöhistorialliseksi katsottavaa materiaalia jäi sodasta kuitenkin siinä määrin, että jo 1920-luvulla sitä ryhdyttiin tallentamaan – aluksi Sotarkistoon ja myöhemmin esineistön osalta vuonna 1929 perustettuun Sotamuseoon.

Vaikka museotoiminta oli maailmansotien välisen ajan Suomessa varsin haparoivaa ja kävi tällä alalla lävitse lähes kaikki nuoren valtion ”lastentaudit”, työllä oli selvä perusta ja tarkoitus jo silloin, kun uudet suursodan merkit ilmestyivät itäiselle taivaalle.

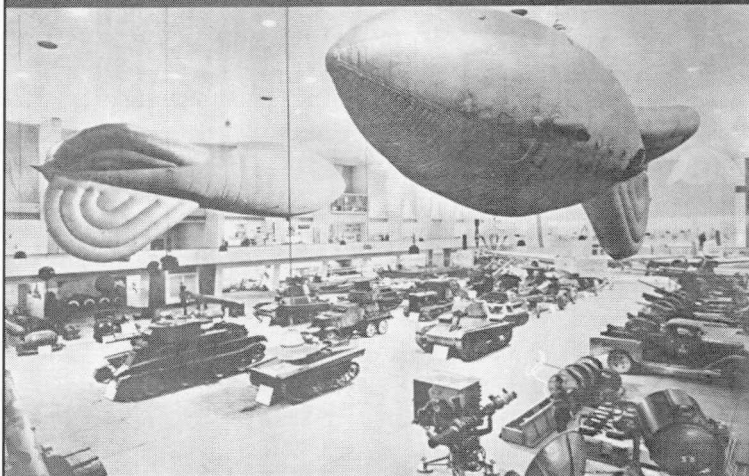
Talvisota oli kestoltaan lyhyt ja meni Sotamuseon toiminnassa nopeasti ohitse omalla painollaan. Kokoelmien kannalta mielenkiintoista materiaalia sen vuoksi kuitenkin kertyi melkoisesti. Aivan uusina olivat viholliselta vallatut aseet, varusteet, puvut ja muu esineistö, josta ehdittiin järjestää Helsinkiin sotasaalisnäyttely. Se sai osakseen ansaittua huomiota, mutta lisäksi kokoelmiin tuli myös kirjava lajitelma kaikenlaista muista maista hätähankintojen seurauksina Suomeen tullutta sotamateriaalia.

Kun vapaussodan aikaisista sekalaisista sotavarusteista oli vasta 1930-luvulla päästy eroon, Suomi alkoi uudelleen muuttua esineellisen sotahistorian ihmemaaksi. Väli rauhan aikana tämä ilmiö vain kiihtyi Saksan lähennyttyä Suomea ja tarjottua tänne omaa sotavarustustaan sekä kaikenlaista äskettäin valtaamistaan maista saamaansa sekalaista sotasaalistavaraa.

Jatkosodassa Sotamuseolla oli selvä lisätehtävä Päämajan johtaman tiedotustoiminnan tukemisessa. Järjestettiin esineistön hankintakampanjoita ja tallennettiin sodan voitokkaan alun esineellisiä muistoja. Toiminnan huipentumina olivat Helsingin messuhallissa ja sittemmin eri puolilla maata asemasotavaiheen aikana järjestetyt mahtavat sotamuistonäyttelyt, joita varten koottu materiaali jäi pääosiltaan Sotamuseon haltuun sen jatkosotakokoelmien rungoksi.

UUSI SOTAMUISTO- NÄYTTELY

MESSUHALLISSA JÄRJESTÄNYT SOTAMUSEO

PUNA-ARMEIJA SOTASAALIIMME VALOSSA

AVOINNA ARKIPÄIVISIN KLO 12-21, PYHÄPÄIVINÄ KLO 10-21

(Lippujen myynti lopetetaan klo 20)

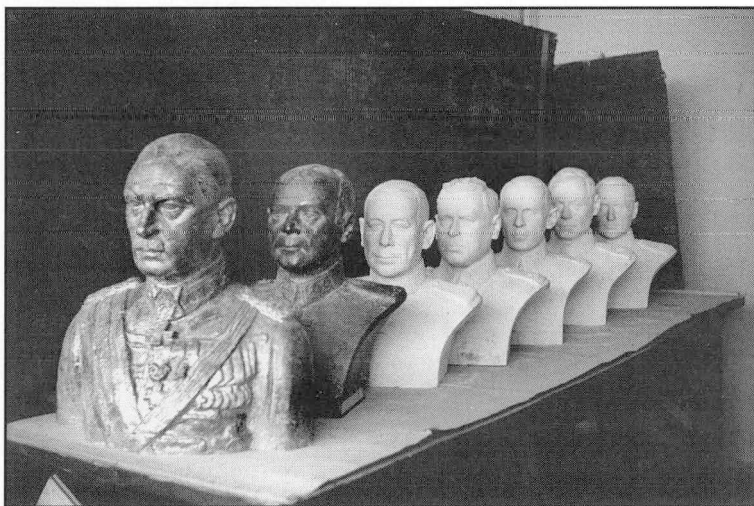
PÄÄSYMAKSU 5 mk. Tulot invalideille

Sodan ajan ilmiöitä

Sotien aikana puolustusvoimien museotoiminta oli ajoittain liiankin paljon sotapropagandan ja ylempien ”satulapäättäjien” oikkujen armoilla. Sotamuseon tehtävää kansakunnan tärkeän historiallisen vaiheen esineellisenä tallentajana eivät kaikki välittäneet ottaa huomioon, saatikka kunnioittaa. Esimerkkejä tästä on riittämiin. Jatkosodan aikana kokoelmiin hankituista vihollisen asepuvuista ja varusteista osan kävivät sotilaskäskyperustein takavarikoimassa tiedusteluapuolen upseerit vihollisen linjojen taakse lähetettävien tiedustelijoiden vaattetamiseksi. Kun rintamajoukoissa sotilaille luvattiin palkitsemisia tai jopa lomaa historiallisesti tärkeiden esineiden talteen ottamisesta, Sotamuseolle lähetettiin kyllä kaikenlaista sotasaaalistavaraa, mutta yleensä sellainen, jolla oli yksityistä käyttö- tai myyntiarvoa meni muihin osoitteisiin. Tällä tavoin kokoelmien painopiste vääristyi: kaikenlaisia propaganda-julisteita kertyi sadoittain ja itäkarjalaiskylien kansakoulujen helmitauluja kymmeniä, mutta vihollisen kokardeja, arvo- tai kunniamerkkejä ja muuta kokoelmien kannalta todella kiinnostavaa esineistöä vain yksittäisiä kappaleita.

Toisaalta sodan olot loivat myös sellaista kekseliäisyyttä, jonka tuloista Sotamuseokin pääsi osalliseksi. Kun marsalkka Mannerheim oli joskus vuonna 1942 antanut käskyn teettää rintakuvat tärkeimmistä kenraaleistaan, tehtävä annettiin nimekkäälle taiteilijalle Sakari Tohkalle, joka oli reserviläisenä sotaväen palveluksessa. Kuukausien ajan Tohka vietti Päämajassa sekä ylemmissä rintamaesikunnissa ja muovaili niiden komentajista sarjan kipsisiä rintakuvia, jotka tehtävän tultua suoritetuksi taiteilija itse ja Sotamuseon silloinen johtaja kapteeni R. W. Palmroth esittelivät Suomen marsalkalle Päämajassa Mikkelissä.

Sotatilanteen jonkin ennalta odottamattoman äkkikäänteen vuoksi Mannerheim saapui tilaisuuteen myöhässä ja ilmoitti joutuvansa hetken kuluttua lähtemään seuraavaan tilaisuuteen. Lyhyen läsnäolonsa aikana hän tyytyväisenä tarkasteli pitkälle pöydälle asetettuja rintakuvia, sanoi niiden olevan näköisiä ja muutenkin onnistuneita sekä kiitti kuvanveistäjä Tohkaa hyvin toteutetusta tehtävästä. Samalla hän lausui: ”On vahinko, että ne ovat kipsisinä niin alttiita vaurioitumisille”, kääntyi Sotamuseon johtajan puoleen ja sanoi: ”Nuohan pitäisi valaa pronssiin.” ”Valetaan pronssiin, Herra Suomen Marsalkka”, vastasi kapteeni Palmroth lähes vaistomaisesti ja hetkeä myöhemmin tajusi, mitä oli tullut luvanneeksi marsalkalle, joka saman tien poistui.

Taiteilija Sakari Tohkan tekemät kipsiset rintakuvat esiteltävinä. (Kuva: Sotamuseo)

A display of plaster busts made by the artist Sakari Tohka.

Suuresti kunnioittamani edeltäjäni ja Sotahistoriallisen Seuran pitkäaikainen aktiivijäsen Palle on minulle itse muutamaa vuotta ennen kuolemaansa Sotamuseon varastossa kenraalien pronssipystien vierellä kertonut, kuinka ”kylmää rinkiä” hän tunsi edellä mainitun tilanteen jälkeen. Seuraava yökin kului lähes aamuun pohtiessa sitä, mistä ihmisessä hän keskellä sotaa ja pahimpana pula-aikana hankkii rintakuvien pronssiin valamiseen tarvittavan raaka-aineen. Suomen Marsalkalle annettua lupaustahan ei toisaalta missään tapauksessa voinut jättää silleen tai ryhtyä yksipuolisesti muuttamaan. Asia oli hoidettava tavalla tai toisella.

Ratkaisumalli kehittyi aamuyön hiljaisina tunteina ja tehtävä pantiin viivyttelemättä toimeen. Kapteeni Palmroth otti yhteyttä pioneeriase-lajissa palvelemaan upseeritoveriinsa ja pyysi virka-apua Suomen Marsalkan antaman tehtävän suorittamiseen. Ilman ongelmia Palmroth sai käyttöönsä pioneeripuolijoukkueen, matkusti sen kanssa junalla Karhumäkeen, jossa tiedettiin olevan mahtavan Kirovia esittävän pronssipatsaan. Perillä patsas katsastettiin, hyväksyttiin uusiokäyttöön, panostettiin ja räjäytettiin kappaleiksi, jotka sitten kuljetettiin paluujunan

tavaravaunussa takaisin Helsinkiin. Asemalta pronssikuorma vietiin paikalliseen taidevalimoon, joka teki räjäytetyn Kirovin patsaan palasista tyylikkäästi rintakuvat Suomen sodanaikaisen armeijan ylimmistä komentajista. Näytteillä niistä on suurin osa vielä tänäkin päivänä Sotamuseossa.

”Pallessa oli tyyliä”, lausui seuramme edesmennyt pitkäaikainen sihteeri ja hallituksen jäsen majuri Heikki Pohjanpää asiasta kuultuaan.

Paluu rauhanajan toimintaan

Useimmissa maissa sotilasmuseot koetaan mieluummin suurten voittojen ja kunnian, kuin tappioasetelman ja vahvemman tahtoon alistumisen julkisiksi tekemisen välineiksi. Näin oli myös meillä Suomessa, joten sotien päätyttyä ei enää katsottu tarpeelliseksi mässäillä sotamateriaalilla. Esineistön tallentamiselle ei enää annettu samaa painoa kuin voiton päivinä. Siksi museaalisesti suurimmat vahingot tapahtuivat sotien päättymistä seuranneiden kahdenkymmenen vuoden aikana, jolloin romutettiin maamme moninaiset kannat taistelulentokoneita, sota-aluskalustoa, sotilasajoneuvoja, ja sotien aikainen taloushuoltomateriaali käytettiin varusmieskoulutuksessa loppuun. Pääosa asemaateriaalista oli kuitenkin käyttöarvoltaan pitkäikäisempää, joten se pysyi varastoissa ankeiden aikojen ylitse.

Aina 1960-luvun lopulle asti Sotamuseon toimintamahdollisuudet olivat erittäin heikot. Etenkin viime sotien aikaista materiaalia jouduttiin pitämään museaalisesti täysin sopimattomissa ja ala-arvoisissa tiloissa, joissa osa siitä myös tuhoutui.

Selvä muutos puolustusvoimien suhtautumisessa oman historiansa tallentamiseen tapahtui 1970-luvun myötä, jolloin myös Sotamuseon oma toiminta muuttui avonaisemmaksi ja yleensä uusia yhteistyösuhteita maamme muuhun museokenttään sekä ympäröivään yhteiskuntaan avaavaksi.

Puolustusvoimissa oli sotien jälkeen pitkään ollut vallitsevana sellainen käsitys, että Sotamuseolle voitiin antaa vain sellaista materiaalia, joka oli jo loppuun kulutettua, rikkinäistä tai ei enää omannut mitään käyttöarvoa. Museo taas toivoi tulevaa tutkimusta varten saavansa kokoelmiinsa esineet toimintakuntoisina ja mahdollisimman alkuperäisinä. Nämä näkemyserot muodostivat jatkuvasti ristiriitaa monissa tilanteissa.

Uutta ajattelua ja avarakatseisuutta

Pääesikuntaan tuli tuolloin ennakkoluulottomammin asioihin suhtautuvia nuoria yleisesikuntaupseereita, jotka oivalsivat, että Sotamuseo voisi muiden tehtäviensä ohella toimia puolustusvoimien itse tuottamien prototyyppien sekä ulkomailta hankittavan vertailumateriaalin tallentajana ja näin muodostaa samalla puolustusvoimien tutkimuskokoelmat, jotka palvelevat historiantutkimuksen ohella myös sotatarvikekehittelyä. Ohjeistuksia muutettiin siten, että monilla Pääesikunnan alaisilla materiaalialoilla eri tahoilta hankittavat koe- ja näytekappaleet kirjattiin tästä lähtien Sotamuseon kokoelmiin ja niihin ryhdyttiin varikoista toimittamaan mahdollisimman alkuperäiskuntoiset ja edustavat mallikappaleet myös uusimmista sotavarustetyypeistä. Kun museomaailmassa juuri noina vuosina sattui olemaan kovasti muodissa ajatus nykypäivän dokumentoinnista ja jokapäiväisen käyttöesineistön kokoelmiin tallentamisesta, uusi linjaus ei juurikaan poikennut siviilipuolen museoiden toimintaperiaatteista.

Myöhemmin Sotamuseon etuotto-oikeus kaikkeen puolustusvoimien käytöstä poistuvaan materiaaliin on vakiintunut käytännöksi ja vastaavuoisesti museon asiantuntemusta on ryhdytty käyttämään muihin jälkikäsittelemuotoihin jäävän esineistön arvon ja ominaisuuksien määrittämisessä.

Kaikesta edellä kerrotusta johtuu, että Sotamuseota ei enää vuosikymmeniin ole puolustusvoimien piirissä pidetty välttämättömänä pahana, vaan se on historiatehtäviensä ohella hyväksytty osaksi sotaväen materiaalijärjestelmää. Sotamuseolle on tarjottu asevarikoissa vapaina olevia varastoja ja sen kokoelmista lähes kaikki saatiin 1990-luvun aikana asiallisiin tiloihin. Vuosituhannen vaihtuessa voitiin todeta, että kokoelmien säilymisen ja turvallisuuden kannalta tilanne oli parempi kuin koskaan Sotamuseon toiminnan aikana.

Valtionhallinnossa on kuitenkin viisainta asennoitua hyvän tunteeeseen vanhalla sanonnalla ”väliaikaista kaikki on vaan”. Juuri, kun Sotamuseon keskusvarasto oli saatu järjestetyksi Vammalan Asevarikon alueelle, saatiin ilmoitus, että Vammalan varikosta luovutaan. Puolustusvoimien Materiaalilaitos veloitettiin osoittamaan Sotamuseolle korvaavat tilat muualta. Tällä hetkellä varastoja siirretään Vilppulaan huomattavasti heikompiin ja riskialttiimpiin oloihin, joissa Sotamuseo säilyttää ja vaalii erityisesti Materiaalilaitoksen ja sen edeltäjien historiaa.

Keräily- ja harrastustoiminta museoiden tukena

Vaikka edellä on puhuttu enimmäkseen Sotamuseosta ja yhteiskunnan hoitamasta museotoiminnasta, on samanaikaisesti painotettava myös esineellisen sotahistorian omaehtoisen harrastuksen ja työn merkitystä sekä tuloksia. Niin sanotut aselajimuseot perustettiin vapaaehtoiselta pohjalta maanpuolustuskiltojen ja yhdistysten aloitteista pääosin 1960–1970-luvulla. Vaikka niiden hallussa olevista kokoelmista suurin osa on puolustusvoimien omaisuutta, näihin aselajien omiin museoihin on yksityisten lahjoituksina kertynyt mittavasti alan omaa erikoisvälineistöä ja -tietoa, joka muuten olisi saattanut kadota.

Suomessa on eräitä koko maailman parhaimpiin kuuluvia sotahistorian alan yksityisiä kokoelmia. Esimerkkinä, joskin kirkkaimpana, näistä mainittakoon Hyvinkäällä sijaitseva Suomen Asemuseosäätiön kokoelma, johon kuuluu tällä hetkellä pitkälle yli 5 000 erilaista tuli- ja teräasetta. Erikoista on, että kokoelma on tunnetumpi maailmalla kuin kotimaassa, mikä osaltaan saattaa johtua myös turvallisuussyistä. Perustan kaikelle tälle on yli kuudenkymmenen vuoden aikana omaehtoiselta harrastuspohjalta luonut Pikkusuon maanviljelijästä ja sitä hoitanut Pohjolaisen perhe, jonka toisen polven edustaja varatuomari Heikki Pohjolainen on toisaalta myös jo 1970-luvulta lähtien toiminut Sotahistoriallisen Seuran aktiivitehtävissä ja hallituksen jäsenenä. Tällä kohdin yhteistoiminta historiantutkimuksen, museoiden ja yksityisen kokoelmaharrastuksen välillä on maassamme toteutunut esimerkillisellä tavalla.

Jos arvioidaan sitä, mistä itsenäisen Suomen sotahistorian vaiheista puuttuu olennaisella tavalla esineellistä lähdeaineistoa, vastaus joudutaan jakamaan ja porrastamaan useammalle tasolle.

Itsenäisyyden alkuvuosilta säilynyttä esineistöä on, mutta se on painottunut voimakkaasti valkoiseen armeijaan ja jääkäreihin sekä heidän jatkossa hoitamiinsa asioihin – ja kun toisaalta Työväenarkistolla ja Kansanarkistolla taas on näiltä ajoilta omat kokoelmansa, lähdekritiikkiä tarvitaan joka suuntaan.

Maailmansotien väliseltä ajalta materiaalia pääsääntöisesti on, mutta määrällisesti vähän. Ainutkertaiset esineet riittävät tutkimusta, mutta eivät laajaa näyttelytoimintaa varten. Nurinkurista on myös, että täydellisiä kenraalien univormuja kaikkine kunniamerkkeineen kokoelmiin on tallennettu kymmeniä, mutta samalta ajalta tavallisen sotamiehen, tykkimiehen tai matruusin palvelusasuja, joita on aikoinaan ollut käytössä massoittain, ei ole enää jäljellä kuin yksittäisinä harvinaisuuksina.

Talvi- ja jatkosodan esineistöä maassamme löytyy sekä museoista että yksityisistä kokoelmista, mutta eräiden lyhyen käyttökaaren omaavien sotavälineiden, kuten ajoneuvojen, lentokoneiden ja alusten sekä taloushuoltomateriaalin, kohdalla vahinkoja on päässyt tapahtumaan, kun suuria määriä materiaalia hylättiin heti sotien jälkeen, jolloin nuo ajat haluttiin mieluummin unohtaa kuin siirtää tuleville polville. Se, että meillä ei ole eräistä sotiemme tärkeimmistä ja yleisimmistä lentokonetyypeistä säilynyt ainuttakaan kappaletta, on anteeksiantamatonta ja osoittaa, että suurten muutosten pyörteisissä puolustusvoimien museotoimi ei pystynyt kaikilta osin täyttämään perustehtäviään.

Toisen maailmansodan jälkeisiin rauhan vuosiin liittyvän sotilasesineistön tallennus on hoidettu puolustushallinnon sisäisin toimenpitein. Resurssien ja varastointimahdollisuuksien puute johti kuitenkin 1960-luvulle asti äärimmäiseen priorisointiin ja aiheutti sen, että tallennetut kappalemäärät olivat myöhempiä toimintamuotoja ajatellen aivan liian vähäiset. Uutena sektorina tallennustyön piiriin on 1950-luvulta lähtien tullut myös Yhdistyneiden Kansakuntien rauhanturvaamistoiminta. Vaikka toimintamahdollisuudet ja puitteet eivät aina ole olleet edes tyydyttävät, päätehtävistä on kuitenkin suoriuduttu 1970-luvulle, jolloin Sotamuseon resurssit vahvistuivat merkittävästi.

Köyhyydestä on versonut museaalista rikkautta

Asemateriaalin pitemmän käyttöiän vuoksi sitä säilyi varastoissa runsain mitoin koko sotienjälkeisen katumusajan ylitse. Myöhemmin, kun sotiemme tärkein taisteluvälinemateriaali tuli käytöstä tai sodanajan varauksesta poistamisen kynnykselle, suhtautuminen sotiin oli jo muuttunut ja museoiden ohella lukuisat varuskunnat halusivat muistomerkeiksi, perinne-esineiksi tai koristetarkoituksiin sodissa käytettyjä tykkeitä ja panssarivaunuja. Sama suuntaus on jatkunut aina 2000-luvun alkuun asti, joten tämän alan materiaalia on riittävästi tallessa jälkipolville.

Suomen puolustusvoimille sodissa valtavana epäkohtana ollut sotamateriaalin kirjavuus on myöhempinä rauhan vuosikymmeninä osoittautunut museaaliseksi siunaukseksi. Suomesta on löytynyt runsaasti kaikenlaista maailmanlaajuisesti harvinaista sotilasesineistöä, jonka kaksoiskappaleita vaihtomateriaalina käyttäen Sotamuseo on voinut ulkomaisten sotamuseoiden kanssa tekemillään useilla esinevaihoilla

saada kokoelmiinsa aiemmin puuttunutta – etenkin saksalaista toisen maailmansodan aikaista esineistöä.

Vuoden 2003 päättyessä Sotamuseon esinekartunnan päänumero oli yltänyt noin 42 700:n tasalle. Kun samalle päänumerolle on yleensä kirjattu useita esineitä, Puolustusvoimien museokokoelmien kappalemäärä lähentelee 250 000:tta. Sisäisellä ohjeistuksella on hoidettu se, että käytöstä poistuvat joukko-osastoliput luovutetaan poikkeuksetta Sotamuseon kokoelmiin, mikä on nostanut lippukokoelmien esinemäärän lähelle kahta tuhatta. Valokuvia on museon hallussa yli 200 000 kappaletta ja taide-esineistöä määrällisesti enemmän kuin keskitason suomalaisessa taidemuseossa. Sotamuseon kuudentoista vakinaisen työntekijän tehtävinä on huolehtia Puolustusvoimien esineistön ja perinteiden tallentamisesta jälkipolville.

Toisin kuin eteläisillä naapurimaillamme Baltiassa, meillä suomalaisilla on oman sotilaallisen historiamme esineelliset lähdeaineistot hallussamme ja voimme niiden pohjalta itse muodostaa sekä siirtää omille jälkipolvillemme kuvan itsenäisyytemme ajan tapahtumista.

Lähteet

Sotamuseo: Virka-arkisto ja omat kartuntatiedostot.

Kuva-arkisto

R. W. Palmroth, majuri, Sotamuseonhoitaja 1933–45: Haastattelu kesäkuussa 1991.

Sotatieteen Laitos: Seppelöity miekka, Helsinki 1985.

Summary

THE DEVELOPMENT OF FINLAND'S MILITARY HISTORY MUSEUM COLLECTIONS

Because of its background history under the hegemony of Sweden and Russia, Finland can be regarded as a kind of wonderland for objects relating to military history. The variety of war material used on Finnish territory is exceptionally great and even during Finland's independence period the purchases of war materials by the defence forces from different parts of the world, together with emergency purchases in wartime and war booty remaining in the country, have all increased that variety.

However, from the viewpoint of later research the preservation of actual war material for coming generations varies greatly from different periods. During Swedish rule Finland was a theatre of war, where battles were fought, but from which the victor carried away practically all serviceable material. Only some source material from that period has been preserved in Finland for the researcher and he has to look for it in museums in Stockholm and St Petersburg. There are also few military objects in Finland from the early years of the autonomy period (which lasted from 1809 to 1917) but from the 1880s the situation improves fundamentally. Significant collections were preserved at the time of the disbandment of Finland's own army and plenty of material from the last period of Russian rule remained in Finland when it became independent. It can thus be claimed that for those studying the history of military objects from the last years of imperial Russia there is in Finland source material which is even internationally unique.

The preservation of military history objects from the independence period was started early in the 1920s in conjunction with the Military Archives and in 1929 the defence forces founded the Military Museum, whose task this preservation has subsequently been. The collection in the Museum of objects relating to the War of Independence and the events of 1918 in general presented problems because there was no

organized army with its uniforms, colours and badges and the war was fought principally with civilian forces. Some fairly small groups constituted exceptions, such as the Jägers who had been trained in Germany during World War I, about whom the preservation of objects was even emphasized to a disproportionate extent.

In the period between the world wars military equipment and material was collected by the Military Museum but at that time systematic preservation was not achieved because for the whole time there was a great shortage of almost everything serviceable. The collections grew but chiefly only through individual donations and with such material which the army no longer needed for other purposes.

The Winter War was a rapid phase during which there was no time to organize the systematic preservation of material. During the Continuation War the situation was different but then the Military Museum was harnessed as part of the information work and war propaganda directed by General Headquarters. On the home front exhibitions of war booty were organized, and at the front campaigns to collect objects, and many types of material were preserved. However, the military situation was used as a pretext also to take material from the Museum's collections for other purposes, when in addition it was often lost. Nevertheless, the greater part of the material in the propaganda exhibitions and the works of the war artists remained as a valuable addition to the collections of the Military Museum.

After the end of the war there were enormous quantities of material but the general atmosphere at that time did not yet encourage the purposeful preservation of memories of the war for subsequent generations. Since there prevailed a willingness to forget the war, surplus war material was sold off and destroyed without understanding the need to leave a representative and extensive selection for future generations. In these circumstances, the resources for the work of the Military Museum and its storage capacity were weak, so that many valuable types of material were withdrawn leaving only a few formal examples. In this way several unique types of vehicle and aircraft, whose significance for later research would have been considerable, were totally lost.

Because the opportunities of the Military Museum to preserve and put on display objects from all the different arms and branches of the defence forces were limited, the so-called system of arms museums was born after the wars and above all during the 1960s-80s, principally as the result of cooperation between voluntary national defence organiza-

tions and the defence department. Thanks to that system it has been possible to keep the diverse equipment from Finland's wars more widely on public display – and also accessible to researchers. Material from the defence forces needed by the special military history museums is loaned by the Military Museum but in addition these museums have acquired significant collections of their own, chiefly as donations from private individuals.

As far as research on material objects relating to military history is concerned there are also significant collections in the National Museum of Finland and in various provincial and local museums. In addition there are in Finland several large and representative private collections in this field. As an example of these may be mentioned the collection of weapons belonging to the Pohjolainen family at Hyvinkää, which is one of the largest in the world, and which has become a foundation in an attempt to safeguard its continuity.

The collections of the Military Museum have grown strongly during recent decades as the last types of weapons and equipment from World War II have been withdrawn from service. The greatest possible representative collections have been preserved above all in heavy artillery weaponry. The importance of the work of the Military Museum is acknowledged in the defence forces and almost without exception there has been an atmosphere favourable to leaving the most authentic and best possible objects to museum collections. Much material is in storage for future research and exhibition, although guaranteeing its proper preservation has really become the latest problem after the defence forces have begun to reduce the number of their depots.

ASIAKIRJAT SUOMEN SOTAHISTORIAN TUTKIMUKSEN LÄHTEINÄ

Suomen historiaan sota on kuulunut olennaisena osana koko sen ajan, jolta asiakirjallista tietoa maamme ja kansamme oloista on olemassa. Oikeastaan kiinteät muinaisjäännöksemme, linnavuoret ja niiden vainovalkeketujen sytyttämiseen sovelias ryhmittäminen,¹ viittaavat siihen, että sota on kuulunut suomalaisten elämään jo ennen kirjoitetun historian alkua. Tässä suomalaisten vaiheet tuskin sanottavasti eroavat naapurikansojen vaiheista.

Ruotsin vallan aika

Suomen sotilas- tai militäärihistoriallinen lähdeaineisto on vanhemmasta päästään sangen vähäinen. Osittain tämä johtuu siitä, että keskiajan ja uuden ajan alkukauden lähdeaineistoa Suomen historiasta on ylipäättäänkin suhteellisen niukasti, mutta tärkein syy lienee kuitenkin, ettei suomalaista sotahistoriaa oikeastaan ole omana erillisenä kohteena tutkittavissa ennen 1800-lukua, tai jos oikein puristisia ollaan, ennen 1900-lukua. Koko sen ajan, jolloin Suomi oli osa Ruotsin valtakuntaa, sodat ja melskeet olivat Ruotsin historiaa. Taisteluita saatettiin käydä – ja käytiinkin – Suomen maaperällä, mutta niitä käytiin ruotsalaisin joukoin ja Ruotsin valtakunnan intressien ajamiseksi. Tämä ei tietysti estä sitä, että noissa ruotsalaisissa joukoissa oli runsaasti suomalaisia soti-

* (s. 1937) filosofian maisteri, arkistoneuvos, kirjoittanut mm. teokset Orimattilan historia II (1976), Jääsken kihlakunnan historia 1700–1865 (1976), Lappeen kihlakunnan historia 1620–1865 (1985), Itsenäisen Suomen kenraalikuunta, historia (1998), osia teoksiin Suomen puolustuslaitos 1918–1939 (1988), Jatkosodan historia 6 (1994), Tuntemattoman sotilaan rykmentti JR 8 (1990), Keisarillinen Suomen Kadettikoulu 1921–1903 (2003) sekä lukuisia tieteellisiä artikkeleita mm. sotahistoriallisista aiheista.

Gustav II Adolf.

Ruotsin (ja Suomen) kuningas Kustaa II Aadolf, jonka toimesta muodostuivat sotahistoriamme ensimmäiset yhtenäiset asiakirjasarjat. (Kuva: Sotamuseo)

King Gustav II Adolf of Sweden (and Finland), whose measures created the first uniform series of documents about the military history of Finland.

laita ja päälliköitäkin – alueellisella perusteella kootut joukko-osastot saattoivat olla miehistöltään pelkästään suomalaisia – mutta mikäli heiltä voitaisiin kysyä, he melko varmasti sanoisivat olleensa ruotsalaisia – kenties suomea äidinkielenään puhuvia ruotsalaisia. Autonomian aikana suomalaiset sotilaat tuskin olisivat sanoneet olevansa venäläisiä, mutta ilman vähintäkään epäilyä he kyllä olisivat tunnustautuneet Venäjän tsaarin uskollisiksi alamaisiksi. Niinpä suomalaisten sotilaalliset toimet autonomian aikana lienee mahdollista lukea osaksi Venäjän sotahistoriaa.

Perinteinen tapa on kuitenkin meillä Suomessa ollut käsitellä näitä ruotsalaisia ja tsaarin armeijan joukkoja suomalaisina ja vaikkapa hakkapeliittoja tai karoliineja Suomen sotahistoriaan kuuluvina ilmiöinä, samoin kuin autonomian aikaisia vähäisiä sotatapahtumiakin. Tämä perinteinen tapa on tietysti sikäli perusteltu, että suomalaisten sotilaalliset toimet – johdettiinpa niitä sitten Tukholman tai Pietarin palatseista käsin – olivat meidän esi-isiemme toimintaa ja siis meidän historiaamme, ja niiden vaikutus esi-isiemme jokapäiväiseen elämään oli monesti hyvinkin konkreettinen. Niinpä minäkin pidän asiallisena selostaa jotakin niistä asiakirjoista, joista on saatavissa tietoja Ruotsin vallan ja Venäjän vallan ajan sotahistoriasta. Historiahän on sikäli hauska tieteenhaara, että sitä voi katsella kovin monelta kannalta ja jokainen uusi tutkimussuunta saattaa tuoda uutta valaistusta menneisyyden hämärään.

Keskiajan sotahistoriasta ei juurikaan ole asiakirjoja. Meidän on tyytyminen pääasiallisesti erilaisiin riimikronikoihin ja kansanperinteen

säilyttämiin muistoihin noiden kaukaisten aikojen sotatapahtumista. Suhteellisen monipuolisen kuvan ovat tutkijat kuitenkin näistä niukoista lähteistä pystyneet rakentamaan.² Suhteellisen varmasti tiedetään sotien ajankohdat, tärkeimmät sotatapahtumat ja lopputulokset. Yksityiskohtainen selvitys jää kuitenkin monesti puolitiehen. Esimerkiksi Knut Possen nimiin pantu Viipurin pamaus marraskuun viimeisenä päivänä 1495, räjähdys, joka perimätiedon mukaan karkotti venäläiset Viipurin porteilta, on sekä syyllään että vaikutuksiltaan kutoutunut legendojen hämärään verkkoon.

Valtionhallinnon ensimmäiset valtakunnan oloja ja kehitystä valaisevat säännölliset asiakirjasarjat syntyivät, kun Kustaa Vaasa ryhtyi 1500-luvun alkupuolella järjestämään uudenaikaista Ruotsin valtakuntaa saksalaisen mallin mukaisesti. Kustaa Vaasan valtiontalouteen kohdistuneen kiihkeän harrastuksen muistaen ei ole merkillistä, että nuo asiakirjasarjat ovat tilikirjoja ja tilitositteita. Tilikirjojen lehdiltä löytyvät myös ensimmäiset militärihistorialliset asiakirjat. Ne ovat kuitteja, joista selviää hajatietoja sotaväenosastojen kuljetuksista ja majoituksesta. Nämä tiedot ovat luonnollisesti puutteellisia ja hajanaisia, mutta sinänsä luotettavia alkuperäislähteitä siitä asiasta, mitä varten ne on laadittu. Esimerkiksi suomalaisten joukkojen keskittämisestä Viroon Baltian valloitusotien aikana 1560-luvulla on saatu tietoja Turun linnan tileistä.³

Varhaisinta sotalaitoksen omassa piirissä syntynyttä asiakirja-ainesta säilytetään Ruotsin valtionarkistossa ja sota-arkistossa. Se on melko vähäistä ja erittäin epätäydellistä vielä koko 1500-luvun osalta. Vasta Kustaa II:n Aadolfin hallintouudistus, joka synnytti Ruotsiin uudenaikaisen keskushallinnon ja sen osana mm. keskusvirastot sotakollegion ja amiraliteettikollegion, loi sotilasalalle pysyvät hallintokeskukset ja samalla pysyvät asiakirjasarjat.

Suomen sota- ja sotilashistorian kannalta kiinnostavimpina ja tärkeimpinä voinee pitää kahta asiakirjasarjaa; Militieräkenskaper vuosilta 1537–1823 ja siihen eräänlaisena kylkiäisenä liittyvää Arkliräkenskaper vuosilta 1535–1629 sekä Mönsterrullor-sarjaa vuodesta 1620 alkaen.⁴ Edellinen aineisto sisältää erilaisia miehistö- ym. luetteloita aikaisemmalta ajalta lippukunnista, lipullisista ja linnoista ja Kustaa Aadolfin rykmentiuudistuksen jälkeiseltä ajalta rykmenteistä, sekä erilaisia värväys-, vaatetus- ym. luetteloita. Asiakirjat ovat sotaväen yksiköiden tilityksiä, jotka on lähetetty tarkastettavaksi kamarikollegioon. Tilityksiin liittyvät myös Mönsterrullor-sarjan niteet. Mönsterrulla oli

katselmusluettelo, johon joukko-osaston vuosittaisessa katselmuksessa merkittiin tuona ajankohtana joukon kirjoissa ollut henkilöstö, päällystö, alipäällystö ja miehistö. Rullat laadittiin joka vuosi, ja periaatteessa tuli aina merkitä tapahtuneet muutokset, kuka oli tullut kenen tilalle ja mistä syystä. Myös käytännössä muutokset lienee kirjattu sangen tarkasti, olihan kyse rahasta ja palkasta, jollaisista seikoista sekä maksaja että saaja pyrkivät parhaansa mukaan pitämään tarkkaa vaaria.

Katselmusluetteloihin kuuluva, joskin selvästi tavallisista rullista eroava sarja on myös Generalmönsterrullor- (pääkatselmusluettelot) sarja vuosilta 1660,1681–1887. Pääkatselmusluettelot ovat jossain määrin monisanaisempia ja monipuolisempia kuin tavalliset vuosittaiset katselmusluettelot. Tutkimukselle antoisa on myös upseerien ansioluettelosarja vuosilta 1614–1903, joka on periaatteessa Ruotsin armeijassa palvelleiden upseerien ansioluettelokokooma, joskin suhteellisen epätäydellinen, erityisesti aikaisemmilta ajoilta. Yleensä nämä asiakirjat (upseerien ansioluettelosarjaa lukuun ottamatta) on luettelointi joukko-osastokohtaisesti, mikä merkittävästi helpottaa niiden käyttöä tutkimuksessa.⁵

Ruotsin valtakunnassa joukko-osastot saattoivat olla sangen pitkäikäisiä, joten ainakin joillakin ruotsalaisilla joukoilla voi todella katsoa olevan monivuosisataiset perinteet vaalittavinaan. Siirtyminen pakko-otolla rekrytoituista sotilaista ruotujakolaitokseen perustuvaan pysyvään ja rauhan aikana hajallaan asuvaan sotavoimaan ja sittemmin runsaat sata vuotta sitten asevelvollisiin joukkoihin ei muuttanut joukko-osastojen nimiä eikä rekrytointialueita. Suomalai-
sten joukkojen osalta tämä perinne katkesi Suomen jouduttua Venäjän alaiseksi. Kun vielä autonomin ajan ja itsenäisyyden ajan lukemattomat organisaatiomuutokset muistetaan, on ymmärrettävää, että meillä tänä päivänä on tuskin yhtään joukko-osastoa, joka saattaisi laskea syntynsä edes toista maailmansotaa edeltäneestä maamme itsenäisyyden alkukaudesta.

Tärkeitä asiakirjakokoelmia ovat Ruotsin sota-arkistossa myös eri sotiin liittyvät kokoelmat. Tällaisia Suomen historiaa sivuavia kokoelmia on Suuresta Pohjan sodasta 1700–1721, pikkuvihasta eli hattujen sodasta 1741–1743, Kustaan sodasta 1788–1790 sekä Suomen sodasta 1808–1809.⁶ Nämä kokoelmat on Ruotsin sota-arkistossa aikoinaan runsaat sata vuotta sitten koottu silloisten arkistoperiaatteiden mukaisesti kunkin tietyn sotatapahtuman ympärille välittämättä siitä, mihin arkistoon ja yhteyteen asiakirja syntynsä perusteella kuuluu. Tämä tekee toisaalta kokoelmat helppokäyttöisiksi, mutta toisaalta se myös

saattaa johtaa tutkijan täysin harhaan, mikäli hän uskoo, ettei muita asiaa sivuavia merkittäviä asiakirjoja ole eikä ole muutenkin äärimmäisen valpas lähdekritiikissään. Asiakirjan historian tutkimuksellinen arvo ja merkityshän ovat ratkaisevasti riippuvaisia siitä, mihin yhteyteen se varsinaisesti kuuluu.

Myös Ruotsin valtionarkistossa (johon sota-arkisto tällä hetkellä organisatorisesti kuuluu) säilytetään Suomen sotahistorian kannalta kiinnostavia sotahistoriallisia aineksia. Niistä mainittakoon esimerkinomaisesti Suomeen sijoitettujen joukkojen ylipäällikön arkisto 1730–1750-luvuilta sekä ”everstien kirjelmiä” -kokoelma, joka sisältää rykmenttien komentajien kirjelmiä korkeimmalle sotilasjohdolle Tukholmaan 1500-luvun puolivälistä Ruotsin vallan ajan loppuun. Nämä molemmat kokoelmat antavat aineistoa toisaalta sotatapahtumien kuvaukseen ja toisaalta armeijan organisaation ja rauhanaikaisen toiminnan kuvaukseen.⁷

Suomessa, Kansallisarkistossa, säilytetään Militaria-kokoelman nimisenä jonkin verran sotilasasiakirjoja Ruotsin vallan ajalta. Militaria I sisältää asiakirjoja ja pääosin käsin kirjoitettuja jäljennöksiä 1500- ja 1600-luvun sotilasasiakirjoista, lähinnä katselmu luetteloista, Militaria II–III sisältävät Ruotsin vallan aikaisten suomalaisten joukkojen asiakirjoja, pääasiallisesti ruotujakoisten joukkojen, mutta jonkin verran myös värvättyjen joukkojen osalta. Nämä asiakirjat koottiin Suomen siirryttyä Venäjän valtaan hallituskonseljin (myöhemmän senaatin) arkistoon Turkuun. Ne ovat rykmenttiarkistoja Suuren Pohjan sodan jälkeiseltä ajalta, pääosin 1700-luvun lopun ja 1800-luvun ensimmäisen vuosikymmenen ajalta. Kokoelma on hyödyllinen, mikäli tutkitaan sotalaitoksen vaihteita, ei niinkään sotia tutkittaessa. Toki katselmu luetteloista voi laskea esimerkiksi joukkojen tappioita tietyissä taisteluissa, mutta varsinaisia operatiivisia asiakirjoja saa näistä joukko-osastojen arkistoista hakea turhaan. Viaporin linnoitusta päätukikohtanaan pitäneen saaristolaiivaston arkistoa sisältyy myös tähän ainekseen. On luonnollista, että nämä asiakirjat ovat tähän mennessä kiinnostaneet lähinnä sosiaali- ja taloushistorian tutkijoita, vaikka mielestäni niillä kyllä olisi annettavaa myös militärihistoriantutkimukselle. Kansallisarkiston Militaria-kokoelmassa on myös ruotsalaisen mallin mukaisesti eräitä tiettyihin sotatapahtumiin, kuten Pommerin sotaan 1757–1762, Kustaan sotaan 1788–1790, Pommerin sotaan 1807 ja Suomen sotaan 1808–1809 liittyviä – suhteellisen vähäarvoisia – kokoelmia.⁸

Varsinaiset sotatoimien johtamista ja sodankäyntiä valaisevat asiakir-

Otsikkosivu eversti Carl Björnbergin värvätyn jalkaväkirykmentin majuri Alexander von Essenin kompanian päakatselmusluettelosta vuodelta 1763. (Kansallisarkisto)

The title leaf of the muster roll of Major Alexander von Essen's company of Colonel Carl Björnberg's enlisted infantry regiment, 1763.

jat Ruotsin vallan ajalta ovat Ruotsissa, pääsääntöisesti sotakollegion arkistossa (merisodan osalta amiraliteetikollegion arkistossa). Myös silloin, kun Suomeen oli määrätty oma ylipäällikkö, kuten Suuren pohjan sodan alkuaikoina ja 1730–1740-luvuilla, asiakirjat ovat päätyneet Tukholmaan.⁹ Tämäkin jo osoittaa, ettei erillistä Suomen sotahistoriaa tuona aikana ole oikeastaan ollutkaan, kyse oli nimenomaan Ruotsin valtakunnan historiasta.

Pelkästään Suomessa säilytettävän aineksen perusteella ei vakavaksi tarkoitettu sotahistoriallinen tutkimus Ruotsin vallan ajalta ole mahdollinen. Tosin tänä päivänä merkittävin osa Ruotsissa säilytettävästä aineksesta on käytettävissä mikrofилmeinä Kansallisarkistossa, mutta kunniallinen tutkija joutunee ainakin omantuntonsa rauhoittamiseksi suorittamaan tutkimuksia myös Tukholmassa, mikäli hänen tutkimusaiheensa kuuluu Ruotsin vallan ajalle. Ruotsin sota-arkistossa on myös merkittävä karttakokoelma, josta löytyy monia mielenkiintoisia Suomen eri alueista laadittuja sotilaskarttoja, enimmäkseen 1700-luvulta.¹⁰

Tulkoon vielä mainituksi, että Ruotsin – ja sen mukana Suomen – sotahistoriaa valaisevaa arkistoinesta on myös Tanskan, Saksan, Puolan, Viron, Latvian ja Venäjän arkistoissa, mutta niiden luetteleminen ja selvittäminen ei tässä yhteydessä liene tarpeellista tai mielekäästä. Asiasta kiinnostunut voi aloittaa tutustumisensa vaikkapa Arvi Korhosen Hakapeliittain historian lähdeluetteloa silmäilemällä.¹¹

Venäjän vallan aika

Kun Suomi vuonna 1809 liitettiin suuriruhtinaskuntana Venäjän yhteyteen, ei siinä yhteydessä luotu minkäänlaisia sotavoimia. Ruotsin armeijaan kuuluneet suomalaiset joukot, joiden rippeet sodan loppuun saakka taistelivat Pohjois-Ruotsissa venäläisiä joukkoja vastaan, lakkautettiin Porvoon valtiopäivillä sikäli, että hallitsija ilmoitti hajottavansa nämä joukot toistaiseksi ja sallivansa suomalaisten korvaavan rasituksen suhteellisen vaatimattomalla vakanssiverolla. Joskin edelliseltä valtakaudelta periytyvä ruotujakoinen sotaväki siis jäi paperiorganisaationa voimaan, se käytännössä lakkautettiin. Vuodesta 1812 Suomessa oli taas joitakin omia, värvättyjä, joukko-osastoja, ja oikeastaan koko autonomian ajan täällä 1880-luvulle saakka oli vaihteleva määrä suomalaisia joukkoja, joko värvättyjä tai ruotujakolaitokseen perustuvia, kuten Krimin sodan aikana uudelleen henkiin herätetyt ruotujakoiset tarkk'ampujapataljoonat. Vuosina 1880–1901 Suomella oli vuoden 1878 asevelvollisuuslain perusteella joukko asevelvollisia tarkk'ampujapataljoonia sekä näiden lisäksi vuosina 1890–1901 Rakuunarykmentti. Vuoden 1905 jälkeen, jolloin viimeinen suomalainen joukko-osasto, Henkivartioväen 3:s suomalainen tarkk'ampujapataljoona eli Suomen Kaarti hajotettiin, hoidettiin maamme sotilaallinen puolustus pelkästään varsinaisten venäläisten joukkojen voimalla.¹²

Viimeinen suomalainen joukko-osasto. Henkivartioston 3. Suomalainen Tarkk'ampujapataljoona eli Suomen Kaarti hajotettiin vuonna 1905. Tästä lähtien maamme sotilaallinen puolustus hoidettiin pelkästään venäläisten joukkojen voimalla.

Väärinkäsitysten välttämiseksi todettakoon, ettei maassa autonomian aikana koskaan ollut sellaista määrää suomalaisia joukkoja, että yksinomaan niiden voimalla olisi maata voitu puolustaa. Venäläisiä joukkoja sitä vastoin oli sijoitettu Suomeen vaihteleva määrä, lähinnä Suomen alueen puolustamiseksi ulkoista hyökkäystä vastaan, ja kauden

Suomen Kaarti Turkin sodassa 1878. Rintamapiirtäjän näkemys tykkien kuljettamisesta Balkanin vuorten yli. Tästä vaiheesta kaartilaiset jälkikäteen kertoivat monenlaisia sankaritaruja. (Kuva: Sotamuseo)

The Finnish Guard in the Russo-Turkish War, 1878. A war artist's impression of the transport of guns over the Balkan mountains. The guardsmen subsequently told many tales of heroism about this period.

loppuaikana – sortovuosina – myös mahdollisen ja pelätyn suomalaisten kapinaan nousun varalta. Näiden venäläisten joukkojen asiakirjat – mikäli niitä on tallella – ovat pääosin venäläisissä arkistoissa. Se osa niiden asiakirjoista, joita säilytetään Suomessa, muodostaa kansallisarkistossa venäläisten sotilasasiakirjojen kokoelman. Se on katkelmallinen ja hajanainen, mutta sisältää joukon mielenkiintoista arkistoinesta esimerkiksi Viaporin linnoituksesta.¹³

Autonomian ajan suomalainen sotaväki osallistui – tosin perin vaatimattomissa puitteissa – Venäjän keisarikunnan sotiin, Puolan kahden kapinan kukistamiseen, Unkarin kapinan kukistamiseen sekä erinimisiin Turkin tai itämaisiin sotiin. Suomalaisia sotilaita, lähinnä ammatitupseereita – joskaan ei suomalaisia joukkoja – oli mukana mm. boksarikapinaa kukistamassa Kiinassa, Persiassa, venäläis-japanilaisessa sodassa Mantsuriassa sekä ensimmäisessä maailmansodassa.¹⁴

<p align="center">Приказъ Финляндскаго Генералъ-Губернатора по финскимъ войскамъ. 4-го Февраля 1899 г. Г. Гельсингфорса.</p> <p align="center">№ 5.</p>	<p align="center">Generalguvernörens Order Finland Dagbefäl till finska militären. Helsingfors den 4-^{te} Februari 1899.</p> <p align="center">№ 5.</p>	<p align="center">Suomen Sotaväen Kenraalikuvernöörin Päiväkäskey Suomen sotaväelle. Helsingfors 4-^{ttä} p:nä Helmikuuta 1899.</p> <p align="center">№ 5.</p>
<p>I.</p> <p>Высочайшимъ приказомъ, послѣдовавшимъ 29-го Января (10-го Февраля) сего года о записѣ финскихъ войскъ на военную службу срочна для учебнаго оборота записъ въ истекшій годъ:</p> <p>1) для войскъ призванъ 1898 года (перваго возрастаго класса) съ утра 24 Мая (5 Юна) до вечера 7 (19) Июля;</p> <p>2) для войскъ призванъ 1897 года (втораго возрастаго класса) съ утра 13 (25) Июля до вечера 11 (23) Августа; и</p> <p>3) для войскъ призванъ 1896 года (третьяго возрастаго класса) съ утра 17 (29) Августа до вечера 31 Августа (12 Сентября).</p> <p>Объ извощенномъ Ингерогорскомъ Финляндскомъ Сибирскомъ союзнаго Губернаторскъ арміи, для объявленія установленнаго порядка, приказъ сдѣланъ распространить такое извѣщеніе въ сборы бѣли послѣднимъ изъ извѣщеній о томъ, что она должна явиться въ мѣсяцъ сбора записныхъ ротъ въ номеръ 9-й вѣсера вечера навайти для извѣщенія для сбора.</p> <p align="right">Писавша: Генералъ-Губернаторъ, Генералъ-Адъютантъ <i>Евдокимовъ</i>.</p>	<p>I.</p> <p>Meddelst Nådigt dagbefäl af den 29 Januari (10 Februari) innevarande år är Korsettens vid Finska Dragoonregementet Melius öfverförd till Kjöle Sömska, Hans Kungliga Höghet Prinsens af Danmark dragregementet och Fästnings vid finska militärens reserv Forsvårens för enskilda anordningar utdelad till tjänsten.</p> <p>II.</p> <p>På grund af § 17 uti Nådiga Förordningen af den 30 November 1881, angående finska militärens reserv, är följande ordningar beständiga för reservens öfningstiden under innevarande år:</p> <p>1) för 1898 års uppbåd (första årsklassens) från morgonen den 24 Maj (5 Juni) till aftonen den 7 (19) Juli;</p> <p>2) för 1897 års uppbåd (andra årsklassens) från morgonen den 13 (25) Juli till aftonen den 11 (23) Augusti; och</p> <p>3) för 1896 års uppbåd (tredje årsklassens) från morgonen den 17 (29) August till aftonen den 31 Augusti (12 September).</p> <p>Angående öfranstående har Kjöperliga Sömsen för Finland sändförd i händelse samtliga här ut på föreskrifvet samt tillkommande, hvarjemte åtgärd vidtagit uti de till öfningstiden uppbådade befäle förordningade att i reservkompanietas utöfningstider sig siffna senast kl. 9 på aftonen före den första mötesdagen.</p> <p align="right">Underbetänkt: Generalguvernör, Generaladjutant <i>Bobrikoff</i>.</p>	<p>I.</p> <p>Armolisella päiväkäskyllä 29 p:nä Tammiukuuta (10 p:nä Helmikuuta) tänä vuonna on Korsetti Suomen Raatunregimentissä. Melius siirretty Kjöle Sömskään, Hånen Kuningallisen Korkeuteen Tanskan Kruununprinssiin rakennusregimenttiin ja Väestöksi Suomen sotaväen reserviin. Terveystien yhteyteen astiin tähden saavat virkiaan.</p> <p>II.</p> <p>17:nnen §:n nojalla Armolisessa Aestuksessa 30 p:nä Marraskuuta 1881, Suomen sotaväen reserviä, ovat seuraavat ajat määrättyt reservin tähtäimille harjoituskokouksille:</p> <p>1) 1898 vuoden kutsunnalle (ensimmäiselle ikäluokalle) Toukokuun 24 p:nä (Kesäkuun 5 p:nä) aamuna Helmiukuun 7 (19) p:nä illaan;</p> <p>2) 1897 vuoden kutsunnalle (toiselle ikäluokalle) Heinäkuun 13 (25) p:nä aamuna Elokuun 11 (23) p:nä illaan; ja</p> <p>3) 1896 vuoden kutsunnalle (kolmaselle ikäluokalle) Elokuun 17 (29) p:nä aamuna Elokuun 31 p:nä (Syyskuun 12 p:nä) illaan.</p> <p>Yhdenmuitena on Keisarillisella Suomen Sotaväen kätömyt maan kätömyt laiton Kevätsotat läänittämään, jonka ohessa on ryhdytty toimii, jotta harjoituskokouksien kutsutut saivat käsky saapua reservikompanian harjoituskokouksii viimeistään klo 9 illan ensimmäisen kokouspäivän edellisenä päivänä.</p> <p align="right">Alla kirjittämää: Kenraalikuvernööri, Kenraalijutanti <i>Bobrikoff</i>.</p>

Kenraalikuvernöörin päiväkäsky Suomen sotaväelle helmikuussa 1899. Päiväkäskeyt annettiin kolmella kielellä, joista suomi oli kolmas. (Sota-arkisto)

The Governor-General's Order of the Day to the Finnish Army in February 1899. Orders were issued in three languages, of which Finnish was the third.

Autonomian ajalta on Suomen sota-arkistossa kohtuullinen hyvin säilynyt Suomen sotalaitoksen arkistoina. Puhtaasti sodankäynnin kannalta kiintoisimpia ovat Krimin sodan aikaisen Inspehtorihallituksen sekä Turkin sodan aikaisen kenraalikuvernöörin sota-asiain kanslian arkisto (jälkimmäistä säilytetään poikkeuksellisesti Kansallisarkistossa). Sotalaitosta valaisevaa ainesta löytyy lisäksi asevelvollisten joukkojen ajalta Päällikköhallituksen arkistosta sekä luonnollisesti joukkojen omista asiakirjoista ynnä kutsuntalaitoksen asiakirjoista. Oma kokonaisuutensa on Keisarillisen Suomen kadettikoulun arkisto. Koulu oli sijoitettu Haminaan, mutta se kuului hallinnollisesti Venäjän sotakouluihin ja valmisti upseereita koko Venäjän armeijalle.¹⁵ Venäjän historiallisessa sota-arkistossa Moskovassa on tsaarinvallan aikaisia Suomeakin sivuavia asiakirjoja tietysti melkoinen joukko.

Suomessa sotahistoriallinen tutkimus on melko vähäisessä määrin ollut kiinnostunut autonomian ajasta. Tämä on ymmärrettävää sikäli, ettei ajanjaksoon oikeastaan liity mitään kovin merkittävää sotilaallista vaihetta, mutta toisaalta sotalaitoksen tutkiminen saattaisi avata mielenkiintoisia väyliä sosiaali-, kulttuuri- ja taloushistorian tutkimiseen. Sotalaitoksen ja sotilasorganisaatioiden tutkiminen saattaisi kenties opettaa tutkijalleen vielä senkin totuuden, että lukuisat militääriset tavat ja toiminnot, joiden on voinut kuvitella olevan tämän päivän keksintöjä, todellisuudessa periytyvät aikaisemmilta vuosisadoilta. Sotalaitoshan on sangen vanhoillinen instituutio, jopa sen jatkuva muutoskin on perua vanhoilta ajoilta.

Autonomian ajan militäärihistorian tutkijalta edellytetään luonnollisesti venäjän kielen taitoa, ilman sitä tutkimus jää harrastelutasolle.

Suomen sotahistorian tutkimuksen painopistesuunta

Tärkein syy siihen, miksi autonomian aika ja ylipäättään vanhempi sotahistoria on jäänyt syrjään suomalaisessa tutkimuksessa, lienee se, että juuri päättyneen vuosisadan alkupuoli on tarjonnut sotahistorian tutkijoille runsaasti dramaattista työmaata. Ensin tuli vuoden 1918 vapausota, sitten toiseen maailmansotaan liittyen talvisota, jatkosota ja Lapin sota, kaikki nämä sellaisia vaihteita, joissa Suomen olemassaolo oli vaakalaudalla ja jotka pakottivat kansakunnan keskittämään kaikki voimansa tilanteesta selvittääkseen. Näiden sotaisten vaiheiden selvittämiseen on suomalainen sotahistoriallinen tutkimus – sinänsä ymmärrettävästi – keskittynyt siinä määrin, että vasta aivan viime aikoina on tutkimusta pyritty laajentamaan ajallisesti, tosin uudempiin aikoihin, toisen maailmansodan jälkeiseen kauteen. Voidaan perustellusti sanoa, että Suomen militäärihistoriassakin vuonna 1991 tapahtunut Neuvostoliiton romahdus ja sen kanssa solmitun ystävyys- ja avunantosopimuksen raukeaminen on merkinnyt rajapyykkiä ja uuden aikakauden alkua.

Historiantutkijoiden ja opiskelijoiden piirissä keskusteltiin 1950-luvulla vakavasti, olisiko ylipäättään mahdollista historiantutkimuksen metodein selvittää tapahtumia, joista ei vielä tutkimusajankohtana ollut kulunut vähintään puolta vuosisataa. Ne, jotka epäilivät tätä, eivät niinkään epäilleet historiantutkijan kykyä objektiiviseen tutkimukseen myös kaikkein uusimpien tapahtumien osalta kuin sitä, että sellaisten seikkojen tutkiminen, jotka edelleen vaikuttavat nykyajassa, on mahdo-

tonta, koska koko kehityslinja ei ole päättynyt eikä lopputulos nähtävissä. Myönnettäköön, että itse olen kuulunut ja kuulun edelleen epäilijöihin. Toinen asia on sitten, että aikalaismuistelmien tyyppinen kirjoitelu ja yhteiskuntatieteellinen tutkimus tähän päivään kohdistuvana on minunkin mielestäni sekä tarpeellista että arvokasta, siten pelastetaan unohdukselta paljon sellaista, joka muuten sinne vaipuisi. Jonkin veran vain aikoinaan – virassa ollessani – pyrki salaa hymyilyttämään, kun eräät aikalaistutkijat vakaumuksen syvällä rintäänällä selittivät, ettei sellaisella, joka ei itse ole taistellut Syvärillä tai Rukajärven suunnalla, ole mitään mahdollisuutta näiden taistelujen ymmärtämiseen eikä myöskään mitään oikeutta esittää käsityksiään noista vaiheista. Omakohtaisiin kokemuksiin tai muistitietoihin perustuvalla tutkimuksella tai ”tutkivalla journalismilla” on tietysti oikeutuksensa, mutta tieteellisessä mielessä historian tutkimusta se ei ole.

En malta olla tässä yhteydessä lainaamatta harrastelijatutkija, lehtori Kalle Väänänen vuonna 1941 laatiman Etelä-Karjalan aktivismia vuosina 1904–1906 käsittelevän julkaisemattoman tutkimuksen esipuhetta: ”Vaikka asiat, joita esitys koskee, eivät ole sen kaukaisempia kuin vajaan neljän vuosikymmenen takaisia, on useinkin ollut vaikeata jonkin seikan selville saaminen. Haastateltujen henkilöiden huono muisti tai muut seikat, kuten epämääräinen käsitys ko. asiasta, liioittelunhalu, oman toiminnan liika tehostaminen, asian tarkoituksellinen salaaminen jne. ovat tutkimusta vaikeuttaneet. Kuitenkin olen koettanut vertailemalla eri henkilöiltä saatuja tietoja toisiinsa päästä mahdollisimman lähelle sitä, mikä on totuus.”¹⁶

Suomen itsenäisyystaistelu

Vapaussota 1918 oli samalla sisällissota. Nyttemmin ei liene mainittavaa erimielisyyttä siitä, että valkoisen armeijan voitto todella takasi Suomelle itsenäisyyden, vaikka ei myöskään liene syytä epäillä, etteikö valtaosa punaisella puolella taistelleista myös olisi pohjimmiltaan halunnut valtakunnan riippumattomuutta. Vapaussodan asiakirjat ovat valkoisen armeijan osalta Sota-arkistossa ja punaisen armeijan osalta Kansallisarkistossa. Edelliset ovat suhteellisen hyvin säilyneet, jälkimmäiset selvästi huonommin. Sota oli molemmin puolin improvisoitua toimintaa maasta poljetuilla sotajoukoilla, kuten on tapana sanoa, mutta valkoisella puolella oli – ainakin johdossa – enemmän asiantunte-

musta ja ammattitaitoa kuin punaisella puolella. Tämä näkyy myös säilyneistä asiakirjoista, joskin on muistettava, että häviölle joutuneen punakaartin asiakirjoja tuhosivat sekä punaiset itse että myös voittajat. Valkoisen armeijan päämajan ja sotatoimiyhtymien asiakirjoista hahmottuu kokonaiskuva taistelujen kulusta, sotatoimien suunnittelusta ja toteuttamisesta sekä jossain määrin myös monista muista sodankäynnin osa-alueista. Punakaartin asiakirjat rajoittuvat pääsääntöisesti perusyksikkötasolle ja vähäisemmässä määrin joukko-osastotasolle ja sitä ylemmäs, eikä niitä yleensä ole laadittu sotilaallisen kutyymien mukaisesti.

Kansallisarkistossa säilytetään myös muuta vapaussotaan – lähinnä sen jälkiselvittelyihin – liittyvää arkistoinesta, kuten vapaussodan suorituskomitean arkistoa, sotasaaliskeskusosaston ja sotasaalikonttorien arkistoa sekä erittäin laajaa kokoelmaa valtiorikositylöikeuden ja valtiorikosoikeuksien arkistoa.¹⁷ Viimeksi mainituista asiakirjoista selviää monenlaista ennen kaikkea vapaussodan kansalaissota-luonteen kannalta merkittävää tietoinesta.

Oletan, että vapaussodassakin olisi vielä tutkimista. Tiedän toki, että on ilmestynyt puolueettomuuteen pyrkiviä tutkimuksia sekä punaisten että valkoisen puolen taisteluista, enkä sinänsä aseta kyseenalaiseksi niitten tasoa. Oletan silti, että monia yksityiskohtia, monia erillisoperaatioita ja erilliskysymyksiä saatettaisiin voida selvittää, mikäli jostakin löytyisi asiaan paneutuvia tutkijoita. Tietyissä mielessä voidaan väittää, että asialla olisi jopa kiire, vapaussodan asiakirjat on – ainakin joukko-osastojen tasolla – laadittu niin huonolaatuiselle paperille, ettei niiden säilyminen tuleville polville ole mitenkään taattu. Kun militäärien harjoittama sotahistoriallinen tutkimus pyrkii valitsemaan aiheensa siten, että tutkimus voisi antaa vastauksia tämän päivän sotilaallisiin ongelmiin, saattaisi esimerkiksi vapaussodan taistelujen tutkiminen antaa jonkinlaista lisäarvoa niille, jotka suunnittelevat alueellisen puolustuksen toteuttamista. Samaten saattaisi olla kiinnostavaa selvittää, miten erilaisen sotilaallisen taustan (venäläinen, saksalainen, ruotsalainen) omaavat johtajat ovat kyenneet yhteistyöhön sodan operaatioissa. Tämä voisi kenties antaa vihjeitä vaikkapa kansainvälisessä rauhanturvatoiminnassa vallitsevien käytäntöjen kehittämiseksi.

Kuten tiedetään, taisteli vapaussodassa valkoisten puolella myös saksalainen Ostsee-Division, Itämeren divisioona, kenraali Rüdiger von der Goltzin johdolla. Kun Suomen sota-arkisto 1930-luvun puolivälissä sai johtoonsa pätevän arkistomiehen, Lauri Kujalan, tämä pyrki saa-

Die Division ist nunmehr vollständig versammelt.
 Bezüglich Eisverhältnisse siehe beigelegten Fernbericht
 des Admiralstabs vom 10.3.

Bei der Division traf der Befehl des Chefs des Generalstabes betr. Unterstützung der finnischen Regierung durch Entsendung der Ostsee-Division ein. Hinsichtlich seines Inhalts vergl. beigelegte Abschrift
 Wetter: heiter, kalt.

11. 3. 1918. Am 11.3.18 gab bei einer gemeinsamen Besprechung des Kommandeurs der Ostsee-Division und des Chefs des Sonderverbandes letzterer folgende Beurteilung der Lage:

Nach übereinstimmenden Meldungen und Aussagen ist die finnische Westküste, insbesondere die Häfen von Raumo und Maentyllyoto so schwer vereist, daß weder eine Landung noch ein Minensuchen möglich erscheint.

Eine Annarschstraße hart südlich der Aalandsinseln nach Hangö wäre überaus schwer minenfrei zu schaffen, da die örtlichen Eisverhältnisse von Aaland nicht gestatten, die Insel als Basis der Minensuchschiffe zu verwenden.

Der Chef des Sonderverbandes sprach sich entschieden für die Wahl des Seeweges Danzig - Oesel - Hangö aus. Als Gründe wurden dafür angegeben:

- 1.) Der geräumige und voraussichtlich eisfreie Hafen von Hangö,
- 2.) einfachere navigatorische Verhältnisse der Annarschstraße.

Die Entscheidung blieb der für den 12.3.18 in Berlin angesetzten Besprechung vorbehalten.

Als frühesten Beginn des ^{Ab-}Transports gab der Chef des Sonderverbandes den 25.3. an.

Katkelma Ostsee-Divisionin sotapäiväkirkjokopiosta 10.–11.3.1918, Saksankin sotahistorian kannalta ainutlaatuinen asiakirja. (Sota-arkisto)

Fragment of a copy from the war diary of the German Baltic Division, 10–11 March 1918, a unique document even in respect of German military history.

maan suomalaisen tutkimuksen käytettäväksi myös saksalaisia asiakirjoja. Niinpä hänen aloitteestaan jäljennettiin merkittävin osa Itämeren divisioonan ja siihen kuuluneiden joukkojen asiakirjoista – manuaalisesti, kuten tuolloin oli tapana – Sota-arkiston kokoelmiin.¹⁸ Nämä asiakirjat ovat säilyneet ja ovat edelleen tutkittavissa. Kun Preussin sota-arkisto Potsdamissa tuhoutui toisen maailmansodan loppuvaiheissa liittoutuneiden pommituksissa, lienee tämä aines myös Saksan sotahistorian kannalta ainutlaatuinen. Muita saksalaisia ensimmäisen maailmansodan aikaisia divisioona-arkistoja ei ole tallella. Aineistoa saattaisi mahdollisesti käyttää pohjana saksalaista esikuntatyöskentelyä koskevassa tutkimuksessa.

Tulkoon tässä yhteydessä kuriositeetin vuoksi mainituksi, että Suomen sota-arkistossa säilytetään myös eräitä Ardennien metsätaisteluun ensimmäisessä maailmansodassa osallistuneiden joukkojen asiakirjajäljennöksiä. Nämä asiakirjat kuuluvat kenraaliluutnantti Tauno V. Viljasen yksityiskokoelmaan.¹⁹ Kapteeni Viljanen näet laati 1930-luvulla tutkielman noista taisteluista ja perusti sen alkulähteisiin, jotka hän kopioi keskieurooppalaisista arkistoista. En ole koskaan selvittänyt, ovatko alkuperäiset asiakirjat vielä tallella, mutta oletan nimenomaan saksalaisten asiakirjojen tuhoutuneen toisen maailmansodan melskeissä.

Sotahistorialliset yksityisarkistot

Yksityisluonteisiin militääriarkistoihin luetaan omana ryhmänään eräät itsenäisyyden ajan maanpuolustusjärjestöjen arkistot, kuten Lotta Svärd -yhdistyksen ja Aseveliliiton arkistot. Suojeluskuntajärjestön arkisto on puoliyksityinen tai puolijulkinen, sehän oli lain mukaan osa puolustusvoimia, mutta samalla vapaaehtoinen maanpuolustusjärjestö. Näiden järjestöjen arkistot ovat kohtalaisen hyvin säilyneet, joskin eräitä puutteita on, merkittävin kenties Etelä-Pohjanmaan suojeluskuntapiirin arkiston puuttuminen. Järjestöarkistot kuvaavat lähinnä maanpuolustusideologian vaikutusta yhteiskunnassa, joskin sekä suojeluskuntajärjestö että Lotta Svärd -yhdistys osallistuivat merkittävästi myös käytännön maanpuolustustyöhön sekä rauhan että sodan aikana.

Yksityisluonteisia henkilöarkistoja on sotilasalalta sekä Sota-arkistossa että Kansallisarkistossa. Autonomian aikana vaikuttaneista sotilaista mainittakoon monet Ramsay-sukuiset kenraalit, joiden sukuarkistoa säilytetään Kansallisarkistossa.²⁰ Autonomian ajan merkittävät so-

29/7/19

P. S. Min afstørtaadag er medtaget. Vilika oftroden er jeg et stort
paa gaaende o. om generalen takken er det det som kaldes for et
venligt fik det.

Min kære General,

Dees rader er på det varmeste takke
Generalen for den tid jeg haft nøjet at samarbejde
med Generalen. Tilika vil jeg udtale min oppsig-
tiga ønske ^{o. forløsning} ~~hælle~~ ledningen af vore unge arme
med forbliven i Generalens erfare hænder.

Redjende Generalen till General Deeg o. ofrige
vid min etal anstälde officerare framföra min
djupa tacksamhet för deras oförtulna arbete
sänder jag Generalen och dem alla en hjärtlig
hälsning.

Generalens tillgifna

G. Mannerheim.

Helsinki d. 26 Juli 1919.

Valtionhoitaja C. G. E. Mannerheimin kiitoskirje kenraali Kaarlo Kivekkäälle heinäkuun 26. päivältä 1919. Mannerheim oli juuri väistynyt maan johdosta hävittyään presidentinvaalissa K. J. Ståhlbergille. (Kaarlo Kivekkään kokoelma, Kansallisarkisto)

Letter of thanks from G. Mannerheim to General Kaarlo Kivekäs, 26 July 1919. Mannerheim had just stepped down from leading the country as regent having lost the presidential election to K. J. Ståhlberg.

tilaat toimivat usein myös tärkeissä siviilitehtävissä, mikä luonnollisesti näkyy myös heidän yksityisarkistoissaan. Esimerkkinä voisi mainita kenraali Frithiof Neoviuksen, jonka Kansallisarkistossa säilytettävässä yksityisarkistossa on tietoja sekä Suomen kadettikoulun organisaatio-suunnitelmista että Haminan kaupungin köyhäinhuollon järjestämisestä ja rautatien rakentamisesta Haminaan.²¹

Itsenäisyyden ajan runsaasta tarjonnasta voidaan ottaa esimerkiksi Sota-arkistossa säilytettävät kenraalien A. E. Heinrichsin, Aarne Sihvon, Sakari Simeliuksen ja Tauno V. Viljasen laajat yksityisarkistot²², jotka avaavat mielenkiintoisia perspektiivejä. Niistä, kuten tietysti myös marsalkka Mannerheimin Kansallisarkistossa säilytettävästä monipuolisesta arkistosta²³ voi tutkija löytää sellaisia tietoja nimenomaan päätöksenteon taustoista, joista virallinen asiakirja-aines vaikkee. Tässä suhteessa juuri sotilasalalla on yksityisarkistojen anti usein aivan ratkaiseva. Sotilaalliseen käytösnormiin kuuluu, että johdon päätökset annetaan julki käskynä, eikä käskyä ole tapana perustella. Koko se usein laaja valmisteluprosessi ja punninta erilaisten vaihtoehtojen välillä, joka edeltää käskynantoa, jää virallisissa asiakirjoissa pimentoon. Mikäli joku valmistelutyöhön osallistunut upseeri on pitänyt päiväkirjaa tai laatinut itseään varten muistiinpanoja asioiden kulusta, saattaa tällainen muistiinpano olla tutkijalle kullan arvoinen. Tämä vain esimerkkinä siitä, että aina kannattaa ottaa selvää, olisiko joku tutkimusongelmaan liittyvä henkilö tallettanut omia asiakirjojaan johonkin julkiseen arkistoon.

Myös ulkomaisissa arkistoissa on eräitä meidän militäarihistoriaamme liittyviä kiintoisia yksityisarkistoja. Eräillä ruotsalaisilla upseereilla, jotka osallistuivat Suomen vapaussotaan, on yksityisarkistonsa Ruotsin sota-arkistossa²⁴, kuten esimerkiksi kenraaleilla Douglas, Törngren ja Peyron. Samoin Suomessa 1930-luvulla sotilasasiamiehenä toiminut ja sittemmin Ruotsin armeijan johtopaikoilla, lopuksi Ruotsin puolustusvoimain komentajana vaikuttanut kenraali Carl August Ehrensward on tallettanut yksityisarkistonsa Ruotsin sota-arkistoon.

Itsenäisyyden alkuvuosikymmenet

Sotalaitosta koskeva asiakirja-aines itsenäisyytemme kahden ensimmäisen vuosikymmenen rauhan kaudelta on säilynyt suhteellisen hyvin. Puutteita on lähinnä 1930-luvun joukko-osastoarkistoissa ja niissä lä-

hinnä Karjalan Kannaksella toimineiden joukkojen arkistoissa. Nämä puutteet johtuvat siitä, että Sota-arkisto joutui vuonna 1935 tilanpuutteen takia antamaan puolustusvoimien viranomaisille arkistojen luovutuksiin, joten joukot joutuivat säilyttämään asiakirjansa omilla suojissaan. Kun talvisota syttyi, niillä oli tärkeämpääkin tekemistä kuin huolehtia vanhojen papereiden evakuoinnista, joten asiakirjat joko tuhottiin tai pahimmassa tapauksessa jätettiin paikalleen, ja ne joutuivat sitä tietä neuvostojoukkojen käsiin. Puutteet ovat kiusallisia, mutta kaiken kaikkiaan kuitenkin vähäisiä.

Yleisesikunnan virkahuoneita ja virkailijoita 1930-luvun alusta. Yleisesikunta toimi tuolloin entisessä santarmihallituksen talossa Punanotkonkadun ja Korkeavuorenkadun kulmassa. Interiööri oli arvokkaan näköinen, vaikka talon kunto jätti varaa arvostelulle. (Kuva: Sotamuseo)

Offices and officials of the General Staff in the early 1930s. At that time the General Staff worked in the building of the former Gendarmerie in Helsinki. The interior looked impressive although the condition of the building was open to criticism.

Rauhan ajan 1920–1930-lukujen arkistojen käyttö edellyttää perehtymistä monenlaisiin arkistointijärjestelmiin. Mitään yleisiä ohjeita asiakirjojen ryhmittämisestä tai käsittelystä ei alkuaan ollut arkistomuodostajille annettu, joten kenttä oli vapaa. Koska puolustusvoimat luotiin vasta itsenäistä Suomen valtiota varten, ei tukena arkistohoidossakaan ollut juuri mitään historiallista perinnettä. Lievästi liioitellen voi sanoa, että joka ainoa esikunta ja joukko-osasto käytti omaa järjestelmäänsä. Pitkin 1920-lukua annettiin Yleisesikunnan taholta ohjeita, ja tilanne parani 1930-luvulla, mutta yhtenäiseen arkistohoitoon ei kyetty pääsemään ennen toisen maailmansodan syttymistä.²⁵ Arkistotalan ammattilaiselle tämä on tavallaan mielenkiintoista, esimerkiksi vuosina 1918–1925 toiminut tasavallan presidentin sota-asiain kanslia käytti arkistojärjestelmää, jollaista mikään suomalainen viranomainen ei ollut käyttänyt.²⁶ Lähin vastaava arkistojärjestelmä on löydettävissä

Sota-arkiston varastoa silloisen Sotakorkeakoulun rakennuksen alakerrassa Liisankadulla 1930-luvulla. Tähän ei enää mahtunut lisää asiakirjoja vuoden 1935 jälkeen. (Kuva: Sotamuseo)

The Military Archives' store in the basement of the then building of the Defence College in Helsinki in the 1930s. There was no more room for documents here after 1935.

Suomen kenraalikuvernöörin kanslian venäläisestä arkistosta. Historiantutkijalle tämä kirjavuus on sitä vastoin hankalaa ja kiusallista. Ehkäpä tästä osittain johtuu, ettei tähän aikakauteen erikoistuneita sota-historian tutkijoita ole kovinkaan monta. Puolustusvoimain synty ja varhaisen kehittämisvaiheen historia tarjoaisi kyllä suuren joukon kiintoisia erikoisongelmia tutkimuksen kohteeksi.

Toisen maailmansodan aika

Toisen maailmansodan aika synnytti Sota-arkistoon asiakirjamassan, joka laajuudessaan on perin imponoiva. On laskettu, että noiden vuosien 1939–1945 asiakirjoja on – kun ne vihdoin 1960-luvun alussa saatiin sijoitetuiksi lähetyslaatikoistaan hyllyille – Sota-arkiston hyllyillä kaikkiaan noin 16 hyllykilometriä, kun taas Sota-arkiston kokonaisasiakirja-aines tällä hetkellä lienee noin 40 hyllykilometriä. Kun otetaan huomioon, että tuohon 16 hyllykilometriin ei ole laskettu 1990-luvun puolivälissä Sota-arkistoon yhdistetyssä sotilaslääkintäarkistossa säilytettyjä sota-ajan kantakortteja, jotka karkean arvion mukaan liisäisivät aineistoa ainakin 1,5–2 hyllykilometriä, ja jos vielä tähän lisätään samoin sotilaslääkintäarkiston liittämisen mukana tullut sota- ja kenttäsaaraaloiden hallinnollinen ja potilasasiakirja-aines, päästään tulokseen, jonka mukaan noin puolet Sota-arkiston aineksesta on peräisin toisen maailmansodan ajalta. Kuka enää epäilee, ettei sota olisi myös paperisotaa?²⁷

Arkistovirkamiesten ja historiantutkijoiden ikuisuuskysymys on rajanveto asiakirjojen säilyttämisen ja hävittämisen välille. Esimerkiksi meidän aikanamme – niin sähköisen viestinnän aikaa kuin elämme-kin – syntyy pelkästään julkishallinnossa vuoden aikana niin paljon periasiakirjoja, etteivät päätearkistojen tilat riittäisi tämän yhden vuosikartunnan tallettamiseen, mikäli ne kaikki säilytettäisiin. Kaikkea ei siis voi säilyttää, siihen ei kerta kaikkiaan ole taloudellisia edellytyksiä. Asiakirjojen pysyvä säilytys sähköisessä muodossa ei ainakaan nykYTEKNIKALLA ole edes mahdollista, saati taloudellisestikaan järkevää.

Huomattavasti vaikeampaa on päätellä, mikä osa asiakirjoista jätetään pysyvään säilytykseen ja mikä osa hävitetään, sen jälkeen kun se on tehtävänsä tehnyt. Voidaan tietysti sanoa, että tärkeät asiakirjat on säilytettävä ja vähemmän tärkeät sopii hävittää. Tämä on viisas periaate, mutta se herättää heti kysymyksen, mitkä asiakirjat sitten ovat tär-

keitä. Jos ajatellaan esimerkiksi puolustusvoimien rauhanaikaista toimintaa, voidaan perustellusti kysyä, mitä sellaista tämä hallinnonhaara tuottaa, mitä ei mitenkään sovi hävittää. Ajatellaanpa vaikkapa liikkeen kannallepanon toteuttamista ja puolustus suunnitelmien laatimista koskevia asiakirjoja. Niitähän säilytetään määräjärjestelmän mukaisesti niissä paikoissa, mistä käsin toimenpiteisiin tarvittaessa ryhdytään. Nämä käskyt ja suunnitelmat ovat kuitenkin erinomaisen eläviä asiakirjoja. Olojen muuttuminen vaikuttaa milloin minkin käskyn osan muuttamiseen. Tapana on käskeä vanhentunut käsky hävitettäväksi, samalla kun uusi käsky tai sen osa annetaan. Tämähän on tietysti järkevää, ettei vain tilanteen äkkiä yllättäessä joku hätäpäissään tempaakin väärää käskyä ohjeekseen ja täten sotke koko järjestelmää. Näin ollen ei ole kuitenkaan mahdollista todeta, miten jokin toimenpide oli suunniteltu

Venäjänsä armeijalle rakennettu provianttimakasiini Siltavuorenranta 16:ssa toimi Sota-arkiston sijoituspaikkana vuosina 1945–1998. Tähän sijoitettiin toisen maailmansodan tuottamat valtavat arkistomassat. (Kuva: Sotamuseo)

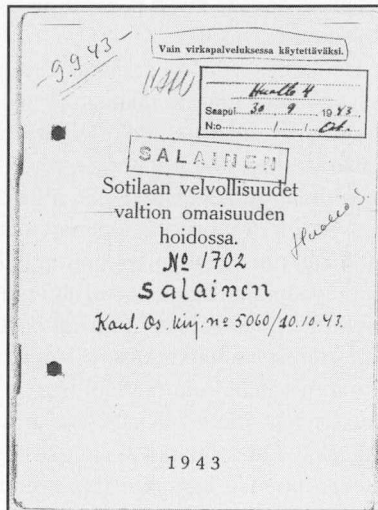
This provision store, built for the Russian army in Helsinki, was where the Military Archives functioned from 1945 to 1998. The enormous mass of archives brought about by World War II was located here.

toteutettavaksi esimerkiksi vuonna 1970, 1980, 1990 tai 2000, mikäli pystytään tutkimaan ainoastaan vuonna 2003 annettua käskyn versiota.

Jätetään kysymys hautumaan ja palataan toisen maailmansodan aikaan. Talvisotaan Suomi lähti huonosti valmistuneena, puuttui varusteita, aseita, koulutettuja joukkoja – oikeastaan kaikkea muuta paitsi puolustustahtoa. Sotaa käytiin runsaat sata päivää, ja vaikka emme onnistuneet säilyttämään alueellista koskemattomuuttamme, säilyitimme armeijamme ja sen myötä myös valtaosan sodan aikana syntyneistä asiakirjoista. Väli rauhan aikana Suomi valmistautui uuteen sotaan. Armeija oli sodanaikaisessa vahvuudessa, uutta rajaa linnoitettiin kuumeisesti ja uusia joukkoja harjoitettiin. Niinpä uuteen sotaan kesällä 1941 lähdettiin hyvin varustautuneina. Kaikesta tästä työstä on myös runsaasti asiakirjoja tallella.

Jatkosota käytiin niin mittavilla joukoilla, että on aiheellista kysyä, miten kotirintama ylipäätään selvisi edes niin hyvin kuin selvisi. Hyökkäysvaihetta seurasi asemasotavaihe, sitä vetäytymisvaihe, aselepo, väli rauha, Lapin sota ja vihdoin 1947 rauhansopimus voittajavaltiojen kanssa. Kaikesta tästä syntyi asiakirjoja ja ylivoimainen valtaosa niistä on säilynyt tähän päivään saakka tutkimuksen saatavissa.

Asemasotavaiheen moninaista toimintaa kuvaa tämä salaiseksi merkitty asiakirja, missä sotilaita ohjataan huolellisesti hoitamaan haltuunsa uskottua valtion omaisuutta. Salaiseksi asiakirjan teki se, että siinä annettiin tietoja, miten paljon kaikenlaista omaisuutta oli jo siihen mennessä ehtinyt kadota. (Sota-arkisto)

The varied activity of the period of static warfare (1942–mid 1944) is shown by this document, stamped Secret, in which soldiers are directed to take painstaking care of state property entrusted to them. The secret nature of the document was because it gave information of how much property of all kinds had disappeared by that date.

On mielenkiintoista havaita, että eniten asiakirjoja syntyi asemasotavaiheen aikana, siis tuon vaiheen, jota leimasi tapahtumattomuus ”län-sirintamalta ei mitään uutta” -mallin mukaisesti. Hyökkäysvaiheen ajalta on myös suhteellisen runsaasti asiakirjoja, vetäytymisvaiheen osalta selvästi vähemmän, ja Lapin sodan ajoilta kaikkein vähiten. Nämä asiakirjamäärät ovat siis syntyneitä asiakirjoja, kyse ei ole siitä, että jostakin tuntemattomasta syystä esimerkiksi Lapin sodan ajalta olisi asiakirjoja joutunut hukkaan.

Tähän voi antaa sotilaspsykologisen selityksen. Asemasotavaiheen ylivoimainen asiakirjatuotanto perustui siihen, että kun ei tarvinnut olla jatkuvassa liikkeessä ja ankarissa taisteluissa, oli aikaa miettiä kaikenlaista sellaistaikin, mikä ei ollut aivan ensiarvoisen välttämätöntä. Miehet tuli pitää rintamalla virkeinä ja taistelukuntoisina. Niinpä viihdytyskiertueet kiersivät, motteja kaadettiin, kirvesvarsia veistettiin ja saatettiin jopa koristaa korsupolkuja pienillä kivillä. Päämajasta ehdittiin kysellä kaikkea mahdollista ja vaatia aina uusia selvityksiä milloin mistäkin. Kaikki tämä synnytti asiakirjoja, jotka noissa suhteellisen järjestyneissä oloissa myös pääsääntöisesti säilyivät tulevien tutkijapolvien iloksi tai vaivaksi.

Hyökkäysvaihe oli eräänlaista riemusotaa, vihollinen väistyi, menetetyt alueet vallattiin takaisin ja uusiakin alueita liitettiin sotahistorian voittoisille lehdille. Sekä korkeammat että vähäisemmät päälliköt katsoivat tekevänsä historiaa, joten se piti myös asiakirjallisesti dokumentoida, vaikka ei aina olisi ollut oikein aikaa tai voimiakaan. Vetäytymisvaiheessa historiaa tekivät toiset joukot, ei ollut niin väliä, tuliko tarkkaan todetuksi, miten paljon kulloinkin jouduttiin siirtymään koti-Suomeen päin. Lapin sodan suomalaiset voittivat, mutta sota oli niille joukoille, jotka siihen joutuivat osallistumaan, pakkopullaa, sitä pidettiin suorastaan jonkinlaisena simputuksena. Niinpä kirjallisia töitä tehtiin niin vähän kuin mahdollista, ja kun joukoilla oli takanaan monen vuoden palvelus sotaa käyvässä armeijassa, oli pinnaaminen kehittynyt taiteeksi. On esimerkiksi sängen tyypillistä, että Lapin sotaan osallistuneen miehen kantanortissa viimeiset merkinnät ovat kesältä 1944, Lapin sota ei ole lainkaan noteerattu.

Myönnettäköön, että sotilaspsykologinen selitys on tahallisen provosoiva, mutta täysin perää vailla ei se silti ole. Selitystä ei liioin ole tarkoitettu ärsyttämään. Tarkoitus on sanoa, että tutkijan on pystyttävä tekemään päätelmiä – paitsi asiakirjoista – myös asiakirjojen puuttumisesta. Silloin on tärkeää tietää, onko noita asiakirjoja ylipäättään kos-

kaan laadittu, ja jos ei ole laadittu, niin miksi ei. Samaten, mikäli niitä on laadittu, mutta ne eivät ole oikeassa yhteydessään tai ylipäätään löydettävissä, mistä tämä johtuu.

Vaikka Suomen armeijan asiakirjat toisen maailmansodan ajalta ovatkin pääsääntöisesti säilyneet suorastaan uskomattoman hyvin, on niissäkin toki puutteita.

Kun venäläisten suurhyökkäys kesällä 1944 iski suomalaisten asemiin, aiheutti se myös asiakirjallisia tuhoja. Kenellekään ei liene yllätys, että Kannaksen etulinjassa painopistesuunnassa taistelleen Jalkaväkirykmentti 1:n asiakirjoja vuodelta 1944 ei juurikaan ole olemassa ennen kuin joskus kesäkuun lopulta tai heinäkuun alusta, jolloin hajalle lyöty rykmentti onnistuttiin uudelleen kokoamaan.²⁸

Suurimmat menetykset asiakirjallisesti koettiin kuitenkin Laatokan pohjoispuolella. Kun kenraali Talvelan johtama Aunuksen ryhmä vetäytyi pitkin Laatokan rantaa maanteitse ja rautateitse länteen, suorittivat neuvostojoukot maihinnousun vetäytyvien joukkojen selustaan ja Talvelan joukot joutuivat lähelle mottimaista tilannetta. Tällöin tuhottiin junavaunulasteittain asiakirjoja, jotka oli otettu mukaan Itä-Karjalasta. Suuri osa näistä oli Itä-Karjalan Sotilashallintoesikunnan sinänsä tietysti tärkeitä, mutta sotatoimien kannalta sittenkin toisarvoisia asiakirjoja, mutta myös taistelevien joukkojen asiakirjoja tuhottiin, nimenomaan VI ja VII Armeijakunnan esikuntien arkistoja.²⁹ Vaikea sanoa jälkikäteen, olivatko tuhoamiset hätävarjelun liioittelua, joukothan pääsivät vihollismiehityksen läpi, mutta näin joka tapauksessa tehtiin. Samassa yhteydessä tuhottiin myös jonkin verran Aunuksen Ryhmään kuuluneiden divisioonien arkistoja.

Ratsuväkiperikaatin esikunnan arkistoa jäi vihollisen käsiin kesällä 1944, kun neuvostopanssarit ajoivat Kannaksella esikuntaparakkien edustalle ja esikunnan oli pakko paeta mahdollisimman nopeasti. Tästä aineksesta on tosin osa saatu filmatuksi Viipurista, missä niitä säilytetään paljon muun suomalaisen arkistoaineksen lisäksi vanhan Viipurin maakunta-arkiston rakennuksessa sijaitsevassa Leningradin oblastin paikallisessa arkistossa.

Sodan ajan Päämajan arkistoista tuho on kohdannut lähinnä vakoilu- ja vastavakoiluasiakirjoja. Sota-arkiston tuhoutuneiden asiakirjojen kortiston mukaan on Päämajan valvontaosaston arkisto kokonaisuudessaan tuhottu syyskuun puolivälissä 1944 eversti Ropposen käskystä.³⁰ Tiedusteluosaston asiakirjojen jännittävistä vaiheista, paljon puhutusta operaatio Stella Polariksesta, on kirjoitettu ehkä enemmän kuin asia

olisi ansainnut. Onpa nyt jotakin näistäkin asiakirjoista saatu asiasisälön osalta pelastetuksi, kuten tiedetään.³¹ Nämä edellä luetellut asiakirjat on siis tuhottu suomalaisten viranomaisten oman toiminnan ansios- ta ja sinänsä sängen ymmärrettävistä syistä.

Edellä esitettyjä ja muitakin sodanaikaisen asiakirja-aineksen tuhoja ei suinkaan ole aiheellista väheksyä, mutta sotahistoriallisen kokonaisu- van kannalta mitään täysin korvaamatonta ei ole menetetty. Epäilemättä tiedettäisiin koko joukko yksityiskohtia, mikäli nuo asiakirjat olisivat tallella, mutta tuskinpa sodankäynnin tai taistelutoiminnan kokonaisu- va juurikaan muuttuisi. Sotaväen ja nimenomaan sota-aikaisen sotaväen asioita tutkittaessa on nimittäin useimmiten mahdollista pyrkiä selvit- tämään asiaa monista eri lähteistä. Mikäli joukko-osaston asiakirjat ovat hukassa, sopii katsella naapurijoukkojen asiakirjoja, samoin kuin ylemmän johtoportaan asiakirjoja, kaikestahan täytyi aina raportoida ylöspäin. Jos jalkaväen asiakirjoja puuttuu, voi katsella, mitä tykistö kertoo, tykistön asiakirjoja puuttuu erittäin harvoin. Muidenkin erikois-

Päämajan valvontaosasto.

PM:n valvontaosaston arkisto lukuunottamatta hen- kilökortistoa, sotavankeja koskevia pöytäkirjoja ja Turussa silloin olleita suuren vakoilujutun asiakir- joja sekä vireillä olevien oikeusjuttujen ja kesken- eräisten tiliasioiden asiakirjoja poltettiin ev. Rop- posen käskystä Kärkölässä syyskuun puolivälissä 1944.

("Selostus Päämajan valvontaosaston arkiston polt- tamisesta syyskuussa 1944", allekirj. 30/7 1945 majuri N. Halla - Seppälä)

Päämajan valvontaosastoa koskeva kortti Sota-arkiston tuhoutuneiden asiakirjojen kortistosta. Onneksi tällaisia Päämajan asiakirjojen tuho- ja ei juuri enempää ole tarvinnut muistiin merkitä. (Sota-arkisto)

The card relating to the Surveillance Department of General Head- quarters from the card index of destroyed documents at the Military Archives. Luckily no further such notes had to be made concerning the destruction of documents from the archives of General Headquarters.

aselajijoukkojen asiakirjat, mm. viestin ja pioneerien, ovat useimmiten käytettävissä. Suomen sotahistoriaan toisen maailmansodan ajalta ei sisälly mitään sellaista suurta katastrofia, joka olisi merkinnyt asiakirja-aineksen laajamittaista tuhoutumista.

Päämajan vakoilu- ja vastavakoiluasiakirjojen puuttuminen on kieltämättä vakava puute. Silti niitäkin on löydettävissä ja löytynyt toisten Päämajan osastojen asiakirjojen joukosta. Voitaisiin kaiketi sanoa, että tiedetään aika hyvin, mitä tiedustelu- ja vastavakoiluosasto saivat aikaan, mutta asiakirjojen perusteella ei paljoakaan siitä, miten se tapahtui.

Suomen toisen maailmansodan aikaisen sotahistorian kannalta tärkeää ja kiintoisaa lähdeaineistoa löytyy myös eräiden ulkomaiden arkistoaineuksesta. Luonnollisesti Saksa ja Venäjä ovat tärkeimmät. Saksan sotahistoriallinen arkistoina joutui maan antautumisen jälkeen voittajavaltiojen käsiin – lähinnä Yhdysvaltoihin ja laivaston osalta Englantiin – ja on Yhdysvalloissa mikrofilmattu. Nämä mikrofilmit pääsivät myös kaupalliseen levitykseen, Yhdysvaltain kansallisarkisto myi niitä halukkaille länsimaisille arkistoille.³² Kaikki Suomen kannalta tärkeimmät mikrofilmit hankittiin tällöin Suomen sota-arkistoon. Saksan sota-arkistossa Freiburgissa säilytetään nykyään kaikkea tätä Yhdysvaltojen takaisin luovuttamaa arkistoina ja siellä se on käytettävissä paremmin järjestettynä ja luetteloituna kuin mikrofilmeille kuvattu asiakirja-aines. Neuvostoliiton arkistoina käyttö oli suurin piirtein mahdotonta neuvostovallan aikana. Nytemmin Venäjän arkistot tuolta ajalta ovat periaatteessa käytettävissä, joskin käytäntö saattaa silloin tällöin olla toinen. Myös Yhdysvaltain, Englannin ja Ruotsin militääriasiakirjoista voi tutkija löytää yhtä ja toista meidän kannaltamme kiinnostavaa tietoa sekä toisen maailmansodan ajalta että sen jälkeenkin, sikäli kuin kussakin valtiossa voimassa olevat salaisuussäädökset niiden käytön sallivat.

Sotahistoriallisen asiakirja-aineksen käyttökelpoisuus tutkimukselle

Palatkaamme asiakirjojen suunnitelmalliseen ja järjestelmälliseen karsimiseen, seulontaan, kuten siviilit sanovat tai supistamiseen, kuten armeijassa on tapana sanoa. Toisen maailmansodan jälkeisenä aikana ei puolustusvoimien asiakirjoja ole joutunut tuhon kohteeksi ainakaan

mainittavassa määrin minkään onnettomuuden tai laiminlyöntien seurauksena. Niinpä asiakirjojen puuttuminen johtuu määrätietoista ja suunnitellusta hävittämisestä.

Puolustusvoimissa, jolla on oma keskusarkistonsa ja arkistohallintonsa, supistaminen tapahtuu käytännössä Sota-arkiston suunnittelun pohjalta. Lopullisesti nuo suunnitelmat hyväksyy Kansallisarkisto. Yleisperiaate on ollut, että rutiininomaiset, jokapäiväistä toimintaa valaisevat asiakirjat sopii suhteellisen lyhyen säilytysajan jälkeen hävittää ja sellaiset asiakirjat, joista kunkin arkistonmuodostajan tekemät merkittävät toimenpiteet selviävät, säilytetään pysyvästi. Käytännössä tänä päivänä valtionhallinnossa säilytetään ehkäpä noin kymmenen prosenttia kaikesta asiakirja-aineksesta. Joillakin hallinnonhaaroilla luku on suurempi, joillakin pienempi.

Arkistojen supistamiseen perehtynyt ammattitaitoinen arkistohoitaja pystyy suhteellisen helposti näkemään asiakirjamassoissa ne melko mitäänsanomattomat rutiiniasiakirjat, joiden säilyttäminen tuleville polville ei kaiken todennäköisyyden mukaan ole mielekästä. Kun ajatellaan, että ainakin yhdeksän kymmenestä asiakirjasta joutuu hävityksen kohteeksi, on kuitenkin selvää, etteivät nuo kaikki yhdeksän voi olla mitäänsanomattomia rutiiniasiakirjoja. Niin byrokraattinen ei Suomen hallinto sentään ole. Hävitettäväksi täytyy siis valita myös sellaisia asiakirjoja, jotka ovat jossain määrin tärkeitä ja merkityksellisiä. Tällöin käytetään perusteena mm. sitä, onko tällaisen asiakirjan sisältämä tietoinen tallella jossakin toisessa asiakirjassa tai jonkun toisen, ylemmän tai alemman, viranomaisen asiakirjassa. Viime kädessä joutuu arkistoviranomainen pohtimaan, missä määrin jokin asiakirja selvittää sitä päätehtävää, jota varten kyseinen toimija – joukko-osasto, esikunta, sotilaslaitos – on perustettu.

Jos siis ajatellaan, että esimerkiksi kuuden senttimetrin paksuisesta asiakirjamapista säilytetään noin puoli senttimetriä asiakirjoja, voidaan kysyä, onko mahdollista tämän aineksen perusteella saada kokonaiskuvaa siitä, mitä on saatu aikaan. Arkistoviranomaiset uskovat vahvasti, että tämä mahdollisuus on olemassa. Tähän on pakko uskoa, muutenhan voitaisiin – koska kaiken säilyttäminen ei ole järkevää eikä edes mahdollista – hävittää kaikki ja sanoa 1920-luvun tulenkantajien tavoin, ettemme halua tietää, että ennen meitä on elänyt ihmisiä.

Historianfilosofisesti katsoen on selvää, että kaikkea – merkittävääkään – tapahtumista ei myöhemmän ajan tutkimus kykene rekonstruimaan jo siitä yksinkertaisesta syystä, että kaikkea tapahtunutta ei kos-

kaan verifioida asiakirjoihin. Arkistojen seulonta saattaa toki joskus kohdistua myös sellaiseen ainekseen, joka myöhemmän tutkimuksen kannalta olisi merkittävää, mutta se riski täytyy ottaa. Voi sitä vastoin myös perustellusti sanoa, että seulonta helpottaa suuresti tulevaa historian tutkimusta, koska se vapauttaa tutkijat valtavien yhdentekevien asiakirjamassojen turhauttavalta läpiselaamiselta. Suuret linjat näkyvät kenties paremmin silloin, mikäli liian paljon pieniä yksityiskohtia ei ole hämärtämässä.

Historiantutkimuksella on vaara hukkua lillukanvarsiin ja tutkija voi viehättyä sinänsä kiinnostaviin, mutta tutkimuksensa kannalta merkittömiin sivujuoniin, mikäli hänen aiheessaan on lähteiden ”liikatarjontaa”. Kuten edellä esitetystä on käynyt ilmi, ei melko monista merkittävästäkään vanhemmista sotahistoriallisista vaiheista ole paljoa lähdeainesta säilynyt. Silti niistä on kirjoitettu tutkimuksia ja luotu kokonaiskuva, joka todennäköisesti on kohtuullisen oikea.

Lopultakin kysymys on aina suuressa määrin historian tutkijan ammatitaidosta, sisusta, sitkeydestä ja viime kädessä intuitiosta. Joskin historian tutkija on lähteittensä armoilla sikäli, ettei hänellä ole lupaa runoilla omasta mielikuvituksestaan menneisyyden tapahtumia ja laitoksia, on hänellä oikeus ja velvollisuus panna lähteensä puhumaan. Historiallinen lähdehän on sikäli ainutlaatuinen tieteellinen tutkimuskohde, ettei sitä ole oikeastaan koskaan laadittu historian tutkimista varten. Niinpä tutkija on velvollinen analysoimaan lähteensä; miksi asiakirja on laadittu, mitä sen laatija on voinut tietää ja missä määrin hän on voinut ja halunnut tietonsa esittää. Useimmissa tapauksissa asiakirjaa voi käyttää melko monenlaisen tutkimuksen välineenä, se kertoo huomaamattaan paljon muustakin kuin siitä nimenomaisesta asiasta, jota varten se on laadittu. Esimerkiksi muuan kenraaliluutnantti Heinrichsin välirauhan aikana tekemä erittäin salainen Saksan-matka on voitu verifioida Puolustusvoimain Pääesikunnan tilitositteissa säilytetävästä matkalaskusta.

Tarkoitukseltaan vääristelevä asiakirja on äärimmäisen harvinainen, ja sellainenkin asiakirja – sanotaanpa vaikka puna-armeijan raportti Mainilaan ammutuista laukauksista – kertoo tutkijalle paljon ja tässä tapauksessa nimenomaan sellaista, mitä asiakirjan laatija ei ole halunnut kerrottavaksi. Lähteen tulkinta edellyttää tietysti myös itsekuria. Kohtuuttoman paljon näkee historian tutkimuksessa myös väkivaltaista tulkintaa, lähde pannaan puhumaan sellaista, mitä se ei sisällä, ja joskus jopa päinvastaista kuin mitä se sisältää.

On vanha ja kulunut sanonta, että jokainen aikakausi kirjoittaa historian uudelleen. Vanhuudesta ja kuluneisuudesta huolimatta se on totta. Verrataan vaikkapa 1920- ja 1930-luvun vapaussota- ja luokkasotakirjallisuuden luomaa kuvaa siihen, jonka viime vuosikymmenien suurteokset näistä asioista antavat, tai vaikkapa Sotatieteen laitoksen laatimia talvi- ja jatkosodan yleisesityksiä siihen, miten niistä asioista tänä päivänä kirjoitetaan. Tällöin huomataan, että historiantutkimus on aina sidottu myös laadinta-aikaansa.

Jos vaivautuu lukemaan joitakin 1800-luvun loppupuolen tai 1900-luvun alkupuolen historiallisia tutkimuksia, esimerkiksi elämäkertoja, näkee nopeasti, miten eri aikakaudet ovat kiinnostuneita erilaisista asioista. Elämäkerran kirjoittaja ei olisi sata vuotta sitten uneksinutkaan ryhtyvänsä käsittelemään suuren sotapäällikön seksielämää, mutta tänä päivänä on ilmestynyt asialliseksi tarkoitettu opus marsalkka Mannerheimista ja hänen elämänsä naisista.³³

Vaihteleva kiinnostus menneisyyden eri aihepiireihin ei kuitenkaan merkitse sitä, että historiallista totuutta ei voitaisi saavuttaa, joskin on epätodennäköistä, että yksi tutkija kykenisi saavuttamaan sen täydellisesti. Tutkijan tulee luonnollisesti – ollakseen kunniallinen tutkija – pyrkiä kuvaamaan tutkittavansa mahdollisimman monipuolisesti ja tasapuolisesti, pitämättä suden tai lampaan puolta. Terve, kriittinen suhde tutkittavaan asiaan tai henkilöön on jokaisen tutkijan ehdoton velvollisuus. Tätä velvollisuutta vastaan on – paha kyllä – rikottu sangen monissa sotilaselämäkeroissa. Ongelma on suurin silloin, kun kyseessä on kuvattavan henkilön lähipiirin tai aateveljien toimesta tehtävä tilaustyö, mutta onneksi on toki esimerkkejä tällaisistakin tutkimuksista, joissa kirjoittaja ei ole livennyt tieteellisestä rehellisyydestään. Mikäli yli päättään on kyse suhteellisen uusista asioista, kuten on laita suurimmalta osalta Suomen militärihistoriallisen tutkimuksen, on puolueettomuuden ja kriittisyyden vaatimuksen toteuttaminen vaikeampaa kuin vaikkapa kolmikymmenvuotista sotaa tutkittaessa. Toisaalta tutkija, joka tutkii ajallisesti läheistä vaihetta, tietää jo omasta kokemuksestaan valmiiksi paljon sellaista, mihin vanhemman ajan tutkija joutuu ennen tutkimuksensa aloittamista perehtymään.

Kaiken kaikkiaan suomalaista sotahistoriaa tutkiva historioitsija on kohtuullisen onnellisessa asemassa. Hänelle riittää ongelmia ja hänelle riittää tutkimusaineistoa. On itse kunkin oma asia, mitä hän niistä saa aikaan. Myös sotahistorian tutkijan kannattaa pitää mielessä vanha roomalainen viisaus, jonka mukaan ”temporis filia veritas, totuus on ajan tytär”.

Lähdeviitteet

- ¹ Heinonen, Jorma, Muinaislinnoista, niiden puolustuksesta ja vainoaikojen hälytystavoista, Sotahistoriallisen Seuran ja Sotamuseon vuosikirja VII, Helsinki 1971.
- ² Ks. esim. Jaakkola, Jalmari, Suomen varhaishistoria, Porvoo 1956, ja Suomen varhaiskeskiaika, Porvoo 1938.
- ³ Vanhempi tilikirjasarja, nide 710, Kansallisarkisto.
- ⁴ Beständsöversikt Krigsarkivet 1: 1–2, Meddelanden från krigsarkivet XI: 1–2, Värnamo 1987.
- ⁵ Syrjö, Veli-Matti, Sotiin ja puolustuslaitokseen liittyvät asiakirjat, Suomen historian asiakirjalähteet, Porvoo 1994.
- ⁶ Beständsöversikt...
- ⁷ Syrjö, Veli-Matti, mainittu artikkeli.
- ⁸ Arkistoluettelo Militaria I–III, Kansallisarkisto.
- ⁹ Syrjö, Veli-Matti, mainittu artikkeli.
- ¹⁰ Gäfvert, Björn, Krigsarkivets innehav av finskt material, Sveriges släktforskarförbunds årsbok 1988.
- ¹¹ Korhonen, Arvi, Hakkapeliittain historia I–II, Helsinki 1939–1943.
- ¹² Suomen puolustuslaitos 1918–1939, s. 15–22, Sotatieteen laitoksen julkaisuja XXIV, Helsinki 1988.
- ¹³ Arkistoluettelo Venäläiset sotilasasiakirjat, Kansallisarkisto.
- ¹⁴ Screen, John E.–Syrjö, Veli-Matti, Keisariallinen Suomen kadettikoulu 1812–1903, Haminan kadetit koulussa ja maailmalla, Jyväskylä 2003.
- ¹⁵ ibidem ja arkistoluettelo Militaria, Sota-arkisto.
- ¹⁶ Väänänen, Kalle, Aktiiviset taistelujärjestöt Etelä-Karjalassa routavuosina 1904–1906, käsikirjoitus, Valtion Itsenäisyshistorialautakunnan arkisto, kansio 12, Kansallisarkisto.
- ¹⁷ Valtionarkiston yleisluettelo I, Helsinki 1956.
- ¹⁸ Arkistoluettelo Ostsee-Division, Sota-arkisto.
- ¹⁹ Kenraaliluutnantti Tauno V. Viljasen arkisto, PK 1240, Sota-arkisto.
- ²⁰ Ramsayska familjearkivet, Kansallisarkisto.
- ²¹ Frithiof Neoviuksen kokoelma, Kansallisarkisto.
- ²² A. E. Heinrichsin kokoelma, PK 1172, Aarne Sihvon kokoelma, PK 1039, Sakari Simeliuksen kokoelma, PK 1084, Tauno V. Viljasen kokoelma, PK 1240, Sota-arkisto.
- ²³ C. G. E. Mannerheimin arkisto, Kansallisarkisto.
- ²⁴ Gäfvert, Björn, mainittu artikkeli.
- ²⁵ Syrjö, Sirkka, Puolustusvoimien arkistotoimen järjestäminen – paperisotaa 1918–1928, Seppelöity miekka, Sotatieteen laitos 1925–1985, Sotatieteen laitoksen julkaisuja XXII, Helsinki 1985.
- ²⁶ Arkistoluettelo Tasavallan Presidentin Sota-asiain kanslia, Sota-arkisto.
- ²⁷ Syrjö, Veli-Matti, mainittu artikkeli.
- ²⁸ Jalkaväkirykmentti 1:n arkisto 1944, Sota-arkisto.
- ²⁹ Tuhoutuneiden asiakirjojen kortisto, Sota-arkisto.
- ³⁰ ibidem.
- ³¹ Stella Polaris, Suomalaista sotilastiedustelua, toimittaneet Ohto Manninen ja Timo Liene, Helsinki 2002.
- ³² Guides to German records mikrofilmed at Alexandria 1–66.
- ³³ Vlasov, Leonid, Mannerheimin elämän naiset, Keuruu 2002.

DOCUMENTS AS SOURCES INTO THE MILITARY HISTORY OF FINLAND

Finnish military history has at its disposal comparatively rich and comprehensive source material. As with other historical research, the source material for military history also becomes more comprehensive and abundant the closer one comes to the present time. Unlike many other European countries which took part in World War II, Finland did not suffer the extensive destruction of archives which this war caused.

For the longest period of its written history Finland belonged to the Swedish realm. The earliest period of this time, the middle ages and the beginning of the modern era, is the most slender in documentation. Military history material can be found in the old rhyming chronicles or in the surviving accounts of administrative entities from the beginning of the modern period. The organization of a modern central administration implemented by Gustav II Adolf (Gustavus Adolphus) in the early seventeenth century also saw the birth of the first military central departments, the War College and the Admiralty College. From that time onwards one may consider systematic military history archival materials to be available for research.

The most important part of documents about Finland's military history during the period of Swedish rule is preserved in the Military Archives of Sweden and in the National Archives of Sweden. In the former are held, for example, the accounts of the army, muster rolls, general muster rolls, officers' service lists and numerous private archives of notable soldiers. In addition collections of documents on various wars – the Great Northern War (1700–21), the War of the Hats (1741–43), Gustav III's War (1788–90) and the Finland War (1808–09) – are assembled on the shelves of the Swedish Military Archives in accordance with earlier archival principles. There are in addition comparatively many military maps relating to Finland. In the National Archives of

Sweden are preserved, for example, the archives of the commander-in-chief of the troops located in Finland during the Great Northern War and the War of the Hats and a collection of letters from unit commanders to the higher military command.

Military records from the period of Swedish rule are also preserved in the National Archives of Finland in what is called the Militaria collection. The most important and productive of these are the archives of units from the eighteenth century and the first years of the nineteenth. The archives of the tenure and enlisted regiments as well as of the artillery and the archipelago fleet belong to this collection. A significant part of the military records preserved in archives in Sweden is also available on microfilm at the National Archives of Finland.

The bulk of military records from the period of Russian rule is preserved in the Military Archives of Finland. Finnish units existed in variable numbers between 1812 and 1905 and their records, like those of the headquarters staffs to which they were subordinate, belong to the collections of the Military Archives. These collections also include the archive of the conscription organization from 1880 to 1903 and that of the Finnish Cadet Corps from 1812 to 1903. There is also military history material in the archive of the Governor-General's Chancery for Military Affairs, which is held in the National Archives.

The coming of Finland's independence in 1917 also created the country's own defence forces. The War of Independence or Civil War, waged immediately at the beginning of 1918, left its mark on the archive materials of both sides. The records of the White Army are preserved in the Military Archives, those of the Reds in the National Archives. There is also a great deal of material in the National Archives dealing with the aftermath of the war.

The records of the defence forces of independent Finland from the 1920s and 1930s, the period of peace, are in the main well preserved. The gaps are primarily the records of troops stationed on the Karelian isthmus in the 1930s. The use of material is made difficult by the diversity of archival systems caused by the fact that there was no existing system as was the case in the sphere of the civilian administration.

The period of World War II has left massive archival materials for Finnish military historical research, in work on which the postwar generation of researchers has busied itself. Documents were destroyed mainly during the Soviet great offensive in summer 1944. The biggest gaps are in the archives of the corps and divisions belonging to the Olo-

nets Group. During the final phase of the war archives of the Intelligence and Surveillance Departments from the archives of General Headquarters were destroyed. In recent years documents taken from the archives of the former have been found on microfilm in United States archives but the archives of the latter were destroyed.

Despite these defects, Finnish research has available source material which is exceptionally complete and comprehensive. Its complete exploitation may require the work of many generations of researchers as the posing of new questions creates the need to return to sources already examined once or even several times.

The growth and organization of archives from the period after World War II has brought on to the shelves of the Military Archives assemblies of documents which are very well organized and listed. As the archival authority of the Defence Forces, the Military Archives has been able to create a system which because of its uniformity is clearly better and easier to use than the system of several other administrative branches. Present and future researchers can benefit from its achievements more easily than from the less systematically-organized archives from earlier periods.

Notable private collections from the viewpoint of military history are preserved both in the National Archives and the Military Archives. Examples that may be mentioned at the National Archives include the extensive private archive of Marshal C. G. E. Mannerheim, and the archives of Generals Aarne Sihvo, Erik Heinrichs, Tauno V. Viljanen and Sakari Simelius which form part of the collections of the Military Archives. The archives of national defence organizations, such as the Civil Guards organization, the Lotta Svärd (women's auxiliary) Association and the Veterans' Association, are also preserved at the Military Archives.

Notable archival material relating to Finland's military history, apart from that in Sweden, exists in the archives in Germany and Russia from the period of World War II. In Russia there is naturally interesting material also from an earlier period. The military archives of Estonia, Latvia, Poland, Great Britain and France also make their own contributions to research on Finnish military history.

TALVI- JA JATKOSODAN KOMENTAJISTA LAADITTUJEN HENKILÖKUVIEN ANTI SOTAHISTORIAN TUTKIMUKSELLE

Erik Heinrichs, joka oli yhtenä Mannerheimin avustajista tämän kirjoit-
taessa muistelmiaan Sveitsissä, on vuonna 1957 luonnehtinut Suomen
marsalkka Mannerheimin elämäkertateosta ja muita tämän kansallisen
suurmiehen elämänvaiheisiin liitettäviä teoksia: ”Suurmiehen kuva
voidaan veistää yhdestä järkäleestä tai valaa yhdeksi yhtenäiseksi ko-
konaisuudeksi. Mutta ihminen ei ole tehty yhdestä kappaleesta eikä
valettu yhdestä metallista. – Elämäkuvauksen – vaikka se eteneekin
katkelmittain – pitää esittää kohteensa muuttuvissa tilanteissa ja vaih-
televin muodoin.”¹

Edellä esitetyt vaatimukset ovat vuosien varrella täyttyneet ja tavoit-
tettu siinä laajassa elämäkertakirjallisuudessa, jota Mannerheimista on
julkaistu. Tämän kirjallisuuden on havaittu viime aikoina jatkuvasti
kasuvan ja ulottuvan pikkupiirteisenä monille erityisaloille, kuten ruo-
kalajeihin, ryppyjen koostumukseen ja koti-irtaimistoon. Julkaisut
ovat ulottuneet lapsuus- ja kouluvuosista Venäjällä palvelun kautta yli-
pääällikkö- ja presidenttikauteen. Mannerheimista tietoa etsiville mate-
riaalia on riittävästi.

Laadittaessa tässä esitettävää henkilöhistorioiden antia Mannerhei-
miin keskittyvä kirjallisuus on päätetty jättää tarkastelun ulkopuolelle,
koska se on jo aiemmin eri julkaisuissa² taiten yhteen koottu. Valitetta-
vasti tämän alan yleisesitystä ei ole harrastajille kirjallisessa asussa
helpolla saatavissa.

* (s. 1936) everstiluutnantti, ollut mukana laatimassa teossarjoja Talvisodan historia,
osat 1–4 ja Jatkosodan historia, osat 1–6, sekä julkaissut teokset Mottien maa (1985),
Rinta rinnan (1997), Ilomantsi, lopultakin voitto (1994) sekä yhdessä Jari Leskisen
kanssa Talvisodan pikkujättiläisen (1999).

Rajojen etsintää henkilöhistoriikeille

Katsausluonteisessa esityksessä on lähdetty varsin omakohtaiseen lähestymistapaan. On nimittäin perin vaikea päätellä, mitä hyötyä itse kullekin on omissa tutkimustöissään jo aiemmin julkaistuista henkilöhistorioista ja mistä piirteistä lukijat toisaalta haluaisivat lisätietoa. Tarkastelussa on pääasiallisesti käsitelty viime sotien aikaisista ylimmistä sotilaskomentajista ja merkittävistä vaikuttajista laadittuja sotahistoriallisia henkilöhistorioita. Selvä painopiste on komentajahistoriikeissa ja niistäkin tarkimpaan seulaan on otettu kenraalihistoriikit.

Tarkastelun ulkopuolelle ja vain muutamien mainintojen varaan on ollut tarpeen rajata sellaiset historiikit, jotka kertovat urallaan myöhemmin merkittäviin aseisiin nousseista sotilasjohtajista. Viime sotien aikana nämä olivat enintään joukko-osastojen komentajina eivätkä heidän sodanaikaiset ansionsa olisi yksin noilla ansioilla riittäneet omiin historiikkeihin. Vasta myöhemmin korkeissa komentajantehtävissä he kykenivät hyödyntämään sodan ajan kokemuksiin ja suoriutuivat sotien jälkeisenä kautena saavutuksiin, jotka kiistatta oikeuttavat heidät omiin historiikkeihin. Heistä on kirjoitettu biografioita eli elämäkertoja ja vain yksi on kirjoittanut muistelmansa.³ Näiden komentajahistoriikkien osalta kirjoittaja on ajatellut 1900-luvun loppuvuosikymmeninä toimineita puolustusvoimien komentajia. Kaarlo Heiskanen sodan ajan yhtymän komentajana on eräänlainen rajatapaus, sillä hänen ansionsa asettuvat selvästi yhtymäkommentajakauteen. Heiskasen jälkeisen kauden puolustusvoimain komentajista omat elämäkerrat ovat saaneet Sakari Simelius, Yrjö Keinonen ja Lauri Sutela, samojen aikojen rajavartiostojen päälliköistä Antti Pennanen sekä muista merkittävistä vaikuttajista Adolf Ehrnrooth. He kaikki kuulunevat henkilöihin, joiden historiikkien kirjoittamisen syynä ovat olleet sodan ajan joukko-osaston komentaja-ansioden lisäksi myös asianomaisten saavutukset sotien jälkeisenä kautena. Sodanaikaisia ansioita on edellä olevista rykmenttikomentajilla Simelius ja Ehrnrooth sekä pataljoonankomentajilla Yrjö Keinonen ja Antti Pennanen. Näistä henkilöistä kirjoitettujen teosten painopiste on asetettu viime sotien (1939–1945) tapahtumiin. Ko-meata siltaa kasvamisesta sodan vaiheista korkeimpiin komentajan-tehtäviin on harvoin kyetty näissä elämäkertoissa rakentamaan.

Kirjoituksessa on käytetty tietoisesti sanaa historiikki, vaikka tiedetään monien tunnollisten tieteenharjoittajien lähes tuomitsevan koko historiikki-sanana. Valittu ratkaisu pohjautuu siihen, että kaikki tässä

esityksessä käsitellyt teokset eivät varmaankaan täytä tieteelliselle tutkimustyölle asetettuja normeja, mutta antavat monesti myöhemmille tutkijoille pohjatietoa asianomaisesta henkilöstä. Historiikki-sanankäytöstä viittaa artikkeliini ”Talvisodan joukko-osastohistoriikeista” Sotahistoriallisen aikakauskirjan numerossa 19/2000.⁴

Eräät henkilöhistoriat voidaan sijoittaa enintään tieteellisten tutkimustöiden ja sujuvan kertomakirjallisuuden välimaastoon, kun taas eräiden toisten tutkimuksellinen arvo on epäilyttävä. Näin etenkin silloin kun kirjoittaja on ottanut itselleen liiallista taiteellista vapautta omista elämänvaiheista kertoessaan. Tällaiset dokumenttiromaanit ovat vaarallisimpia lukijoiden kannalta. Esimerkkinä tulkkoon tässä mainituksi käsiteltävän teoksen etulehdellä rehellisesti sotaromaaniksi mainittu Yrjö Keinosen kirjoittama ja voimakkaan omakohtaisesti koettu ”Veriset lumet” -teos.⁵ Tätä todentuntuista, mutta ei missään tapauksessa tieteellistä teosta, on jopa siteerattu tutkimustöissä.⁶

Rajanveto komentajan omasta joukostaan kirjoittaman teoksen ja henkilöhistoriikin välillä on häilyvä. Ajateltakoon tällöin esimerkiksi monille tuttua Harald Öhquistin ”Talvisota – minun näkökulmastani” -teosta. Onko kyseessä muistelmä, kannanotto siitä, miten komentaja näki sodan kehitysvaiheet, henkilökohtainen päiväkirja vaiko peräti sotahistoriallinen katsaus II Armeijakunnan vaiheisiin, kuten tämän artikkelin kirjoittaja on sen nähnyt?

Varsin samankaltaisiin pohdiskeluihin päädytään, kun kriittisesti tarkastellaan eräiden komentaja-asemassa olleiden henkilökohtaisiin kokemuksiin pohjaavia romaaneja, kuten muun muassa eräitä Uula Aapan⁷ sissikirjoja, Yrjö Keinosen ”Verisiä lumia” sekä vauhdikkaita jännitystä tihkuvia lentäjäkirjoja. Niissä päähenkilönä toimiva kirjoittaja saattaa tuoda helpoimmin esiin oman erinomaisuutensa eikä hänen tarvitse tunnustaa edes omia virheitään, vaan siirtää ne muiden nimiin. Vaarallisia teoksia nämä ovat sotahistoriaan vasta perehtyvän kannalta. Todellisuus ja mielikuvat sekoittuvat.

Jotkin henkilöhistoriikit ovat varsin vähän tutkijoille antavia. Tällöin on usein kyse kirjoittajista, jotka ovat itse julkaisseet kirjoja samasta aihepiiristä joukko-osastojen tapahtumahistoriikeissa. Kun tiedot enempiä arvioimatta on sitten siirretty henkilöhistoriikkeihin sellaisinaan, kirjoittajat eivät ole kyenneet paneutumaan syvemmälle tapahtumien taustoihin komentajien kannalta. Tällöin on tuloksena ollut vain sujuvasti kerrottu teos, joka tihkuu sanatonta ihailua henkilöä tai hänen aatesuuntaansa kohtaan. Ymmärrettävästi teoksen anti on tällöin jäänyt

keveäksi sille, joka etsii tietoa jostakin henkilöstä ja hänen tekemistensä taustoista. Parhaimpaan tulokseen lukijan kannalta on kaikesti päästy silloin, kun kirjoittaja itse on laatinut aiemmin tieteellisen tarkan tutkimustyön kohteestaan ja kustantaja on sitten pyytänyt tutkijaa kirjoittamaan helppolukuisen teoksen keskivertolukijalle. Silloin lähdetietojen etsijät on voitu ohjata aiemmin julkaistun tutkimustyön pariin.⁸

Nopeasti usein kustantajan kehotuksesta tai pyynnöstä koottujen elämäkertojen laatimisessa on ajauduttu huonoimpiin tuloksiin, kun tehtävään kutsuttu kirjoittaja on luottanut jo aiemmin julkaistuun aineistoon. Hän on katsonut, ettei asiasta voi olla uutta sanottavaa, vaan riittää, kun teos tehdään yhden lähteen pohjalta. Näin kirjoittaja ei ole halunnut täydentää teostaan muiden tutkijoiden kannanotoilla, joiden antamat tiedot olisivat riidelleet kohdehenkilön tietojen kanssa ja näin vähentänyt rakennetun merkkihenkilön arvostusta.⁹

Biografisen kirjallisuuden arvoa pohdittaessa voidaan todeta, että merkittävistä vaikuttajista on myös runsaasti mainintoja muista henkilöistä kirjoitetuissa elämäkertoissa. Ajateltakoon tällöin esimerkiksi, miten runsaasti eversti Valo Nihtilä on saanut mainintoja komentajien vaiheiden kuvauksissa, enemmänkin kuin Pertti Kilkin kirjoittamassa elämäkerrassa on käsitelty.¹⁰

Keistä elämäkertoja on kirjoitettu

Tuskin mikään yllätys on tieto siitä, ettei kaikista sotiemme komentajista elämäkertaa ole laadittu. Kenties asiaa onkin helpointa lähestyä negatiivisesti eli tarkastella keistä historiikkeja ei ole laadittu ja vasta sen jälkeen katsastaa jo julkaistuja historiikkeja.

Monista johtavista sotilaista on riittävästi asiakirja-aineistoa, ja vaikka aiempaa muistitietoakin olisi aikanaan ollut saatavissa, historiikit puuttuvat muun muassa ilmavoimien komentajasta kenraaliluutnantti Lundqvistista ja monista omien erikoisalojensa johtotehtävissä olleista Päämajan kenraaleista ja vaikuttajista.

Tapaus Lundqvistiin on vaikuttanut se, ettei Mannerheimin muistelmassakaan ole kenraalia mainittu. Saman kohtalon on kokenut myös talvisodan alkuvaiheessa IV Armeijakunnan komentajana toiminut kenraalimajuri Juho Heiskanen, jonka kohtaloksi koituivat jo YH:n aikana alkaneet erimielisyydet ylipäällikön kanssa. Aikanaan sotahistorian harrastajat ja historiantutkijat voivat jäädä ihmettelemään, mitä

vikaa ilmavoimien komentajassa on ollut, jos ei hänen nimeään edes muistelmissa käsitellä. Sodanjälkeiset tekemiset eivät olisi saaneet estää elämäkerran kirjoittamista miehestä, joka kenties vaikutti eniten ilmavoimien kehitykseen.

Samaa ihmettelyä ei todennäköisesti uloteta kuitenkaan muihin komentajiin, joista elämäkerrat puuttuvat. Kirjoittajat ja tutkijat ovat tulketta etsineet tietoja eräiden armeijakuntien ja vastaavien johtoportaiden komentajista. Elämäkerrat puuttuvat seuraavista: J. W. Hägglund, Einar Mäkinen, Harald Öhquist, jonka tarkka päiväkirja kattaa vain talvisodan ajan, Woldemar Oinonen, Arne Blick ja Antero Svensson sekä lukuisa joukko muita kenttäkenraaleita. Eräiden vaiheita, kuten Nietjärven taisteluiden sankaria Kustaa Tapolaa, on pyritty valottamaan elämäkerralla, mutta työt ovat jääneet kesken tai odottavat kirjoittajaansa.

Suomen suurimman linnoittajan Edvard Hanellin elämäkerran puuttuminen ihmetyttää monia, mutta onneksi ”Suomen linnoittamisen historia”¹¹ kuvaa hänen vaikutuksensa tarkoin. Toivottavasti 2000-luvun alussa virinnyt keskustelu Salpa-linjasta piristäisi kirjoittajia myös linnoitustöiden johtajan elämäntarinan selvittämiseen.

Aselajien päälliköiden ja aselajijupseerien vaiheet eivät ole kirjoittajia vielä pariinsa houkutelleet, vaikka merkkejä tällaisista hankkeista on havaittu.

Komentaneista kenraaleista on kirjoitettu vakuuttavia tutkimustöiksi yltäneitä historiikkeja. Suurimpien sotatoimiyhtymien komentajista on kirjoitettu elämäkerta Axel Erik Heinrichsista ja Karl Lennart Oeschistä sekä talvisodan Kannaksen Armeijan komentajasta Hugo Östermanista, joka on kirjoittanut myös oman muistelmateoksensa. Armeijakunnan komentajista oman päiväkirjateoksensa on julkaissut jo aiemmin käsitelty Harald Öhquist sekä jatkosodan Paavo Talvela, Hjalmar Siilasvuo ja Taavetti Laatikainen. Nämä kaikki kolme antavat varmaan vielä vastaisuudessaakin kirjoittamisen aihetta – siksi runsaasti ja tunneperäisesti heidän tekemisistään jatkuvasti keskustellaan.

Divisioonakomentajista ovat saaneet oman elämäkertansa Raappana, K. Heiskanen, Paalu, Fagnäs, Lagus ja Martola – viimeksi mainittu muistelmien muotoisena. Divisioonakomentajista laajimpaan tarkasteluun on otettu Aaro Pajari, jonka voimakkaana piirtyvää henkilökuva on käsitelty kolmessa nimenomaan hänestä julkaistussa teoksessa. Kurt Martti Wallenius talvisodan yhtymänkomentajana on saanut oman monipuolisen elämäkerran, jonka voi täysin perusteiden laskea myös kulttuurihistorian piiriin kuuluvaksi.

Aiemmin oli puhe ilmavoimien komentajan biografian puuttumisesta, mutta merivoimien komentajasta ehdittiin laatia kaksikin elämäkerrtaa, kiitos Valveen korkean iän ja hänen merkittävyytensä viimeisenä elossa olleena jääkärinä.

Aarne Sihvon sotienaikainen toiminta ilmasuojelukomentajana on jäänyt häntä koskevan elämäkerran sivuilla vähälle osuudelle. Asia on helposti ymmärrettävissä, koska Mannerheimin suhteet Sihvoon tunnettiin kylmiksi. Omissa muistelmissaan Sihvo ei halua antaa toiminnastaan aktiivista kuvaa eikä elämäkerran kirjoittajakaan ole halunnut antaa toisenlaista todistusta.

Kotijoukkojen komentajan Kaarlo Malmbergin elämäkerta keskittyy pitkälti Päämajan ulkopuolelle eikä elämäkerta paljoo uutta anna kenraalien keskinäisiin suhteisiin. Teoksestakin on selkeästi havaittavissa, että Malmberg itsekin tunsi jo olevansa laskevalla tasolla sotilasurallaan.

Päämajassa palvelleista upseereista Wiljo Tuompo piti päiväkirjaa, jonka hän saattoi myös julkisuuteen sotien jälkeen. Kirjasta saa tarkan kuvan Päämajan johdon päivittäisestä elämäkulusta ja henkilöasioiden hoidosta.

Eräistä elämäkertoista on havaittavissa, että kirjoittaja ei työhön ryhtyttyään ole enää kyennyt irtoamaan kohteestaan. Tykistönkenraali Nenonen sai oman elämänuransa tallentajaksi omasta aselajistaan everstiluutnantti Matti Alajoen, joka työtä tehdessään lähes sokaistui suuren tykkimiehen tenhovoimasta.

Muuan kirjailijoita eniten kiehtonut Päämajan henkilöhahmo on ollut Airo, niin asia- kuin näytelmäkirjallisuudenkin puolella. Elämäkeroiksi tarkoitettuja teoksia hänestä on tehty neljä – tarkastelukulman valinnan mukaan kenties viisi. Erikoinen tekijätiedoiltaan on ”Airokaskut kertovat” -teos, jolla ei ole kirjoittajaa, vaan vain kustantaja. Eikä se edes ole hykerryttävä kaskukokoelma, vaan sisältää peräti kiviä asiatieta. Kasku-sanan liittäminen kirjan nimeen oikeuttaa kuitenkin tälle tarinakokoelman nimen. Näin kustantaja on sanoutunut irti kaikista lähdetiedoista, sillä eihän juttujen taustoja tarvitsekaan todeksi näyttää.

Jatkosodan loppuvaiheen kaksi voimahahmoa everstit Paasonen ja Nihtilä tulevat etenkin Päämajan historian selvitystyön aikana nousemaan uudelleen esiin. Molemmathan ovat jo saaneet julkisuutta, Nihtilä elämäkerran ja Paasonen omat muistelmansa. Näiden kahden ja kenraali Airon painoarvojen selvittäminen on Suomessa jatkuvan keskustelun hedelmällisiä aiheita.

Vaikka kyseessä on vain suomalaisia sotilaita koskeva tarkastelu, kokonaiskuvasta jää jotakin puuttumaan, jos luetteloihin ei sisällytetä myös saksalaisten jalkaväenkenraali Erfurthin sekä vuoristojoukkojen kenraalien Dietl ja Rendulic elämäkertoja ja muistelmia. Siinä määrin nämä teokset valottavat Suomen tapahtumia ja sotilasjohtajia sotien aikana.

Talvisodan historian tutkijat ja vähemmässä määrin myös jatkosodasta kiinnostuneet eivät voi jättää sivuun tutustumista vapaaehtoisina Suomessa taistelleiden ruotsalaisten upseerien (Ernst Linder, C. A. Ehrensverd ja Martin Ekström) kokemuksiin. Niihin sisältyy armeijamme ulkopuolisten henkilöiden arvokkaita havaintoja Suomen johtavista sotilashenkilöistä.

Joukko-osastojen komentajista tai vastaavalla tasolla olleista Päämajan eversteistä omaan historiikkiin ovat yltäneet Päämajan Nihtilä ja Paasonen. Everstitason kenttäkomentajista elämäkertaan asti on yltänyt vain Adolf Ehrnrooth. Eräiden divisioonien (I.D) rykmentinkomentajista on tiettävästi suunniteltu yhteisteosta, mutta peräti harvinaisiksi tällaiset hankkeet jäävät, sillä näistä teoksista kiinnostuneiden määrä supistuu vähiin veteraanipolven väistyessä. Legendaarisista kenttäkomentajista on Auno Kuirin vaiheita talletettu, valitettavasti vain enimmäkseen rauhan aikaan keskittyvän kaskukirjan verran. On mielenkiintoista nähdä, tuleeko vuosien myötä sukututkimuksen piiristä herätteitä eräiden sukujen mahtimiesten vaiheiden tallettamiseen. Ajateltakoon tällöin vain Matti Laurilaa koskevaa teosta.

Värikkäiden tai muuten vain omaleimaisten komentajien historiikkeja ilmestyy varmaan vielä monia ikäkausia meidänkin jälkeen. Tämän-tyyppistä tilannetta ennakoi naapurimaamme Ruotsin tarjoama esimerkki. Siellähän viime aikoina yhä kiihtyvämällä vauhdilla on ilmestynyt elämäkertoja 1700-luvun merkittävistä sotilashenkilöistä. Kustaa II Aadolfin ja Kaarle XII:n sotaisat ajat ovat jääneet sivuun ja kustavilainen aika hovijuonitteluneen kiehtoo suomalaisiakin elämäkertojen ystäviä.

Alempitasoisista komentajista vain harvat ovat yltäneet komentaja-historioitten joukkoon. Eräät ovat sinne päässeet oman muun kirjallisen tuotannon, kuten joukko-osastohistoriikkien kautta (Carl von Haartman, Paavo Susitaival ja Wolf Halsti). Heidän teoksilleen on ominaista vahva asioiden hallinta, sillä kertoessaan omien joukkojensa tarinaa heillä asi tiedot ovat hallinnassa. Myös alemmasta upseeristosta on laadittu perusteellisia elämäkertoja muun muassa Lauri Törnistä – ainakin neljä teosta – sekä eräistä joukkueenjohtajatasolla toimineista ja kau-

kopartiojohtajina olleista Mannerheim-ristin ritareista. Viimeksi mainittujen kirjallinen omaelämäkertatuotanto on laajahko (Heikki Nykänen, Pentti Iisalo ja Taavi Törmälehto).

Muistelmien ja elämäkertojen eroista

Muistelmien ja elämäkertojen olennainen ero on siinä, että elämäkerteosten kirjoittaja joutuu tekemään runsaasti työtä paneutuakseen kohteensa ajattelutapaan ja tämän noudattamiin periaatteisiin. Harvoin komentajan omaksumat sodankäynnin opit selviävät edes komentajien muokkaamattomista päiväkirjamaisista merkinnöistä. Onneksi tämän tyyppistä materiaalia on paikoin päätynyt historiikkien laatijoiden käsiin. Päiväkirjoihin on harvoin tilitetty sisäisiä tunteja. Mikäli teksti on vielä muokkaamatonta, jälki on ajatuksia herättävää.

Päiväkirjaluonteisia teoksia on kuitenkin varsin harvoin tutkijoiden apuna. Tällöin tulevat esiin sellaiset nimet kuin Paavo Talvela, Wiljo Tuompo ja Waldemar Erfurth sekä vastikään ilmestynyt Erkki Käkelän toimittama panssarikomentaja Sven Krister Björkmanin päiväkirja.¹²

Miten historiikin tekoon päädytään

Milloin kunnioitetun komentajan vaiheista on päädytty kirjoittamaan elämäkerta, on taka-alalla lähes aina näkynyt tietty kehityskulku. Ensiksi on laadittu joukko-osaston (tai yhtymän) historiikki, sitten kenties vielä joukkoyksikköhistoriikit tai -historiikkeja kyseisen joukko-osaston piiristä. Tämän jälkeen on yleensä tilattu komentajahistoriikki joltakin arvostetulta kirjoittajalta. Valinta on ollut viime aikoina vaikea, koska jo 1980-luvulla aseveljien kynät alkoivat tylsyä.

Teosten johdantoluvuista useimmiten selviää kirjoittajan valikoituminen työhönsä. Samoin sieltä selviää kirjan laadintaa esittänyt tausta-yhteisö ja monesti myös työn rahoittajataso.

Töiden rahoittajien ja taloudellisten tukijoiden joukko on ollut kirjava. Maakunnallinen taso on ollut usein innostamassa kirjoittajia oman seudun henkisten ja myös merkittävien sotilasjohtajien vaiheiden kuvaamiseen. Taloudellista tukea hankkimassa on ollut myös sodan ajan hyväryhtisen joukko-osaston veteraanit, jotka ovat halunneet tukea oman komentajansa elämänvaiheiden tallennusta.

Tukijoina ovat olleet nimenomaan komentajien ollessa kyseessä aseveljet ja myös eräät säätiöt, jotka ovat tukeneet hanketta stipendein, kuten:

- Alfred Kordelinin säätiö (Juha Vahe),
- Konung Gustaf VI Adolfs fond för svensk kultur -rahasto (Stig Jägerskiöld),
- Kenraali Mannerheimin Kansallissäätiö (Erik Heinrichs),
- Suomen Kirjasäätiö (Martti Turtolan Heinrichsin elämäkerta),
- Sotavahinkoyhdistyksen säätiö (Turtolan kirjoittama Airon elämäkerta),
- Pohjois-Pohjanmaan kulttuurirahasto ja Lapin kulttuurirahasto (Veli-Pekka Lehtolan kirjoittama Walleniuksen – kirjailijakenraalin – elämäkerta) ja
- Karjalaisen kulttuurin edistämissäätiö (E. J. Raappanan muistojulkaisu).

Kuka kirjoittajaksi

Kirjoittajaa valittaessa ensiksi välähtää ajatus: Sotilaista kirjoittaa sotilas. Hänen valintaansa puoltavat lisäksi tutut taustatekijät, selkeän virkakielen ja käsitteiden hallinta sekä sotilasterminologian tuntemus. Hän ymmärtää operatiiviset kuviot sekä suunnitelmien ja toteutuksen erot eli sotilaallisen johtamisketjun eri vaiheet. Sotilas kykenee ikään kuin näkemään operaatioiden sisään. Moni pitää hyvänä, että sotilas on lisäksi lojaali oman ammattikuntansa jäsenille. Etenkin alaisen tai oman aselajin miehen on monesti vaikea löytää kuvauksen kohteesta arvostelun sijaa. Tämä näkyy selvästi E. Heinrichsin kirjoittamassa kaksiosaisessa teoksessa ”Mannerheim Suomen kohtaloissa”. Sotilas ymmärtää hienotunteisuuden vaatimukset.

Siviilitutkijan valintaan päädyttyessä saadaan töihin perusteellisen tutkijakoulutuksen omaava rutinoitu kirjoittaja. Siviilinä hän on vapautunut sotilaallisesta painolastista, mutta hänen ongelmansa on sotatöiden vieraus ja vaikeus suhteuttaa tarkastelukohteensa tekemiset muihin komentajiin. Kenties hänen sotilasasioiden tuntemuksensa ei ole pitkään palvelleen upseerin veroinen, mutta myös hänen odotetaan noudattavan tiettyä hienotunteisuutta, joskin siviilitutkija kykenee kertomaan komentajien heikkouksista helpommin kuin sotilas.

Käsittelytapa

Turvallisimmaksi on osoittautunut kronologinen jäsentely, vaikka kirjailija Veijo Meri C. G. Mannerheim -kirjassaan yllättikin lukijansa. Varsin usein kirjoittajat esittelevät kohteensa suku- ja perhetaustaa sekä kasvuvuosien koulupohjan ja opinnoissa menestymisen. Rehellisyyttä osoittavat ne kirjoittajat, jotka kykenevät kertomaan myös kohteittensa heikosta koulumenestyksestä ja huonosti edenneistä yliopisto-opinnoista.

Kirjoittajissa asuva kylmä tutkijamieli tempautuu monesti mukaan ja kirjoittaja lähes samaistuu kohteeseensa. Niin kuin ihminen rakastaa ja ihailee toista ihmistä, samaa voi odottaa elämäkertakirjailijaltakin. Kohteeseensa kiintynyt kirjoittaja voi syyllistyä käyttämään ylisanoja. Silloin etenkin sotilaskirjoittaja voi syyllistyä tarkastelun kohteen ylenpalttiseen ylistämiseen ja todeta: ”NN oli itsenäisyytemme ajan huomautuimpia sotilas- ja kulttuuripersoonallisuuksia.”¹³ Jotenkin pelottavalta tuntuu, kun elämäkerran lähteiksi on valittu kunnioitettujen vaikuttajien nekrologit, joissa tunnetusti kiittäviä – lähes mairittelevia – arvioin-teja ei säästellä. Ovathan nämä tekstit siloteltuja ja joskus saattavat olla kuvattavaa henkilöä vain yhdeltä puolelta tunteneiden laatimia.

Lukijat ovat yksimielisiä, etteivät yrityshistoriat eivätkä joukko-osastohistoriikit saa keskittyä vain hyviin päiviin, mutta komentajahistoriikki hyväksytään monesti kiiltokuvamaisen koreana, ilman vastavärejä. Ilman valoa ei voi olla varjoja ja kääntäen: luotettavaa henkilökuvausta ei voi olla ilman kirjoittamisen kohteena olevaan henkilöön kohdistuvaa kritiikkiä.

Elämäkerroissa komentajien johtamistaidolliset ja taktilliset näkemykset ovat saaneet vain harvoin huomiota. Kun sitä vastoin kirjoihin on sisällytetty joitakin inhimillisiä mausteita, on lukijakunta saatu vakuuttuneeksi hankittavan teoksen mielenkiintoisuudesta.¹⁴ Kirjoittajan on käytävä jaakopinpaininsa siitä, missä määrin yksityisasiat otetaan esiin. Jokainen on samaa mieltä, että vain tekojen on puhuttava, mutta kyse on siitä, missä määrin selvitetään motiiveja ja ratkaisujen taustoja.

Myös henkilöiden heikkouksista olisi rohjettava puhua. Kriittinen käsittelytapa nostaa myös ansiot pintaan ja lisää tekstin luotettavuutta. Otettakoon esimerkiksi Airon ajoittain hallitsemattomaksi käänntynyt alkoholinkäyttö. Siitä on useasti kerrottu elämäkerroissa, mutta jotenkin asiaa peitellen. Liika hienotunteisuus ja myötäsukainen kerronta eivät ole puolustettavissa. Alaiset suojelkoot esimiehiään, mutta jos vir-

heitä on tehty tai alkoholi on sumentanut esimiehen päättävyyttä, on asiasta voitava kertoa.

Harva lukija odottaa elämäkertoista tieteellistä lähdeviittein varustettua tutkimustyötä. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, ettei työ voisi olla elävää, jopa asiat popularisoivaa kieltä. Kyllä lukija ymmärtää, ettei tässä mitään anekdoottikokoelmaa lueta. Lähdeviitteitä kaipaaville lukijoille kirjoittaja kykenee viittaamaan päälähteisiinsä piilottamalla ne etenevän tekstin lomaan.

Tutkijoiden palvelemista ja tavallisia lukijoita vähättelee se painotus, jonka kustannustoimittaja ei pakota kirjoittajaa laatimaan henkilöhakemistoa. Hakemistojen puute vaivaa yllättävän monia tätäkin työtä tehtäessä läpikäytyä elämäkertateosta, sillä noin joka kymmenennestä puuttuu henkilöhakemisto. Niiden odottaisi automaattisesti liittyvän tällaisiin teoksiin.¹⁵

Kotiseudun pankinjohtaja kirjoitti esitelmöitsijän mielestä oman seutunsa kenraalista varsin hyvän elämäkerran¹⁶, mutta kysyttäköön, miten mittava työ olisi edessään upseerilla, joka kirjoittaisi pankinjohtajan elämänvaiheista.

Hyvään lehtimiestapaan kuuluva popularisoinnin taito voi osoittautua sujuville kirjoittajille ja heidän tekstiensä ahmijoille sudenkuopiksi. Varovainen kokenut tutkija havaitsee kuopat, mutta vauhdikkaasti edettäessä niihin voi langeta ja ylösnousun jälkeen kompuroija ryntää jatkamaan taivalta. Vaarallisimmillaan tämä näyttäytyy sellaisten kirjoittajien osalta, joiden tietopohja on jäänyt heikoksi. Tällöin on käytetty muiden tutkijoiden töitä ja jopa elämäkertoja surutta hyväksi.

Miten muistelmia ja elämäkertoja tulisi käyttää hyväksi

Tutkijoiden ja lukijoiden on aiheellista muistaa elämäkertoja lukiesaan, että niiden kirjoittajakin on ollut ihminen, jonka vaarana on ollut innostua kohteestaan.

Elämäkertojen kirjoittajien ja etenkin muistelmien koostajien olisikin muistettava se vastuu, joka lepää kirjoittajan hartioilla. Kyse on aina vain yhden ihmisen tekojen kuvauksesta. Mikäli kohdehenkilö on ollut tahtoihminen, vastuu painaa kahta enemmän. On lukijaa kohtaan väärin, mikäli kirjoittaja ei aseta kohdettaan muiden kanssaihmiesten muodostamaan kenttään.

Komentajien keskinäiset henkilösuhteet, jotka tunnetusti kiinnostavat

aina suurta yleisöä, tulevat esiin monissa teoksissa, mutta nimenomaan tällä puolella esiintyy paljon toistoa.

Muuan edellä käsiteltyjen elämäkertojen kohteista F. U. Fagnäs, joka ei koskaan halunnut julkaista muistelmia, on omiin muistiinpanoihinsa kirjannut: ”Jälkimaailma on antanut harvoin lievän tuomion henkilöille, jotka ovat yrittäneet itse kuvata elämäänsä siten, että he ovat unohtaneet epämiellyttävät tosiasiat, samalla kun he ovat ehkä tietoisesti tai tiedostamattaan korostaneet itselleen edullisia seikkoja. — —”

Fagnäs halusi erityisesti mainita kaksi sellaista henkilöä – kenraaliluutnantti Paavo Talvelan omasta maastamme ja brittiläisen sotamarsalkka Bernard L. Montgomeryn.¹⁷

Bibliografiat

Kuten artikkeliin liittyvästä lähdeluettelosta käy ilmi, vain kahdesta sotilashenkilöstä on ollut tarve julkaista bibliografia. Tällaiseen täydellisyyteen on päästy sotien aikaisen ylipäällikön – kansallisen suurmiehemme – lisäksi vain Jalkaväkirykmentti 7:ää ja Adolf Ehrnroothia koskevasta kirjallisesta tuotannosta. Viimeksi mainittu kuvaa hyvin terveen kansallisen ylpeydentunnon herättäjän ja hänen miestensä toimintaperiaatteita.

Kansallisen suurmiehen G. Mannerheimin laajaa työtä vaikuttamisen eri saroilla on käsitelty maallikoksi julistautunut Olavi Liukkonen Mannerheimiana-julkaisussa.¹⁸ Vastaavana tieteellisenä tuloksena mainittakoon Henrik Meinanderin valikoiva bibliografia.¹⁹

Adolf Ehrnroothin hahmo aukeaa koko laajuudessaan Jalkaväkirykmentti 7:ssä palvelleen Aulis Konttisen toimittamassa bibliografiassa, jonka ideoijana on ollut Matti Kuusi.²⁰ Tämä Konttisen työ on edennyt jo tarkennettuun laitokseen. Kenties saattaisi olla mahdollista koota jostakin muustakin rykmentistä tai divisioonasta vastaavanlainen bibliografia, mutta tuskinpa sentään yhden henkilön ympärille.

Koska teokset ovat ilmestyneet

Vaatisi tietyn määrän tervettä itsekeskeisyyttä ja lujaa uskoa itseensä, että kykenisi jo eläessään kirjoittamaan testamentin jälkipolville, kuten Adolf Ehrnrooth ehti. Talvela kykeni, Siilasvuokin kykeni, mutta hänen

elämänkaarensa jäi lyhyeksi. Voimien vähetessä apukirjoittajat olivat Talvelallekin tarpeen. Aivan samoin kuin aikoinaan Tuompolla ja monilla muilla liian pitkään tekstiään viimeistelleillä. Kukaan ei elämänsä vuosia ole kyennyt ohjelmoimaan.

Erikseen on aiheellista tarkastella kysymystä siitä, missä määrin eri vaiheissa on julkaistu komentajien henkilöihin kohdistuvia elämäkertoja. Asiaa sen tarkemmin tutkimatta vaikuttaa siltä, että viime sotiemme komentajahistoriikkeja olisi ilmestynyt runsain mitoin etenkin 1980- ja 1990-luvulla.

Vanhimpana tässä ryhmässä erottuu jo talvisodan kestäessä ilmestynyt lyhyt Axel Grönvikin suppea komentajien elämäkerroista koostettu teos ”Kenraaleja ja kenttäeverstejä”. Se on monia näkökohtia komentajien taustaan avaava teos ajalta, jolloin nykyään tuntemamme kenttäkomentajat tulivat lukevan kansamme yhteiseksi omaisuudeksi. Samaa mallia on harrastettu myös myöhemmin, kun on julkaistu reportaasinomaisia lyhyitä yleiskuvauksia korkeista komentajista.

Lopuksi

Merkittävien johtajien henkilöhistorioihin on viime vuosikymmeninä tullut leveyttä, mutta henkilökuvat eivät ole sanottavasti syventyneet. Tavallisten ihmisten eli tässä tarkasteltujen komentajien ja muiden vaikuttajien elämäkerrat sisältävät taustatietoja, mutta miten niitä hyödynnetään?

Sotahistoriallisen kirjallisuuden viimeaikainen tulva on kasvattanut myös elämäkertakirjallisuutta. Toivottavasti kehityssuunta jatkuu ja toivottavasti myöhemmät tutkijat pääsevät aina vain syvemmälle kohteitensa arvioinnissa. Lukijoiden ja tutkijoiden onneksi lihaa on kirjojen lehdillä saatu luitten ympärille riittävästi. Henkilöhistorioiden määrään voidaan jo tässä vaiheessa olla tyytyväisiä.

Lähdeviitteet

- ¹ Erik Heinrichs: Mannerheim Suomen kohtaloissa I osa (toinen painos, Helsinki 1957), alkusanoissa sivulla 9. Lainauksessa kirjan *hänet*-sana on korvattu *kohteensa*-ilmaisulla.
- ² Olavi Liukkonen: Mannerheimiana – Mannerheim-aiheeseen liittyvä 242-sivuinen luettelo sekä Scripta Mannerheimiana – puheenvuoroja Mannerheim-kirjallisuudesta ja valikoiva bibliografia (toimittanut Henrik Meinander). 120 sivua.
- ³ Kaarlo Heiskasta, Sakari Simeliusta, Yrjö Keinosta ja Lauri Sutelaa koskevat historiiikit. Sakari Simeliuksen historiikki etenkin niiltä osilta, missä hän valottaa eräitten sotien aikaisten esimiestensä toimintaa.
- ⁴ Sotahistoriallisessa aikakauskirjassa 19/2000 sivut 196–219 otsikolla: Talvisodan maavoimiin kuuluneiden joukkojen historiiikit. Historiikki-sanaa ovat vähätelleet filosofiantohtori Lasse Laaksonen väitöskirjassaan ja erityisesti dosentti Kaj Häggman. Viimeksi mainittu pelkistää sanottavansa: ”--- historiikilla tarkoitetaan suppeaa, kepeää ja usein myös amatöörimäistä tekelettä.” Nykysuomen sanakirjan vuoden 1973 painos määrittelee historiikki-sanan seuraavasti: ”lyhyt esitys jnk laitoksen, yhdistyksen toiminnan tms. historiasta, eri vaiheista, historiallinen yleiskatsaus.” Tässä artikkelissa sana on ymmärretty sanakirjan esittämällä tavalla.
- ⁵ Yrjö Keinonen: Veriset lumet – sotaromaani, Helsinki 1974. Romaanissa tapahtumat on esitetty täysin oikein, mutta toimijoiden nimet yhtä lukuun ottamatta (ratsumes-tari Majewski) on vaihdettu romaanihenkilöille.
- ⁶ Tämä näkyi muun muassa arvovaltaisen tutkijan (Vilho Niitemaan) käsikirjoitusluonnoksessa Suomen ratsuväen historian 2. osaan.
- ⁷ Kirjailija ja majuri Olli Väänänen käyttämä kirjailijanimi.
- ⁸ Vesa Saarikosken teoksessa ”Elon mainingit” viitataan tällaiseen tapaukseen, jolloin on voitu tukeutua lähdeviitein varustettuun tutkimustyöhön ”Keskustajääkäri Aarne Sihvo – demokraatti ja ehyttäjä murosaikojen asevoimissa” ja saatu aikaan lukijaystävällinen uusi teos.
- ⁹ Tähän teostyyppiin laskettakoon Markku Ontosen kirja ”Väinö Valve – viimeinen jääkäri”, jonka lehdiltä huokuu rajaton kunnioitus jääkäreitä kohtaan. Viime sotien ajasta kirjassa kerrotaan asioita sen enempää analysoimatta kymmenkunnalla sivulla. Esimerkiksi merivoimien komentajan poistuminen Helsingistä on kerrottu tarkoin, mutta jättää epäilyksen siitä, oliko Valve poistunut toimipaikaltaan esikuntansa tavoittamattomiin. Kenties tämä tapahtui sodan ratkaisevalla hetkellä. Näin ollen sitäkin aiheellisemmin harkitseva tapahtuneen erittely olisi ollut tarpeen.
- ¹⁰ Pertti Kilkki: Valo Nihtilä – Päämajan eversti. Juva 1994.
- ¹¹ Reino Arimo: Suomen linnoittamisen historia 1918–1944. Keuruu 1981.
- ¹² Sven Krister Björkmanin päiväkirjamerkinnyt kolmelta kuukaudelta vuonna 1941. Toimittanut Erkki Käkelä.
- ¹³ Matti Lappalainen Uudenmaan sotaveteraanipiirin Sotaveteraanin joulukuun 2002 -lehdessä julkaisemassa elämäkerrassa E. Heinrichsia koskevassa laajassa kirjoituksessa sivuilla 9–20.
- ¹⁴ Martti Turtola: Aksel Fredrik Airo – taipumaton kenraali, sivut: 256–262.
- ¹⁵ Esimerkiksi aiemmin mainitusta Valo Nihtilää käsittelevästä Pertti Kilkin teoksesta sekä Fagernäsin, Laguksen ja Nenosen tässä artikkelissa käsitellyistä elämäkertoista puuttuu henkilöhakemisto. Myös Suomen ulkopuolella ilmestyneistä Ekströmin ja Dietlin elämäkertoista puuttuu henkilöhakemisto.

¹⁶ Helge Smedjebacka Uno Fagernäsistä.

¹⁷ Helge Smedjebacka: Jääkärikenraalin elämä, sivu 9.

¹⁸ Olavi Liukkonen: Mannerheimiana – Mannerheim-aiheeseen liittyvä luettelo. 242-sivuisen teoksen sisältyy myös muita kuin tietokirjallisuuteen liittyviä teoksia. Näihin sisältyy muun muassa kaunokirjallisuutta, kuvaamataidetta, kuvanveistotaidetta ja postimerkkejä.

¹⁹ Scripta Mannerheimiana – puheenvuoroja Mannerheim-kirjallisuudesta ja valikoiva bibliografia. Toimittanut: Henrik Meinander. Helsingin yliopiston kirjaston julkaisuja 1996, 120 sivua.

²⁰ Bibliografia: Adolf Ehrnrooth ja Jatkosodan JR 7 (koonnut Aulis Konttinen). Porvoo 1995.

Liite

Luettelo korkeimmista sotilashenkilöistä ja eräistä merkittävistä sotilashenkilöistä laadituista teoksista

Henkilöiden ryhmittely tähän luetteloon on ollut täysin mielivaltainen. Ensimmäiseen ryhmään on sisällytetty sotien aikana lähinnä kenraalikuuntaan kuuluneista kirjoitetut teokset.

Toiseen ryhmään on merkitty joukko vakinaisessa palveluksessa olleita, joiden elämäkertojen tai muistelmien katsotaan täydentävän yleiskuvaa.

Käsittelyn ulkopuolelle on jätetty mittava joukko teoksia, joissa reserviupseerit, aliupeerit ja miehistön jäsenet kertovat kokemuksiinsa isoista esikunnista ja joukoista.

Sotien aikana kenraalikuuntaan kuuluneet

Airo. A. F.

Kuosa, Tauno: A. F. Airo – legenda jo eläessään. Päämajoitustestari, kenraaliluutnantti A. F. Airo operaatioiden johtajana 1939–1945. Porvoo 1979.

Ruutu, Juhani: Ritarikenraali A. F. Airo – vahva vaikuttaja. Heinola 1988.
Turtola, Martti: Aksel Fredrik Airo – taipumaton kenraali. Keuruu 1997.
Salometsä, Erkki: A. F. Airo – vaikenen kenraali. Hämeenlinna 1969.
Itse asiassa kuultuna: A. F. Airo. Porvoo 1979.

Ei tekijää, kustantaja: Art House: Airo – kaskut kertovat. Smedjebacken (Ruotsi) 1998.

Dietl, Eduard

Dietl, Gerda-Luise ja Herrmann, Kurt: General Dietl. München 1951.

Ehrensvärd, C. A.

Ehrensvärd, Carl August: Upseerin muistelmat. Porvoo 1966. Alkuteos: ”I rikets tjänst”.

Ehrnrooth, Adolf

Appelsin, Ulla: Adolf Ehrnrooth, kenraalin vuosisata. Juva 2000.

Brantberg, Robert: Jalkaväenkenraali ja Mannerheim-ristin ritari Adolf Erik Ehrnroothin elämäkerta. Jyväskylä 2002.

Sinerma, Martti: Adolf Ehrnrooth – sodan ja rauhan näyttämöllä. Juva 1981.

Ehrnrooth, Adolf ja Lehtonen, Marja-Liisa: Kenraalin testamentti. Juva 1999.

Ekström, Martin

Wester, Sivert: Martin Ekström – orädd frivillig i fem krig. Uddevalla 1986.

Erfurth, Waldemar

Erfurth, Waldemar: Sotapäiväkirja vuodelta 1944. Porvoo 1954.

Fagernäs, Uno

Smedjebacka, Helge: Jääkärikenraalin elämä F. U. Fagernäs 1894–1980. Porvoo 2002.

Alkuteos: Generalen från Terjärv. Vasa 1993.

Heinrichs, Erik

Turtola, Martti: Erik Heinrichs – Mannerheimin ja Paasikiven kenraali. Keuruu 1988.

Sutela, Erkki: Heinrichsin adjutanttina. Keuruu 1979.

Heiskanen, Kaarlo

Brantberg, Robert: Kylmä-Kalle – jalkaväenkenraali ja Mannerheim-ristin ritari Kaarlo Aleksanteri Heiskanen. Jyväskylä 2000.

Laatikainen, Taavetti

Sinerma, Martti: Taavetti Laatikainen – legenda jo eläessään. Porvoo 1978.

Lagus, Ruben

Käkelä, Erkki: Ruben Lagus – panssarikenraali. Jyväskylä 1994.

Linder, Ernst

Linder, Ernst: Kring Finlands andra frihetskrig. Stockholm 1942.

Lorentz, Richard

Richard Lorentz: Iskuja ilmaan. Julkaisematon käsikirjoitusmoniste vuodelta 1953.

Mattelmäki, U. A.: Eversti R. Lorentz: Suomen hävittäjäilmavoimien luoja. Moniste 1988.

Malmberg, Lauri

Sinerma, Martti: Lauri Malmberg ja suojeluskunnat. Keuruu 1995.

Mannerheim, C. G.

Heinrichs, Erik: Mannerheim Suomen kohtaloissa, osat I ja II, Helsinki 1959 ja 1960.

Jägerskiöld, Stig: Kahdeksanosainen elämäkerta alkaen niteestä ”Nuori Mannerheim” ja päättyen osaan ”Viimeiset vuodet”. Keuruu 1964–1982.

Mannerheim, G.: Muistelmat, kaksi osaa. Helsinki 1951.

Meri, Veijo: C. G. Mannerheim. Porvoo 1993.

Martola A. E.

Martola, A. E.: Sodassa ja rauhassa. Keuruu 1973.

Nenonen, Vilho Petter

Alajoki, Matti: Tykistönkenraali Vilho Petter Nenonen. Keuruu 1975.

Nihtilä, Valo

Kilki, Pertti: Valo Nihtilä – Päämajan eversti. Juva 1994.

Oesch, K. L.

Seppälä; Helge: Karl Lennart Oesch – Suomen pelastaja. Jyväskylä 1998.

K. L. Oesch: Suomen kohtalon ratkaisu Kannaksella v. 1944. Helsinki 1956.

Paalu, Paavo

Tuokko, Kaino: Paavo Paalu, vaiennettu kenraali. Saarijärvi 2003.

Paasonen, Aladár

Paasonen, Aladár: Marsalkan tiedustelupäällikkönä ja hallituksen asia-miehenä. Tapiola 1974.

Pajari, Aaro

Kuosa, Tauno: A. O. Pajari – viiden sodan soturi. Porvoo 1966.

Tyrkkö, Jukka (toim.): Pajari – rintamakenraali. Keuruu 1974.

Ruusukallio, Pekka (toim.): Hämäläisten kenraali A. Pajari. Julk. Pirkanmaan sotilaspiirien perinneyhdistys. Hämeenlinna 2002.

Raappana, Erkki Johannes

Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö (toim. ja julk.): E. J. Raappana. Joensuu 1982.

Rendulic, Lothar

Rendulic, Lothar: Soldat in stürzenden Reichen. München 1965.

Sihvo, Aarne

Sihvo, Aarne: Muistelmani, osat I ja II. Helsinki 1954 ja 1956.

Saarikoski, Vesa: Elon mainingit – jääkärikenraali Aarne Sihvo. Juva 1998.

Saarikoski, Vesa: Keskustajääkäri Aarne Sihvo. 1997.

Siilasvuo, Hjalmar

Seppälä, Raimo: Kenraali ja pahat linnut – Hj. Siilasvuo 1892–1947. Keuruu 1984.

Talvela, Paavo

Talvela, Paavo (toimittaneet Vilho Tervasmäki ja Sampo Ahto): Sotilaan elämä. Muistelmat. Osat I ja II. Jyväskylä 1976 ja 1977.

Vahe, Juha: Kenraali Paavo Talvela sodan ja rauhan tehtävissä. Juva 1994.

Tuompo, W. E.

Tuompo W. E.: Sotilaan tilinpäätös. Porvoo 1967.

Tuompo W. E.: Päiväkirjani Päämajasta (toimittanut painokuntoon Tauno Kuosa). Porvoo 1969.

Walden, Rudolf

Juva, Einar W.: Rudolf Walden 1878–1946. Porvoo 1957.

Seppälä, Raimo: Rudolf Walden – isänmaan mies. Keuruu 1981.

Wallenius, K. M.

Veli-Pekka Lehtola: Wallenius – kirjailijakenraali Kurt Martti Walleniuksen elämä ja tuotanto. Oulu 1994.

Valve, Väinö

Onttonen, Markku: Väinö Valve – viimeinen jääkäri. Juva 1994.

Uola, Mikko: Jääkärikenraalin vuosisata – Väinö Valve 1895–1995. Hämeenlinna 2001.

Öhquist, Harald

Öhquist, Harald: Talvisota minun näkökulmastani. Porvoo 1951. Alkuteos: Vinterkriget 1939–40 ur min synvinkel.

Österman, Hugo

Österman, Hugo: Neljännesvuosisata elämästäni. Porvoo 1966.

Bibliografiat:

Adolf Ehrnrooth ja jatkosodan JR 7 (koonnut Aulis Konttinen). Porvoo 1995.

Olavi Liukkonen: Mannerheimiana – Mannerheim-aiheeseen liittyvä luettelo. 242 sivua. Parainen 1992.

Scripta Mannerheimiana – puheenvuoroja Mannerheim-kirjallisuudesta ja valikoiva bibliografia. Toimittanut Henrik Meinander. 120 sivua. Helsingin yliopiston kirjaston julkaisuja, 1996.

Upseereita joukko-osaston – joukkoyksikön komentajantehtävissä

Björkman, Sven

Björkman, Sven: Panssarikomentajan päiväkirja – jatkosodan hyökkäysvaiheen kolmelta kuukaudelta vuonna 1941. Hämeenlinna 2002. Toimittanut Erkki Käkelä.

Haartman, Carl von

Haartman, Carl von: Slag i slag. Ekenäs 1971.

Halsti, Wolf H.

Halsti, Wolf H.: Talvisodan päiväkirja. Helsinki 1991.

Halsti, Wolf H.: Muistelmat I osa: Mies elää aikaansa. Keuruu 1973.

Halsti, Wolf H.: Muistelmat II osa: Aika vaatii veronsa. Keuruu 1975.

Halsti, Wolf H.: Lapin sodassa. Keuruu 1972.

Keinonen, Yrjö

Lappi, Marja ja Lappi, Seppo: Yrjö Keinonen – suomalainen sotilas. Jyväskylä 2000.

Lappi, Marja ja Lappi, Seppo: Yrjö Keinonen – taistelujen ritari. Juva 1996.

Keinonen, Yrjö: Kärkijoukkona Syvärille. Helsinki 1970.

Keinonen, Yrjö: Taistellen takaisin. Helsinki 1971.

Keinonen, Yrjö: Huipulla. Muistelmia puolustusvoimain komentajakaudeltani. Helsinki 1977.

Kuiri, Auno

Toimituskunta: Kaskuja Kuirista. Hämeenlinna 1958.

Lahti, Aimo

Vaajakallio, Maire: Aseuunnittelijana Suomessa. Jyväskylä 1970.

Palokangas, Markku ja Maire Vaajakallio: Aimo Lahti – aseuunnittelun suuri suomalainen. Loimaa 2000.

Pennanen, Antti

Myllyniemi, Urho: Antti Pennanen – Petsamon, Lapin ja rajan kenraali. Keuruu 2003.

Simelius, Sakari

Simelius, Sakari: Jalkaväenkenraalin muistelmat – puolustusvoimien puolesta. Toimittanut Martti Sinerma. Juva 1983.

Susitaival, Paavo

Susitaival, Paavo: Rykmentti taistelee (JR 29). Kokkola 1948.

Sutela, Lauri

Lukkari, Matti: Lauri Sutela – puolustusvoimain komentaja. Keuruu 2003.

Turtola, Jussi

Turtola, Martti: Kyllä täällä kaatuakin voidaan. Suomalainen upseerin-kohtalo 1941. Keuruu 2000.

Törni, Lauri

Cleverly J. Michael: Lauri Törni – syntynyt sotilaaksi. Keuruu 2003.

Kallonen, Kari – Sarjanen, Petri: Kolmiosainen kirjasarja, jossa mm.

Kallonen, Kari – Sarjanen, Petri: Purppurasydän. Jyväskylä 2003.

Summary

THE CONTRIBUTION OF THE BIOGRAPHIES OF THE MILITARY COMMANDERS OF THE WINTER AND CONTINUATION WARS TO RESEARCHERS ON MILITARY HISTORY

Erik Heinrichs, the wartime chief of the general staff – a knight of the Mannerheim Cross, who also had personal experience of writing biography – when writing his biography of Mannerheim characterized how to relate the events of a great soldier's life in the words:

'The image of a great man can be sculpted from a single block or cast as a single uniform whole. But a person is not made from one block or cast from one metal. The portrayal of a life – although it advances even in a fragmentary way – must depict its subject in changing circumstances and in variable forms.'

The same principles apply also to other histories of people, biographies and memoirs, which ought to leave the most complete and, it is to be hoped, also the most vivid total picture of the person described at the point when the reader puts the book down.

Although no series of memoirs of military commanders on the Soviet pattern has been accomplished in Finland, what has been produced over the decades may be regarded as quite comprehensive. An extremely comprehensive bibliography has been assembled about Mannerheim, the commander-in-chief, which represents in addition to his own literary works also the biographical literature that was created around the figure of the 'White General' from many quarters during the 1920s and 1930s.

Portraits have been drawn of the top leadership at General Headquarters, the chiefs of the general staff, the quartermaster-general who directed operations and his closest subordinate, the adjutant-general who attended to personnel matters, and the technically-gifted inspector of artillery. There are also extremely uneven works about the commander

of the home forces, the civil defence commander and the commander of the naval forces, to whom were subordinate both the coast artillery and the navy. No biography has been written of the air force commander, a field artillery officer with the anti-aircraft and air observation troops and the air force units under his direction, and who remained somewhat distant even to his subordinates.

Biographies have been written of all the commanders in Finland who were serving at army level, and some of these have also written memoirs of their own periods of command. There are biographies of half the commanders at corps and equivalent level of command and histories of one in three commanders of divisions, the basic formation.

The biographies of essentially high commanders include some of the most senior officers who served in commanding roles in the Swedish volunteer troops in Finland, principally General Ernst Linder and C. A. Ehrensward. Both of these had close relations with the commander-in-chief. Further light on the supreme command is to be obtained also from the personal histories of W. Erfurth, who served as German liaison officer at Finnish General Headquarters, and of Generals E. Dietl and Lot-har Rendulic, who commanded the German mountain troops in Lapland.

Forming their own interesting group are the biographies describing the activity of generals who rose to positions of command in the defence forces after the war and of certain other officers who rose to gain admiration among the defence community. Marshal Mannerheim has remained a readers' favourite – probably of older people – and another is Lieutenant-General Adolf Ehrnrooth, who has maintained his position of influence on opinion about national defence through the works on his life and outlook. Works describing individual war heroes have been shown to be extremely interesting to young people. Particularly prominent here is Captain Lauri Törni, appointed a knight of the Mannerheim Cross, who after a chequered life was killed wearing a green beret in the Vietnam War under the name of Larry Thorne.

The commanders' impressions of the arts of leadership and tactics have received only fleeting attention in their biographies. More attention has been given to the personal relations between the commanders, whatever value that is to present-day readers.

The writers of these works range from the holders of master's degrees to majors. Thanks to the universities, biographies are nowadays written even up to research at thesis level, and nor have more mature scholars despised the production of biographies.

Mauno Jokipii*

MANNERHEIM JA SAKSALAISET

Helsingissä Katajanokan kasinolla 1.12.2003 pidetty esitelmä

Mannerheimin nuoruuden aikaan Pietarissa hovikielinä olivat ranska ja venäjä, mutta kun virkamiehistössä oli melkoisesti Baltian saksalaisia ja teollisuuden, kaupan ja käsityön huipulla saksaa tarvittiin myös, saksakin kuului Pietarissa osattaviin kieliin. Helsingissä Mannerheimin äidinkieli ruotsi hallitsi paremmissa piireissä, mutta kun tieteen kieli siihen aikaan oli yksiselitteisesti saksa, se oli yliopistokäytössä yleinen esimerkiksi väitöskirjojen kielenä. Monien alojen, kuten tiettyjen insinöörien tai eläinlääkäreiden, koko koulutus tapahtui vielä Saksassa. Saksan käyttö oli siten meilläkin laajaa. Mannerheim joutui esimerkiksi keisarin hovitalimestarina kiertämään saksankielisissä maissa hankintamatkoilla, joten saksa kuului hänen tuttuihin kieliinsä ranskan ja venäjän jälkeen. Suomen kieli oli toistaiseksi jäänyt kenraalin kielistä selvästi vähimmälle.

Esivaiheet

Maaomansodan aikana keisarillinen Saksa suhtautui autonomiseen Suomeen omien tarpeidensa mukaan. Jääkäreitä olisi mielellään käytetty levottomuuksien ja kansannousun aikaansaamiseen Suomessa, mutta laajapiirteiseen sabotaasitoimintaan, jota Venäjä kyllä pelkäsi, ei päästy. Suomen itsenäisyysjulistuksen 6.12.1917 jälkeen käynnistyi 27.

* (s. 1924) filosofian tohtori, Jyväskylän yliopiston Suomen historian emeritusprofessori. Kirjoittanut muun muassa laajat teokset Panttipataljoona, suomalaisen SS-pataljoonan historia (1968) ja Jatkosodan synty (1987) sekä lukuisia muita tieteellisiä sotahistorian tutkimuksia.

Jääkäripataljoonan kotiutus Libausta: kuten muistetaan, jääkäreiden pääjoukko saapui 25.2.1918 (paraatipäivä) Vaasaan, josta Mannerheim jakoi sen upseereiksi ja aliupseereiksi kaikille hallituksen joukkojen rintamille. Valkoisten nopealle sotamenestykselle jääkäriupseeristo oli tärkeä, ellei ratkaiseva seikka.

Tiedetään, että Vaasan hallitus kutsui saksalaiset maahan nopeuttaakseen Etelä-Suomen haltuunottoa. Mannerheim oli asiasta, joka ilmoitettiin hänelle tietoisesti liian myöhään, raivoissaan, mutta ei kuitenkaan eronnut. Saksan omat tavoitteet näkyivät selvimmin Ahvenanmaan miehityksessä 5. maaliskuuta 1918. Ahvenanmaalle jo ennen saapuneet ruotsalaiset vetäytyivät silloin hyvällä, vaikka pettyneinä. Saksalaisten päätarkoitus oli muodostaa Ahvenanmaasta seuraavien operaatioiden tukialue. Heidän suuri laivastonsa saapui onnellisesti Hankoon 3. huhtikuuta 1918 ja toinen osasto Loviisaan 7. huhtikuuta. Edellinen valtasi Helsingin 13. huhtikuuta, ja toinen eteni samaan aikaan Lahteen. Mannerheim kiirehti Hangon maihinnousun takia Tampereen operaatiota, koska hän halusi kaikille osoittaa, että suomalaiset ratkaisivat itse vapaussotansa. Tampere vallattiinkin koskea myöten aamulla 3. huhtikuuta, siis ennen saksalaisten saapumista Hankoon, ja koko kaupunki oli valkoisilla 6.4. aamulla, siis ennen kuin saksalaiset ehtivät Hangosta edetä pitkällekään. Pääkaupunkilaisten helpottuneissa mielissä saksalaiset vapauttajat nousivat kuitenkin kunniaan.

Vapaussodan lopussa osoittautui selvästi, ettei Mannerheim ollut saksalaissuuntauksen miehiä. Osoittaakseen helsinkiläisille, että sodan kuitenkin perimmiltään oli voittanut pohjoisesta edennyt talonpoikaisarmeija, hän järjesti sen loppuparaatin 16.5.1918 Helsinkiin. Sen lopussa nämä sarkatakit marssivat hänen ohitseen Helsingin Esplanadilla. Paraattia on asiallisesti pidetty eräänlaisena mielenosoituksena valkoisen armeijan puolesta saksalaisia vastaan (Ohto Manninen, Itsenäistymisen vuodet 2, 1993, s. 473).

Sodan jälkeen, kun saksalaissuuntaus armeijassammekin pääsi hetkeksi valtaan (kuten Reino Arimo on osoittanut), Mannerheim otti eron ja lähti ulkomaille. Palattuaan valtionhoitajaksi hän on – tosin pitkän sisäpoliittisen kehityksen ja eduskuntavaalien jälkeen – vahvistanut tasavaltaisen valtiojärjestelmämme (17.7.1919). Silti hän viikkoa myöhemmin hävisi presidentinvaalit Ståhlbergille. Sen johdosta Mannerheim siirtyi pitkäksi aikaa siviilielämään.

Mannerheim ottaa vastaan vapaussodan loppuparaatin Helsingissä 16.5.1918. (Kuva: Sotamuseo)

Mannerheim takes the salute at the parade in Helsinki on 16 May 1918 marking the end of the War of Independence.

Maailmansotien välinen aika

Oltuaan 1920-luvulla kauan siviilimiehenä Mannerheim nimitettiin 1931 puolustusneuvoston puheenjohtajaksi ja sai sotamarsalkan arvon 1933. Presidentin kirjeen 25.8.1933 mukaan (Kari Selén 1980 s. 901) hänestä suunniteltiin mahdollisen tulevan sodan ylipäällikköä, vaikka hän oli jo ylittänyt kenraaleiden normaalin eläköitymisiään. Tässä ominaisuudessa hän joutui jälleen ottamaan kantaa saksalaisiin. Esimerkiksi Lützenin taistelun muistojuhlaan 1932 hän osallistui Suomen valtion virallisena edustajana ja hoiti taas roolinsa näyttävästi.

Puolustusneuvoston puolesta hän tavanomaisilla kesämatkoillaan Eurooppaan tutki mm. Saksan lentokone-teollisuutta ja sitä, voisiko Suomi suorittaa sieltä edullisia hankintoja. Saksa oli itse, alettuaan rohkeasti Versailles'n sopimuksia rikkovan varustautumisen, joutunut var-

muudeksi luomaan ns. väliaikaisilmavoimat. Sen heikkoja lentokone-tyyppejä olisi Suomikin saanut ostaa, mutta niitä ei huolitettu. Lentokonehankinnat menivät Hollantiin (Fokker D 21) ja Englantiin (Blenheim), panssarivaunuhankinnat Englantiin (Vickers) ja tykistöhankinnat Ruotsiin (Bofors), koska omaa sotateollisuutta ei ehditty kehittää kyllin nopeasti.

Jääkäripiireillä, joista osa alkoi olla jo korkeita upseereita, oli Saksan lujemmat suhteet kuin Mannerheimilla, mutta on huomattava, että jääkäritkin seurustelivat Wehrmachtin konservatiivisiin piireihin kuuluvien upseereiden kanssa (kuten kenraali Halderin, joka kävi Suomessa vuoden 1939 kesällä), eivät varsinaisten natsiupseereiden.

Talvisota

Talvisodan sytyttyä huomattiin, että Saksan viralliset piirit, jotka olivat solmineet Neuvostoliiton kanssa ns. Ribbentrop-sopimuksen, eivät tunteet myötätuntoa Suomea kohtaan, vaan neuvoivat vain alistumaan Neuvostoliiton muka sieltä ”kohtuullisiin” vaatimuksiin. Konservatiivisten suomalaisten (esim. Svinhufvudin) vetoamukset ehkä vaikuttivat siihen, että tietyt Saksan maaseudun pikkulehdet saivat kuitenkin kirjoitella Suomen puolesta (kuten Risto O. Peltovuori osoitti 1975), vaikka valtalehdistö Suomea röykytti.

Mannerheim oli alkujaan ollut lievien aluemyönnytysten kannalla, ja kun venäläiset tammikuun lopulla 1940 näyttivät suostuvan neuvottelemaan rauhasta Tukholmassa Helsingin laillisen hallituksen kanssa, Mannerheim tuki silloista ulkoministeri Tanneria näiden neuvottelujen aloittamisessa. Presidentti Kallio ja hallituksen pääosa kuitenkin epäroivät niin kauan, että tilaisuus meni ohi. Kun venäläiset saivat aikaan läpimurron Summan Lähteen lohkolla 12. helmikuuta, venäläiset lopettivat kaiken periksi antamisen.

Viime aikoina on keskustelu siitä, mitä sotamarsalkka Göringin kannanotto helmikuun neuvotteluihin on merkinnyt: professori Heikki Ylikangashan väittää, että hän neuvoi Suomea antamaan periksi, ”koska te kuitenkin saatte myöhemmin takaisin sen, minkä nyt menettäisitte”. Se on tulkittu vihjaukseksi vuoden 1941 Barbarossa-hyökkäyksestä. Tämä on mahdotonta, koska koko suunnitelmaa ei tuolloin vielä ollut: sehän alkoi defensiivisenä vasta kesäkuussa 1940 ja muuttui offensiiviseksi heinäkuussa 1940. Sen sijaan Göring tiesi, että Saksa suunnittelee Norjan valloitusta merioperaatiolla (Weserübung) juuri samaan aikaan, kun

Englanti ja Ranska aloittaisivat avustuskuljetuksensa Suomeen siten, että laivalastit purettaisiin Norjassa ja tulisivat sieltä Ruotsin rautateitä Suomeen. Näin sotalaivastot saattaisivat kohdata toisensa Pohjanmerellä, jossa ylivoimainen Englannin kotilaivasto varmaankin upottaisi harvemmat Saksan laivat. Estääkseen tämän kohtalokkaan yhteentörmäyksen Göring harhautti suomalaisia kaikin keinoin rauhantekoon, jolloin oma mahdollinen turma estyisi. Göring siis ”valehteli isänmaan puolesta”. Suomi ei ottanut hänen lausuntoaan (joka muuten oli vanhastaan tunnettu tutkimuksellemme, mm. Max Jakobsonille) mitenkään huomioon, vaan ryhtyi ajoissa rauhanneuvotteluihin. Mannerheim oli kyllä aluksi empivällä kannalla ja ehti jo neuvoa 6.3.1940 hallitusta avunpyyntöön länsivalloille, mutta saatuaan rintamakomentajilta pyydyttyä lausunnot, jotka olivat pessimistisiä, muutti kantansa 8.3. rauhaa suosittavaksi.

Voidakseen ottaa vastaan suuren länsiavun Suomen olisi pitänyt yksin kestää kevääseen asti, mikä oli ilmeinen mahdottomuus. Ilma-apu olisi vaatinut tavattomasti lentokenttätilaa. Lasse Laaksonen on väitöskirjassaan *Todellisuus ja harhat* (1999) tarkastellut tilannetta kriittisesti. Hän osoittaa, että Viipurinlahden katastrofi oli paljon pahempi kuin on uskottukaan. On keskusteltu, voitaisiinko tutkimusta siitä vielä jatkaa: minun mielestäni kyllä. Koko leveän Kannaksen sijasta pitäisi keskittyä Viipurinlahdelle, jonka kaatuneet, haavoittuneet, a-huolto, ruokahuolto, pioneeriasiat jne. pitäisi entistä vielä tarkemmin selvittää. Se puhuisi puolestaan. Vaikka korkeiden upseereidenkin välisiä intrigejä oli (esimerkiksi kenraali K. M. Walleniuksen erottaminen), ne eivät mielestäni toisi suuresti uutta. – Lopputuloks on, että Mannerheim oli rauhantekoon neuvoessaan yksinkertaisesti oikeassa, mikä mielestäni siis voitaisiin tarvittaessa vieläkin pitävämmin osoittaa.

Saksaa ei ole aiheellista sotkea tähän asiaan ollenkaan. Göringin väitetty vaikutus Suomeen on kupla.

Päätöksenteko välirauhan aikana

Lain mukaan rauhan tultua ylipäällikön valtuudet olisi pitänyt palauttaa presidentille, mutta kun katsottiin, että tilanne saattaa vielä jatkua, niin ei tehty, vaan Mannerheim pidettiin ylipäällikön virassa. Hallitukseen muodostui sisäpiiri, joka käytännössä hoiti kahden ja puolen vuoden ajan ulkopolitiikkaa melko suvereenisti (Ryti, Rangell, Witting,

Walden, Tanner ja Mannerheim, yhteensä kuusi miestä). Eduskunta, josta talvisodan lopussa oli vuotanut Tukholman lehtiin tieto rauhanehdoista (vuotajat pantiin kyllä vankeuteen), syrjäytettiin tällä tekosyyllä tärkeimmistä asioista. Taloudellinen valtalaki (6.5.1941) antoi – yhä uusien uusintojen kautta – hallitukselle vahvat taloudelliset valtuudet lopulta viideksitoista vuodeksi. Tasavallan suojelulaki, tiedotuslaitos ja sotasensuuri ohjailivat yleistä mielipidettä. Suomi oli näin sota-aikana, kuten on sanottu, ”korkealta johdettu maa”, ja Mannerheim muuan sen kaikkein tärkeimmistä päättäjistä.

Mannerheim järjesteli tarmokkaasti Suomen talvisodasta kärsinyttä armeijaa uuteen kuntoon. Kun armeijan talvisodan aikainen 9 divisioonan määrä oli jo sodan aikana noussut 13:een, nyt se saatiin lisäkoulutuksella 16:een. Samassa yhteydessä tykistö ja monet erikoisasetalajat kasvoivat paljon talvisodasta. Uudelle rajalle rakennettiin hyvin vahva ns. Salpalinja yhtenäisesti Suomenlahdesta Saimaaseen ja siitä pohjoiseen asti tärkeimpien teiden suunnissa. On sanottu, että se oli nuoren Suomen valtion siihen saakka suurin rakennusurakka. Tässä vaiheessa Suomi joutui – Mannerheimin vahvalla myötävaikutuksella – turvautumaan aseistuksensa lisäämisessä Saksaan. Suomen talous oli tilanteen vuoksi jo kesällä 1940 joutunut Saksan vanaveteen, koska maan vienti piti jonnekin suunnata. Suomen kauppalaivaston Itämerelle jäänyt puolikas vei puuta ja paperia Saksaan ja muualle sen valtapiiriin. Toinen, valtamerille jäänyt osa joutui pakkovuokratuksi englantilaisille ja voi tuoda Petsamon kautta maahan vain vaatimattoman määrän luotolla hankittuja tavaroita molemmista Amerikoista.

Suomen asehankinnoissa Saksasta on kolme päävaihetta: everstiluutnantti Veltjensin lokakuussa 1940 välittämät runsaat aseet, sotatalouspäällikkö kenraali Grandellin maaliskuussa 1941 tilaamat aseet ja merivoimien toukokuussa 1941 tekemät lisätilaukset, jotka kaikki pääosin ehtivät Suomeen ennen jatkosotaa. Suomen saamat aseet olivat pääosin eri maista peräisin olevaa kirjavaa sotasaalista, mutta hyvä niinkin; ainakin talvisodan ainainen tykistön ammuspula väistyi nyt kokonaan. Suomen Berliinin-sotilasasiamies, everstiluutnantti Walter Horn pohdiskeli keväällä 1941, että Saksa, jonka armeija oli talven kuluessa nostettava 100 divisioonasta noin 200 divisioonaan, ei tosiaankaan pystynyt enempää auttamaan. Tässä vaiheessa Saksa oli kuitenkin Suomelle vahva tuki.

Mannerheimin ja Rytin, näiden selvien englantilaisystävien, käänne Saksan suuntaan talvella 1940–1941 johtui tilanteen ankarasta pakotuksesta, ei ollenkaan muusta sympatiasta, saati saksalaisten aatteelli-

sesta seurailusta. Talvisota oli osoittanut, kuinka Englanti ja Ranska olivat liian kaukana ja liian heikot vaikuttamaan reaalisesti Suomen puolesta. Sen takia nyt, hädän hetkellä, oli täysin reaali poliittisista syistä turvaututtava ainoaan suuntaan, josta apua näytti olevan mahdollista saada, Saksaan.

Keväältä 1941 on tiedossa monia lausuntoja, jotka osoittavat Suomen puolustusvalmiuden vuoden kuluessa suuresti nousseen (Mannerheimin puhe korkeimmalle upseeristolle 17.12.1940, ministeri Gripenbergin päiväkirja 18.1.1941, OKW:n talousosaston lausunto 21.4.1941, sotilasiamies Magill Lontooseen 15.5.1941, Linkomies kokoomuspuolueelle 23.4.1941, Ryti Ruotsin ulkoministeri Güntherille 7.5.1941). Probleemaksi jää, miksi Suomelle sekä ulkopoliittisesti että sotilaallisesti suotuisaa tilannetta ei keväällä 1941 saatu käytetyksi rauhan hyväksi ja pysytty jo aloitetulla puolueettomuuspolitiikan tiellä. Tähän Paasikiven ihmettelyyn on vaikea vastata.

Jatkosodan alkuvaiheet

Käytännössä ns. täyden askeleen ajankohta saksalaissuhteissa, joista edellä mainittu hallituksen pieni johtoryhmä mukaan luettuna Mannerheim vastasi, on tapahtunut helmikuun puolivälissä. Diplomaattisestikin asia oli selvä toukokuun puolivälissä, kuten näkyy Moskovaan vielä lyhyesti palanneen Paasikiven ja hänen sijaisensa ministeri Hynnisen senaikaisista papereista. Kun Ryti ja Mannerheim lähettivät Saksan pyytämät sotilasneuvottelijat Salzburgiin 25. toukokuuta 1941, sotilaallinen ratkaisukin alkoi jo lähestyä.

Mannerheim ei antanut Heinrichsille ja muille neuvottelijoille mitään ratkaisuvaltuuksia, joten sopimusasia siirtyi Helsinkiin kesäkuun alkupäivinä 3.–5.6. odotettujen korkeiden saksalaisten sotilashenkilöiden kanssa ratkaistavaksi. Koska Saksasta ei tullutkaan ketään kenraalia, vaan kaksi everstiä (Buschenhagen ja Kinzel), Mannerheim ei liioin halunnut esiintyä neuvottelijana, vaan pani everstit neuvottelemaan suomalaisten everstien kanssa. Mitään suuria yhteiskokouksia saksalaiseen tapaan ei pidetty, vaan yhteistyöstä sovittiin PM:n eri osastoilla pidettyjen kahdenkeskisten neuvottelujen avulla. Näin ei myöskään mitään yhteistä sopimuspaperia syntynyt. Sitä on myöhemmin kaivattu, mutta ei ole löydetty. Silti Helsingin neuvottelutuloksia sovellettiin myöhemmin toimintaan, joka myös onnistui.

On painokkaasti todettava, että Saksa ei ottanut Suomea ollenkaan mukaansa tulevien operaatioittensa suunnitteluun. Suomen annettiin tietää vain välttämätön minimi siitä, mitä sen osalle oli ajateltu. Toisaalta Mannerheimia ei vähääkään haluttanut joutua saksalaisten suoranaisesti käskettäväksi. Kun Romanian Antonescu, joka oli samalla valtionpäämies ja ylipäällikkö, kävi 10.6. tapaamassa Hitleriä, se aiheutti tulevaa yhteistyötä koskevan uutismyrskyn maailman lehdistössä. Antonescu sai alaisekseen Romaniassa jo olevat Saksan suuret ”opetusjoukot”, mutta joutui samalla ottamaan suoria määräyksiä operaatioista Saksan OKH:lta. Koska Mannerheim ei huolinut alaisekseen Lappiin tulevia saksalaisdivisioonia, hänen kanssaan oli joka asiasta neuvoteltava erikseen. Mikään ei sitonut hänen itsenäisyyttään. Saksan edustajaksi Mannerheimin päämajaan tuli – yllättävän myöhään, vasta 15.6. alkaen – kenraali Waldemar Erfurth, vanhan polven kohtelias militääri, jonka kanssa Mannerheim viihtyi, kuten tiedämme sangen hyvin. Yhteistä ylipäällikköä ei kuitenkaan tullut, mitä Erfurth asiallisesti ihmetteli vielä myöhemminkin pienessä, mutta etevässä teoksessaan Muurmannin radan ongelma.

Saksalaisten suunnitelmien ääripiirteet selvisivät suomalaisille Helsingin neuvotteluissa 3.–6.6.1941, laivastoasiat erillisissä neuvotteluissa Kielissä 6.6.1941. Saksan Lapin-kuljetukset alkoivat eräiden upseerien lähettämisellä Raumalle, jonka satamaan he saapuivat 3.6. ja Rovaniemelle 5.6. Rovaniemen eteläpuolelle he perustivat ns. metsäleirin. Joukot tulivat pääosin Saksasta Pohjanlahden pohjoisiin satamiin Ouluun, Kemiin ja Tornioon noin 10.6. alkaen. SS-divisioona (myöhemmin Nord) saapui osin Oslostä tai Saksasta Ouluun, osin samaan aikaan Norjasta Jäämerentietä etelään. – Suomen hallitus sai tietää ensimmäisistä mobilisaation varotoimista 9.6., mutta eduskunnan ulkoasiainvaliokunta koko totuuden 13.6.1941. Se protestoi myöhäistä informaatiota, mutta ei hallituksen ja Pääesikunnan toimenpiteiden sisältöä.

Helsingissä kesäkuun alussa tehtyjen suunnitelmien mukaan Suomen Lapissa olevat joukot alistettiin 15.6. alkaen siellä vahvana enemmistönä oleville saksalaisten Rovaniemen esikunnille. Ratkaisu oli sisällöltään käytännöllinen (liikennesuunnitelma). Suomen laivasto (joka tähän aikaan oli rannikkotyökistön komentajan, kenraali Valveen alainen) ryhtyi Kielin suunnitelmien mukaisesti yhteistyöhön Saksan ajoissa Suomen saaristoon naamioitujen suurten miinalaivojen ja monien moottoritorpedoveneitten kanssa. Näin suuret miinasulut Suomenlahden poikki toisaalta Hangon itäpuolella Bengtskäristä Hiidenmaalle

Kenraalileversti Nikolaus von Falkenhorst (kuvassa vasemmalla) ja jalkaväenkenraali Waldemar Erfurt sotamarsalkka C. G. E. Mannerheimin seurassa Mikkelissä 22.9.1941. (Kuva: Sotamuseo)

Colonel-General Nikolaus von Falkenhorst (on the left) and General of Infantry Waldemar Erfurth with Field Marshal C. G. E. Mannerheim at Mikkeli on 22 September 1941.

(Apolda) ja toisaalta Porkkalasta Paldiskiin (Corbetha) laskettiin jo Barbarossaa edeltävänä yönä, joten ne olivat sodan syttyessä valmiit. Suomen omat isot sukellusveneet laskivat miinasulkuja Viron Kundanlahdelle ja Suursaaren itäpuolelle jo ennen Suomen liittymistä sotaan.

Mannerheimin osuus hallituksen sisäpiirin päätökseen sotaan liittymisestä 30.5. ja sitä seuranneeseen maan asteittaiseen liukumiseen Saksan sodan osapuoleksi 19.6. mennessä on epäilyksetön. Paasikiven painetuissa muistelmissa on siitä keskustelu Mannerheimin kanssa 6.10.1944 (s. 37): ”Mannerheim oli v. 1941 sanonut luulevansa, että Saksa voi lyödä Venäjän, mutta lisännyt, että me menemällä sotaan asemamme kaikki yhden kortin, Saksan voiton varaan”. – Näin oli lopuksi käynyt. Suomi oli jäänyt häviävälle puolelle.

Noudattiko Suomi Saksan neuvoja Laatokan pohjoispuolen hyökkäysten järjestelyssä 1941? Saksalaiset sanoivat, että suomalaisten

hyökkäys Laatokan takaa Aunukseen vaikuttaisi strategisesti enemmän Leningradin tilanteeseen kuin suomalaisten ensin ajattelema hyökkäys Sortavalaan ja Käkisalmeen ja ainakin Kannaksen itäosan valtaus jatkotoimien tukialueeksi. Suomi muutti jo ennakolta suunnitelmiaan Saksan ehdotusten suuntaan. Tämän sanotaan lähteneen suomalaisten omista harkinnoista, mitä kuitenkin pidän makuasiana. Saksalaiset saivat tahtonsa lävitse, vaikka Viipurihan suomalaisten suuri yhteistoive oikeastaan oli.

Suomalaiset lähtivät omiin hyökkäystoimiinsa jo propagandankin vuoksi varsin myöhään, vasta kun saksalaiset olivat yleisesti ylittäneet Väinäjoen ja 4. Panssariryhmä lähestyi jo Pihkovaa. Suomalaishyökkäyksen aluksi Mannerheim antoi joukoille komean ns. Miekantuppipäiväkäskyn 10.7.1941, jota on selvittänyt Ohto Manninen 1980 (s. 195–198). Mannerheim toisti siinä 1918 antamansa lupauksen, ettei hän pane miekkaansa tuppeen, ennen kuin sekä Suomi että Itä-Karjala olisivat vapaat. Päiväkäsky oli ollut valmis jo 4.7., mutta Suomen hallitukselle se tuli täytenä yllätyksenä, vaikka se sisälsi tärkeän suurpoliittisen kannanoton. Hallitus kuitenkin nieli pettymyksensä. Mannerheimin arvovalta oli niin suuri, ettei häntä haluttu arvostelemalla loukata, vaikka Itä-Karjalaa pidettiinkin koko sota-ajan erillisalueena eikä sitä suinkaan liitetty Suomeen, kuten Päämajassa vielä silloin ajateltiin.

Syksyllä asiat alkoivat jo muuttua, ja Mannerheimin erityiseksi kunniaksi on laskettava, että hän pidättyväisellä politiikallaan esti Suomen liukumasta suursodan välittömäksi osapuoleksi, Saksan varsinaiseksi satelliitiksi. Niinpä kun saksalaiset lähettivät korkean lähetin, OKW:n Wehrmachtführungsstabin kenraali Alfred Jodlin, syyskuun alussa 1941 Mikkeliin puhumaan Suomen osallistumisesta Pietarin valtaamiseen, Mannerheim kieltäytyi. Syyt olivat selvästi enemmän ulkopoliittiset kuin sotilaalliset. Suomi ei ollut hyökännyt Leningradiin vuonna 1919 eikä nytkään halunnut sitä tehdä, ettei siten vahvistaisi väitettä, että Suomen rajan läheisyys on vaarallinen Nevan kaupungille. Vaikka kaupungin pohjoispuolinen puolustuslinja oli vanhahko, senkin murttaminen maksaisi verta. Vastasyyt painoivat enemmän kuin saksalaisten toiveet. Syvärillä Mannerheim kyllä järjesti suomalaisille alistetun saksalaisen Engelbrechtin divisioonan samaan aikaan aivan Syvärin suuhun, josta se olisi voinut edetä maanmiehiään vastaan, jos nämä olisivat päässeet tarpeeksi pitkälle Leningradin itäpuolella. Suunniteltu ”kädenlyönti Syvärillä” olisi ollut saksalaisten välinen asia, ilman Suomen muodollista osallistumista. – Saksalaisten Tihvinään loka–marraskuus-

sa tekemän hyökkäyksen pohjoiseksi pihdiksi Mannerheim ei antanut Syvärin eteläpuolen sillanpäässä olevia suomalaisjoukkoja. Sillä hetkellä vastus olisi ollut vähäistä, kuten muun muassa lentotiedustelu osoitti. Mutta kun Siperian reservit joulukuun alussa 1941 saapuivat, ne heittivät saksalaisetkin nopeasti lähtöasemiin Olhavanjoelle, Suomen seurattessa vain sivusta.

Kolmas suunta, jossa Mannerheim pidättyi laajentamasta suomalaisia sotatoimia siinä määrin, että ne olisivat vaikuttaneet suurpolitiikkaan, oli Sorokka. Venäläisethän olivat juuri välirauhan aikana rakentaneet Muurmannin radalle sivuradan Arkangelista. Kun suomalaiset syksyllä 1941 olivat katkaissheet Muurmannin radan sen eteläpäästä, uudelle juuri kuntoon tulevalle Sorokan sivuradalle tuli suuri strateginen merkitys. Muurmanniin oli nimittäin paljon lyhyempi merimatka kuin Arkangeliin, ja läntiset laivasaattueet saisivat perille enemmän sotatavaraa, jos ne voisivat purkaa Murmanskissa, joka oli jo osoittanut kestävänsä saksalaisten Petsamosta sinne suuntaamat hyökkäykset. Rata voitaisiin kuitenkin katkaista myös Sallasta käsin, josta saksalaiset sitä yrittivät: pääkiila Vienan Kemiin, suomalainen eteläkiila Louheen; Maaselän kannakselta suomalaiset voisivat edetä Sorokkaan. Viimeksi mainitusta Mannerheim luopui Karhumäen valtauksen jälkeen virallisestikin (esimerkiksi diplomaattisissa vakuutuksissa Yhdysvalloille), vaikka Englanti ehti julistaa 6. joulukuuta 1941 Suomelle sodan, kun sotatoimet Maaselän kannaksella eivät lakanneet Englannin Suomelle vihjaisemaan määräaikaan mennessä. Neuvostoliiton sotahistoriat korostavat kovasti, kuinka venäläiset voittivat lokakuussa 1941 suomalaisia vastaan käydyin taistelun Louhesta.

Kalle Korpi on väitöskirjassaan Tavoitteena Muurmanni (1996) osoittanut, millainen kuvio tosiasiallisesti oli. Saksan Falkenhorst Rovaniemellä ja hänelle alistettu Suomen Siilasvuon Kuusamossa pysyivät suhteellisen pieniä lisäjoukkoja katkaistakseen myöhäissyksystä 1941 Muurmannin radan Louhesta. Hitler ei niitä enää antanut, koska hän valmisteli jo suurempaa operaatiota kesäksi 1942, eikä Mannerheimkaan. Hän kritisoi Erfurthille julkisesti Louhen suunnan liian korkeita tappiolukuja, mutta hänen epävirallinen vihjeensä Siilasvuolle Louhen hyökkäyksen keskeyttämisestä (jossa hän siis käveli Rovaniemen ylitse) lienee varsinaisesti ollut asian takana. Suomi halusi pysyä väleissä varusteita Neuvostoliitolle Sorokan kautta lähetettävien länsivaltojen kanssa tulevaa rauhankonferenssia jo ennakolta ajatellen.

Monesti on todettu, että Rytin ja Mannerheimin kesken vallitsi sota-

aikana mallikelpoinen työnjako, Rytille siviiliasiat ja Mannerheimille sotilasasiat. Kuvatut etenemisen katkaisut kuuluivat kaikki sotilasasioihin. Pääansio niistä – eli Suomen pitämisestä poissa varsinaisesta suursodasta – jää selvästikin Mannerheimille. Hän havaitsi jo erittäin varhain, että oli sittenkin lähdetty ulkopoliittisesti väärään suuntaan, ja korjasi näin mitä oli korjattavissa, maalle myöhemmäksi suureksi hyödyksi. Saksan ollessa vielä voimissaan irti pääsy sodasta oli kuitenkin lykättävä paljon kauemmas. Seurasi pitkä asemasotavaihe eli strategisen defensiivin kausi, kuten oppineesti sanotaan.

Muutosta ei kuitenkaan tehty hätäisesti, sillä olihan vuonna 1942 vielä mahdollista, että Saksa vieläkin voittaisi. Hitler onnistui vielä mobilisoimaan jo vastahakoiset liittolaisensa Romanian, Unkarin ja Italian suuriin ponnistuksiin kesän 1942 Venäjän sotaretkelle, jolloin hyökkäys Volgalle ja Kaukasukselle voi erottaa Neuvostoliiton öljylähteistään. Epäilemättä tietoja näistä laajoista toimista kantautui myös Suomeen. Saksan ”ihmeaseestakin” (atomipommista) huhuttiin – ja aiheellisesti, sillä sitähän kehitettiin. Saksa lupaili Suomelle, että heti Sevastopolin antauduttua keväällä 1942 sinne kerätty valtava piiritystyki lähetetään Leningradia ”selvittämään”. Näin tapahtui, joskin vähän myöhässä, mutta syksyllä alkanut Mansteinin johtama Leningradin hyökkäys kohtasi venäläisten mahtavan vastahyökkäyksen, ja valtauksen varatut kranaattimäärät jouduttiin käyttämään siihen. Vuotta myöhemmin, Saksan totaalisen sotateollisuuden päästyä parhaaseen vauhtiin, uudet amukset ehkä olisi pystytty jo hankkimaan, mutta ei vielä syksyn 1942 tilanteessa. Tammikuussa 1943 venäläiset onnistuivat murtamaan kaupan maayhteyden piiritettyyn kaupunkiin. (DRuZW 6 s. 1090.)

Mannerheimin ja saksalaisten suhteiden ero kesällä 1942 ja 1943 nähdään parhaiten konkreettisista tapahtumista. Kesällä 1942 Mannerheim täytti 75 vuotta ja Hitler lensi henkilökohtaisesti häntä onnittelemaan tavaten näin Imatralla myös presidentti Rytin ja muut Suomen johtomiehet. Koska sota ei vielä ollut ratkennut, suhteet jatkuivat vielä muodollisen hyvinä. Kesällä 1943, kun Stalingradin tappio tammikuussa oli jo tapahtunut, Mannerheim ei enää päästänyt heinäkuun alussa suomalaista SS-vapaaehtoispataljoonaa palaamaan lomaltaan takaisin Saksaan. Kuinka oikeassa hän oli, nähtiin heti sen jälkeen, kun Saksan viimeinen strategisen tason suuroffensiivi Zitadelle päättyi heinäkuussa 1943 Kurskin murskatappioon. Suomen sotilaallinen suunnanmuutos oli myös ulkopoliittisesti oikein ajoitettu.

Valmistautuminen loppuratkaisuun

Keväällä 1944 Saksan kaupunkeja jo pommitettiin pahasti. Neuvostoliitto muodosti myös itselleen lännen tapaan strategiset ilmavoimat (1942) ja yritti kolmesti yöllä 6.2., 16.2. ja 26.2.1944 Helsingin suurpommitusta satojen koneiden voimalla. Isoja pommikoneita tuli Moskovan ympäristön lentokentiltä asti radiomajakoiden ohjaamina. Saksalta saadut tutkat, Helsingin tehokas ilmatorjuntatykistö ja sopiviin kohtiin valaistut valemaalit tekivät sen, että suurin osa pommeista putosi harhaan, joko mereen tai sisämaahan kauas asutuksesta. Helsingin ilmatorjunnan koneiden eteen ampumat tarkat sulut, joiden on täytynyt koneista päin näyttää eräänlaiselta ”välkkyvältä kuolemalta”, tekivät sen, että monet koneet pudottivat äkkiä pomminsa ennen sulkua ja tekivät omalta kannaltaan ajoissa jyrkän täyskäännöksen. – Muistutus oli kuitenkin sen luontoinen, että Suomi tosiaan aloitti rauhantunnustelut Neuvostoliiton Tukholman-lähettilään, madame Kollontayn kautta.

Suomen hallituksen johtoryhmä oli jo syyspuolelta alkaen ottanut varmuudeksi ensin koko hallituksen ja helmikuusta 1944 myös eduskunnan mukaan rauhasta päättämiseen, esimerkiksi Yhdysvaltain ja Englannin alkaviin suhteisiin. Erityisesti Paasikiven ja Carl Enckellin lähettäminen edellä mainittujen pommitusten jälkeen rauhanehtoja hakemaan oli pitkästä aikaa kokonaan yhteinen ratkaisu. Eduskunnan luvalla he lensivät 26.3. salaa Ruotsin kautta Moskovaan. Suullisissa keskusteluissa ei Moskovassa saatu mitään helpotuksia. Erityisesti sotakorvausten suuruus, 600 miljoonaa Yhdysvaltain vuoden 1939 dollaria, hirvitti suomalaisia. Kysymys pääsi Suomessa käsittelyyn eduskuntaa laajemminkin. Pääsiäislomalla siitä järjestettiin sarja julkisia kokouksia kaikkialla maassa – esimerkiksi karjalaisten Viipurissa –, julkaistiin useita lentokirjasia sekä myös sensuurin läpi päästämiä lehdistöartikkeleita. Eduskunnan ratkaisevat salaiset istunnot pidettiin 12. huhtikuuta 1944. Sotakorvauksen raskaus tukki nyt rauhanopposition suun. Hallitus ehdotti samasta syystä rauhanehtojen hylkäämistä teknisesti mahdottomina, vaikka toivoi jatkoneuvotteluja Neuvostoliiton kanssa. Eduskunta hyväksyi päätöksen yksimielisesti. – Ratkaisun kesän 1944 raivoisista taisteluista eduskunta oli näin tehnyt aivan asianmukaisessa ja laillisessa järjestyksessä. Niistä vastasi jälleen koko Suomi yhdessä. Kesän 1944 raskaita henkilötappioita ajatellen tämä on hyvä muistaa.

Saksan ja Suomen suhteiden huonontuminen keväällä 1944 näkyi varsin selvästi siitä, että Mannerheim tällöin jo pelkäsi, että Saksa saat-

taisi äärimmäisessä tapauksessa yrittää pääkaupungin kaappaamista, kuten aikaisemmin Unkarin Budapestissä oli tapahtunut ja myöhemmin Romanian Bukarestissa kävi. Tätä varten hän muodosti Helsingin jo olemassa olevasta ilmamaahanlaskutorjunnasta 28.3.1944 joukkoja liisäämällä Osasto H:n (Osasto Hägglundin eli Osasto Helsingin), jonka tehtävänä oli varautua torjumaan yllätykset saksalaisten taholta. Seudun varuskuntien ja koulutuskeskusten lisäksi siihen liitettiin seudun lomalaiset, joita koehälytyksessä 30.–31.3. saatiin kokoon yli 4 000 miestä. Pääkaupunki oli näin varmistettu ”liittolaisen” varalta. Myöhemmin osasto jo pieneni, kun väkeä vietiin Kannaksen taisteluihin. Osasto Helsingin päälliköksi tuli kesäkuun alkupuolella eversti Ekman, joka hoiti esimerkiksi hälytysvalmiuden presidentinvaalin tapahtuessa. Osasto lopetettiin 1.10.1944. (Ohto Manninen 2002 s. 235–238.)

Stalinin kokonaissuunnitelma Suomen kukistamiseksi oli keväällä 1944 kolmivaiheinen hyökkäys asemasodan ajan kaikilta kannaksilta. Kun Karjalan kannas olisi vallattu, toinen kiila lähtisi Viipurista Kymi-joelle (perimmältään Helsinkiin), toinen kiila Laatokan pohjoispuolelle. Sen jälkeen hyökkäisiin Syväriltä Laatokan rantatietä Sortavalan seudulle. Kun sekin oli saatu liikkeelle, kolmas strateginen hyökkäys lähtisi Maaselän kannakselta Ilomantsin kautta kohti Joensuuta. Stalin arveli, että kun kiilat syksyllä tapaisivat Loimolan seudulla, Suomi antautuisi. Mikään niistä ei kuitenkaan saavuttanut tavoitettaan.

Saksalaiset olivat kyllä informoineet suomalaisia sekä esiuupseereiden kursseilla että havainnollisin kiertokirjein, kuinka nykyaikainen suurofensiivi itärintamalla ei ollut pysäytettävissä heti etulinjassa, vaan sitä oli kuluttava taistellen välinjassa 20–30 km:n päässä ja pysäytettävä takalinjassa 50–100 km:n päässä, kun vihollinen oli jo väsynyt ja sen huolto kangerteli. Näin oli Venäjän rintamalla ehtinyt käydä kuusi kertaa, eri suunnilla aina samoin. Suomalaiset olivat kuitenkin varustaneet Kannaksen etulinjan niin hyvin, että he eivät uskoneet saksalaisia; mahdolliset aukot ajateltiin paikata vastahyökkäyksin. Toinen linja Vammelsuu–Taipale (VT-linja) 30 km:n päässä oli vielä varustuksiltaan melkoisesti kesken ja takalinjaa Viipurinlahti–Kuparsaari (Vuoksella)–Taipale (VKT-linjaa) 100 km:n päässä oli vasta vähän aloitettu varustaa. Tapaukset toistuivat silti kaavamaisina Suomessakin, kun venäläiset alottivatkin Normandian maihinnousun 6.6.1944 johdosta lupaamansa suuren tukihyökkäyksen 9.–10.6. Kannaksella eikä Venäjän keskirimantamalla, kuten yleisesti odotettiin.

Kesän 1944 suurtaistelut

Stalinin tulijyrä puhkaisi nopeasti Rajajoen linjan, mutta VT-linjalla syntyi 14.–15.6. jo kovempia taisteluita (idässä Siiranmäen voitto, keskellä Kuuterselän voitto, mutta vapaaehtoinen vetäytyminen, ja lännessä Viipurin radan ja päätien suunnassa Sahakylän tappio 14.6. ja venäläisten läpimurto). Mannerheim määräsi siksi 25.6. joukot vedettäväksi taistellen VKT-linjalle. Hän oli aloittanut Itä-Karjalan joukkojen vetämisen Kannakselle jo 12.6., mutta ratkaiseva käsky Maaselän ja Syvärin pari vuotta kovasti betoni- ja teräskuvuin linnoitettujen linjojen luovuttamisesta lähes taistelutta, jotta päästäisiin kyllin nopeasti Kannakselle, annettiin 16. kesäkuuta 1944. Se oli vanhan Mannerheimin traaginen, mutta suuri päätös, joka ratkaisevasti vaikutti siihen, että heinäkuun alussa, kaikkien joukkojen tultua perille VKT-linjalle, sotaonni Kannaksella saatiin tosiaan kääntymään.

Tätä päätöstä ei nähdäkseni ole vielä riittävästi tutkittu ja arvostettu. Markku Jokisipilä on väitöskirjassaan nimeltä ”Aseveljiä vai liittolaisia?” pohtinut, oliko Itä-Karjalan tyhjennys suomalainen vai saksalainen aloite. Hänen mukaansa se oli nimenomaan suomalainen. Mannerheim, Heinrichs ja Erfurth olivat yksimielisiä siitä, että Karjalan kannaksella ei ollut muuta mahdollisuutta kuin jäykkä puolustus, ja siinä Saksa tuki, kuten pian nähdään, Suomea parhaansa mukaan. Erfurth, joka tunsu Suomen komeat linnoitustyöt Syvärillä ja Maaselässä, oli pitkään sitä mieltä, että niilläkin kannattaisi puolustautua niin kauan kuin mahdollista. Tällainenhan oli yleensäkin Hitlerin vaatima puolustautumistapa kaikkialla itärintamalla, mutta Erfurth ajatteli, että Itä-Karjalassa se kävisi tavallista paremmin päinsä.

Toisin siis Mannerheim. Hän ymmärsi, että riittävästi apua Suomeen ahdistetulta Saksalta tuskin enää saataisiin – ja mikäli saataisiin, se oli käytettävä Kannaksen jäykän puolustuksen hyväksi. Itä-Karjalassa tuli siis tehdä toisin. Siellä oli runsaasti maa-alaa linnoituslinjojen takana ja Suomen armeija oli jo 1941 tottunut liikuntataisteluihin näissä suurissa metsissä. Sitä operaatiomallia oli nyt käytettävä. Vain tällä tavalla saataisiin kylliksi joukkoja kokoon Kannaksen kriisin voittamiseksi. Kuten tunnettua, tämä onnistui parissa viikossa, siis heinäkuun alkuun mennessä. Muistan hyvin, kuinka Maaselän kannaksen jykevällä linnoituslinjalla, jolla juuri oli torjuttu venäläisten ensimmäiset rynnäkö, ihmettelimme tällaista äkillistä lähtöä. Tarvittiin jyrä johtaja, jotta rintamakenraalit (kuten Talvela Syvärillä tai Paalu Maaselässä) saatiin sel-

laiseen suostumaan, mutta Mannerheim oli tarvittaessa sellainen. Venäläisille tämä oli niin suuri yllätys, etteivät he edes kunnolla pommittaneet raitoja, joita myöten evakuointi sujui.

Venäläiset pääsivät Viipuriin laskemassaan ajassa, 11 vuorokaudessa liikkeelle lähdistään. Kaupungin joutuminen venäläisille oli kyllä vahinko, joka johtui sekaannuksista uusien, pitkiltä marsseilta juuri linjaan tulleiden suomalaisjoukkojen ja tykistön ammustäydennyksen järjestelyssä. Vahinko jäi kuitenkin paikalliseksi. Rintama vakiintui Viipuri–Kuparsaari–Taipale (VKT) -linjalle. Valmisteltuaan muutaman päivän suurhyökkäystään venäläiset lähtivät taas liikkeelle 25. kesäkuuta. Suurtaistelun keskittyminen Taliin–Ihantalaan vain kymmenen kilometriä Viipurista itään johtui siitä, että se oli lähin edullinen panssari- maasto, jota kautta Viipurinlahti oli kierrettävissä. Kannakselta vetäytyneet joukot puolustautuivat Talissa epätoivoisesti, mutta menestyksellisesti 25.–30. kesäkuuta.

Suomen Ribbentrop-sopimus 26.6.1944

Koska meillä vuosikymmeniä tutkittiin poliittista historiaa ulkoministeriön lähteistä ja sotahistoriaa siitä erillään sota-arkiston lähteistä, syntyi myytti, jonka mukaan Saksan ulkoministeri Ribbentrop olisi itse kutsunut itsensä Helsinkiin. Näin ei ollut, vaan OKW:n sotapäiväkirja osoitti, että Mannerheim oli kutsunut hänet, kuten ilmailuhistorioitsija Hannu Valtonen ensinnä huomasi – ennen fakkikollegoita, jotka kaikki ajoivat entistä erillistä uraansa, joko diplomatian tai sodan linjaa. Vaikka meillä luonnollisesti tiedetään, että Saksassa molemmat puolet olivat perimmiltään Hitlerin päätettävissä, meillä ajateltiin tämän jälkeen, että oli sentään edullista, että sotilaiden lisäksi myös Saksan siviilijohdanto oli avun takana.

Nyt Markku Jokisipilä tuo asiaan uusia vivahteita. Ensinnäkään Hitler ei pohjimmaltaan ollut kiinnostunut talousasioista, vaan antoi juuri niissä Auswärtiges Amtille liikkumavaraa. Se on perusteellisesti todistettu Molotovin–Ribbentropin sopimuksen 23.8.1939 osalta ja on erittäin todennäköistä myös meillä 1944 (Heinrich Schwendemann habil. 1993). Pitkä kahden ja puolen vuoden riita Suomen selvästä liittosopimuksesta, joka Suomen Ribbentrop-sopimuksessa (Rytin pakosta allekirjoittamassa kirjeessä Hitlerille 26.6.1944) ratkesi vähän yli kuukaudeksi, Rytin eroon asti elokuun alussa, oli siis pääosin talussopimus.

– Sensaatiomainen havainto on, että vaikka Mannerheim ja Linkomies painostivat Rytii allekirjoittamaan, Mannerheimillä oli omat suorat sotilassuhteensa Saksaan ja niitä myöten tuli koko ajan aivan rauhoitavia tietoja. Kriisi ei ollut siis ollenkaan niin syvä kuin on luultu – se koski vain siviilipuolta. Ribbentropin ankara puuhaaminen Helsingissä oli hänelle tarpeen siksi, että hän oman asemansa vahvistamiseksi tarvitsi varsin kapeaksi käyneellä Saksan ulkopoliittikan alalla monien tappioidensa vastapainoksi jonkin menestyksenkin. Sen hän Helsingissä Rytin sopimuksella sai. Jokisipilä tekee todennäköiseksi, että Ribbentrop meni Suomea painostaessaan aina bluffaukseen asti, johon Suomen siviilijohto lopulta uskoi. (Mannerheim piti näet positiivisemat sotilastiedot takanaan.)

Ennen on ajateltu, että Rytin allekirjoituksella saatu apu olisi suuresti vaikuttanut suurtaisteluiden positiiviseen lopputulokseen. Asehankkija, eversti Martti V. Terä (teos Ratkaisu 1944) on osoittanut, että suurin osa

Tasavallan presidentti Risto Ryti ja Suomen marsalkka C. G. E. Mannerheim panssariaseen esittelytilaisuudessa 4.6.1944 Ensossa. (Kuva: Sotamuseo)

President Risto Ryti and Marshal of Finland C. G. E. Mannerheim at an inspection of armoured troops at Enso on 4 June 1944

Saksan avusta tuli jo paljon ennen Ribbentropia, siis sotilaskirjeenvaihdon 13.6. pohjalta (Mannerheimiltä Hitlerille). Hitler purki silloin heti kaikki aseiden ja viljan vientikiellot.

Saksalaiset ovat ennakkolta tunteneet mm. Neuvostoliiton ilmavoimakeskitykset ja alkaneet 10.6. ilmavoimiensa organisoimisen Suomeen siirtoa varten. Tätä varten esim. osasto Kuhlmeijer – yli 80 syöksypommittajaa ja hävittäjää – ehti perille Immolaan (Imatralle) jo 16.6.1944, siis viikkoa ennen Rytin sopimusta. Erfurth ilmoitti 19.6., että moottoritorpedoveneillä Suomeen oli saatu 9 000 panssarinyrkkiä Turkuun, sekin siis ennen seuraavia sopimuksia matkaan lähetetty erä. Lentokoneella niitä tuli samoin Rovaniemeltä Immolaan.

Mannerheimin tiedetään 19.6. ehdottaneen hallitukselle lisäävun pyytämistä Saksasta ja toimittaneen sitä varten Erfurthin kautta Saksaan jo ennakkotiedustelun. Saksan korkeimman esikunnan OKW:n painetusta sotapäiväkirjasta näkyy, kuinka suuret toiveet Mannerheimilla on ollut, nyt myös joukkoja, ei vain aseita. Joukkoja pyydettiin noin kuusi–kahdeksan divisioonaa (100 000 miestä) Aunuksen suunnalle, eli lähes yhtä paljon kuin Lapissa oli yhteensä. Sehän oli ahdistetuille saksalaisille täysin mahdoton määrä. Lisäapupäätös tehtiin Saksassa 21.6. eli viisi päivää ennen Rytin kirjettä. Apu saapui osin vasta taistelujen jo hiljennyttyä. Joukkoja tuli yksi divisioonaa Viipurinlahdelle.

Oliko siis Rytin päätös turha? Ei suinkaan – sen avulla saatiin mm. Messerschmitt-hävittäjiä niin paljon, että tästä koneesta tuli Suomen yleisin konetyyppi (yli 100 kpl) ja ne varmistivat loppusodan ilmatilan. Pätee siis edelleen, mitä Mannerheim kirjoitti Rytistä: tämän allekirjoitus oli ”kansalaisurotyö”, jota on syytä kiitollisena muistaa (Turtola, Ryti s. 301).

Itä-Karjalasta ja Aunuksesta saatuja vahvennuksia saatiin jo paljon mukaan viitisen kilometriä idemmäs Ihantalaan, jossa venäläisten tulijyry 1.–5. heinäkuuta lopullisesti pysäytettiin. Yhteensä tämä oli Pohjoismaiden sotahistorian suurin taistelu. Ehkä 10 x 10 neliökilometrin alueella venäläisillä oli lopulta 8 divisioonaa (n. 100 000 miestä) ja suomalaisilla alussa 3 (n. 45 000) ja lopussa 5 divisioonaa (n. 75 000 miestä) sekä kummallakin materiaalitaistelun vaatima raskas aseistus. Täällä ratkaistiin Suomen kohtalo pitkäksi aikaa.

Mikä johti Talin–Ihantalan torjuntavoittoon? Tärkeintä oli tietysti joukkojen hyvä henki. Nyt taisteltiin oman maan kamaralla ja välitöntä tuhoa vastaan, miehityksen estämiseksi – jokainen yritti parhaansa. Sotakokemuskin oli jo erinomainen. Tykistön osalta Syvärillä kehitet-

ty monen patteriston (yht. 12 tykkiä) radio-ohjattu yhteistulitus tuotti erinomaisia tuloksia: 6–8 patteriston tuli oli jo tavaton este, mutta parhaana hetkenä samaa paikkaa voitiin ampua 21 patteristolla (252 tykillä). Myös Suomen ilmavoimat olivat harjoitelleet yhteispommitusta ja voivat joskus jopa 40 pommikoneen muodostelmana hyökätä havaitun keskityksen kimppuun. Panssarintorjuntaan oli saatu moderneja panssarintorjuntatykkejä, ns. rynnäkkötykkejä, osin tottunein saksalaisin miehistöin. Saksasta oli joukoille saatu myös keveää uutta tehokasta panssarintorjunta-aseistusta, ns. panssarinkauhuja ja panssarinyrkkejä, siis uusia keveitä rakettiaseita. Saksalainen suuri lento-osasto Kuhlmeij (80 konetta), puoliksi hävittäjiä, puoliksi erikoistarkkoja Stukia, syöksypommitajia, on erikseen kunnostautumisesta mainittava. Päättäväsillä Talin–Ihantalan puolustajilla oli siis tukeaan aikansa parasta sotatekniikkaa. Torjuntavoitto meni yksiselitteisesti Suomeen noin 10.7. mennessä.

Olen viipynyt kauan yhdessä paikassa, mutta kaikkialta on samaa kerrottavaa: Viipurinlahdelta, jonka yli ainoa tuore uusi venäläisdivisioona ei enää päässyt, Vuokselta, jossa Vuosalmella 4.–17.7. ratkaistiin hyväksemme Itä-Kannaksen kohtalo ja Käkisalme säilyi, Laatokan takaa U-linjalta ja Nietjärveltä 15.–17.7., jossa Laatokan rantatietä Syväriltä etenevät venäläiset pysäytettiin paljon ennen Sortavalaa, sekä Suojärven–Loimolan suunnalta 23.7., missä Maaselän kannakselta edenneitä joukkoja ei enää päästetty kauemmaksi Joensuun suuntaan. Elokuussa ne motitettiin Ilomantsissa. Jo heinäkuun puolivälissä 16.7. tuli Kannakselta tiedustelutietoja, kuinka kaikilta kannaksilta jo kuljettiin venäläisjoukkoja pois, Baltian ja Saksan tärkeämpiin taisteluihin. Neuvostojohto katsoi saavuttaneensa rintaman siirron pois Leningradin luota, mikä on kyllä aivan totta, mutta edellä mainitun suuren suunnitelman ydin, Suomen täysi sotilaallinen alistaminen kolmella suurella yhteisoperaatiolla, ei ollut ollenkaan onnistunut.

Mannerheimin huippukausi syksyllä 1944

Korkeimmillaan Mannerheimin valtuudet olivat hänen tultuaan tasavallan presidentiksi 5. elokuuta 1944. Hänhän ei nimittäin luopunut ylipäällikkyydestään, vaan yhdisti vuoden loppuun asti presidentin ja ylipäällikön tehtävät itselleen. Professori Jyränki on presidentin valtaoikeuksia koskevassa tieteellisessä tutkimuksessaan osoittanut, että Man-

nerheim tosiaan käytännössäkkin ylipäällikkönä johti puolustusvoimia Ilomantsin mottitaisteluiden ja Lapin sodan kestäessä presidenttivirkansa aikana. Myös Mannerheimin matkadiaari sota-arkistossa sekä hänen adjutanttinsa, nykyisen eversti Rafael Bäckmanin haastattelulausunnat osoittavat, kuinka marsalkka-presidentti koko syksyn ”sukku-*loi*” Mikkelin ja Helsingin väliä.

Mannerheim sai tilaisuuden sanoa saksalaisille, etteivät Rytin sopimukset häntä sitoneet, kun Saksan OKW:n päällikkö Wilhelm Keitel kävi häntä tapaamassa Mikkelissä 16.8.1944. Sitä helpotti Saksan sisäisen poliittisen hajaannuksen äskeinen paljastuminen, kun Saksan korkeimpien esikuntien konservatiiviset upseerit kreivi Stauffenbergin johdolla yrittivät surmata Hitlerin attentaatilla 20. heinäkuuta 1944. Se kuten tunnettua epäonnistui, ja useimmat vastustusryhmän jäsenet eliminoitiin raa’asti, mutta muille maille se kyllä oli selvä merkki, ettei Hitlerin kanssa enää kannattanut jatkaa. Saksan tilanne alkoi olla toivoton: taisteluja käytiin jo Pariisin, Budapestin, Varsovan ja Riian porteilla. Mannerheim sanoi kyllä yhteistyön irti, mutta ei kuitenkaan pi-

Suomen marsalkka C. G. E. Mannerheim vannoo presidentin valan 4.8.1944 eduskuntatalossa. (Kuva: Sotamuseo)

Marshal of Finland C. G. E. Mannerheim takes the oath as president in Parliament on 4 August 1944.

tänyt kiirettä toteutuksella. Hän ilmeisesti halusi välttää sellaista entisten liittolaisten keskistä avointa taistelua tiheästi asutuilla alueilla kuin Saksan ja Romanian välirikko 24.8.1944 ja onnistuikin eteläisemmän Suomen sekä Oulun ja Kajaanin kaupunkien osalta. Taistelut puhkesivat vasta Suursaarella sekä Torniossa ja Kemissä syyskuun lopulla.

Vasta vuoden 1945 alusta kenraali Erik Heinrichs nimitettiin puolustusvoimien komentajaksi ja hallinnollinen tilanne näin taas normalisoitui. Mannerheimilla oli siis lähes viiden kuukauden ajan todella diktatoriset valtuudet. Hallinnollisten määräysten ja sotilaskäskyjen lisäksi hän voi tasavallan presidenttinä antaa myös siviiliasioita koskevia asetuksia ja puolustusvoimain komentajana, jolle oli luovutettu sota-ajaksi nämä presidentin valtuudet, sotilasasioita koskevia asetuksia. Aivan Hitlerin tasolle hän ei sentään yltänyt, Hitlerhän voi antaa lakejakin.

Vain joskus harvoin Mannerheim käytti mahtivaltuuksiaan. Esimerkiksi ylimmän johdon kokoukseen, jossa Suomen sodasta irtautumisesta elokuun lopulla päätettiin, ei kutsuttu hallituksen normaalia ulkoasiainvaliokuntaa, vaan entisen ja silloisen hallituksen sisäpiiri, siis myös entiset viranhaltijat Ryti, Linkomies, Tanner, Witting ja Ramsay. Tämä tilaisuus Mannerheimin luona oli samalla hallituksen ulkopoliittisen johtoryhmän eräänlainen lopettajaistilaisuus.

Yhteenvetona totean lopuksi, että sota-ajan Suomi oli korkealta johdettu maa, hallituksen sisäpiirin johtama eräänlainen oligarkia, kevätalvesta 1941 talveen 1944 ja sitten puoli vuotta normaalidemokratia elokuun alkuun 1944 asti. Kun Mannerheim yhdisti presidentin ja ylipäällikön valtuudet omaan persoonansa ja todella tehokkaasti hoiti molempia puolia samalla kertaa sota-ajan tavallista jyrkemman lainsäädännön kaikin tavoin tukemana, sodan loppu vuoden vaihteeseen asti oli viiden kuukauden ajan korkeimman presidentinvallan kautta, mitä Suomessa koskaan on eletty. Se oli kuitenkin varsin menestyksellistä aikaa. Mannerheimin ylisuurten valtuuksien aikana ja avulla Suomi irtotettiin jatkosodasta.

*

Mannerheimin huippukauden lopulla Suomen sisäpoliittinen tilanne alkoi jo muuttua. Pääministeri Antti Hackzell, joka ehti olla virassaan vain parisen viikkoa ennen kuin Moskovan rauhanneuvotteluissa sairastui vakavasti, ja hänen seuraajansa U. Castrén, pääministeri 21.9.–17.11.1944, joka ehti olla virassa vajaat kaksi kuukautta, eivät vielä

muodostaneet minkäänlaista vastapainoa presidentti Mannerheimille. Sen sijaan J. K. Paasikivi vaati vasemmiston mukaan vetämistä kommunisteja myöten, jo ennen kuin hänestä tuli pääministeri näillä ehdoilla Mannerheimin alkuaan kommunisteja vastustanutta kantaa vastaan. Erityisesti Ždanovin ja valvontakomission tulo maahan lokakuun alulla korosti Paasikiven uutta asemaa. Mannerheimin huippukauden tärkeä päätös tehtiin vielä 29.12.1944. Sen mukaan uudet vaalit pidetään 17.–18.3.1945. Vuodenvaihteesta lähtien yhdistelmävirka presidentti-ylipäällikkö sitten loppui, kun Heinrichs sai jälkimmäisen hoitaakseen. Viimeistä taisteluaan vielä kevääseen 1945 asti jatkavan Saksan suuntaan näillä asioilla ei enää ollut merkitystä.

Summary

MANNERHEIM AND THE GERMANS

German was one of the languages known by Mannerheim already during his years in St Petersburg. He had to use it both in 1918 and on official journeys, for example in 1932, and as chairman of the defence council during the 1930s when examining what war materials Finland could obtain from Germany. Mannerheim's attitude to the Germans was realistic, not over friendly as, for example, was that of the Jägers.

As commander-in-chief during the Winter War Mannerheim possessed powers which in peacetime belong to the president. In making peace at the end of the Winter War Mannerheim's opinion was decisive; it was not influenced by promises claimed to have been made by the Germans about the later return of the areas ceded. Because the state of crisis continued after the Winter War, he was kept on in the appointment of commander-in-chief. He procured weapons for the army from where they could be obtained, in other words from Germany, which sold Finland armaments from various conquered countries. Thus in a state of necessity Mannerheim, too, relied even on Germany. Finland entered into the Continuation War already better armed.

Before the Continuation War Germany had not consulted Finland at all in planning its operations. The outlines of Germany's plans were explained to the Finns extremely late, only during the discussions in Helsinki on 3–6 June and in those on naval matters at Kiel on 6 June 1941. The area of Lapland was made entirely the responsibility of the Germans although there were a few Finnish troops there. Mannerheim exercised a decisive influence on Finland's agreement to participate in the war. There were hopes of getting Karelia back. Nevertheless, Mannerheim did not want German troops subordinated to him, as did the Rumanian head of state and commander-in-chief, who in consequence had to take orders from German supreme headquarters. With Mannerheim everything had to be discussed on a basis of equality. This was

done by General Erfurth, who as a late arrival at Mikkeli (the Finnish General Headquarters) politely discussed every matter with Mannerheim.

In early autumn 1941 Mannerheim observed that Germany's Operation Barbarossa, particularly in the south, was not going at all according to the Germans' original great hopes. In consequence Mannerheim slowed down the Finnish operations as well and halted them on all three principal isthmuses. On the Karelian isthmus no attack was made across the frontier against Leningrad, on the river Svir no attack on Tikhvin and on the Maselga isthmus no attack on Belomorsk. Further north the attack on Loukhi was abandoned. In this way Finland was not regarded in the west as a direct supporter of Germany's operations and in Finnish foreign policy the sympathy of the west could be anticipated at the final peace congress.

Hitler still succeeded in gaining the support of his allies Italy, Hungary and Rumania for his new great offensive in the Soviet Union in 1942. After the occupation of the Crimea the aim was to capture Leningrad as well and thus greatly reduce the burden on Finland. However, all these operations eventually failed. The oil of the Caucasus, the industry of Stalingrad and the coal of the Ukraine were in the end never acquired and Leningrad remained unconquered. The summer of 1943 became the turning point of World War II. This touched Finland only through the service of the Finnish SS Battalion in the Ukraine and the Caucasus and the continuation of the Leningrad front south of the Karelian isthmus. Mannerheim put an end to the SS Battalion, which had already become diplomatically unnecessary, on his own responsibility without even asking the government beforehand.

The three great bombing raids on Helsinki in February 1944 had the result that Finland received the Soviet Union's peace conditions on 26 March 1944. Free discussion of the matter was permitted in Finland, in the press and in meetings, and not only in parliament. However, the result was that the conditions were too severe. The decision was taken in parliament in the lawful manner, so that Finland was again united in response to the defensive battles which raged in summer 1944.

Stalin's plan for summer 1944 was a simultaneous offensive on all three isthmuses. The offensive on the Karelian isthmus would have divided after Viipuri (Vyborg) towards Helsinki and the northern side of Lake Ladoga. The offensive on the Svir aimed first at Sortavala and then inland. The offensive from Maselga was directed to Joensuu at its

furthest point. However, none of these achieved its aim. The Soviet Union's strategic plan as a whole failed although tactical gains of territory occurred everywhere.

At the climax of the summer's battles Germany's foreign minister Ribbentrop came to Helsinki to press on Finland the treaty of alliance which had been sought in vain for over two years. He succeeded in the end in getting a letter from President Ryti to Hitler on 26 June 1944 in which Ryti promised that Finland would not conclude peace during his time in office without Germany's consent. It has been supposed that the military and economic aid received on the basis of this letter saved Finland. However, recent research shows that this aid did not arrive during the battles. Instead the aid agreed by Mannerheim through military channels on 13 June did arrive in time, likewise the Finnish troops with their weapons withdrawn home from eastern Karelia as ordered on 16 June 1944. Mannerheim knew all the time that military and economic aid was streaming in steadily, as Dr Markku Jokisipilä has shown in his new thesis in 2004. According to this, Mannerheim did not, however, disclose his knowledge to President Ryti, who thus wrote his letter in ignorance of the entire situation. Later Mannerheim has praised Ryti's 'meritorious civic act'.

Ryti soon resigned as president in accordance with his promise and by the decision of parliament on 5 August 1944 Mannerheim was also elected as president. However, he did not resign from his appointment as commander-in-chief but continued to direct military operations in Karelia and Lapland until New Year 1945. By shuttling between Mikeli and Helsinki he also conducted the duties of the president at the same time. These barely five months were the all-time peak of presidential power in Finland. However, with the help of his excessive powers Mannerheim then concluded the armistice and Finland's withdrawal from the Continuation War. These matters were no longer significant to Germany which continued with its final battles until spring 1945.

PUNAUPSEERI SAVIRANTA ALIAS ”ALANNE”

Hiljainen mutta asiallinen mies selvisi hengissä läpi Stalinin puhdistusten ja maailmansodan.

Punaupseeri Albert Salomoninpoika Savirannan (1895–1972) elämäkerta on helppo kirjoittaa, vaikka hän loi uransa puna-armeijassa ja yleeni everstiksi asti. Tosiasiallisesti hän ei liene koskaan taistellut aseellisesti Suomen valtiota vastaan, vaikka oli toki mukana sotatoimissa.

Hän myös säilytti suomalaisuutensa, vaikka ei voinut tuoda sitä elin-aikanaan esiin kotipiirin ulkopuolella. Hän käytti koko elämänsä ajan peitenimeä ”Väinö Alanne”, jonka hän sai käydessään Kansainvälistä Sotakoulua Pietarissa. Peitenimen saivat ne kurssilaiset, jotka ajateltiin voitavan lähettää salaisille komennuksille Suomeen. Sellaista komennusta Saviranta-Alanteelle ei koskaan tullut. Hän ei ollut koskaan eturivin miehiä, mutta ei myöskään erottunut joukon viimeisenä. Sen ansiosta hän lukeutui siihen pieneen osaan suomalaisista punaupseereista, jotka selvisivät hengissä Stalinin puhdistuksista ja sotavuosista.

Savirantaa (”Alannetta”) kuvattiin jopa EK-Valpon kortistotiedoissa ”päteväksi upseeriksi”, jonka esiintyminen oli ”ryhdikästä ja sotilaallista”. Talvisodan aikana hän saavutti everstin arvon, johon yleneminen sitten pysähtyikin, vaikka hän suoritti Frunzen akatemian (sotakorkeakoulun) lyhennetyin oppimäärän. Vähemmistökansallisuuksien edustajia ei ylennetty kenraalikuuntaan muuten kuin aivan poikkeustapauksis-

* (s. 1954) valtiotieteen tohtori, kirjoittanut mm. teokset Punaupseerit, SKP:n ja puna-armeijan sotilaallinen yhteistoiminta kansalaissodasta talvisotaan 1918–1940 (1992) ja Teräksenkovaa politiikkaa, Läntisiä arviointeja Venäjän sotilaspolitiikan suunnasta (1995) sekä useita tieteellisiä artikkeleita suomalaisista Neuvostoliitossa ja tämän päivän turvallisuuspolitiikasta.

sa. Saviranta ei ollut sellainen poikkeustapaus kuin Akseli Anttila, Emil Toikka tai Toivo Tommola. Toisen maailmansodan alussa 1941 Saviranta oli Saksan vastaisella rintamalla ja joutui sieltä monien muiden lailla kouluttajaksi selustaan, kun puna-armeija oli selvinnyt alun katastrofeista ja torjuntataisteluista vakautustaisteluihin. Viholliskansallisuuksien edustajia ei haluttu pitää linjassa enää vuodesta 1942.

Ylijohdon esikunta (Stavka) tunnusti, että rintamavastuun pitää olla luotettavilla venäläisillä upseereilla. Tämä oli osa puna-armeijan johtamiskriisiä, kun marsalkka Georgi Žukov vaati, että rintamalla otetaan poliittisilta komissaareilta valta pois ja kaikki johtaminen uskotaan komentajille. Komissaarit pudotettiinkin 1942 komentajien apulaisiksi, joiden tehtävät supistuivat agitaatioon ja propagandaan sekä moraalin ja kurin ylläpitoon. Mutta toisaalta komissaareille myönnettiin 1942 henkilökohtaiset sotilasarvot.

Itselleen Josif Stalin otti Neuvostoliiton marsalkan arvon vuonna 1943 (generalissimuksen arvon 1945), vaikka hän ei ollut Stavkan ulkopuolella sotatoimien johtotehtävissä, vaan oli puoluesihteerin ja kansankomissaarien neuvoston puheenjohtaja. Vuonna 1942 tulivat käyttöön niin ikään uusi jalkaväen taisteluohjesääntö ja vielä luonnosasteella ollut kenttäohjesääntö (1943).

Vähintään everstiluutnantin tai everstin sotilasarvoon oli suomalaisista punaupseereista ylennyt vuoteen 1942 mennessä yhteensä 61 upseeria (1 394:stä). Tämän ryhmän sisäinen jakauma osoittaa, miten vähemmistökansallisuuksien kohtalot määräytyivät. Heistä 3 oli kuollut luonnollisen kuoleman ennen sotaa, 2 oli kuollut tapaturmaisesti ennen sotaa, 8 oli teloitettu ennen sotaa, 4 oli menehtynyt vankeudessa ennen sotaa, 3 oli vankeudessa sodan aikana, 1 oli kaatunut sodassa, 1 oli kuollut tapaturmaisesti sotilastehtävissä, 1 oli sotasairaalassa, 6 oli rintamapalveluksessa, 2 oli esikuntapalveluksessa, 1 palveli ilmavoimissa, 1 palveli laivastossa, 8 oli koulutustehtävissä rintaman takana ja 20 upseerin osalta ei ole ollut puhdistusten jälkeen käytettävissä mitään tietoja. Saviranta ("Alanne") on lukeutunut hyvin onnekaaseen vähemmistöön.

Punakaartista punaupseeriksi

Oheiset Albert Savirannan palvelutiedot ovat peräisin "Väinö Alan-teen" autobiografiasta ja sotakortista, jotka on kirjoittajalle luovuttanut

”Alanteen” Pietarissa asuva poika Anri Alanne. Häneltä ovat peräisin myös oheiset valokuvat. Isä Albert oli viimeisen kerran yhteydessä sukulaisiinsa Suomessa Anrin syntymän aikoihin vuonna 1926.

Saviranta oli alun perin sepän poika ja isänsä kisällä Ilomantsista. Hän oli syntynyt 14.6.1895 eli oli kapinan syytyessä 22-vuotias. Albert oli ollut työmiehenä Möhkön tehtaalla, mutta mikään kiihkoilija hän ei ollut, vaikka toimi kapinan aikana 1918 paikallisen punakaartin päällikkönä. Koska sillä suunnalla ei ollut toimintamahdollisuuksia, kaarti siirtyi Petroskoihin.

Petroskoissa Saviranta liittyi 6.3.1918 punaisista pakolaisista muodostettuun punakaartiin ja osallistui III platoonan I ryhmän johtajana taisteluihin Vienan Kemin suunnalla. Lopulta heidät liitettiin Viipurin punakaartiin. Saviranta pääsi pakoon saaretusta Viipurista 26.4.1918 kello 2 yöllä lähteneellä viimeisellä höyrylaivalla, joka selvisi Kronstadtin Neuvosto-Venäjälle.

Saviranta osallistui vielä taisteluihin Valkeasaassa, mutta jäi lopullisesti Neuvosto-Venäjälle 30.4.1918. Savirannan vaimo ”Liisa” (Elisa Iivonen), joka oli kotoisin Suonenjoelta, meni salatein miehensä perässä rajan yli.

Saviranta kuului heinäkuusta joulukuuhun 1918 suomalaiseen Tšekkan erikoisjoukkoon, joka taisteli Narvassa ja Jamburgissa (Jaamassa). Joulukuusta 1918 helmikuuhun 1919 hän palveli rivimiehenä suomalaisessa puna-armeijan jalkaväkirykmentissä (JR 6). Hän oli rykmentinkoulun (aliupseerikoulun) kurssilaisena helmikuusta huhtikuuhun samana vuonna.

Huhtikuusta 1919 marraskuuhun 1921 Saviranta palveli joukkueenjohtajan apulaisena ja joukkueenjohtajana JR 6:ssa. Silloin rykmentti taisteli Aunuksessa ja Petroskoissa. Marraskuusta 1921 maaliskuuhun 1922 Saviranta toimi komppanianpäällikön apulaisena yksikössä, joka oli sijoitettuna Karjalan kansannousun johdosta Porajärvelle. Vuonna 1921 hän oli itse ottanut Neuvosto-Venäjän kansalaisuuden ja liittynyt bolševikkipuolueeseen.

Näin hän joutui mukaan punaupseeri Toivo Antikaisen hiihtopataljoonan Kiimasjärven-retken vaiheisiin (4.1.–5.3.1922). Niinpä teoksen ”Na Kimasozero!” (Petrozavodsk 1971) osallistujaluettelossa ei mainita kurssilaisten joukossa ”Väinö Alannetta”, mutta liiteluettelossa lukee: ”Saviranta Albert Solomonovitš – kursant” (sivu 110). Mainintaa Punaisen Lipun kunniamerkillä tai kultakellolla palkitsemisesta ei ole.

Porajärveltä Saviranta päätyi Antikaisen joukon mukana Pietarin yh-

distetyn kansainvälisen sotakoulun kurssilaiseksi (kursant) jalkaväkijoukkueelle (pehota), mitä hän suoritti maaliskuusta 1922 syyskuuhun 1924 käyttäen eri yhteyksissä peitenimiä ”Väinö Alanne”, Väinö Pussinen, Matti Savolainen ja Väinö Väisänen. Kurssilaisena hän harjoitteli tykistöä jaoksenjohtajana Hatsinassa kesällä 1923 ja 1924.

Kuunteli salaa Suomen radiota

Valmistuttuaan aliluutnantiksi Saviranta komennettiin syyskuussa 1924 joukkueenjohtajaksi JR 31:een Pietarissa, missä hän tosin palveli vain syyskuusta marraskuuhun. Marraskuusta 1924 joulukuuhun 1925 hän palveli joukkueenjohtajana JR 59:ssä Pietarissa. Hän palasi Pietarin sotakouluun luutnantiksi ylennettynä ja toimi joukkueenjohtajana joulukuusta 1925 lokakuuhun 1926. Vielä ylikuutnantiksi ylennettynä hänen palvelunsa joukkueenjohtajana jatkui lokakuusta 1926 lokakuuhun 1927.

Saviranta yleni kapteeniksi ja toimi kurssin johtajana sotakoulussa lokakuusta 1927 huhtikuuhun 1931. Kouluttajanura jatkui uuden koulun aloittaessa (Leningradin jalkaväkikoulu), missä hän toimi 1. kompanian päällikkönä huhtikuusta 1931 huhtikuuhun 1933. Lopulta huhtikuusta 1933 lokakuuhun 1935 Saviranta palveli majuriksi ylennettynä pataljoonankomentajana Karjalan erillisessä jääkäriprikaatissa Petroskoissa.

Poikansa (Anri Alanne) kertoman mukaan isä kuunteli salaa Suomen radion lähetyksiä ja jopa jumalanpalveluksia. Hän osasi hyvin venäjää, minkä ansiosta hänet komennettiin suomalaiskansallisen prikaatin lakkauttamisen yhteydessä syksyllä 1935 Volgan sotilaspiiriin. Siellä hän palveli JR 181:ssä Serdobskissa Penzan alueella rykmentinkomentajan rivistöapulaisena.

Albert Saviranta erotettiin ar-

Albert Saviranta vuonna 1926.

Albert Saviranta in 1926.

meijasta ja vangittiin 21.2.1937, mutta häntä ei saatu tuomituksi kerta-kaikkiaan mistään, vaikka jopa kirjeet ja perhevalokuvatkin takavarikoitiin. Lopulta hänet vapautettiin 23.1.1939. Hän asui heinäkuusta marraskuuhun 1939 Tosnon alueella Pietarin lähellä.

Talvisodan alla Saviranta kutsuttiin palvelukseen aluksi everstiluutnantin arvoon ylennettynä Leningradin sotilaspiiriin (LVO) 3. Armeijakunnan tykistöön, mutta komennettiin sittemmin O. W. Kuusisen ”kansanarmeijan” 4. Divisioonan komentajaksi Petsamoon, missä hän piti majaa joukkoineen 27.11.1939–25.4.1940 taisteluihin tiettävästi osallistumatta.

Maailmansodan selustakouluttaja

Kansanarmeijan hajottamisen jälkeen Albert Saviranta palveli 71. Divisioonaan kuuluneen JR 52:n komentajana Petroskoissa huhtikuusta joulukuuhun 1940. Ylennys everstiksi tuli jo saman vuoden lokakuussa.

Kuitenkin vasta joulukuussa 1940 Saviranta komennettiin Moskovaan rykmentinkomentajien täydennyskursseille (Vystrel), jotka olisivat pätevöittäneet everstiluutnantin/everstin arvoon. Kurssi kesti heinäkuuhun 1941, jolloin toinen maailmansota oli jo alkanut ja Saviranta oli vähän aiemmin täyttänyt 46 vuotta.

Hänet komennettiin kurssinsa suorittaneena suoraan taisteluihin Saksan-vastaiselle rintamalle. Heinä- ja elokuussa 1941 Saviranta (”Alanne”) oli rintamalla Novgorodin Armeijaryhmän komentanttina Šimskin kaupungis-

Kuusisen armeijan 4. Divisioonan komentaja ”Väinö Alanne” 14.3.1940.

‘Väinö Alanne’ on 14 March 1940 as commander of 4 Division of Kuusinen’s army.

sa sekä elokuusta marraskuuhun samalla rintamalla Msta-joen yli kulkevien siltojen komendanttina.

Lokakuusta 1941 heinäkuuhun 1944 Saviranta oli jo Siperian Bar-naulissa sotakoulun komentajan apulaisena ja sittemmin Asinossa Tomskin alueella. Mainittakoon, että Savirannan vanhin poika Leo Alanne (syntynyt 1925) kävi Asinon sotakoulua 1943–44 ja hän kaatui 20-vuotiaana ensimmäisessä taistelussaan Saksan-rintamalla 2.5.1945, siis vain viikkoa ennen Saksan antautumista puna-armeijalle.

Heinäkuusta 1944 huhtikuuhun 1947 Saviranta oli komentajakurssin johtajana Novosibirskissa. Rintamapalveluun häntä ei enää komennettu. Anri Alanne antaa ymmärtää, että hänen isänsä koki kiusallisena sen, että tämä joutui tyytymään 18 vuoden ajan everstin sotilasarvoon. Vaikka ylennyksiä ei enää tullut, oli palveluansioista tullut lisäksi yksi Leninin kunniamerkki, yksi Punaisen Lipun kunniamerkki sekä mitaleja.

Albert Saviranta jäi eläkkeelle 16.4.1947. Hän eli eläkeläisenä Tokso-vassa Leningradin alueella, missä hän kuoli 77-vuotiaana 10.10.1972 ja minne hänet myös haudattiin. Hänen opettajavaimonsa kuoli 1976 ja haudattiin niin ikään Toksovaan.

Summary

THE RED OFFICER SAVIRANTA, ALIAS ALANNE

The greater part of the adult life of Albert Salomonson Saviranta, alias Väinö Alanne (1895–1972), was spent in the service of the Red Army, in which he became promoted to the rank of colonel. He succeeded in avoiding the purges which proved fateful to many others of Finnish birth in the Red Army.

Saviranta, who was born at Ilomantsi, took part in the Finnish War of Independence of 1918 as a Red Guard, fighting in various places, including around Viipuri. He moved from Viipuri to Soviet Russia, to which his wife Elisa Iivonen later followed him. Then began a steady career in the Red Army, undertaking various duties mostly in bases close to Finland. He used the name Väinö Alanne throughout his life in Soviet Russia/the Soviet Union in case he should be sent on missions to Finland. Saviranta took Soviet Russian citizenship and became a member of the Communist Party in 1921.

Saviranta, by then promoted major, was imprisoned as part of the purges in 1937 and was dismissed from the army. He was released after nearly two years' imprisonment in January 1939. No sentence was passed on him and his position in the Red Army was restored.

During the Winter War Saviranta served in O. W. Kuusinen's People's Army and at the end of 1940 attained the rank of colonel. When the war between Germany and the Soviet Union began he served at first at the front near Novgorod and the Msta River and for almost the entire final part of the war at a military school in Siberia. Saviranta's eldest son died in the fighting during the final days of the war.

Until his retirement in 1947 Saviranta remained in Novosibirsk as head of a course for commanders and he spent his retirement days at Toksovo in the Leningrad region, where he died in 1972.

SUOMEN JA PUOLAN NEUVOSTOLIITTOON KOHDISTUNUT TIEDUSTELUYHTEISTYÖ 1921–1939

Jokin aika sitten ilmestyi Puolassa professori Andrzej Peplonskin¹ tutkimus Puolan Neuvostoliittoon kohdistamasta tiedustelusta 1921–1939². Huolimatta kirjan ilmiselvästä kiinnostavuudesta niin historian-tutkijoille kuin myös tämän päivän Venäjän ”erikoispalveluille” se on ilmestymisensä jälkeen jäänyt käytännöllisesti vaille ammattilaisten huomiota, puhumattakaan historian harrastelijoitten laajoista piireistä.

Puheena oleva A. Peplonskin tutkimus saattaa herättää kiinnostusta paitsi entisessä Neuvostoliitossa myös monessa muussa maassa, joissa Puola harjoitti niin yksin kuin myös yhteistyönä Neuvostoliittoon kohdistunutta tiedustelutoimintaa vuosina 1921–1939. Myös Suomi kuului näihin maihin.

Tämän artikkelin kirjoittaja on tietoinen puolalaisten kollegojensa valituksista siitä, että suomalaisten historian-tutkijoitten tutkimustulokset useimmiten käytännöllisesti katsoen eivät avaudu. On ilmeistä, että suomalaiset historioitsijat voivat todeta saman asian puolankielisestä historian-tutkimuksesta. Niinpä tekijä, joka on venäläinen historian-tutkija, mutta sukujuuriltaan puolalainen, haluaa hyödyntää puolan kielen taitoaan sekä yhteyksiään kummankin maan alan harrastajiin ja tarjoaa suomalaisille lukijoilleen oman analyysin A. Peplonskin kirjasta niiltä osin kuin se käsittelee Puolan ja Suomen Neuvostoliittoon kohdistunutta tiedusteluyhteistyötä vuosina 1921–1939.

Itsenäisen Puolan tasavallassa (ns. *II Rzeczpospolita Polska*) toimi vuosina 1918–1939 omaperäinen valtionhallintojärjestelmä. Kaikki tiedusteluasiat kuuluivat sotien välisenä aikana sotaministeriön (*Minister-*

* (s.1967), venäläinen merihistorioitsija, Moskovan Laivastonhistorian kerhon puheenjohtaja, mm. Podvodnik Rossii (Venäjän sukellusveneupseeri) ja Tajny podvodnoj vojny (Vedenalaisen sodan salaisuudet) -aikakauskirjojen toimittaja.

stwo Spraw Wojskowych, lyh. *MSWojsk.*) alaisuuteen.

Puolan puolustusvoimien yleisesikunnan (*Oddział II Informacyjny Sztaba Generalnego Wojska Polskiego*) 2. (informaatio-)osastoon perustettiin tätä varten 3. (tiedustelu)alaosasto (*Wydział III Wywiadowczy*). Neuvostoliittoon kohdistunutta toimintaa harjoittivat

”Hyökkäyssektori B:n”alasektori *Idän* (*Podreferat ”Wschod” Referata B Ofensywa*) toimihenkilöt. Alasektori *Itä* harjoitti toimintaansa Neuvostoliittoa vastaan ei yksinomaan Puolan maaperältä käsin, vaan myös eräistä muista maista, jotka siihen aikaan olivat Neuvostoliiton rajanaapureita. Suomi oli näistä maista tärkeimpiä.

Eversti Mieczyslaw Pozerski, joka toimi Puolan lähetystön sotilas-asiamiehenä Helsingissä, oli vuoden 1921 alussa perustanut Puolan ensimmäisen tiedusteluyksikön Suomeen, peitenimeltään *Helsingfors*. Tämä yksikkö harjoitti 18.4.1921 lähtien itsenäistä tiedustelutoimintaa (sitä ennen se oli alistettu Tallinnassa toimivalle *Reval*-nimiselle yksikölle). Alkuaikana eversti Pozerskillä oli lähellä Suomen sijaitsevassa Pietarin suurkaupungissa kapteeni Rylken johtama agenttiverkko. Rylke joutui kuitenkin jo helmikuussa 1921 silloisen Neuvosto-Venäjän turvallisuushallinnon *VTŠK*:n pidättämäksi, ja Pozerski menetti täysin yhteytensä agenttiverkkoon.

Yksi agenteista oli Venäjän keisarillisen armeijan entinen eversti, puolalainen *Wiacyslawski*. Verkon toiminnan elvyttämiseksi eversti Pozerski kutsui *Wiacyslawskin* Helsinkiin ja ilmoitti samalla toiminnastaan Suomen viranomaisille. Neuvottelussa Pozerskin luona Helsingissä annettiin *Wiacyslawskille* tehtäväksi jatkaa yhteydenpitoa Pietarissa toimivaan maanalaiseen terroristijärjestöön, jonka jäseniä oli sekä Puna-armeijan että *Wiacyslawskin* tavoin entisiä Venäjän keisarillisen armeijan upseereja. Palkkiona Puolan sotilastiedustelu lupasi maksaa *Wiacyslawskille* 3 000 Suomen markkaa kuukaudessa, edestakaiset matkakustannukset junalla Pietarista Helsinkiin sekä kuukausipalkkion lisäksi noin 500 000 silloista ruplaa (eli noin 1 000 Smk) Puna-armeijan käskyjen ja muihin dokumenttien alkuperäiskappaleitten hankkimisesta. *Wiacyslawski* sitoutui järjestämään Pietarin ja Helsingin välisen kuriiriyhteyden. Hänen agenttinsa kävivätkin viikoittain Helsingissä, ja *Wiacyslawski* itse vieraili kerran kuussa Helsingissä.

Eversti Pozerskin kanssa solmitun sopimuksen mukaan *Wiacyslawski* lupasi agenttiverkkonsa avulla hankkia Puolan tiedustelulle Pietarin sotilassiirin käskyjä, sotapäiväkirjoja, ohjesääntöjä sekä muita poliittisia ja sotilaallisia asiakirjoja, kaikki alkuperäiskappaleina. Tämän li-

säksi Wiacylawskin piti joka viikko laatia Pozerskille raportti Pietarin sotilas- ja poliittisesta tilanteesta. Kaikki edellä mainitut asiat pystytiinkin toteuttamaan, mikä käy ilmi eversti Pozerskin Helsingistä Varsovaan lähettämistä katsauksista. Niinpä esimerkiksi 3. kesäkuuta 1921 hän lähetti 2. osastolle kirjelmän 18 liitteen kera, joista 14 liitettä käsittelee tilannetta Neuvosto-Venäjällä ja neljä viimeistä liitettä koski taas tilannetta Puolan länsinaapurissa Saksassa, joka tietysti myös kiinnosti Puolan tiedustelua. Yksi Pozerskin raportti Helsingistä sisälsi seuraavia tietoja: ”a) bolševikkien tilanne Pietarissa; b) valkoinen organisaatio Pietarissa; c) venäläiset emigrantit Suomessa.” Wiacylawskin lisäksi Pozerskilla oli Suomessa myös muita tietolähteitä. Hän sai tietoja Suomen, Ison-Britannian ja Ranskan tiedusteluelinten edustajilta Helsingissä.

Pozerskin yhteistyö Ranskan *Deuxieme Bureau*n edustajan kanssa kehittyi erityisen hyvin vuoden 1921 puolivälin jälkeen. Niinpä melkein kaikkiin laajoihin Neuvosto-Venäjän poliittista ja sotilastilannetta käsitteleviin raportteihinsa Pozerski liitti mukaan käännoiksi Ranskan tiedustelu-upseerin, *capitane* Waguierin laatimista katsauksista. *Capitane* Waguierin johtama tiedusteluyksikkö Helsingissä oli suoraan alistettu *colonel* Gourgainelle, joka johti Skandinavian ja Baltian maissa tiedustelua harjoittavaa edustustoa. Ranskan tiedustelulla oli hyvät tiedot poliittisesta ja taloudellisesta tilanteesta, ja niinpä ranskalaiset halusivat saada eversti Pozerskilta vaihdossa Neuvosto-Venäjän sotilastietoja joita heiltä puuttui. Heinäkuun alussa 1921 eversti Gourgaine kääntyi kapteeni Waguieren välityksellä Pozerskin puoleen pyytäen kaiken sotilasinformaation luovuttamista. Hän tarjosi samalla varoja Pozerskin nimittämien agenttien kustannusten peittämiseksi Neuvosto-Venäjällä. Kapteeni Waguirelle lähettämässään kirjeessä eversti Gourgaine ilmoitti Puolan yleisesikunnan jo saaneen käskyjen ja muiden dokumenttien alkuperäiskappaleita Neuvosto-Venäjältä, kun samaan aikaan hänelle (Gourgainelle) alistetut tiedusteluyksiköt Riiassa ja Tallinnassa ”eivät saa mitään aikaan”, mitä tiedustelujohto Pariisissa oli ihmetellyt. Eversti Pozerski jatkoi yhteistyötään ranskalaisten kanssa, jotka niin kuin Puolan tiedustelukin kohtasivat yhä kasvavia vaikeuksia tietojen hankkimisessa Venäjältä ja jopa Venäjän rajan ylittämisessä.

Yksi eversti Pozerskin suomalaisista agenteista oli Suomen armeijan kapteeni Leander, josta ilmoitettiin Varsovaan, että hän ”on Suomen hallituksen asettaman Neuvosto-Venäjän Helsingissä olevaa sotilas-edustustoa valvovan komission jäsen”. Leander ylläpitää yhteyksiä kor-

keimpiin sotilasviranomaisiin (kenraali Kivekäs) sekä teollisuuspiireihin, ja äskeisen ”sovjetiteja” vastaan käydyin sodan aikana hän oli ollut kenttäoikeuden jäsenenä. Harjoittaessaan yhteistyötä eversti Pozerskin kanssa kapteeni Leander toimi samalla Suomen vastavakoilun laskuun. Hän onnistui soluttamaan kaksi agenttiaan neuvostosotilasedustuston suomalaiseseen palvelusväkeen, ja kolmas agentti toimi, niin kuin Pozerskille kerrottiin, Suomen ja Neuvosto-Venäjän rajan läheisyydessä Sortavalassa. Sieltä hän järjesti tiedusteluretkiä Neuvosto-Karjalan eteläosaan Petroskoin alueelle, missä kiinnostavimpana kohteena oli rautatie Pietarista Murmansiin.

Tämän lisäksi eversti Pozerskilla oli alkuaikoina Suomen itärajan tuntumassa myös oma agentti, puolalaiselta peitenimeltään *Aleksandrowicz*, jonka tehtävänä oli Neuvosto-Venäjältä Suomeen saapuneitten pakolaisten kuulustelu. Tämä agentti lähetti arvokkaita poliittisia ja taloudellisia tietoja, mutta hänen lähettämänsä sotilastiedot herättivät Pozerskin epäilyjä, mistä syystä hänen oli loppujen lopuksi pakko luopua *Aleksandrowiczin* palvelujen käytöstä.

Pozerskin käytettävissä oli myös kaksi Puolan armeijan kaaderiupseeria, 2. osaston upseerit *porucznik* (luutnantti) Jan Wladyslaw Lemanski, joka toimi everstin apulaisena, sekä *porucznik* Wladyslaw Kowalewski, joka huhtikuusta 1921 lähtien toimi Terijoella, aivan Suomen itärajan läheisyydessä sijaitsevan tiedusteluaseman johtajana. Muutaman kuukauden kuluttua kävi kuitenkin ilmi, että tämän aseman suorituskyky oli hyvin vaatimaton, jolloin eversti Pozarski ehdotti Varsovaan, että luutnantti Kowalewskin siirrettäisiin Pietariin. Jotta VTŠK ei kiinnostuisi hänestä liikaa, hänelle pitäisi järjestää alemman luokan (residentin) vakanssi Puolan lähetystössä. Lähtien vallitsevasta tilanteesta sekä Neuvosto-Venäjän maaperällä harjoitetusta tiedustelutoiminnasta kertyneestä kokemuksesta eversti Pozarski laati luutnantti Kowalewskille yksityiskohtaisia ohjeita: hänen piti ainoastaan laatia oleskeluehdot Pozerskin Pietariin lähettämiä agenteja varten, ja jokaisen Puolan tiedustelupalvelun agentin siihen mennessä tekemien erehdysten välttämiseksi luutnantin piti täyttää yksinomaan everstin henkilökohtaisesti hänelle antamat tehtävät. Luutnantti Kowalskin tehtävänä oli ”ensiavun” antaminen agenteille sekä yhteyksien ylläpitäminen heidän Helsingissä olevaan johtajaansa, jonka käytettävissä oli Suomen tiedustelun kuriireja.

Neuvosto-Venäjän agenttijärjestelyjen lisäksi puolalainen *Helsingfors*-yksikkö valvoi myös Ruotsin, Saksan ja Suomen kauttakulkulii-

kennettä. Koska Helsingin ja Pietarin välillä toimi samaa raideväliä oleva rautatieyhteys, suurin osa tavarakuljetuksista lähetettiin Helsingistä edelleen meriteitse Tallinnaan, Narvaan, Liepajaan sekä Riikaan. Sen jälkeen kun Suomenlahden väylät oli raivattu miinoista, suora laivaliikenne Helsingistä Pietariin alkoi vuoden 1921 kesällä. Helsingin sataman laivaliikennettä tarkkailevat *Helsingfors*-yksikön agentit pystyivät ilmoittamaan esimiehilleen tietoja jokaisen Neuvosto-Venäjäille lähtevän laivan lastista.

Kuitenkin vuoden 1922 keskivaiheilla lakkautettiin taloudellisista syistä *Helsingfors*-yksikkö vain puoleltoista vuoden toiminnan jälkeen. Välitön syy rahoituksen keskeyttämiseen oli Suomen markan liian korkealle noussut kurssi Puolan markkaan³ nähden. Puolan Suomesa harjoittama tiedustelutoiminta Neuvostoliittoa vastaan ei kuitenkaan loppunut tähän.

Puolan uusi sotilasiamies Helsingissä, kapteeni Aleksandro Lubinski ilmoitti raporteissaan Varsovaan toistuvasti, että Suomi tarjoaa edullisen alustan tiedustelun harjoittamiseen Venäjällä. Tämän takia Puolan 2. osasto piti 1920-luvulla Suomessa edelleenkin yllä tiedusteluyksikköään, jonka peiteniminä olivat aikajärjestyksessä *Laatika* (*Laatikainen?*/suom. huom.), *Fin* ja *S-3*. Tämän yksikön laskuun toimi kaiken kaikkiaan suhteellisen pieni määrä agenteja, jotka kuitenkin hankkivat arvokasta tiedustelutietoa, josta suurin osa oli peräisin suomalaisesta 2. osastosta. Alkuvuoden 1926 aikana yksikkö *Fin* lähetti Varsovaan 150 tiedusteluilmoitusta. Toisen osaston vuoden 1927 kolmannen vuosineljänneksen kertomuksesta käy ilmi, että Helsingin yksikkö on lähettänyt kolme katsausta, joita Varsova piti ”varsin arvokkaina, erityisesti Saksasta Neuvosto-Venäjäille suuntautuvan kauttakulkuliikenteen osalta”. Yksikön toiminnalle annettiin erittäin hyvä arvosana. Niinpä 12. maaliskuuta 1926 *Fin* sai tehtäväksi kerätä tietoja korjattavana olevasta risteilijä *Profinternista* (entinen *Svetlana*) sekä myös ottaa selvää sen valmistumisajankohdasta. Varsova esitti seuraavan tietopyynnön:

”1) ...peruskorjattavana olevan risteilijä *Profinternin* (entinen *Svetlana*) työtilanne sekä sen tulevan purjehduskauden alkamisajankohta.

2) Onko risteilijä *Admiral Gudakovin* rakentamistyö todella päätymässä? Mihin tehtävään tämä laiva on tarkoitettu: risteilijäksi vai ehkä öljysäiliöksi?”⁴ Puolan Suomessa olevat tiedustelijat suorittivat tämän tehtävän ”tyydyttävästi”.

Vuonna 1927 Suomen tiedustelu keskeytti muutamaksi kuukaudeksi yhteydet puolalaisiin virkaveljiinsä *NKVD*:n onnistuneen vastavakoiluoperaatio *Trustin* seurauksena. Vuoden 1927 viimeisen vuosineljänneksen aikana kontaktit solmittiin kuitenkin uudelleen ja ne jatkuivat toisen maailmansodan alkuun, syyskuuhun 1939 saakka.

Tuloksellinen yhteistyö suomalaisen tiedustelun kanssa johti *Fin*-yksikön toiminnan laajentamiseen. Tästä on todistuksena Suomen tiedustelupäällikön, majuri Malmbergin lausunto. Hän neuvotteli huhtikuussa 1928 Varsovassa puolalaisten virkaveljiensä kanssa. Neuvotteluissa suomalaiset olivat valmiit suostumaan puolalaisten ehdottamaan agenttien värväystoimintaan Suomessa ja agenttien lähettämiseen itärajansa läpi Neuvostoliittoon, mikäli myönnettäisiin samat oikeudet Suomen Vilnassa olevalle tiedusteluyksikölle. (Liettuan historiallinen ja nykyinen pääkaupunki Vilna kuului sotien välisenä aikana Puolaan. – Suom. huom.) Suomalaiset olivat kiinnostuneet solmimaan kiinteämmät yhteydet Puolan 2. osastoon ja ehdottivat, että oman tiedusteluyksikön ylläpitäminen Puolassa korvattaisiin Puolaan lähetettävällä yhteysupseerilla, joka toimisi samoilla ehdoilla kuin Ranskan tiedustelun edustaja Puolassa, luutnantti Sauzev.

Tämän lisäksi majuri Malmberg ehdotti Puolan 2. osaston johdolle vielä laajempaa yhteistyötä romanialaisten ja turkkilaisten tiedusteluelinten kanssa, korostaen englantilaista ajatusta ”sovjettien saartoreenkaan pystyttämiseksi” Barentsinmerestä Mustaanmereen saakka. Tämän yhteistyön käynnistämiseksi hänellä oli yhdessä eversti Relanderin kanssa tarkoitus vierailla Varsovassa kesäkuussa 1928 ennen virkamatkaa Bukarestiin ja Ankarahan. Majuri Malmbergin ehdotus laajemmasta yhteistyöstä Turkin ja Romanian tiedustelun kanssa herätti puolalaisissa epäilyjä, että kyseessä saattaisi olla Malmbergin henkilökohtainen aloite ilman hänen esimiestensä hyväksymistä. Suomen tiedustelupäällikkö ei peitellyt ihailuaan Englannin tiedustelua kohtaan, ja tästä syystä hän yrittikin innostaa puolalaisia läheisiin yhteyksiin englantilaisiin paljastaen samalla heille suomalais-englantilaisen yhteistyöorganisaation. Varsovasta otettiin yhteys Puolan Helsingissä olevaan sotilasasiamieheen tällaisen suhtautumisen syyn selvittämiseksi. Vastauksena 2. osastolle ilmoitettiin, että majuri Malmbergin äiti on englantilainen ja asuu Lontoossa ja Malmberg käy itse avoimesti muutamia kertoja vuodessa äitinsä luona. Lisäksi selvisi, että Malmbergilla on henkilökohtaisia suhteita Englannin Secret Intelligence Serviceen.

Toukokuun lopussa 1928 Puolan yleisesikunnan toisen osaston tie-

dustelujohtaja, majuri Adam Studenecki ja Itä-sektorin päällikkö, majuri Michal Talikowski tekivät vastavierailun Helsinkiin kaksiviikkoisen Baltian-virkamatkansa yhteydessä. Myös tässä tapaamisessa puolalaisten virkaveljensä kanssa suomalaiset tiedustelumiehet toivat esille suuren kiinnostuksensa yhteistyöhön. Toisen osaston valtuuskunnan mukaan yhteistyöhalu johtui Leningradin sotilaspiirin joukkojen vahvistamisesta yhdellä jalkaväkidivisioonalla (4. divisioona) ja 11. divisioonan siirtämisestä Suomen rajan läheisyyteen sekä Itämeren laivaston sotaharjoituksista Suomen rannikon edustalla vain 300 m aluevesirajasta.⁵

Sen jälkeen kun neuvottelujen alussa oli ilman menestystä yritetty syyttää puolalaisia epälojalisuudesta Suomea kohtaan sekä tiedustelun suorittamisesta Suomea vastaan, ilmapiiri parani. Laadittiin arvioita Leningradin sotilaspiirissä tapahtuneista muutoksista. Puolalaiset eivät olleet samaa mieltä Suomen Yleisesikunnan kanssa uhkan huomattavasta kasvusta Neuvostoliiton taholta. Puolan 2. osaston mukaan 11. divisioonan toiminta Suomen rajan tuntumassa oli luonteeltaan puolustuksellinen, mistä oli todistuksena linnoituslaitteiden ja taisteluhautojen rakentaminen. Puolalaisten tiedustelutietojen mukaan neuvostolai-
vaston sotaharjoitukset ja Leningradin alueen rautatieverkon kehitys eivät myöskään viitanneet ”sovjettien suoranaiseen hyökkäystoimintaan”.

Puolan tiedustelun edustajien suomalaisia rauhoittava käsitys johti siihen, että jatkoneuvottelut käytiin hyvin avoimessa ilmapiirissä. Puolalainen osapuoli teki suomalaisten esittämän aineiston perusteella johtopäätöksiä siitä, miten Suomen sotilasviranomaiset muodostavat käsityksensä Neuvostoliitosta: ”a) virallisen kirjallisuuden puutteelliseen tutkimiseen; b) virolaisten ja englantilaisten luovuttamaan tietoon; ja c) hyvin vähälukuisten ja epäluotettavien omien Venäjällä (Leningradin ja Moskovan sotilaspiireissä) oleviin tietolähteisiin, joihin meillä suhtaudutaan tunnetusti epäkriittisesti ja naiivisti” (lainaus selostuksesta virkamatkasta Baltiaan 13.–27.5.1928). Tätä käsitystä vahvistivat lukuisat virheet, jotka puolalaiset löysivät suomalaisten tiedoista neuvostojoukkojen siirroista sekä Neuvostoliitossa vallitsevasta tilanteesta.

Vastaanottaessaan puolalaisia virkaveljiään eversti Relander ei peitellyt sitä, että Suomen tiedustelu toimii kiinteässä yhteistyössä englantilaisten kanssa, vaikka hänen mielestään tällaiset yhteydet eivät aina ole Suomelle edullisia. Niinpä hän kertoi eräistä dokumenteista, jotka suomalaiset olivat luovuttaneet ”erään suurvallan tiedustelulle ja joita tämä

suurvalta sittemmin käytti virallisina asiakirjoina” kompromettoiden näin ollen suomalaisen tiedustelun edustajaa.

Nähtävästi idästä tulevan uhkakuvan sekä yhteistyössä englantilaisien kanssa koettujen vastoinkäymisten johdosta suomalaiset odottamatta luovuttivat puolalaisille heti 22 Puna-armeijan organisaatiota koskevaa asiakirjaa. Niiden joukossa oli lentoyksiköitten sijoitusta Pohjois-Kaukasian sotilaspiirissä, Frunzen merisotakoulu Leningradissa, Puna-armeijan sotaharjoituksia vuonna 1927, Puna-armeijan ja Puna-ilmavoimien esikuntien nimellisvahvuuksia koskevia tietoja. Luovutettujen dokumenttien joukossa oli mm. seuraavat asiakirjat: ”Leningradin sotilaspiirin jalkaväkidivisioonien siirrot”, ”Moskovan sotilaspiirin lentoyksikköjen siirto yksityiskohtineen”, ”Itämeren laivaston päiväkäsky 20.9.1927”, ”Kronstadtin linnoitusalueen puolustus”, ”Alempien upseerien ja erikoismiesten kutsuminen ylimääräiseen palvelukseen Puna-laivastoon” (eli liikekannallepanoasiakirja – suom. huom.) sekä ”Poliittinen tilanne Itämeren laivastossa ja Kronstadtin linnoituksessa”. Tämän aineiston luovutus kertoi puolalaisten hyvistä yhteistyönäkymistä suomalaisten kanssa. Varsovassa tehdyn tilanneanalyysin jälkeen päätettiin kuitenkin toistaiseksi pidättäyä lopullisesta kannanotosta suhtautumiseen 2. osaston yhteistyöhön suomalaisten kanssa. Vasta kun on saatu vahvistus siitä, että (suomalaisten) suunnanmuutos on pysyvä, pitää ryhtyä kiinteämpään yhteistyöhön unohtamatta kuitenkaan, että Suomen tiedustelu ”luultavasti on alistettu englantilaisille”.

Kaikkien edellä mainittujen kontaktien tuloksena 2. osaston johtaja *podpolkownik* (everstiluutnantti) Schaetzel kiinnitti huomiota 21.6.1928 päivätyssä, tiedusteluaineiston luovuttamista koskevassa ohjeessaan läheisempien suhteiden luomiseen Puolan ja Suomen tiedusteluelinten välille.

Tämän lisäksi Puolan tiedustelu sai selville, että vuosittain järjestetään kolmen Itämeren valtion (Latvia, Viro ja Suomi) tiedustelujohtajan salainen kokous vuorotellen Riiassa, Tallinnassa ja Helsingissä. Niinpä puolalaisille selvisi, että kolme suomalaista, Wallenius, Relander ja Malmberg sekä myös Viron tiedustelujohtaja Lauritz kävivät Riiassa 7.9.1929. Suomalaisten vierailu oli naamioitu Riian luona kaatuneiden suomalaisten sotilaiden muistomerkin paljastamiseen liittyväksi matkaksi.

Ottaen huomioon että 1930-luvun alussa Puolan tiedustelulla oli parhaimmat suhteet nimenomaan suomalaisiin, 2. osasto pyrki kokoamaan suomalaisilta siihen mennessä saadut melko hajanaiset tiedot.

Maaliskuun lopussa 1930 Puolan uusi sotilasasiamies Helsingissä, kapteeni Marjan Chodacki esitti Suomen Yleisesikunnan päällikölle, eversti Walleniukselle uuden sopimusluonnoksen Neuvostoliiton-vas-
taisesta tiedustelu-yhteistyöstä. Puolalaiset ehdottivat, että jo muutamia vuosia jatkuneen ”raakojen” tiedustelutietojen vaihtamisen sijasta jär-
jestettäisiin puolivuositain salaisia tiedusteluasiantuntijoitte kokouk-
sia, joiden aineisto jaettaisiin ainoastaan Puolan ja Suomen sotilaspii-
reille.

Nämä tiedot Puolan ja Suomen sotienvälisen ajan tiedustelu-yhteis-
työstä käyvät ilmi Peplonskin kirjasta. On ilmeistä, että Puolassa on
yhteistyöstä säilynyt ainoastaan erillisiä, epätäydellisiä asiakirjoja, jot-
ka eivät salli täydellisen analyysin tekemistä, ja tämän takia Peplons-
kin esittämiä tietoja ei voida pitää tyhjentyinä.

Lopuksi tekijä haluaa tehdä seuraavat johtopäätökset: suomalaisten
historiantutkijoiden, joilla tunnetusti on niukalti asiakirjoja oman
maansa tiedustelun historiasta, kannattaisi ottaa yhteys puolalaisiin
kollegoihinsa; tässä yhteydessä pitää luonnollisesti tehdä puolalaisista
dokumenteista oma (suomalainen) analyysi mahdollisimman objektiiv-
isen tulkinnan muodostamiseksi sekä myös nimenomaan suomalais-
ten kannalta olennaisten tietojen esille saamiseksi. Kaikki tämä auttaa
kummankin maan historiantutkijoita ratkaisemaan tämän artikkelin ot-
sikkoon sisältyvät ongelmat.

Myöhempien tapahtumien valossa voidaan varmuudella todeta, että
suunta kohti Puolan ja Suomen tiedustelu-yhteistyötä oli oikein valittu.
Yhtä oikein oli valittu yhteinen vihollinen – Neuvostoliitto, minkä
kumpikin valtio pystyi itse toteamaan syksyllä 1939.

Suomentanut C.-F. Geust

Lähteet

- ¹ Andrzej Peplonski, puolalainen historiantutkija, professori, toimii Slutskin Pedago-
gisen Korkeakoulun historiallisessa tiedekunnassa. Hän on erikoistunut Puolan ns.
erikoispalvelujen, tiedustelun, vastavakoilun ja poliisitoimen historiaan 1918–1945.
Peplonski on julkaissut useita maailmansotien välisen ajan Puolan valtiollista poli-
iisia ja sotilastiedustelua käsitteleviä kirjoja.
- ² Andrzej Peplonski: *Wywiad Polski na ZSSR 1921–1939* (Puolan Neuvostoliittoon
kohdistunut tiedustelutoiminta 1921–1939), Warszawa 1996 (410 sivua).
- ³ Markka (*marka Polska*) oli Puolan rahayksikkönä vuodesta 1921 vuoteen 1923, jol-
loin se korvattiin zlotyllä.

⁴ *Profintern* (5.2.1925 saakka *Svetlana*) oli Venäjän keisarillisen laivaston kevyt risteilijä, jonka rakentaminen oli alkanut vuonna 1913. Rakentaminen päättyi vuonna 1928 Punalaiivaston laskuun. Vuonna 1930 laiva siirrettiin Itämereltä Mustallemerelle, missä se vuosina 1941–1944 *Krasnyj Krim* nimisenä osallistui toiseen maailmansotaan. *Admiral Butakov* oli samantyyppinen alus, jonka rakentaminen oli myös alkanut vuonna 1913, mutta sitä ei saatu risteilijänä valmiiksi, vaan muutettiin öljytankkeriksi *Azneft*.

⁵ On ilmeistä että tässä tarkoitetaan Neuvostoliiton Itämeren laivaston 30.8.–2.9.1927 pidettyjä sotaharjoituksia, joiden yhteydessä Suomenlahdella harjoiteltiin mm. ”sotalaivojen, rannikopuolustuksen ja meri-ilmavoimien yhteistaistelua vihollisen laivastoa vastaan oletetun miinakentän luona, joka ulottuisi äepelevan majakasta Styruddeniin”.

Suomentajan huomautus: Suomen ja Puolan välistä sotilas- ja tiedusteluyhteistyötä on käsitelty myös mm. Raimo Pullatin tutkimuksessa ”Suomi ja Puola. Suhteita yli Itämeren 1917–1941”, Suomen Historiallinen Seura 1997, sivut 93–130 (erityisesti tiedusteluyhteistyöstä sivuilla 108–121).

Summary

FINNISH-POLISH INTELLIGENCE COOPERATION AGAINST THE SOVIET UNION, 1921–1939

The recent history of Polish military intelligence 1921–1939 (written by Professor Andrzej Peplonski) has also revealed the almost entirely unknown and top secret intelligence cooperation between Finland and Poland before World War II. This cooperation was naturally directed against the common 'potential adversary', or the Soviet Union.

In 1921 the Polish military attaché in Helsinki, Colonel Mieczysław Pozerski, established an independent intelligence unit. This unit (code name 'Helsingfors') had its own network of agents in Petrograd. Many agents were Polish-born former officers of the imperial Russian army who regularly sent reports about the situation in Bolshevik-ruled Russia and in particular about the still-existing White opposition organizations. The Russian émigré organizations in Finland were also of interest to the Poles.

Colonel Pozerski was also in close contact with intelligence officers of other countries in Helsinki and exchanged information in particular with representatives of the French Deuxième Bureau, which had faced difficulties in its own intelligence activities. One of his Finnish contacts was Captain Leander, who is said to have had his own agents among Finnish personnel attached to the Soviet military attaché, and also arranged clandestine intelligence-gathering trips to Soviet Karelia and Murmansk. However, already in 1922, the Helsingfors bureau was discontinued, and the Polish intelligence activities in Finland were reorganized. In the first half of 1926 some 150 intelligence reports were sent from Helsinki to Poland. Reports about the recent development of the Soviet navy were considered especially valuable. In 1928 two of the leaders of the Finnish military intelligence, Colonel Relander and Major Malmberg, visited Warsaw, with closer intelligence cooperation on the agenda. The Poles were, however, not interested in the Finnish pro-

posal to include Romania and Turkey in the cooperation. The Poles were also not enthusiastic about exchanging information with the British, which was why it was decided to continue cooperation on a bilateral Finnish-Polish basis.

Possibly in order to improve the cooperation 'climate', the Finns unexpectedly handed over twenty-two copies of top secret Soviet military documents (including the location of troops in the Leningrad and Moscow Military Districts, the organization of Kronstadt fortress, etc.) to the Poles during the follow-up Polish return visit to Finland later in 1928. However, the Poles were apparently not pleased when they became aware of the close and regular meetings between intelligence representatives of Finland and the Baltic states (Estonia, Latvia and Lithuania).

In March 1930 the new Polish military attaché in Helsinki, Captain Marjan Chodacki, proposed a new intelligence cooperation agreement to the Chief of the Finnish General Staff, General Wallenius, with regular meetings of intelligence representatives twice a year, limiting the exchange of intelligence information only to the participating countries.

Although only rather fragmentary facts about Finnish-Polish intelligence cooperation are presented in Professor Peplonski's book, it is obvious that this cooperation was much closer than has been known hitherto, and it apparently continued up to the outbreak of World War II when the assumed 'potential adversary', the Soviet Union, became the real enemy of both countries.

MIEHITYSUHASTA VÄLIRAUHAAN

Valtioneuvoston Säätytalolla järjestämässä jatkosodan päättymisen 60-vuotisjuhlaseminaarissa 4.9.2004 pidetty esitelmä

Sodan lopettaminen on aina vaikeaa, jopa suurvallalle, mikäli sota ei ole päättynyt toisen osapuolen ratkaisevaan tappioon. Valtiot eivät ole yksin ratkaisuja tekemässä. Vuoden 1944 alussa Suomi ja Neuvostoliitto toki molemmat halusivat rauhaa, mutta käsitykset sovinnon sisällöstä poikkesivat suuresti.

Suomen ratkaisuihin vaikutti oman sotatilanteen lisäksi aseveli Saksan sotilaallinen voima ja sen heikkeneminen. Toisaalta otettiin huomioon yhteiskuntajärjestelmiltään Suomea läheisempien läntisten demokratioiden kanta. Pienelle valtiolle tappioiden välttäminen ja sisäinen yksimielisyys olivat korostetun tärkeitä, ja yksimielisyyden tarve taas jarrutti nopeita käänteitä ulkopoliitikassa.

Neuvostoliiton kantaan vaikuttivat liittolaisten, Englannin ja Yhdysvaltain, yleinen mielipide ja siihen liittyvä maailmalle julistettu lupaus olla puuttumatta sodan jalkoihin jääneiden maiden sisäisiin asioihin. Neuvostoliittoa johti yksinvaltaisesti Stalin, mutta hänkään ei voinut jättää kokonaan huomiotta valtavia henkilötappioita ja materiaalisia menetyksiä.

Stalinin länsivalloille kuvaama Suomen rauhannehtojen peruslinja oli Moskovan vuoden 1940 rauhansopimus. Sen lisäksi Suomen olisi luovutettava Petsamo ja maksettava sotakorvausta. Rauhankorvauksen edel-

* (s. 1943) sotahistorian professori, kirjoittanut mm. teokset Kansannoususta armeijaksi. Asevelvollisuuden toimeenpano ja siihen suhtautuminen valkoisessa Suomessa keuhkokuumeella 1918 (1974), Toteutumaton valtioliitto. Suomi ja Ruotsi talvisodan jälkeen (1977), Suur-Suomen ääriviivat (1980) sekä toiminut päätoimittajana teossarjassa Itsenäistymisen vuodet 1917–1920, 1–3 (1992–93).

lytyksenä olisi avunanto- ja tukikohtasopimus ja kansanrintaman muodostama uusi hallitus, sodanjälkeisiä kansandemokratioita vastaava tila. Periaatteessa myös vihollishallituksia tukeneet järjestöt, Suomessa suojeluskunnat, oli lakkautettava.

Rauhan tekemistä jarrutti liittoutuneiden valtojen päätös, että Saksalta ja sen satelliiteilta vaadittaisiin ehdotonta antautumista, mikä merkitsi näiden maiden miehittämistä. Kyseenalaista kuitenkin oli, luettaisiinko sotansa erillisyyttä korostava Suomikin Saksan satelliitiksi. Englannin kanta oli taipuisa; se olisi tähän suostunut, mutta Yhdysvallat ei. Suomessa ajatus siitä, että neuvostojoukot saisivat maan hallintaansa, alkoi nousta ylipääsemättömäksi esteeksi rauhan tielle. Stalin tajusi tämän, ja Neuvostoliitto totesi länsivalloille, että puhuminen ehdottomasta antautumisesta heikensi Suomen ja myös Romanian halukkuutta irrottautua sodasta.

Länsivalloille Neuvostoliiton pysyminen yhteisessä rintamassa oli tärkeää. Teheranin kolmen suuren kokouksessa 1943 Suomen-kysymys oli katsottu Neuvostoliiton asiaksi, mutta tämä ei muuttanut sitä, että länsimaat tässäkin suhteessa tarkkailivat Neuvostoliiton toimia. Epäiltiin Neuvostoliiton pyrkivän aluelajennuksiin ja sosialismin levittämiseen. Stalin otti herkästi huomioon länsivaltain mielipiteen, vaikka Churchill ja Roosevelt eivät esittäneetkään voimakkaita kieltoja tai vaatimuksia. Moskovassa katsottiin Suomen-kysymys yhdeksi tärkeimmistä ongelmista suhteissa Englantiin ja Yhdysvaltoihin. Oli odotettavissa, että Neuvostoliitto ei sodan loputtua saisikaan pitää Suomea puhtaasti omana ongelmanaan.

Talvella 1943–1944 Neuvostoliitto pyrki Suomen suunnan selvittämiseen. Stalin käytti sekä diplomatiaa että sotilaallista pelotetta. Suomalaisille vähäteltiin ehdottoman antautumisen merkitystä, lupailtiin, että Neuvostoliitto ei miehittäisi koko Suomea ja että se luopuisi Hangon tukikohdasta. Kaavailtua avunantosopimusta ei otettu puheeksi.

Helsingin suurpommitukset helmikuussa 1944 johtivatkin rauhan tunnusteluun, ja Stalin näkyy olleen vakuuttunut siitä, että Suomi alistuisi aselepoon. Moskovassa suomalaisille ilmoitettiin maaliskuuhuhtikuun vaihteessa tarkemmin Neuvostoliiton ehdot ja nimenomaan se, ettei niissä ollut tinkimistä. Ehdot lähtivät Moskovan rauhan pohjalta. Sen lisäksi Suomen oli luovutettava Petsamo, maksettava 600 miljoonan dollarin sotakorvaus, supistettava armeija rauhanajan vahvuuteen, katkaistava suhteet Saksaan ja karkotettava tai internoitava Suomessa olevat saksalaiset joukot. Suomalaisilta jäi salaan se, että Neuvostoli-

tossa valmisteltiin tuolloin laivastotukikohdan hankkimista Suomen pääkaupungin alueelta ja rajan siirtämistä Kymijokilinjalte, vuoden 1743 rauhan tapaan. Nämä olisi – sanottakoon kuitenkin ehkä – tuotu yllättäen varsinaiseen rauhanneuvotteluun, kuten oli tapahtunut talvisodan päättyessä.

Suomen eduskunta hylkäsi rauhanehdot, kun hallitus katsoi ne tuhoisiksi. Taustalla häämötti vaara, että Neuvostoliitto saattaisi käyttää mitä tahansa epäonnistumista rauhansopimuksen noudattamisessa perusteenä miehitykseen. Saksalaisten karkottamisen ja armeijan kotiuttamisen samanaikaisuus ja sotakorvausten suuruus tuntuivat mahdottomalta yhdistelmältä, ja kotiutuksen jälkeen miehitystä olisi mahdotonta estää.

Kun oli varmistunut, että Suomen eduskunta tulisi selkeästi hylkäämään Neuvostoliiton rauhanehdot, ulkoministeri Molotov ilmoitti 10.4. länsivalloille, että Suomea olisi kohdeltava kuten Saksan satelliitteja, mikä siis tarkoitti ehdottoman antautumisen vaatimusta. Stalin päätti nyt, että Suomi oli otettava haltuun asevoimin ja vieläpä ennen saksalaisten karkottamista Valko-Venäjältä. Suomen armeija oli lyötävä suurhyökkäyksin Karjalan kannaksella ja Aunuksen Karjalassa. Karjalan Rintama etenisi kaakosta Sortavalan ja Ilomantsin kautta kulkevalle linjalle (ja siitä edelleen Parikkalan–Värtsilän linjalle) ja Leningradin Rintama etelästä Viipuriin, Lappeenrantaan ja edelleen Kymiijoelle. Näin oli määrä luoda valmius edetä Suomen tärkeimpiin asutuskeskukseen, mm. Helsinkiin.

Valmiuteen rajoittuminen osoittanee ajatusta, että Suomen alistumisen piti loppuosaltaan sujua taisteluitta. Karjalan Rintaman komentajalle, kenraali Meretskoville Stalin sanoi, että suomalaiset luovuttaisivat, kun Karjalan Rintaman joukot saapuisivat Loimolaan, lähelle vuoden 1940 rajaa. Hän epäilemättä uskoi, että Suomen puolustus ja poliittinen vastarinta luhistuisivat, kun Suomen kenttäarmeija lyötäisiin. On ymmärrettävää, että Stalin ei halunnut käyttää Suomen lyömiseen turhan paljon voimia, kun niitä tarvittiin kipeästi muualle. Aikapula oli merkittävä tekijä, sillä hyökkäys Valko-Venäjälle, eli tuo kuuluisa kilpajuoksu Berliiniin, oli alkamassa. Huoltoa oli varattu esimerkiksi Karjalan Rintaman osalta 45 päiväksi.

Kymijokilinjan valitseminen tavoitteeksi ei ollut sattumanvaraista. Se oli ajateltu uudeksi rajaksi, sinne mentäessä olisi ohitettu suomalaisten puolustuslinjat ja sen länsipuolelle olisi viimeistään pysäytettävä saksalaiset joukot, kun nämä Suomen antautumisen jälkeen pyrkisivät Suomeen. Ehkä jo tuolloin – kuten sitten syyskuussa – vaikutti myös

saksalaisen kostoaseen V-1:n kantomatka, 200 km eli Kotkan ja Lenin-gradin välimatka.

Suomen johto näyttää olleen vakuuttunut siitä, että Suomi jäisi si-
vuun, kun suursota ratkaistaisiin Keski-Euroopassa. Neuvostoliitolla ei
olisi syytä uhrata voimiaan Suomen armeijan lyömiseen, kun maail-
malla hyvin tiedettiin, että suomalaiset eivät hyökkäisi. Tähän viittasi
mm. kenraali Meretskov Stalinille toukokuun lopussa, kun hän perus-
teli suunnitelmaa hyökätä Lapin saksalaisia vastaan. Tällainen ajattelu-
tapa oli yksi syistä siihen, että Suomen päämajassa – varoittavista mer-
keistä huolimatta – uskottiin vielä kesäkuun alussa, että suurhyökkäys
Suomea vastaan alkaisi aikaisintaan heinäkuussa.

Suurhyökkäys alkoi 9.6., länsivaltain aloitettua Normandian maihin-
nousun. Viipuri joutui neuvostojoukkojen käsiin 20.6., aivan suunnitel-
mien mukaisesti, mutta käsky Suomen armeijan päävoimien tuhoami-
sesta jäi toteutumatta.

Suomen hallitus yritti nyt aloittaa taas rauhankosketukset. Se tiedus-
teli Tukholman kautta rauhanmahdollisuutta. Neuvostoliiton lähettiläs,
madame Kollontay ilmoitti 23.6. Tukholmassa, että Neuvostoliitto edel-
lytti Suomen virallisesti ilmoittavan antautuvansa. Jälkeenpäin on neu-
vostoarkistoista ollut vaikea löytää dokumenttia siitä, oliko Kollontayn
määrä puhua ehdottomasta antautumisesta vai vain antautumisesta. To-
dettakoon, että Yhdysvaltain edustaja Averell Harriman oli ilmoittanut
19.6. Moskovassa, että ”ehdottomasta antautumisesta” puhumisesta
voidaan propagandassa luopua. Ilmeisesti Yhdysvallat halusi taata Suo-
men hallitukselle rauhanteon mahdollisuuden ja myös Neuvostoliitolle
valinnan vapautta. Olkoon miten on, suomalaisille jo antautuminen oli
riittävän uhkaava sana.

Antautumiseen Suomen hallituksella ei ollut vielä valmiutta, vaikka
Moskovassa suunniteltujen antautumisehtojen ankaruutta ei tuolloin
tunnettukaan. Tuossa vaiheessa antautumisvaatimus lujitti suomalaisten
vastarintatahtoa ja helpotti suomalaisten sitoutumista taistelemaan Sak-
san rinnalla. Tämä tapahtui 26.6. ns. Ribbentrop-sopimuksella eli pre-
sidentti Risto Rytin henkilökohtaisella sitoumuksella, että Suomi ei
hänen johdollaan solmisi erillisrauhaa. Ylipäällikkö, marsalkka Man-
nerheim katsoi, ettei rauhanneuvotteluja voitaisi aloittaa, ennen kuin
rintama olisi vakautettu.

Aivan viime aikoinakin tutkijat ovat pohtineet, olisiko Suomi selviy-
tynyt ilman Rytin sitoumusta. Ennustaminen on menneisyydenkin osal-
ta vaikeaa. Joka tapauksessa Hitler suurhyökkäyksen alettua noudatti

kahta linjaa. Ensinnäkin hän lähetti aseita, joukkoja ja viljaa. Ajatuksena oli, että suomalaisia tuetaan, niin kauan kuin he taistelevat ja kestävätkin. Toinen linja oli – Suomen antautumisen varalta – valmistautua miehittämään Suomen strategisesti tärkeitä kohteita toivoen, että osa suomalaisista jatkaisi taistelua Neuvostoliittoa vastaan. Unkarissa tällainen keikaus oli talvella toteutettu. Niinpä Hitler 14.6., Suomen rintaman horjuessa, ryhtyi kokoamaan Ahvenanmaan ja Suursaaren miehitykseen tarvittavia joukkoja. Yllätysisku olisi voinut alkaa 13.7. Ribbentrop-sopimuksen jälkeen Viipurinlahdelle tuodulla saksalaisdivisioonalla oli vaihtoehtotehtävä Ahvenanmaan miehitykseen.

Puna-armeijan suurhyökkäys Aunukseen alkoi 20.6., mutta Karjalan kannaksella hyökkäys, jonka oli määrä 28.6. mennessä saavuttaa Virojoen–Lappeenrannan linja, hidastui ja heinäkuussa pysähtyi. Puna-armeijan Ihantalassa, Viipurinlahdella ja Vuosalmella kärsimät raskaat tappiot osoittivat, että välittömiä tuloksia ei ollut odotettavissa. Edessä oli vielä suomalaisten varustama Salpa-linja. Neuvostoliiton taistelutappiot kesä–heinäkuussa Kannaksella olivat noin 87 000 miestä, mikä oli kolmannes hyökkäyksen aloitusvahvuudesta.

Hyökkäysvoima oli nyt kulunut liikaa. Moskovasta tuli 9.7. käsky luopua hyökkäyksestä Ihantalaa suunnalla ja Viipurinlahdella. Leningradin Rintaman komentaja, marsalkka Govorov halusi jatkaa hyökkäystä, mutta 11.7. yömyöhällä hän sai Stalinilta Moskovassa tiukan kiellon. Vuosalmella yritettiin vielä laajentaa sillanpäättä, mutta sielläkin hyökkäys päättyi 16.7.

Puna-armeijan Karjalan Rintama oli hyökännyt vasta vajaan kuukauden ja sillä suunnalla yritys sai jatkua. Laatokan Karjalassa suomalaiset torjuivat uudet hyökkäykset, mm. Nietjärvellä kärjistyneissä taisteluissa 17.7. mennessä. Pohjoisempaan kaksi pisimmälle päässyttä neuvostodivisioonaa joutui heinä–elokuun vaihteessa Ilomantsissa mottiin ja tuhottiin.

Hyökkäyksen pysähdettyä Neuvostoliiton ylijohdo jätti Suomen suunnan oman onnensa nojaan, ei lähettänyt lisäjoukkoja vaan veti päinvastoin joukkoja pois heinäkuun puolivälissä Kannakselta ja elokuun alussa Laatokan Karjalasta.

Kun hyökkäys tyrehtyi, poliittinen ratkaisu alkoi taas tuntua mahdolliselta, ja madame Kollontay saattoi 12.7. ruotsalaisten välityksellä suomalaisten tietoon, että ehdottoman antautumisen vaatimus oli joutunut hänen väärinkäsityksestään. Kollontay joutui diplomaattiseksi syntipukiksi.

Neuvostoliiton ehtoja valmistellut Vorošilovin komitea lähetti 21.7. Molotoville – epäilemättä Stalinilta saamiensa suuntaviivojen mukaisesti – luonnoksen ”Suomen antautumisehdot”, siis ilman sanaa ”ehdoton”.

Siinä ei enää edellytetty Suomen täydellistä miehittämistä. Sen sijaan Neuvostoliitolla olisi oikeus ottaa haltuun strategisesti tärkeitä kohteita, kuten Petsamo, Kotkan linnoitusalue, Porkkala ja Hankoniemi. Lisäksi voitaisiin harkinnan mukaan ottaa haltuun Helsinki, Ahvenanmaa, Turku, Vaasa, Oulu ja Tornio. Kovin kaukana täydestä miehityksestä tämäkään ehdotus ei ollut.

Tämän linjanvedon seurauksena nyt myös Neuvostoliiton tulisi keskeyttää sotatoimet samaan aikaan kuin Suomen ja vahvistettaisiin demarkaatiolinja, joka sijaitsisi Kymi-joella. Siitä oli määrä tulla valtakupunanraja.

Lisäksi Suomelle jäisi armeija; Suomessa olevien saksalaisjoukkojen aseistariisunta kuuluisi ehtojen mukaan Suomen hallitukselle, toki neuvostojoukkojen avustuksella ja siksi olisi pakko jättää Suomelle tehtävän edellyttämä määrä joukkoja.

Jo tässä vaiheessa alkoi kuitenkin näyttää siltä, että antautumis-sanan voisi unohtua. Ruotsista ilmoitettiin Mannerheimille 22.7., että venäläiset olivat valmiit aselepoon edellyttäen, että sen allekirjoittaisi Mannerheim eikä silloisen hallituksen jäsen. Samaa salaista väylää tuli 27.7. ulkoministeri Molotovin nimissä tieto, että Suomelta edellytettiin hallituksen vaihdosta ja että tämän toteutuessa Neuvostoliitto voisi taata Suomelle itsenäisyyden säilymisen. Mannerheimin merkitys rauhanteon takaajana oli jo syksyllä 1943 tullut Tukholman tunnusteluissa esiin.

Mannerheim valittiin 4.8. presidentiksi, ja uusi hallitus nimitettiin 8.8. Sitä ennen Yhdysvallat oli ehtinyt Tukholmasta lähettää rauhanehtoon kuuluneelle Urho Kekkoselle muistutuksen, että presidentin lisäksi täytyi vaihtaa myös hallitusta. Uusi hallitus oli kompromissi. Vanhempia, konservatiivisia ministereitä otettiin sodan kuluttamien nuorempien tilalle.

Näiden Suomen poliittisten muutosten jälkeen Saksan päämajassa taas kiihdytettiin sotilaallisia valmisteluja Suomen sodasta irtautumisen varalta, joskin mm. tehtävään tarkoitettut laskuvarjojoukot oli jo ehditty sitoa muualla. Suomen todella katkaistua suhteensa Saksaan annettiin esikäsky Ahvenanmaan valtaamisesta, mutta se jouduttiin peruuttamaan heti 4.9. riittävän voiman puutteessa. Vain Suursaaren valtaussuunnitelma jäi voimaan.

Mannerheim katsoi pitkän harkinnan jälkeen 24.8. ajan kypsäksi rauhantunnustelujen aloittamiseen, kun Stalin oli suostunut Romanian aselepotarjoukseen. Kontakti johti Tukholman kautta tulokseen, joskin Suomessa ehdittiin syyskuussa jo asiaa katuakin, kun Neuvostoliitto edessään puuttui, sopimuksista välittämättä, Romanian sisäisiin asioihin.

Huhtikuuhun 1944 verrattuna tilanteen merkittävimmät erot olivat, että Kannaksella oli jouduttu vetäytymään Viipurin taakse ja Itä-Karjalan suoja-alue oli menetetty, että Suomen kansa muutenkin oli kypsytetty rauhaan, Saksan voima oli entisestään heikentynyt ja elintarviketilanne oli nyt suhteellisen edullinen. Saksalta oli saatu jatkuvasti viljaa, oma sato oli juuri korjattavissa ja Ruotsilta oli saatu takuita vilja-avun saamiseksi, jotta Suomi selviytyisi yli talven. Lisäksi Mannerheimin voitiin odottaa presidenttinä kykenevän johtamaan armeijan ja kansan yhtenäisenä rauhaan. Neuvostoliitolle taas oli toteutumassa vähintään talvella esitetyn kaltainen sopimus. Sotilaalliselta kannalta saavutettiin päämääränä ollut Suomen saaminen irti sodasta ja neuvostolaivaston pääsy ulos Suomenlahdelta. Myös puna-armeijan arvovalta kesti pysähtymisen vuoden 1940 rajalle, sillä niin toteutuisi tältä osin vuodeksi 1944 määritelty tavoite työntää viholliset Neuvostoliiton rajojen ulkopuolelle.

Stalin oli sodan alkuvaiheessa ollut haluton sitomaan käsiään rajakysymyksissä – ne ratkaisisi voima. Voidaankin todeta, että Stalinin kanta noudatteli suursodan kehittymistä, ja on tietysti muistettava, että tähän kehitykseen kuului myös se, että Suomen armeija torjui ja kulutti loppuun ne voimat, joita Stalinilla oli Suomea vastaan käytettävissä. Niinpä termi torjuntavoitto on täysin perusteltu.

Suomen hallitus lupasi täyttää Neuvostoliiton ennakkoehdot, joihin sisältyi suhteiden irtisanominen Saksaan. Kun puna-armeijan aseet vaikenivat 5. syyskuuta, ehdottomasta antautumisesta ei enää ollut kysymystä. Molotov totesi, nimenomaan, tämän länsivaltain edustajille.

Neuvostoliitto olisi halunnut jo varmistaa Suomen tilanteen lopullisella rauhansopimuksella, mutta Englanti katsoi tällaisen liittoutuneiden yleislinjan vastaiseksi. Siksi Neuvostoliitto halusi liittää aseleposopimukseen väliaikaisen sopimuksen tulevista rauhanehdoista. Siten se saisi etunsa turvatuksi ajoissa – ennen sitä tilannetta, jolloin länsivallat olisivat sotatoimien loputtua kyenneet painostamaan myös Suomen kysymyksessä.

Syntyi ”välirauhansopimus”. Se allekirjoitettiin vuoden 1940 rauhansopimuksen pohjalta. Lisäksi Suomi sitoutui luovuttamaan Petsa-

mon, karkottamaan tai riisumaan aseista Suomessa olevat saksalaiset joukot, saattamaan armeijansa rauhan kannalle sekä maksamaan 300 miljoonan dollarin sotakorvauksen. Summa oli 7 prosenttia kansantu-
lostasta ja raskaampi kuin Romanian ja Saksalle vuonna 1944 määritelty ja suunnitellut velvoitteet. Vielä Neuvostoliitto lisäsi otettaan Suomes-
ta vaatimalla yllättäen, mutta aiempien kaavailujen mukaan, sotilastu-
kikohdan – Hangon sijasta – Helsingin liepeille Porkkalaan. Suomen
pääkaupungin viereen voitiin rakentaa tuntuva sotilaallinen uhka.

Neuvostojohdossakin ratkaisu aiheutti pohdintaa. On aiheellista si-
teerata Molotovin 1960-luvulla lausumia perusteluja sille, että Suomi
oli jäänyt miehittämättä:

”Kuinka Suomea sääliittiinkään! Viisaasti tehtiin, kun sitä ei yhdistet-
ty takaisin meihin. Siinä olisi ollut koskaan parantumaton haava. Ei itse
Suomi – vaan tämä haava olisi antanut muille aiheen ryhtyä toimiin
neuvostovaltaa vastaan. Siellähän ihmiset ovat sangen itsepäisiä, san-
gen itsepäisiä. Siellä olisi ollut sangen vaarallinen vähemmistö.”

Ehdottoman antautumisen vaatimuksesta Suomi oli päässyt neuvot-
telurauhaan – tosin väliaikaiseen ja valvontakomission kovalla kädellä
valvomaan. Aikaa myöten osoittautui, että – peloista ja epäluuloista
huolimatta – rauhantila jäi pysyväksi.

Summary

FROM THE THREAT OF OCCUPATION TO THE ARMISTICE

This article is based on the paper given by Ohto Manninen, professor of military history, to the seminar organized by the Prime Minister's Office in the House of the Estates on 4 September 2004 to mark the sixtieth anniversary of the end of the Continuation War. The article considers the development of the demands made on Finland by the Soviet Union against the background of military events at the front during 1944.

NEUVOSTOLIITON KAUKOTOIMINTAILMAVOIMAT KESÄN 1944 SUURHYÖKKÄYKSESSÄ KANNAKSELLA

Suomessa on yleisesti ihmetelty, että Neuvostoliiton ylijohdon alaiset kaukotoimintailmavoimat (ADD), jotka vastasivat Helsingin suurpommituksista helmikuussa 1944, eivät osallistuneet suurhyökkäykseen kesällä 1944.

Niin ikään on todettu, etteivät neuvostoilmavoimat juuri häirinneet suomalaisten joukkojensiirtoja Itä-Karjalasta Karjalan kannakselle, mikä toteutuessaan olisi saattanut olla todellakin kohtalokasta suomalaisten puolustuskyvyille. Useassa tapauksessa lisävoimien saaminen Kannakselle on nimittäin ollut ratkaisevaa, mm. asemasodan aikana Syvärillä toimineen 17.D:n siirto ja aseisiin meno Tienhaarassa tapahtui kirjaimellisesti viime hetkillä.

Kesällä 1944 Puna-armeija suoritti miltei samanaikaisesti kaksi strategista operaatiota, Stalinin ”neljännen” ja ”viidennen iskun”. Näistä ensiksi mainittu oli 10.6.1944 aloitettu suurhyökkäys Suomea vastaan ja viides eli Operaatio Bagration aloitettiin 23.6.1944. Operaatio Bagration oli Suomen isänmaallisen sodan suurimpia hyökkäysoperaatioita. Sen tavoitteena oli lyödä Saksan Keskustan armeijaryhmä ja vapauttaa Valko-Venäjä saksalaismiehityksestä. Operaatio johtikin Valko-Venäjän vapautumiseen, ja samalla vallattiin miltei puolet Liettuasta ja osa Latviaa. Operaation päättyessä 29.8.1944 Puna-armeija oli jo Varsovan porteilla. Mittavaan operaatioon oli varattu 20 armeijaa ja 2 panssariar-

* (1944) dipl. ins., Ilmailumuseoyhdistyksen ja Suomen Sotahistoriallisen Seuran hallituksen jäsen, ilmasotahistorian tutkija. Kirjoittanut mm. kirjasarjan *Red Stars – Neuvostoliiton ilmavoimien historia* (5 osaa ilmestynyt 1993–2004), *Under the Red Star (German aircraft in the Soviet Union)*, Englanti 1993, tšekinkielinen painos 1997) sekä lukuisia artikkeleita suomalaisissa ja ulkomaalaisissa ilmailu- ja sotahistoriallisissa aikakauslehdissä. – Artikkelin kuvat kirjoittajan.

meijaa (eli 166 divisioonaa, 12 panssariarmeijakuntaa, yhteensä 2,4 milj. miestä, 5 200 panssarivaunua, yli 36 000 tykkiä), 5 ilma-armeijaa (yli 5 300 lentokonetta) sekä ADD kokonaisuudessaan. Operaatio Bagrationissa ylittyivät siis kaikilta osin Kannaksen suurhyökkäyksen mittasuhteet. ADD:n siirto Keski-Venäjälle ja valmistautuminen Operaatio Bagrationia varten oli aloitettu jo keväällä 1944 Tallinnaan 9.–10.3.1944 tapahtuneen pommituksen jälkeen. Toukokuussa 1944 ADD:n kaikki kahdeksan lentoarmeijakuntaa (eli yhteensä melkein 1 000 pommikonetta) oli keskitetty Tšernigovin ja Kiovan seuduille. Leningradin alueella oli enää vain joitakin ADD:n Li-2-koneita, joita käytettiin lähinnä vain kuljetustehtäviin. Tämän oli myös Suomen radiotiedustelu pystynyt toteamaan.

ADD:n puuttuminen Kannaksen taivaalta on meillä yleensä selitetty Operaatio Bagrationin vaatimilla voimavarojen varauksella. Lisäksi on todettu, että Leningradin Rintaman hyökkäystä tukenelta 13. Ilma-armeijalta puuttui selustapommituksiin soveltuvaa raskasta pommikonekalustoa. 13. Ilma-armeijan Il-2-maataistelukoneilla ja Pe-2-syöksypommitajilla pommitettiinkin enimmäkseen vain lähiselustan kohteita.

Kuitenkin juuri ennen suurhyökkäystä 13. Ilma-armeija sai vahvistukseen kaksi pommikonedivisioonaa ylijohdon reservistä: myös ADD:n pääkalustolla, eli Il-4-koneilla varustetun 113. Pommituslentodivisioonan – tämä lentodivisioonan oli oikeastaan entinen ADD:n divisioonan, joka vuoden 1943 lopussa oli siirretty ylijohdon reserviin – sekä moderneilla ja nopeilla Tu-2-koneilla varustetun 334. Pommituslentodivisioonan. Nämä lentodivisioonat olisivat siis pystyneet raskaisiin selustapommituksiin, mikäli näin olisi käsketty. Näin ei kuitenkaan tapahtunut.

ADD:n hyökkäyskäsky

ADD:n eri yksikköjen sotapäiväkirjoista käy ilmi, että peräti viisi ADD:n lentoarmeijakuntaa sai 9.6.1944 yhtäkkiä ja odottamatta käskyn suorittaa viipymättä eli jo seuraavana yönä voimakkaan ja samanaikaisen iskun Viipurin ”rautatiesolmuun”. Tähän iskuun, jonka tavoitteena oli tukea Leningradin Rintamaa tuhoamalla Viipurin rautatiesolmu, varattiin siis yli puolet ADD:n koko vahvuudesta, eli 1., 2., 3. ja 4. Kaartin sekä 8. Kaukotoimintalentoarmeijakunta (yhteensä noin 500–600 konetta). Huomattakoon, että ADD:n lentoarmeijakunta koostui kahdesta lentodivisioonasta, lentodivisioonan taas kahdesta rykmentistä;

lentorykmentin vahvuus lienee käytännössä ollut noin 20–25 konetta.

Edellä mainittujen lentoarmeijakuntien pääkalustona oli Il-4-konetta lukuun ottamatta 4. Kaartin Kaukotoimintalentoarmeijakuntaa, jonka kalustona oli amerikkalaisia B-25 Mitchell -koneita. Joitakin B-25-koneita oli myös 1. Kaartin Kaukotoimintalentoarmeijakunnassa (ilmeisesti kymmenkunta eli yksi eskadrilli).

ADD:n hyökkäyskäskyssä todettiin mm:

”Karjalan Kannaksella on suhteellisen rauhallista. Vihollinen on linnoittanut Viipurin kaupungin sekä kaupunkia ympäröivät saaret. Viipuri on Suomen sotateollisuuden keskuksia sekä rautatiesolmu, jonka kautta huolletaan koko Karjalan kannaksella oleva Suomen armeija. Viipurissa on myös sotasatama. Kaupungissa ja ympäristössä sijaitsee rintaman sotatarvikevarastoja, korjaamoja sekä esikuntia. Kaupunkiin on sijoitettu myös reservinä olevat suomalaiset yhtymät 19.D sekä yksi prikaati.”

ADD:n pääkalustona oli kaksimoottorinen Ilyušin Il-4, jonka pommikuorma oli 1 000–2 500 kg, lentomatka 1 000 kg:n kuormalla 3 300 km.

The ADD's main equipment was the Soviet-made Ilyushin Il-4, which carried a bomb load of 1,000–2,500 kg; range with 1,000 kg load 3,300 km.

ADD:n 4. Kaartin Lentoarmeijakunnan kalustona oli amerikkalaisvalmisteinen B-25 Mitchell -kone, jonka pommikuorma oli 1 400–2 000 kg, lentomatka 1 000 kg:n kuormalla 2 170 km. Amerikkalaisella B-25-koneella oli Il-4-konetta paremmat lento-ominaisuudet ja se oli varustettu mm. autopilotilla, joka huomattavasti helpotti ohjaajien toimintaa pitkällä lennoilla.

The 4th Guards Aviation Corps of ADD was equipped with American-made B-25 Mitchell bombers, which carried a bomb load of 1,400–2,000 kg; range with 1,000 kg load 2,170 km. The American bomber had generally better flying characteristics and instruments than the Soviet Il-4. The autopilot in particular eased the pilot's workload significantly during long-range missions.

Viipurin rautatiesolmu (mukaan lukien junat ja ratapiha) käskettiin siis 9.–10.6.1944 välisenä yönä tuhota kello 00.50–01.20 tapahtuvalla keskitetyllä pommi-iskulla. Hyökkäyskäsken saivat 1., 2., 3. ja 4. Kaartin sekä 8. Lentoarmeijakunta eli 10 lentodivisioonaa, 20 lentorykmenttiä, yhteensä noin 500–600 konetta.

Varsinaisen pommitustehtävän lisäksi käskettiin seuraavat erikoistehvät:

- 2. Kaartin Lentoarmeijakunnan raskaiden A-20G Boston -yöhävittäjien oli estettävä Maisniemen (= Suulajärven) sekä Heinjoen

Raskaiden amerikkalaisvalmisteisten A-20G Boston -yöhävittäjien oli Viipurin pommituksen aikana yöllä 9.–10. kesäkuuta 1944 estettävä Suomen ilmavoimien hävittäjien lennot Suulajärven ja Heinjoen tukikohdista. Suulajärvellä sijaitsi tällöin 16 Messerschmitt Bf 109 -hävittäjää (Häv.Le.Lv. 24 ja 34) ja Heinjoella Häv.Le.Lv. 26:n 18 Brewster-hävittäjää (kuvassa varhaisempi Boston-versio).

The task of the heavy American-made A-20G Boston night fighters was to prevent take-off of the Finnish fighters from Suulajärvi and Heinjoki air force bases. At this time 16 Messerschmitt Bf 109s of 24 and 34 Fighter Squadron were based at Suulajärvi, while 18 Brewsters of 26 Fighter Squadron were based at Heinjoki. (The photo depicts an early type of Boston.)

(= Raulammen) kentiltä tapahtuvat lennot kello 00.50–01.20 välisenä aikana.

– 8. Lentoarmeijakunnan oli 15 Il-4-koneella vaiennettava Viipurin koillis- ja luoteispuolen ilmatorjuntatykistö.

ADD:n lentodivisioonat saivat vastaavasti omat käskyt lentoarmeijakunnilta samana päivänä (eli 9.6.1944) kello 9–11. Ne ryhtyivät heti laatimaan lentorykmenteilleen tarkempia suorituskäskyjä. (Joidenkin lähteiden mukaan 8. Lentoarmeijakunta olisi saanut hyökkäyskäskyn

vasta 9.6.1944 kello 14.00, joten valmistautumisaikaa olisi todellakin ollut äärimmäisen vähän siitäkin huolimatta, että tämän lentoarmeijakunnan tukeutumisalue sijaitsi pohjoisimpana Migalovon alueella ja se nousisi ilmaan vastaavasti viimeisenä.)

Kaikille osallistuville yksiköille oli ilmeisesti käsketty sama hyökkäysaika (kello 00.50–01.20), pommituskorkeus (4 100–4 300 m) ja lähestymisreitti. Maalialue oli 5 000 x 900 m:n suuruinen, tähtäyspisteenä Viipurin asema.

Pommi-iskun laskettu intensiteetti oli siis varsin suuri (ja moninkertainen Helsingin suurpommituksiin verrattuna). Käskyssä korostettiin, että konekuntien oli tarkasti noudatettava käskettyä pommitushetkeä ja -korkeutta sekä maalialueelle tulo- ja sieltä poistumisreittiä. Ottaen huomioon vihollishävittäjien ilmestymismahdollisuuden lännestä päin konekivääriampujien oli oltava varuillaan erityisesti lähestyttäessä Suomenlahtea.

Mikäli maalialueella on pilvistä, oli pommitettava pilvien alapuolelta. Jokaisen lentorykmentin kymmentä konetta kohti oli järjestettävä yksi maalinvalaisukone (valopommi pudotettava viiden minuutin välein). Lentorykmentin piti myös valokuvata pommitustuloksensa.

Lähestymislento oli suoritettava etelästä Seiskarin ja lounaasta Koi-viston kautta, poistuminen idän suuntaan. Lähestymislennolla käskettiin ehdoton radiohiljaisuus, mutta ilmoitus suoritetusta pommituksesta oli annettava paluumatkalla rintamalinjan ylityksen jälkeen. Erikseen käskettiin varakentät sekä jaettiin reittikartat ja *maalikuvat* (kursivointi C.-F.G:n). Koska koneet olivat todella tulossa kaukaa – keskimäärin huomattavasti kauempaa kuin Helsingin suurpommituksissa helmikuussa 1944 – ilmoitettiin myös paluureitillä käytettävät välilaskukentät polttoainetäydennystä varten.

Kronstadtin, Lavansaaren ja Seiskarin valomajakoiden ilmoitettiin olevan toiminnassa. Erikseen käskettiin lentokieltoalueet Leningradin alueella sekä sallitut lentoportit.

Mainittakoon, että 9.6.1944 Termolan ilmatorjuntapatteri pudotti 52. Tykistön Tulenjohtoeskadrillin II-2-koneen. Sen ohjaaja, luutnantti N. N. Obidin kertoi kuulusteluissa mm., että—”*useimmat Suomen lentokentät oli valokuvattu 6.–7.6.1944 ADD:tä varten*”.

Samaan aikaan Kannaksen suurhyökkäyksen ilmatuen viimeistelyjen kanssa oli viimeistely myös Yhdysvaltain ilmavoimien ns. sukkula-

pommituksia Englannista ja Italiasta Ukrainaaan, missä kolme lentotukikohtaa (Pultava, Pirjatin ja Mirgorod) oli annettu Yhdysvaltain ilmavoimien käyttöön. Ilmamarsalkka Novikovin mukaan kesäkuun alussa 1944 käsiteltiin Stalinin ja Yhdysvaltain suurlähettilään Averell Harrimanin välisissä neuvotteluissa Yhdysvaltain ilmavoimien raskaiden Boeing B-17 -pommikoneiden, ”Lentävien linnoitusten”, mahdollista ”koukkausta” Kannaksen kautta, mihin Harriman olisi antanut alustavan suostumuksen. On merkillepantavaa, että Yhdysvallat ei ollut julistanut sotaa Suomelle ja B-17-koneiden lentomatka olisi ollut liian pitkä. Ensimmäinen, Italiasta lähtenyt 130 koneen sukkulapommitusosasto oli saapunut Ukrainaan 2.6.1944, joten ajallisesti ”Kannaksen-koukkaus” olisi ollut mahdollinen. Amerikkalaisilta tuli 5.6.1944 kuitenkin kieltävä vastaus, ja vastausta Moskovassa odottamassa ollut Novikov lähti heti seuraavana päivänä Leningradiin johtamaan Kannaksen ilmaoperaatiota. Johtiko Yhdysvaltain ilmavoimien kielteinen suhtautuminen Kannaksen pommitamiseen siihen, että oma ADD pantiin taas asialle Suomea vastaan?

Lento kohti Viipuria illalla 9.6.1944

Ainakin seuraavat ADD:n yhtymät aloittivat lentonsa kohti Viipuria:

– 1. Kaartin Kaukotoimintalentouarmeijakunnan noin 80 konetta starttasi kohti Viipuria kello 20.25 lähtien. Koska etukäteen lähetetty B-25 Mitchell -säättiedustelukone oli Gorodnjan ja Smolenskin välillä todennut 10/10 pilvisyyden, 200–500 m:n pilvikorkeuden, sadetta ja 1–2 km:n näkyvyyden, lentouarmeijakunnan komentajan oli pakko keskeyttää hyökkäys ja käskä koneet takaisin kello 21.06. Mainittakoon, että B-25 Mitchell -säättiedustelukonetta ohjasi ADD:n ehkä kuuluisin lentäjä, kaksinkertainen Neuvostoliiton sankari, kapteeni A. I. Molodtšij.

Useimmat koneet suorittivat onnellisesti vaarallisen laskeutumisen täydessä pommikuormassa omille kentilleen, mutta parikymmentä konetta joutui laskeutumaan varakentille eri puolille Keski-Venäijää. Joitakin koneita vaurioitui hätälaskuissa. Huonoimmin kävi erälle Il-4-koneelle, joka laskeutuessaan rankkasateessa Gorodnjan kentälle törmäsi Boston-koneeseen. Pommikuormassa oleva Il-4-kone syttyi tuleen ja räjähti. Miehistö haavoittui lievästi, mutta ehti kuitenkin ulos koneesta ennen sen räjähtämistä.

– 2. Kaartin Kaukotoimintalentouarmeijakunnan Il-4-koneet olivat

myös matkalla Viipuriin, kun ne saivat radiolla peruutuskäskyn. Aina-kin yksi kone katosi.

– 3. Kaartin Kaukotoimintalentoarmeijakunnan Il-4-koneet lähtivät lennolle jo kello 19.45 alkaen. Paluukäsky saatiin kello 21.20, ja useimmat koneet pääsivät onnellisesti takaisin omille kentilleen.

– 4. Kaartin Kaukotoimintalentoarmeijakunnan B-25 Mitchell -koneet oli myös varattu Viipurin pommitukseen. Tiedossa ei ole, milloin tämä yhtymä vastaanotti peruutuskäskyn.

– 8. Kaukotoimintalentoarmeijakunnan tukeutumisalue sijaitsi kuten edellä on mainittu pohjoisimpana, ja Il-4-koneet eivät olleet vielä ehtineet nousta ilmaan, ennen kuin peruutuskäsky tuli. Tämän lentoarmeijakunnan laskettu starttihetki oli kello 22.10.

13–18.6. ADD:n yhtymät suorittivat Valko-Venäjällä 1 472 sotalentoa, joissa ne pommittivat mm. seitsemää saksalaista lentotukikohtaa eivätkä enää ennättäneet Kannaksen taivaalle.

8. Kaukotoimintalentoarmeijakunta (sekä todennäköisesti myös 4. Kaartin Kaukotoimintalentoarmeijakunta) jäi kuitenkin odottamaan säätilan paranemista Viipuriin johtavalla lentoreitillä. Kahtena peräkkäisenä päivänä toistettiinkin käsky Viipurin rautatiesolmun tuhoamisesta seuraavana yönä (eli siis 10.–11.6. ja 11.–12.6. välisinä öinä). Säätilanne ei edelleenkään mahdollistanut lentoa kohti Viipuria. Seuraavana päivänä, 13.6., myös 8. Lentoarmeijakunta oli jo varattu muihin tehtäviin, kunnes illalla peruutettiin sille 13.–14.6. väliseksi yöksi käsketty pommitustehtävä, ja lentoarmeijakunta käskettiin pommittamaan Viipuria 14.–15.6. välisenä yönä aikaisemman suunnitelman mukaisesti.

Käsketystä radiohiljaisuudesta huolimatta Suomen radiotiedustelu oli kuitenkin saanut vihiä tulossa olevasta hyökkäyksestä. Ilmavoimien radiopataljoona oli Helsingin suurhyökkäyksen jälkeen jatkuvasti valvonut ADD:n radioliikennettä, ja esimerkiksi tarkkailemalla hyökkäyksen ennakkovalmisteluja koskevaa maaverkkojen radioliikennettä, sääkoneiden lentoja sekä hyökkäävien koneiden viritysliikennettä ennen starttia voitiin varsinaisesta radiohiljaisuudesta huolimatta tehdä ainakin viitteenomaisia johtopäätöksiä.

Päämajan Tiedusteluosaston päivittäin laatimassa vihollistilannetiedotuksessa todetaankin 10.6.1944 (VTT No. 346):

”Yötoiminnassa on *saatujen tietojen mukaan* (kursivointi tekijän) odotettavissa kaukotoimintailmavoimien (ADD) keskitettyä toimin-

taa Kannaksen rintama-alueella ja lisäksi todennäköisesti Kannaksen lentokenttiä vastaan. Sää tiedustelulentoja Etelä-Suomen alueella yksinäisillä Boston koneilla. Mahdollisesti tulee ADD:n toiminta kohdistumaan myös Suomen kaupunkeja, m.m. Kotkaa vastaan.”

Seuraavana päivänä (11.6.1944) laaditussa viikoittaisessa vihollistilannekatsauksessa (VTK No.11) tämä toteamus esitetään alleviivattuna:

”Saatujen tietojen mukaan on odotettavissa kaukotoimintailmavoimien (ADD) keskitettyä toimintaa Kannaksella ja mahdollisesti myös muuta Suomen aluetta vastaan (n. 400 lentokonetta).”

Nämä tiedot ilmestyivät kuitenkin vasta ADD:n jo käynnistämän Viipurin pommituksen jälkeen, eikä ole löytynyt mitään tietoja siitä, että Päämajan Tiedusteluosasto olisi pystynyt jakamaan minkäänlaista ennakkovaroitusta. Tarkkaa maalia, Viipuria, ei liioin saatu selville – mutta saadut tiedot olivat kuitenkin niin hälyttäviä, että esitettiin vakava varoitus ADD:n mahdollisesta palaamisesta Suomeen taivaalle.

Viipurin pommitus 14.–15.6.1944

Viipurin rautatiesolmua pommitti siis 14.–15.6. välisenä yönä 8. Lentoarmeijakunta sekä ilmeisesti myös ainakin osa 4. Kaartin Kaukotoimintalentoarmeijakunnasta – tämän yhtymän sotapäiväkirjat eivät ole olleet käytettävissä.

Kello 22.11 lähtien starttasi 8. Lentoarmeijakunnan 75 Il-4-konetta kohti Viipuria. Kello 19.25 lähtenyt sää tiedustelukone oli todennut, että säätila oli hyvä Suomenlahden rannalla Krasnoje Seloon saakka. Käskettyä maalia pommitti kello 00.45–01.16 eli 4–5 minuuttia alkuperäistä suunnitelmaa aikaisemmin 71 konetta.

– Yksi Il-4-kone joutui omien hävittäjien ahdistamaksi Pietarhovin luona ja pudotti pomminsa Suomenlahteen ja toinen Il-4-kone pommitti moottorihäiriön jälkeen Koiviston ”kaupunkia” ja suoritti hätälaskun Puškiniin.

– Kaksi Il-4-konetta jäi palaamatta. Myöhemmin selvisi, että luutnantti Glumovin ohjaama kone oli Kannaksella saadun ilmataisteluosuman ja Laatokan rannikolla olevan oman ilmatorjunnan tulituksen jälkeen syttynyt palamaan. Luutnantti Glumov oli käskennyt miehistön

hyppäämään laskuvarjolla, mutta oli itse suorittanut onnistuneen maha-laskun 28 km Malaja Višerasta kaakkoon.

Samoin selvisi muutaman päivän kuluttua, että 455. Lentorykmentin luutnantti Redunovin ohjaama Il-4-kone oli pommituksen jälkeen kello 01.15 joutunut ”kolmen Me 109 -hävittäjän” hyökkäyksen kohteeksi. Konekivääriampuja haavoittui pahoin, ja toinen moottori syttyi tuleen. Kone pääsi vaivoin rintamalinjan toiselle puolelle ja teki mahalaskun ei-kenenkään maalle 10 km Lempaalanjärven pohjoispuolella ja räjähti. Miehistö ehti kuitenkin ulos ennen koneen räjähtämistä ja pääsi lukuun ottamatta pahoin haavoittunutta konekivääriampujaa, joka oli pakko jättää 4 km pakkolaskupaikasta, kahden vuorokauden kuluttua omille linjoilleen. Haavoittunut konekivääriampuja oli myöhemmin toimitettu sairaalahoitoon Leningradiin. – Tämä kone oli ilmeisesti Immolasta startanneen luutnantti E. Teromaan pudottama. Teromaan johtama Hävittäjälentolaivue 26:n neljän koneen Brewster-parvi tavoitti paluumatkalla olleen Il-4-muodostelman kello 23.25–00.45 Suomen aikaa ja pudotti yhden koneen Valkjärven luona.

8. Lentoarmeijakunnan 71 Il-4-konetta pudotti Viipuriin 82,7 tonnia, yhteensä 772 pommia.

Maali oli hyvin valaistu, mikä mahdollisti tähdätyn pommituksen. Ratapihalla havaittiin pommituksen tuloksena toistakymmentä tulipaloa ja useita voimakkaita räjähdyksiä (joista yksi erityisen voimakas – ammusvarasto?) veturikorjaamon alueella sekä kuusi tulipaloa aseman ympäristössä. Havaittiin myös suora osuma Papulan siltaan, jonka luona syttyi voimakas tulipalo.

Paluumatkalla tulipalot näkyivät vielä 100 km:n etäisyydeltä. Keskiraskasta ja raskasta ilmatorjuntatulta tuli vastaan maalialueesta koilliseen, sekä ilmatorjuntakonekivääritulta maalialueen etelä-, länsi- ja luoteispuolelta. 36. Lentodivisioonan mukaan ilmatorjuntatuli oli hyvin keskitettyä, kun taas toisen, 48. Lentodivisioonan mukaan ilmatorjuntatuli oli heikkoa ja tulenjohto huonoa. Ammukset räjähtivät koneiden yläpuolella 5 000 m:n korkeudessa. Tulolennolla Koiviston kaupungista sekä Koiviston satamassa olevilta laivoilta ammuttiin ilmatorjuntatulta.

Kolme – Me-109-koneiksi luultua – hävittäjää yritti pommituksen jälkeen hyökätä myös erään toisen Il-4-koneen kimppuun tulittamalla sitä takaa noin 150–200 m:n etäisyydeltä. Konekivääriampuja vastasi tuleen, jolloin hävittäjät kaartoivat pois. Pommikone pääsi jyrkällä syöksyllä irtautumaan.

Suomen Päämajan Tiedusteluosaston 15.6. laatimassa Vihollistilannetiedotuksessa todetaan:

”Saatujen tietojen mukaan osallistuivat Viipurin pommitukseen 14./15.6. VIII Kaukotoim.Le.AK (IL-4) ja todennäköisesti n. puolet IV Kaukotoim.Le.AK:sta (B-25 koneita) todennäköisesti Moskovan – Kalininin alueella sijaitsevista tukikohdista. On odotettavissa että ADD jatkaa hyökkäyksiään keskiyön aikaan sään salliessa aluetamme vastaan n. 150–300 koneen voimalla.”

Suomalaisten havaintojen mukaan Viipurin pommitukseen 14.–15.6. välisenä yönä osallistui 142 konetta, jotka pudottivat noin 300 räjähdys- ja palopommia (pudotettu pommimäärä oli siis huomattavasti suurempi). 12 rakennusta vaurioitui ja ikkunoita särkyi. Kymmenkunta henkeä kuoli, lähes 30 haavoittui.

Lopuksi

Kaukotoimintailmavoimien (ADD:n) 9.–10.6.1944 väliseksi yöksi käskemä Viipurin pommitus lienee meillä ja myös Venäjällä jäänyt täysin tuntemattomaksi. Tähän saakka ainoa tunnettu viittaus siihen lienee radiotiedustelutietoihin perustuva Päämajan Tiedusteluosaston edellä mainittu hämärä varoitus 10.6. laaditussa vihollistilannetiedotuksessa, joka esitettiin vielä voimakkaammin seuraavan päivän vihollistilannekatsauksessa. (Hyvin harva lienee kiinnittänyt huomiota VTT:n ja VTK:n katsausten näihin kohtiin!). Vaikka jo aloitettu kohtilento jouduttiin säätilan nopean huonontumisen takia keskeyttämään ja peruuttamaan koko pommitusisku, joka sitten suoritettiin tosin huomattavasti heikompana viisi vuorokautta myöhemmin, voitaneen todeta, että käsketty pommitus olisi saattanut ratkaisevasti muuttaa ainakin koko suurhyökkäyksen kulkua, ellei jopa ratkaista koko jatkosodan lopputuloksen.

Kuten edellä on todettu, käsketty pommitusintensiiteetti oli moninkertainen Helsingin suurpommituksiin verrattuna (noin 500 konetta 30 minuutin aikana ja pudotettava pommikuorma noin 600 t, kun taas Helsingissä periaatteessa yhtä laaja pommitus kesti useita tunteja). Käsketty maalialue puolestaan oli Viipurissa selvästi pienempi kuin Helsingissä. Viipurin ilmailuvallontähtä ja ilmatorjunta eivät myöskään olleet Helsingin

ilmapuolustuksen veroisia eivätkä ne olleet valmistautuneet torjumaan näin rajua hyökkäystä. Vaikka omia harvoja Messerschmitt-hävittäjiä olisi saatu ilmaan, ne olisivat tuskin saaneet kovin paljon aikaan näin ylivoimaista vihollista vastaan – päin vastoin myös ADD:n yöhävittäjät olisivat voineet aiheuttaa suurta tuhoa. Hävittäjiä ja ohjaajia olisi joka tapauksessa jäänyt huomattavasti vähemmän torjumaan 13. Ilma-armeijan hyökkäyksiä seuraavina päivinä.

Toinen kysymys on, miten aamulla 10.6. rauniokasaksi muuttunut Viipuri olisi henkisesti ja fyysisesti vaikuttanut Päämajaan sekä Suomen armeijan ja kansan taistelutahtoon ja -kykyyn. Koska Viipurin evakuointiin ryhdyttiin vasta 15.–16.6., olisivat pommituksen tuhot saattaneet olla todella mittavat sekä ihmisuhreina että aineellisesti. Kannaksella olevat joukot olisivat helposti voineet tuntua olevansa ”motissa” edestä tulevan tulimyrskyn ja takana olevan tuhoutuneen kaupungin välissä, eikä niitten huoltoa olisi mitenkään saatu sujumaan, joukkojen siirroista ja evakuointikuljetuksista puhumattakaan.

Kun ADD:n pommitus Viipuriin sitten toteutettiin 14.–15.6. alkupe-
räistä suunnitelmaa huomattavasti heikompana – vain ehkä 20–25 prosenttia 9.–10.6. yöksi käsketystä hyökkäysvoimasta – oli Kannaksella taisteltu rajusti jo useita päiviä, eikä Viipurin pommitus sellaisenaan liene merkittävästi lisännyt painetta. Vaikka Viipuria ei ollut vielä muodollisesti evakuoitu, lienee siihen jo epävirallisesti ryhdytty laajamittaisesti, ja yöllinen pommitus tuskin tuli kovin suurena yllätyksenä. Voidaan kysyä, pelastiko 9.–10.6.1944 välisen yön kaatosade Keski-Venäjällä Suomen.

Lähteet

ADD:n yhtymien sotapäiväkirjat kesällä 1944. TsAMO, Podolsk.

Skripko, N. S., Po tseljam blizhnim i dal'nim (”Lähellä ja kaukana oleviin maaleihin”); ADD:n komentajan varamiehen muistelmat), Moskva 1981.

Päämajan Tiedusteluosasto, vihollistilannetiedotukset (VTT) ja vihollistilannekatsaukset (VTK), Sota-arkisto.

Lappalainen, Niilo, Viipuri toisessa maailmansodassa, Juva 1991, s. 145–146.

Keskinen, K.– Stenman, K. Brewster B.239 Suomen Ilmavoimien Historia 1, 4. painos, Forssa 1995.

Keskinen, K.– Stenman, K., LeR 3 teoksessa Suomen Ilmavoimien Historia 18, Loviisa 2001.

Summary

THE SOVIET LONG-RANGE AIR FORCE DURING THE GREAT OFFENSIVE ON THE KARELIAN ISTHMUS IN SUMMER 1944

The non-appearance of the Soviet strategic long-range Air Force (ADD) during the major Soviet attack on the Karelian isthmus in June 1944 has long intrigued Finnish military historians. Thus the transfer of Finnish troops from East Karelia towards Viipuri was performed almost without interference by the Soviet tactical air forces (13 Air Army) allocated to support the Red Army's ground attack. For example, the Finnish 17 Division arrived from the River Svir (where it had been located during the 'stationary war' in 1942–43) to Tienhaara (west of Viipuri) virtually at the very last moment after the loss of Viipuri on 20 June 1944.

As is well known, in February 1944 ADD had carried out three massive bombing raids on the Finnish capital Helsinki, with the purpose of forcing Finland to cut its ties of cobelligerence with Germany and initiate separate peace negotiations with the Soviet Union. ADD was potentially capable of seriously disturbing – or even entirely preventing – all troop movements and concentrations in the Finnish rear.

Somewhat later than the operation on the Karelian isthmus the Red Army performed an even bigger operation, code named Bagration (with some 166 infantry divisions, or 2.4 million soldiers, 5,200 tanks, 36,000 guns and 5,300 aircraft allocated), smashing the German forces on the central part of the Eastern Front. On 29 August 1944 the outskirts of Warsaw were reached.

The non-existence of ADD bombers over the Karelian isthmus has generally been explained as resulting from preparations for Operation Bagration. After the bombing of Tallinn during the night of 9/10 March 1944 (which was to be the last major operation of ADD in the north), eight bomber aviation corps of ADD (some 1,000 bombers) were concentrated in the Cherngov and Kiev regions in May 1944.

However, before the attack on the Karelian isthmus, the existing tactical Pe-2 dive bombers and Il-2 ground attack aircraft of 13 Air Army were reinforced by one division of heavy Il-4 bombers (ADD's main equipment) and one division of fast and modern Tu-2 bombers. These units might potentially have performed heavy attacks on the Finnish rear. Such attack orders were apparently never issued – why?

Recently documents have been found in the Archives of the Russian Defence Ministry according to which on 9 June 1944 at least five aviation corps of ADD (or about half of the total ADD strength, some 500 Il-4 and American B-25 Mitchell bombers) were given the order immediately (during the coming night) to attack and destroy Viipuri railway junction. Heavy A-20G Boston night fighters were to prevent counter-attacks by Finnish Air Force fighters based at Suulajärvi and Raulampi.

All participating bomber regiments were to bomb the target area (5,000 x 900 m, centred on Viipuri railway station, with a total bomb load of some 600 tons) simultaneously at 00.50–01.20 Moscow time (i.e. 23.50–00.20 Finnish time). The resulting impact intensity would be considerably higher than during the raids on Helsinki in February 1944.

The participating bombers took off from their distant bases towards Viipuri from 19.45 hours on 9 June 1944. After some hours an unexpected thunderstorm in the area of Gorodnya-Smolensk was encountered with zero visibility. As a result all bombers were recalled and the operation was cancelled.

As the air defence of Viipuri was much weaker than that of Helsinki, it is highly probable that the city would have suffered very heavily, and the railway connection been broken had the bombing taken place. The cancelled attack was now to be performed during the coming two nights. However, the weather did not permit flights from central Russia towards Viipuri until 14/15 June, when ADD bombed Viipuri railway station, now with much weaker forces than originally intended.

An interesting fact is that Finnish radio intelligence had become aware immediately of ADD's plans to bomb targets on the Karelian isthmus. A corresponding warning was in fact issued in the Daily Intelligence Report (Vihollistilannetieto, VTT) of 10 June 1944, and repeated in the Weekly Intelligence Summary (Vihollistilannekatsaus, VTK) published on 11 June 1944. So far no Finnish researcher seems to have paid attention to these documented intelligence warnings (which is natural, as the Russian break-through of the Finnish defence lines at Val-

keasaari was – and is – the major event of those days). The non-existence of ADD aircraft over the Karelian isthmus may on the other hand have been interpreted as erroneous intelligence information!

If the attack by ADD had taken place as planned, it is also highly likely that most of the few available Finnish fighters would have been damaged or destroyed. As mentioned, the city of Viipuri – capital of Finnish Karelia with immense symbolic value and a major railway junction – would probably have ceased to exist. It can be assumed that such a situation might have broken the fighting morale of the Finnish army, which was still standing on the old Finnish-Soviet border, and now finding itself in a big 'motti' (pocket) between the advancing Red Army and the destroyed city in the rear, with retreat, reinforcement and evacuation routes for the civil population cut off.

Was Finland saved by the thunderstorm in central Russia on the night of 9/10 June 1944?

Translation by the author.

NEUVOSTOLIITON SOTAVANKIEN JA INTERNOITUJEN HALLINTO 1939–1953

Sotavankien oikeudellinen asema

Ihmiskunnan vuosisatainen historia on eräässä mielessä sotien historiaa. Valtioiden välisiä ristiriitoja on pyritty ratkaisemaan asein kansojen ja valtioiden sotilaallisella vastakkainasettelulla. Aseellisen taistelun yhteydessä nousee väistämättä esiin kysymys sotavangeista, joka on aina ratkaistava tavalla tai toisella niin taistelutoiminnan yhteydessä kuin sodan päättymisen jälkeen.

Suurimittaisen sotavankikysymyksen ratkaisemiseksi valtion on täytynyt luoda joitain, vaikka väliaikaisiakin, erikoisrakenteita ja -mekanismeja. Toimiva armeija, jonka tarkoitus oli käydä sotaa, ei voinut huolehtia vangiksi ottamistaan ihmisistä. Niinpä oli luotava sotavankien oikeudellinen perusta.

Tässä hengessä 47:n valtion päämiehet allekirjoittivat 27. kesäkuuta 1929 Genevessä kaksi kansainvälistä yleissopimusta: *Sotavankien kohtelusta ja Kenttäarmeijoiden haavoittuneiden ja sairaiden olojen parantamisesta*.¹ Näissä kansainvälisissä päätösasiakirjoissa saatettiin voimaan uusia sekä yksityiskohtaistettiin vanhempia, maailmanyhteisön aiempina vuosina hyväksymiä oikeudellisia säädöksiä ja normeja.

Neuvostoliitto ei ollut allekirjoittanut toista Geneven vuoden 1929 yleissopimuksista *Sotavankien kohtelusta*. Oman ilmoituksensa mukaan se ei kyennyt toteuttamaan joitain sopimuksen olennaisista säädöksistä. Samalla neuvostopuoli ilmoitti, että ajankohtainen sotavankikysymys tullaan ratkaisemaan tämän kansainvälisen sopimuksen hengessä. Siis

* (s. 1969) valtiotieteiden lisensiaatti (väit. 2004), saanut vuonna 2001 valtion tiedonjulkistamispalkinnon arkistotyöstä. Väitöskirja, Sotavankina Neuvostoliitossa, käsittelee sotavanki-ongelmia laaja-alaisesti.

tunnustamatta yleissopimusta *de jure* Neuvostoliitto *de facto* velvoitti itsensä takaamaan kansainvälisen yhteisön tunnustamat sotavankien oikeudet. Kuitenkin 25. elokuuta 1931 Neuvostoliiton ulkoasiain kansankomissaari Maksim Litvinov allekirjoitti toisen erittäin merkittävän kansainvälisen sopimuksen *Kenttäärmiejoiden haavoittuneiden ja sairaiden olojen parantamisesta*. Neuvostoliitossa se astui voimaan 26. maaliskuuta 1932.

Tässä yhteydessä esiin nousee kysymys, miksi Neuvostoliitto ei ratifioinut yleissopimusta *Sotavankien kohtelusta*, mutta kuitenkin allekirjoitti sopimuksen *Kenttäärmiejoiden haavoittuneiden ja sairaiden olojen parantamisesta*. Syynä tähän mielestäni on juuri Neuvostoliiton kansallisen lainsäädännön erityispiirteet. Neuvostoliiton vuoden 1926 rikoslaisissa oli lakipykälä, joissa sotavangiksi antautuminen oli määriteltty rangaistavaksi teoksi. Tämä tarkoittaa, että mikäli Neuvostoliitto olisi tunnustanut ulkomaalaisten sotavankien oikeudet, sen olisi ollut tunnustettava myös omien vangiksi joutuneiden sotilaitensa ja komentajiensa oikeudet. Neuvostoliitto ei olisi voinut toimia niin – sotavankia pidettiin *a priori* ”kansan vihollisena” ja maanpetturina, ainoastaan haavoittuminen, sairaus tai syyntakeettomuus voivat vapauttaa neuvostosotavangin rikosoikeudellisista seuraamuksista. Tämän vuoksi Neuvostoliitto oman sisäisen lainsäädäntönsä mukaisesti vahvasti samat oikeudet sekä omille että ulkomaalaisille sairaille tai haavoittuneille sotavangeille. Pidän Neuvostoliiton motiivia olla allekirjoittamatta Geneven yleissopimusta *Sotavankien kohtelusta* täysin loogisena. Eri asia on sitten se, miten eettisiä tai moraalisia nämä neuvostojohdon toimet olivat. Todellisuudessa Stalin petti omat sotilaansa sallimalla vihollismaiden ja etenkin Saksan olla noudattamatta yleissopimuksen asetuksia suhteissaan neuvostosotavankeihin.

Neuvostoliitossa valtioidenväliset sopimukset korvattiin vastoin kansainvälistä käytäntöä sisäisellä lainsäädännöllä, ja toisaalta ulkomaalaisten sotavankien kohtelua koskevat ohjeet laadittiin yleissopimusten pohjalta.

Neuvostohallituksen oli pakko kehittää sisäistä kansallista lainsäädäntöä ratkaistakseen ulkomaalaisten sotavankien ongelman. Geneven vuoden 1929 yleissopimusten hyväksymisen jälkeen Neuvostoliiton toimeenpaneva keskuskomitea (TSIK SSSR) ja kansankomissaarinen neuvosto (SNK SSSR) hyväksyi 19. maaliskuuta 1931 päätöksellä n:o 46 *Sotavankiasetuksen*. Asetus säänteli neuvostovaltion ja muiden maiden sotavankeuteen joutuneiden kansalaisten keskinäisiä suhteita ja

määritteli kaikki Neuvostoliiton valtioalueella olevien ulkomaalaisten sotavankien elinoloihin liittyvien kysymysten ratkaisut. Vuoden 1931 *Sotavankiasetus* oli voimassa syyskuulle 1939 ja se oli pääosin Geneven vuoden 1929 yleissopimusten kaltainen, vaikka asetuksessa oli myös oleellisia poikkeamia. Neuvostohallituksen laatima ja hyväksymä asiakirja perustui kolmelle järjestelmän sanelemalle perusedellytykselle:

1) Neuvostoliiton sotavankeussäännösten tulee perustua kaikissa maailman maissa hankittuun kokemukseen ongelman ratkaisusta eikä sen tule olla huonompi kuin Geneven yleissopimuksessa määritelty säännöstö.

2) Neuvostoliittolainen asiakirja ei saa olla täydellinen kopio Geneven yleissopimuksesta, vaan sen tulee lähteä sosialismia rakentavan maan reaalisesta tilanteesta. Tämän vuoksi muutamia yleissopimuksessa määriteltyjä oikeuksia ei tule kytkeä suoraan Sotavankiasetukseen. Siitä voi liittää vain erillisiä osia suoranaisesti sotavankien kanssa yhteydessä olevien ohjeistukseen.

3) *Neuvostoliitossa työstettävän asiakirjan tulee olla neuvostolain normien mukainen ja täysin yhtäpitävä maan kehityksen historiaa ja sen kansojen erikoislaatua heijastavan kansallisen lainsäädännön kanssa.*²

Koska sotavankiasetus liitettiin Neuvostoliiton oikeusnormeihin, sen artiklamäärä oli puolta pienempi (45) kuin Geneven vuoden 1929 yleissopimuksen artiklamäärä (97). Joitain yleissopimuksessa määriteltyjä sotavankien ja valtion oikeuksia ei tunnustettu, mutta samalla laajennettiin eräiden muiden kansainväliseen sopimukseen sisältyneitä vankien ja valtion erillisiä oikeuksia ja velvollisuuksia.

Vuoden 1939 syyskuun puolivälissä Neuvostoliitossa alkoi näkyä merkkejä siitä, että maa valmistautuu joihinkin merkittäviin tapahtumiin, jotka vaativat lisäponnistuksia sotavankikysymyksen ratkaisemiseksi. Tuolloin hyväksyttiin joukko tärkeitä asiakirjoja: 19. syyskuuta julkaistiin sisäasiainministeriön, eli sisäasiain kansankomissariaatin (NKVD SSSR) käsky perustaa erityisvaltuudet ja vastuun omaava rakenteellinen yksikkö, *Sotavankiasiainhallinto (UPV)*. Edelleen, 20. syyskuuta hallitus tarkensi omalla erityispäätöksellään eräitä *Sotavankiasetuksessa* määriteltyjä normeja, erityisesti elintarvikehuollon annosmääriä. Kymmenenä viimeisenä syyskuun päivänä sisäasiainministeriö ryhtyi vielä kiihkeämpään toimintaan: laadittiin ja hyväksyttiin neljä asiakirjaa sotavankileirien organisoinnista, elintarvikehuollosta,

lääkintäpalveluista ja järjestyssäännöistä sekä vangiksi otettujen sotilaiden leirijärjestyksestä. Jännitystila ei hellittänyt: 3. ja 8. lokakuuta ilmestyivät NKVD:n käsky *Sotavankiasetuksen* julkaisemisesta ja sen toimintaohje sotavankien tiedustelutoiminnan palvelusta UPV:n leireillä. Sitä paitsi tämän toimintaohjeen erilliset kohdat koskivat ainoastaan suomalaisia sotavankeja. Yksitoista päivää ennen talvisodan alkua ministeriö julkaisi *Tilapäisen ohjesäännön* leirien (vastaanottoaikaisten) sotilaallisesta vartioinnista NKVD:n saattovartiojoukoin.

Kaikki tämä kertoo siitä, että Neuvostoliitto valmistautui sotaan Suomea vastaan ja suuren suomalaisen sotavankijoukon vastaanottamiseen. Neuvostohallitus otti huomioon, että silloiset leirit oli ahdettu täyteen eivätkä ne voineet ottaa vastaan uusia sotavankeja. 30. marraskuuta 1939 niissä oli pelkästään puolalaisia yli 200 000 henkeä. Tähän liittyen NKVD:n järjestelmään perustettiin uusia leirejä, jotka oli suunniteltu 46 000–46 900:n sotavangin vastaanottamiseen.³

Talvisodan alettua, kun oli saatu ensimmäiset suomalaiset sotavangit, NKVD julkaisi käskyn vastaanottoaikaisten (leirien) järjestämisestä sekä vuoden 1939 joulukuun lopulla sotavankeja vastaanottavien leirien toimintaa koskevan *Tilapäisen ohjesäännön*. Tammikuun puolessavälissä 1940 tarkennettiin kaikkien sotavankikysymystä hoitavien yksiköiden ja osastojen henkilöstösääntöä. Tarkennukset koskivat mm. vartiointiyksiköiden, ideologiaosastojen ja terveydenhoitopalveluiden henkilöstön rakennetta ja lukumäärää.

Tähän liittyen korostan vielä, että vuodesta 1931 voimassa ollut *Sotavankiasetus* vaihdettiin uuteen, SNK:n yhteydessä toimineen talousneuvoston 20. syyskuuta 1939 hyväksymään asetukseen. Vaikka tämä asetuksen luonnos ei ollut tosiasiallisesti Neuvostoliiton kansankomissaarien neuvoston hyväksymä, sisäasiainministeriö toimi suhteissaan sotavankeihin sen säännösten mukaisesti aina 1.7.1941 asti.

Suuren isänmaallisen sodan alussa, 1. heinäkuuta 1941 hallitus vahvisti uuden, jo kolmannen *Sotavankiasetuksen*. Vuoden 1939 asetukseen verrattuna siihen oli tehty muutamia vähäisiä muutoksia, mutta yleisesti ottaen vuoden 1941 asetus oli käytännössä vuoden 1939 asetuksen kopio.

Neuvostoliitossa olleiden sotavankien oikeudellinen asema oli melko hyvin määritelty neuvostoliittolaisissa oikeudellisissa asiakirjoissa. Heidän asemansa muuttui muutaman kerran, mutta pääkohdiltaan se aina vastasi Geneven vuoden 1929 yleissopimuksia. Joitain sotavankien oikeuksia supistettiin, mm. poistettiin sotavangin yhteiskunnallisen

syntyperän perusteella saamat edut. Muutamia maailmanyhteisön tunnustamia sotavankien oikeuksia taas laajennettiin ihmisoikeuksien suu-
remman kunnioituksen suuntaan Neuvostoliiton hallituksen, sisäasiain-
ministeriön ja muiden valtiuelinten käskyillä ja asetuksilla.

Neuvostoliiton sotavankiasiainhallinnon perustaminen ja tehtävät

Toisen maailmansodan alkaminen ja puna-armeijan osastojen Neuvostoliiton ja Puolan välisen rajan ylitys 17. syyskuuta 1939 pakotti NKVD:n perustamaan uuden organisaation, jonka tuli vastata ulkomaalaisten sotavankien vastaanotosta ja ylläpidosta Neuvostoliiton valtioalueella. Sotavankeja ei enää todellakaan laskettu kymmenissä tai sadoissa, kuten oli laita 1938–1939 Hasanjärven ja Halhin-Gol-joen konfliktin aikana. Viitaten J. Matskevitsiin venäläinen historioitsija Mihail Semirjaga huomauttaa, että Puolassa puna-armeijan osastot ottivat hyökkäysoperaatioiden aikana sotavangiksi yli 230 000⁴ Puolan armeijan sotilasta ja upseeria.⁵

Sisäasiain kansankomissaari Lavrenti Berija perusti 19.09.1939 päivätyllä käskyllään n:o 0308 *Leirien organisoinnista sotavangeille* sotavankiasiain hallinnon (UPV). Sen nimi muutettiin joulukuussa *Sotavankien ja internoitujen asiain hallinnoksi* (UPVI). Tämän uuden alaosaston johtoon nimitettiin valtion turvallisuusjoukkojen kapteeni P. K. Soprunenکو. Hallinnon komissaariksi eli ideologisesta työstä ja kaikista sotavankien elinoloihin liittyvien kysymysten ratkaisusta vastaavaksi määrättiin rykmentinkomissaari S. V. Nehorošev⁶. Hallinnon varajohtajiksi nimitettiin valtion turvallisuuden luutnantti I. I. Hohlov, joka vastasi operatiivisesta työstä, majuri I. M. Poluhin sotavankien vartiointista ja luetteloinnista vastaavaksi ja yliluutnantti M. A. Slutski, jonka vastuualueeseen tulisivat kuulumaan talous- ja raha-asiat. Näiden valtion valtuuttamien henkilöiden tuli sitten käytännössä ratkaista ristiriitainen tehtävä taata ihmisoikeudet henkilöille, joilta on riistetty oikeus olla vapaa.

Sotavankiasiain hallinto koostui muutamista osastoista: (1) järjestys- ja vartiointiosasto (johdossa A. V. Tiškov); (2) sotavankien luettelointi- ja rekisteröinti-osasto (päällikkönä I. B. Makljarski); (3) huolto-osasto; (4) terveydenhoito- (N. V. Sokolov) ja (5) poliittinen osasto (rykmentinkomissaari S. V. Nehorošev). Sotavankileirien kaikkinaisen huolto tapahtui NKVD:n vankileirien päähallinnon, GULAGin kautta. Talvi-

sodan alussa sotavankiasiain hallinnossa oli töissä 56 henkeä ja sen toimintaa valvoi sisäasiain varakomissaari divisioonankomentaja V. V. Tšernyšev.

Huomattava osa sotavankiasiain hallinnon toimihenkilöistä oli aiemmin työskennellyt vankileirien päähallinnossa, GULAGissa, sotavankiasiain hallinnon ”kaadereiden pajassa”. Ensimmäisten suurten ulkomaalaisten sotavankimäärien vastaanottohetkellä GULAG-järjestelmän työntekijöille oli jo karttunut runsaasti kokemuksia vankiasioiden piirissä työskentelemisestä. Niinpä esimerkiksi samainen Tšernyšev, joka valvoi sotavankiasiain hallintoa, toimi samalla myös GULAGin päällikkönä. Tuosta virastosta lähetettiin muiden virkailijoiden ohella sotavankiasiain hallintoon töihin mm. I. Hohlov, joka oli toiminut 1938–39 GULAGin vanhempana ohjaajana ja sittemmin sen liikekannallepanojaoston päällikkönä; M. Slutski, joka oli 22.09.1939 asti hoitanut GULAGin elintarvike- ja rehuhuolto-osaston päällikönvirkaa.

Hallinnon suoritettavaksi oli annettu seuraavat tehtävät:

- *sotavankien vastaanottoaikkojen, jakeluleirien ja sotavankileirien perustaminen,*
- *sotavankien vastaanotto puna-armeijan joukko-osastoilta ja evakuointi vastaanottoaikoista selustan leireille,*
- *vastaanottoaikkojen ja sotavankileirien sisäisen järjestyksen ylläpito ja vankien hoidon järjestelyt,*
- *sotavankien majoituksesta, varustuksesta, muonituksesta ja välttämättömyystarvikkeista huolehtiminen,*
- *sotavankien päivärahan suuruuden ja heidän hallussaan olevien rahasummien rajoitusten määrittely,*
- *ravintoluettelon ja -normien laatiminen,*
- *vankityövoiman käytön järjestelyt Sotavankiasetuksen säädösten mukaisesti,*
- *poliittisen valistuksen ja kulttuurityön järjestäminen vankien keskuudessa,*
- *ohjeiden laatiminen sotavangeille annettavista rangaistuksista puna-armeijan kurinpito-ohjesäännön pohjalta.⁷*

Sotavankiasiain hallinnon leirien perustaminen

Berijan käskyn n:o 0308 mukaisesti Neuvostoliiton valtion alueelle perustettiin kaikkien ulkomaalaisten sotavankien sijoittamiseksi 8 leiriä:

- *Ostaskov* – entisen NKVD:n lastensiirtolan alueen tiloissa Seligerjärven Stolbovojen saarella (Kalininin alue), 7 000:lle hengelle, 1. lokakuuta mennessä 10 000:lle hengelle.
- *Juhnov* – Pavištšev Bor -nimisen parantolan tiloissa, Läntisen rautatien Bayninon asema, 5 000:lle hengelle, 1. lokakuuta mennessä 10 000:lle hengelle.
- *Kozelsk* – Gorkille nimetyn lepokodin tiloissa, Dzeržinskillle nimetyn rautatien Korelskin asema, 7 000:lle hengelle, 1. lokakuuta mennessä 10 000:lle hengelle.
- *Putivl* – entisen Sofronjevskin luostarin tiloissa ja turpeennostotyömaan alueella, Moskovan–Kiovan rautatien Tetkinon asema, 7 000:lle hengelle, 25.9. mennessä 10 000:lle hengelle.
- *Kozelštšino* – entisen Kozelštšanskin luostarin tiloissa, Eteläisen rautatien Kozelštšinin asema, 5 000:lle hengelle, 1.10. mennessä 10 000:lle hengelle.
- *Starobelsk* – entisen Starobelskin luostarin tiloissa, Moskovan–Donbassin rautatien Starobelskin asema, 5 000:lle hengelle, 1.10. mennessä 8 000:lle hengelle.
- *Juža* – NKVD:n lasten työsiirtolan tiloissa, Pohjoisen rautatien Vjaznikin asema, 3 000:lle hengelle, 5.10. mennessä 6 000:lle hengelle.
- *Oranki* – entisen Orankin luostarin alueella, Kazanin rautatien Zimenkin asema, 2 000:lle hengelle, 1.10. mennessä 4 000:lle hengelle.⁸

Kaikki vankileirit sijaitsivat Neuvostoliiton Euroopan-puoleisen osan keskisellä, sotavankien terveydelle suotuisalla lauhkean ilmaston alueella. Heidän sijoittamiseksi ei tarvinnut tehdä suuria materiaalisia tai rahallisia panostuksia, koska tulevat sotavangit majoittuisivat jo olemassa oleviin rakennuksiin, enemmän tai vähemmän kunnossapidetylle alueelle.

Talvisodan kynnyksellä sotavankiasiaan hallinnolla oli siis leiripaikka 68 000 hengelle. On tosin muistettava, että puolalaisten sotavankien määrä ylitti muutamaan kertaan olemassa olevien leirien kapasiteetin. Sen vuoksi oli päätetty perustaa lisäleirejä Vologdan alueelle (Vologda ja Grjazovets). Mutta edes se ei ratkaissut sotavankileirien ja vastaanottopaikkojen vakavaa tilanpuutetta.

Ulkomaalaiset sotavangit sotavankihallinnon järjestelmässä

Ensimmäisinä sotavankihallinnon ulkomaalaisina sotavankeina olivat puolalaiset. Tarkastelen yksityiskohtaisesti puolalaisten sotavankien vastaanottoa ja kohtelua sotavankiasiain hallintojärjestelmässä, koska nimenomaan tuona ajankohtana Neuvostoliitossa lyötiin lukkoon pääperiaatteet ulkomaalaisiin sotavankeihin suhtautumisessa.

Puolalaisten sotavankien asema oli sangen paradoksaalinen, koska Neuvostoliitto ei ollut *de jure* sodassa Puolaa vastaan eikä siten *Sotavankiasetuksen* säädöksistä löytynyt perusteita sen kansalaisten pitämiseen leireillä sotavankeina. Asetuksen mukaan sotavangeiksi tunnustettiin Neuvostoliiton kanssa sotatilassa *olevan* valtion siviilit ja sen armeijan sotilashenkilöt. Juuri nämä kaksi asiaa – leirien tilanpuute ja puolalaisten epäselvä asema – pakottivat neuvostovaltion ratkaisemaan tämän ongelman muutoin kuin perinteisin keinoin. Ensinnäkään kaikkia Puolan armeijan sotilashenkilöitä ei lähetetty leireille tai vastaanottopaikkoihin, vaan osa yksinkertaisesti päästettiin kotiin. Toiseksi, 3. lokakuuta 1939 Neuvostoliiton kansankomissaarien neuvosto hyväksyi *Sotavankiasetuksen n:o 1626-390*ss, jonka mukaan ukrainalaiset, valkovenäläiset ja muihin Länsi-Ukrainan ja läntisen Valko-Venäjän kansallisuuksiin kuuluvat sotavangit päästettiin leireiltä ja vastaanottopaikoista kotiin.

Tuotannollisten tarpeiden vuoksi, erityisesti Novogradin–Volynskin–Koretsin–Lvovin tien rakentamisen vuoksi leireille jätettiin 25 000 edellä mainittuun kategoriaan kuuluvaa vankia vuoden 1939 joulukuun loppuun asti. Käytännössä he jäivät rakennustöihin siihen saakka, kunnes Saksa hyökkäsi Neuvostoliittoon 1941. Sen jälkeen osa heistä evakuoitiin syvälle maan selustaan ja siirrettiin muiden puolalaisten sotavankien kanssa Iraniin kenraali V. Andersin perustamaan puolalaiseen armeijaan.⁹

Ne miehistön jäsenet, joiden kotipaikka oli nyt Saksalle kuuluvalla alueella, suunniteltiin erotettavaksi omaksi ryhmäkseen ja pidettäväksi leireillä, kunnes Saksan kanssa käydyt neuvottelut olisi saatu päätökseen ja heidän lähettämisestään kotimaahansa voitaisiin tehdä päätös. Ennen tämän asian selviämistä heitä pidettiin Kozelskin (Smolenskin alue) ja Putivlin (Sumskin alue) sotavankileireillä. Sopimukseen päästiin lokakuun puolivälissä. Niinpä hallitus hyväksyi 14.10.1939 asetuksen n:o 1691-415, joka velvoitti NKVD:n luovuttamaan samaisen vuoden loka–marraskuussa saksalaiselle osapuolelle 43 054 henkeä. Saksa

puolestaan luovutti Neuvostoliitolle lokakuun 1939 ja kevään 1941 välisenä aikana 13 757 entisen Puolan kansalaista.¹⁰

Tämän lisäksi internottiin 18. syyskuuta 1939 Puolan alueella, Rakovecin kylän seudulla 803 tšekkiläiseen legioonaan kuuluvaa sotilasta. Tämä yksikkö oli muodostettu Saksan suorittaman Tšekkoslovakian miehityksen jälkeen maastaan poistuneista tšekeistä. *Sotavankiasetuksen* mukaisesti tämä sotavankiryhmä päätettiin vapauttaa, kunhan jokainen oli allekirjoittanut vakuutuksen olla taistelematta Neuvostoliittoa vastaan. Tämän asian ratkaisu kuitenkin venyi pitkään. Osa tšekeistä (176 henkeä) päätettiin luovuttaa huhti–heinäkuussa 1940 Ranskaan, jossa oli muodosteilla tšekkiläinen yksikkö. Ranskan antautumisen jälkeen Tšekkoslovakian pakolaishallitus pyysi Ison-Britannian Moskovan-lähetystä ottamaan huolehtiakseen legioonalaisten siirtämisestä ulkomaille. Helmikuussa 1941 valtion turvallisuuden kansankomissaari Merkulov antoi tšekkisotilaille luvan poistua maasta. Saman vuoden toukokuussa 643 legioonalaista jättikin Neuvostoliiton taakseen. Saksan hyökättyä Neuvostoliittoon tästä yksiköstä lähetettiin 88 sotilashenkilöä Suzdalissa sijaitsevasta leiristä Buzulukiiin (Tškalovin alue)¹¹, jossa oli silloin muodosteilla Ludvik Svobodan sotilaallinen yksikkö.¹²

Loput puolalaiset sotavangit jaettiin useaan ryhmään ja heitä odotti siirto eri leireille. Miehistö ja aliupseerit tuli sijoittaa eri leireille kuin upseerit. Tätä sotavankiryhmää pidettiin Rovinskin leirillä, jossa he olivat rautametallurgian kansankomissariaatin käytettävissä.¹³ Ylin ja korkein upseeristo, samoin kuin korkeissa asemissa olleet siviili- ja sotilasvirkamiehet suunniteltiin pidettäväksi muusta upseeristosta erillään. Tämä ryhmä lähetettiin Starobelskin leirille. Tiedustelijat, vastavakoojat, santarmit, vanginvartijat ja poliisit siirrettiin Kalininin alueella sijaitsevalle Ostaškovin leirille.

Starobelskin, Ostaškovin ja Kozelskin sotavankien kohtalo oli traaginen. Lavrenti Berija kirjoitti maaliskuussa 1940 Josif Stalinille kirjelmän, jossa hän ehdotti ”Ukrainan ja Valko-Venäjän läntisillä alueilla kolmessa sotavankien erikoisleirissä sekä vankilassa pidettävien puolalaisten upseerien, santarmien, poliisien ja muiden vastaavien ampumista”. Berija perusteli vaatimustaan sillä, että kaikki leireillä pidetyt olivat yrittäneet jatkaa vastavallankumouksellista toimintaa ja neuvostovastaista kiihotusta ja että he olivat vannoutuneita ja parantumattomia neuvostovallan vihollisia. Näiden sotavankien ja pidätettyjen asia päätettiin ratkaista erikoisin toimin ”*käyttämällä heitä kohtaan korkeinta*

rangaistuksen muotoa”– teloitusta ampumalla. Asian käsittely tulee hoitaa ilman pidätettyjen kuulemista ja syytteen esittämistä sekä ilman ilmoitusta tutkinnan päättymisestä ja syytekirjelmää...” Perustettiin erityinen NKVD:n korkeimmista virkailijoista koostuva ”troikka”, joka oli vastuussa asioiden käsittelemisestä ja ratkaisujen tekemisestä, siis henkilöistä, jotka vastasivat tuomion langettamisesta.¹⁴ ”Troikkaan” kuuluivat NKVD:n ensimmäinen varakomissaari V. Merkulov¹⁵, NKVD:n päätaloushallinnon (GEU) päällikkö B. Kobulov¹⁶ ja valtion turvallisuuden majuri, NKVD:n ensimmäisen erikoisosaston päällikkö L. Baštakov¹⁷.

Kirjelmä lähetettiin käsiteltäväksi puolueen keskuskomitean poliittiseen toimikuntaan. Viidentenä maaliskuuta 1940 tehdyn päätöksen mukaisesti yli 15 000 Puolan kansalaista ammuttiin huhti–toukokuussa 1940. Samoihin aikoihin poliittiselle toimikunnalle oli tehty ehdotus käyttää ankarinta rangaistuksen muotoa Ukrainan ja Valko-Venäjän eri vankiloissa pidätettyinä ja vangittuina olleita ”erilaisten vastavallankumouksellisten vakoaja- ja tuholaisjärjestön jäseniä, entisiä tilanomistajia, tehtailijoita, entisiä puolalaisia upseereita, virkamiehiä ja vihollisen puolelle siirtyneitä karkureita kohtaan”¹⁸.

Puolan kansalaisten pääasiallinen teloituspaikka oli Ostaškovin leiri (Kalininin alue), jossa edellä mainittuna ajanjaksona tuhottiin yli 6 000 ihmistä. Puolalaisen tragedian symboliksi muodostui kuitenkin Smolenskin lähellä sijaitseva Katynin kylä.

Berija allekirjoitti 22. maaliskuuta 1940 käskyn *Ukrainan sosialistisen neuvostotasavallan ja Valko-Venäjän sosialistisen neuvostotasavallan NKVD:n vankiloiden tyhjentämisestä*. Venäläisen tutkijan N. Lebedevan mukaan näihin vankiloihin oli suljettu enimmäkseen puolalaisia upseereita ja poliiseja.¹⁹ Samaan aikaan *NKVD:n määräyksen n:o 892/B* nojalla tapahtuneiden vankiloiden ja leirien tyhjentämisen kanssa Valko-Venäjän ja Ukrainan sosialististen neuvostotasavaltojen sisäasiain kansankomissaareille oli annettu määräys entisten Puolan armeijan upseereiden perheiden siirtämisestä Kazakstaniin.²⁰ Lopullinen päätös tästä tehtiin puolueen keskuskomiteassa ja kansankomissaarien neuvostossa 10. huhtikuuta 1940. Tämän operaation toteuttamiseksi määrättiin, että Kazakstanin kansankomissaarien neuvoston ja edelleen vastaavan ministeriön tulee luovuttaa 81 junaa, joista jokaisessa on 55 vaunua. Niiden tuli järjestää myös muonitus matkan aikana ja järjestää vielä perilläkin siirtolaisille majoitus ja työtä. Valtiovarain kansankomissariaatti luovutti tähän tarkoitukseen 30 miljoonaa ruplaa.²¹ Karko-

tusmatka suoritettiin muutamin etapein ja se oli jo päättynyt Saksan hyökätessä Neuvostoliittoon kesäkuussa 1941. N. Lebedeva, viitaten A. Ja. Vyšinskiin ja NKVD:n sekä saattojoukkojen kirjallisiin tiedonantoihin esittää todisteita siitä, että ”vapautusretken” tuloksena entisiltä Puolan alueilta karkotettiin 388 000 henkeä.²²

Puolalaisten sotavankien ja heidän perheenjäsentensä kohtalon ratkaiseminen tällä tavoin oli tietenkin Neuvostoliiton poliittisen johdon tekemä rikos. Tällaiset teot sopivat täysin tuolloin Neuvostoliitossa harjoitettujen sortotoimien yleiseen kuvaan. Totalitäärisessä valtiossa kaikista toisinajattelun, itsenäisyyden, riippumattomuuden ja aloitteellisuuden ilmentymistä rangaistiin julmasti. 1930- ja 1940-luvuilla tuhoitiin musertava enemmistö puna-armeijan korkeimmilla johtopaikoilla olleista neuvostoliittolaisista sotilasjohtajista ja poliittisen työn tekijöistä. Esimerkiksi viidestä Neuvostoliiton marsalkasta teloitettiin ampumalla kolme, viidestätoista armeijankomentajasta (komandarm) teloitettiin kolmetoista, 57 armeijakunnankomentajasta (komkor) 50; 186 divisioonankomentajasta (komdiv²³) 154, 16 armeijankomissaarista 16, yhdeksästä laivaston lippupäälliköstä (flagman) 8 ja 28:sta armeijakunnankomissaarista 25.²⁴

Puolalaiset jakoivat Neuvostoliiton armeijan eliitin kohtalon. Heidän käyttämistään Neuvostoliiton hyödyksi ei pidetty mahdollisena. Puolalaisten upseerien enemmistö oli viettänyt jo noin puoli vuotta neuvostoliittolaisessa sotavankeudessa, mutta se ei ollut muuttanut poliittisia käsityksiään eikä ollut luopunut moraalisisista arvoistaan ja siten tietysää määrin muodosti ”potentiaalisen uhan” Neuvostoliitossa vallitsevalle komennolle.

NKVD ei kuitenkaan tuhonnut kaikkia entisen Puolan armeijan upseereita. Katynin tragedian tutkija N. Lebedeva esittää venäläisiin arkistoihin viitaten tietoja siitä, että 395 puolalaista säilytti henkensä. Sotavankiasiaan hallinnon päällikön Soprunenkon laatimassa tiedonannossa luki: ”*Juhnovin leiriin on lähetetty kaikkiaan 395 henkeä, joista: a) valtion turvallisuuden päähallinnon (GUGB) 5:nnen osaston määräyksestä 47 henkeä, b) Saksan lähetystön määräyksestä 47 henkeä, c) Liettuan edustuston pyynnöstä 19 henkeä, d) saksalaisia 24 henkeä, e) Neuvostoliiton sisäasiain varakansankomissaari toveri Merkulin määräyksestä 91 henkeä, f) muita 167 henkeä.*”²⁵ Henkiin jätettiin ne, jotka olivat arvokkaita tietolähteinä tai jotka olivat ilmoittaneet valmiutensa yhteistyöhön Neuvostoliiton viranomaisten kanssa. Henkensä säilyttivät myös ne, jotka olivat ilmoittaneet suostuvansa taistelemaan

Saksaa vastaan sen hyökätessä Neuvostoliittoon. Lisäksi säästettiin ne, jotka olivat tuoneet julki kommunistisen vakaumuksensa, samoin kuin ne, jotka toimivat tiedonantajina yhteistyössä leirien hallinnon kanssa.

Niin paradoksaaliselta kuin se saattaakin tuntua, vuosien 1941–1945 Suuren isänmaallisen sodan alku jollain tavoin helpotti entisten puolalaisten sotavankien ja internoitujen asemaa Neuvostoliitossa. Sodan alettua he lakkasivat olemasta ”vihollisia” ja muuttuivat Hitlerin vastaisen koalition liittolaisiksi. Venäläinen tutkija Stanislav Kunjajev huomauttaa, että ”Valtakunnan puolustuskomitean (GKO) asetuksella 16:nnelta elokuuta 1941 määrättiin Neuvostoliiton NKVD maksamaan leireiltä vapautuville puolalaisille sotavangeille ja internoiduille kertaluonteinen rahallinen avustus: kenraaleille 10 000, eversteille 5 000, everstiluutnantteille ja majureille 3 000, muille upseereille 2 000 ja alemmille päälliköille ja miehistölle 500 ruplaa”.²⁶

Puolalaisten sotavankien tuhoamisen syistä on useita versioita. Englannin lähettiläs V. Sikorskin²⁷ pakolaishallituksessa, Sir Owen O’Malley on todennut, että puolalaiset pitivät upseerien ja poliisien tuhoamisen syynä halua tuhota perustus, jolle puolalainen valtioelämä voisi myöhemmin syntyä uudelleen. Kyse oli siis Puolan kansakunnan peruskallion räjäyttämisestä.²⁸ Venäläiset tutkijat M. Meltjuhov ja N. Lebedeva huomauttavat, että puolalaisten upseerien kohtalon ratkaiseminen tällä tavoin oli ennalta määrätty vuosien 1918–1939 neuvostoliittolais-puolalaisten suhteiden pohjalta. Siihen vaikutti osaltaan myös 60 000 neuvostoliittolaisen sotavangin menehtyminen puolalaisilla sotavankileireillä 1919–1920. Se on selitettävissä myös Stalinin tuntemalla henkilökohtaisella vihalla puolalaista upseeristoa kohtaan vuoden 1920 sotilaallisen tappion vuoksi.²⁹

Selitys voi kuitenkin olla myös paljon yksinkertaisempi, niin kyyniseltä kuin se voikin tuntua. Puolalaisten upseerien fyysiselle tuhoamiselle oli jo 1920–30-luvulla luotu perusta, joka oli toiminut kansaa vastaan suunnattujen veristen sortotoimien ”juridisena perusteena”. Neuvostoliittolaista oikeudenkäyttöä tuona aikana dominoikin syytetulvan poikkeama. Tuolloin voimassa olleessa Venäjän sosialistisen federatiivisen neuvostotasavallan (VVSNT) rikoslaissa³⁰ oli surullisen kuuluisa 58. pykälä, jossa säädettiin neuvostovastaisesta toiminnasta korkein mahdollinen, eli kuolemanrangaistus.

Neuvostoliiton johdon muodollinen logiikka oli riittävän yksinkertaista ja ymmärrettävää. Puola lakkasi valtiona olemasta saksalaisten ja neuvostoliittolaisten joukkojen miehitettyä sen alueen. Näin Neuvosto-

liitolle siirtyneiden alueiden väestö *defacto* joutui Neuvostoliiton tuomiovallan alaiseksi, alussa kansalaisuutta vailla olevina henkilöinä, sittemmin Neuvostoliiton kansalaisina. Niinpä he olivat Neuvostoliiton rikoslain alaisia, kaikkine siitä johtuvine seurauksineen. Samoin suhtauduttiin sotavankeihin. Huolimatta siitä, ettei Neuvostoliitto ollut Puolan kanssa sotatilassa *dejure*, puolalaisia kohdeltiin alkuun sotavankeina. Kun Puola oli kansainvälisoikeudellisena subjektina likvidoitu, Neuvostoliiton johto piti suhteessaan puolalaisiin mahdollisena olla noudattamatta kansainvälisiä sopimuksia sotavankien kohtelusta. Yksinkertaisen logiikan seurausta: kun ei ole valtiota, niin ei ole armeijaa, eikä siis ole sotavankejakaan.

Tässä kohdin nousee esiin väistämättä kysymys: valmisteliko Neuvostoliitto vastaavia toimia Suomen osalta? Siihen on mahdotonta antaa tarkkaa vastausta. Voidaan ainoastaan konstruoida oletuksia muutamien historioitsijoille jo tunnettujen asiakirjojen ja historiallisten tapahtumien kulun perusteella. Minusta tuntuu, että jos Suomi olisi miehitetty, olisi välttämättä ollut tuhattava merkittävä osa valtion virkamiehistä, poliiseista, upseerikunnasta ja muista vastaavista, Neuvostoliiton kannalta ”epäluotettavista ja vihamielisistä aineksista”.³¹ Kuuksisen hallituksen – muodollisesti riippumattoman, joskin toki nukkehallituksen – puhdistukset ja sortotoimet olisivat ilmeisesti kuitenkin olleet pienempää suuruusluokkaa kuin peittelemättömän miehityksen ja Neuvostoliittoon liitetyn Suomen oloissa.³²

Joka tapauksessa sain eteeni joitain tietoja, jotka todistavat Suomen kansalaiseen talvisodan aikana kohdistetuista sortotoimista. Tietty osa tilapäisesti miehityksellä tai Neuvostoliittoon liitetyillä alueilla asuneista suomalaisista sotavangeista ammuttiin tai tuomittiin eripituisiin rangaistuksiin GULAGin työjennusleireille.³³

Nimenomaan tuona ajankohtana Neuvostoliitossa siis lyötiin lukkoon pääperiaatteet ulkomaalaiseen sotavankeihin suhtautumisessa. Sotavankiasian hallinnon puolalaisten kanssa tehdystä työstä saatu kokemus otettiin käyttöön myöhemmin – talvi- ja jatkosodassa. Puolalaisten sotavankien kohdalla kokeiltiin ensimmäistä kertaa vankien jakamista ryhmiin sotilasarvon perusteella. Samoin ensi kertaa perustettiin sotilasarvon mukaiseen jakoon perustuvia erillisiä sotavankileirejä.

Sotavankien ja internoitujen asiain hallinnon kehitys 1941–1953

Sotien välisenä aikana, maaliskuusta 1940 heinäkuuhun 1941 Neuvostoliiton sotavankihallinnon alaisiin leireihin asutettiin vain aivan merkityksetön määrä Baltian tasavalloissa internoituja entisen Puolan valtion sotavankeja.

Saksan hyökätessä Neuvostoliittoon sotavankien ja internoitujen asiain hallinnolla oli käytössään vankien vastaanottoa ja säilöä varten 8 leiriä. Sitä paitsi, kuten selviää *Sotavankien ja internoitujen asiain hallinnon toimintaraportista kesäkuusta 1941 maaliskuuhun 1944* nämä leirit soveltuivat terveydenhoidolliselta ja vankien perustarpeiden kannalta kovin huonosti majoitukseen.³⁴

Sodan alkuvaihe ei ole ollut puna-armeijan kannalta menestyksekäs. Osa Neuvostoliitosta oli Saksan armeijan miehittämä. Tässä yhteydessä muutamat leirit jouduttiin purkamaan tai siirtämään Neuvostoliiton muille alueille. Evakuointikiireessä leirien kokoonpano kärsi suuria tappioita. Pelkästään Lvovin leiriltä evakuoidusta sotavankisaattueesta kuoli 1 082 ihmistä saksalaisten pommituksessa.³⁵ Sen lisäksi Wehrmachtin nopea eteneminen vaikeutti merkittävästi vankien vastaanotto- paikkojen avaamista.

Sotavankiasiain hallinto perusti ainoastaan 19 vastaanottoaikkaa aiemmin suunnitellun 30 asemesta. Näiden vastaanottoaikkojen sijoitus ei tyydyttänyt rintamien tarvetta sotavankien evakuoinnissa.

Ensimmäiseen päivään elokuuta 1941 sotavankiasiain hallinnolla oli käytössään ainoastaan kolme leiriä: Starobelskin, Suzdalin ja Grjazovetsin leirit 8 000–9 000 sotavangille. Asiantilasta huolestuneena sotavankien ja internoitujen asiain hallinto perusti vuoden 1941 loppuun mennessä vielä kolme uutta sotavankileiriä.

Tilanne muuttui perin pohjin syksyllä 1942. Puna-armeija siirtyi hyökkäysvaiheeseen. Joukkojen onnistuneiden sotilaallisten operaatioiden seurauksena sotavankien määrä lisääntyi Voronežin, Lounaisella ja Donin Rintamalla, ja sotavankileirien lukumäärä kasvoi kuudesta (vuoden 1942 alussa) 31:een (1. tammikuuta 1943).³⁶ Maaliskuun 1. päivän tilanteen mukaan Neuvostoliiton NKVD:n sotavankien ja internoitujen asiain hallinnon alaisena oli 36 leiriä: 6 upseereille, 20 sotavankeuteen joutuneelle miehistölle ja 10 vastaanotto- ja siirtoleiriä.

Vuoden 1943 aikana rakennettiin sotavankien omin voimin 10 uutta leiriä, jotka pystyivät majoittamaan 45 000 sotavankia. Tämän ohella seitsemällä jo olemassa olleella leirillä paikkaluku lisääntyi 24 000:sta

35 800:aan. Neuvostoliiton vapautetuilla alueilla oli myös jälleenrakennettu 18 pikkukaupunkia, jotka oli suunniteltu rintaman vastaanotto- ja siirtoleirien perustamisaikoiksi. Näissä olisi yli 42 000 paikkaa lisää. Uusia majoituspaikkoja rakennettiin ja vanhaa asuntokantaa muutettiin sotavankien tarpeisiin niin, että leirien paikkamäärä lisääntyi 156 400:lla (eli 247 prosenttia vuoden 1941 tilanteeseen verrattuna) ja oli yhteensä 201 400 paikkaa.³⁷ Vuoteen 1944 mennessä sotavankeja oli jo 35:llä Neuvostoliiton hallinnollisella alueella.

Vuoden 1942 kesäkuussa UPVI:n päällikkö, valtion turvallisuuden majuri Soprunenکو allekirjoitti *Tilapäisen asetuksen NKVD:n jakeluleireistä ja Tilapäisen asetuksen NKVD:n sotavankien vastaanottopaikoista*. Esimerkiksi talvisodan aikana ei jakeluleirejä ollut vankien vähäisen määrän vuoksi. Jatkosodan aikana taas jakeluleirien kapasiteettiä oli suunniteltu 3 500 sotavankia. Sotavankien oleskeluaika näillä leireillä rajoittui kolmeen karanteenipäivään, jonka jälkeen sotavangit siirrettiin tuotannollisiin leireihin. Jakeluleirit perustettiin rintaman lähiselustaan ja niiden sijainti vaihtui rintamatilanteen mukaisesti. Sotavankien vastaanottamiseksi kunkin jakeluleirin alaisuudessa oli sotavankien vastaanottopaikka. Vastaanottopaikkojen tehtäviin kuului:

- *sotavankien vastaanotto yksiköiltä,*
- *sotavankien alustava luettelointi,*
- *sotavankien väliaikainen säilöönnotto ja siirto jakeluleireille.*

NKVD:n asetukset jakeluleireistä ja vastaanottopaikoista määrittivät sotavankien olot jakeluleireillä, myös ravitsemusnormit eri sotavankiryhmille (mm. sairaille ja leirien sairasosastoilla oleville).

Vuoden 1942 heinäkuussa NKVD julkaisi käskyn n:o 001156 *Sotavankileirien ja sotavankien vastaanottopaikkojen organisaatorakenteen muutoksista*. Tämän käskyn mukaan UPVI:n päällikkö velvoitettiin perustamaan jo olemassa olleiden leirien pohjalta sotavankien karanteenia ja väliaikaista säilöä varten kuusi jakeluleiriä. Näin ollen Karjalan ja Olhavan Rintaman tarpeisiin määrättiin Tšerepovetsin leiri (Tšerepovetsin kaupunki Vologdan alueella) ja Luoteista ja Leningradin Rintamaa varten Borovitšin leiri (Borovitšin kaupunki Leningradin alueella).³⁸

Samaan aikaan vastaanottopaikkojen verkosto kehittyi. Niitä oli vuonna 1941 ollut 19, mutta vuonna 1942 niiden lukumäärä oli kasvanut jo 33:een. 1. tammikuuta 1943 niitä oli jo 44, ja vuoteen 1944 mennessä rintamatilanteen kehitystä seuraten taistelujoukkojen selusta-alueil-

la sijaitsevien vastaanottopaikkojen lukumäärä kasvoi 68:aan. Sitä pait-si sotavankiasiain hallinto ei pysähtynyt jo saavutettuun, vaan puna-armeijan yksiköiden työntyessä länteen sotavankien keräilypisteiden ja tilapäisten sijoituspaikkojen verkosto laajeni. Niiden lukumäärän lisääntyminen salli UPVI:n tyydyttää rintamien tarpeet ja ratkaista ne ongelmat, jotka liittyivät armeijan etulinjan yksiköiden luovuttamien sotavankien vastaanottoon ja heidän siirtämiseensä eri leireille – sotilasarvonsa ja kansallisuutensa mukaisesti.

Sotavankien vastaanotto ja siirto vastaanottopaikoille ja sotavankileireille tapahtui kaavan mukaan. Ensinnäkin vangit luovutettiin *sotavankien vastaanottoaikoille* (PPV), jotka sijaitsivat 20–30 km:n päässä rintamalinjasta. Sieltä heidät siirrettiin *sotavankien keräilypaikoille* (SPV), jotka olivat 50–70 km:n päässä etulinjasta. Ensimmäisten terveydenhoitotoimenpiteiden jälkeen heidät kuljetettiin *rintaman vastaanotto- ja siirtoleireille* (FPPL), joiden sijoituspaikat olivat noin 100–150 km rintaman takana. Lyhytaikaisen FPPL:ssä oleskelun jälkeen, kun sotavankien liittyvät asiakirjat oli saatu laadituiksi, heidät lähetettiin heti selustan pysyväisluonteisille leireille, joissa heidät jaettiin eri leirosastoihin.

Huolimatta siitä, että hallinto ei kokenut suuria rakenteellisia muutoksia ennen vuoden 1944 loppua, henkilöstön muutoksilta ei voitu välttyä. Henkilövaihdosten olisi pitänyt parantaa puna-armeijan, UPVI:n ja NKVD:n koordinaatiota vankien toimittamisessa vastaanottoaikoilta selustan leireille ja parantaa vankitilannetta NKVD:n leireillä. Tilanne oli sillä hetkellä katastrofaalinen korkeiden sairastavuus- ja kuolleisuusprosenttien johdosta. Ensimmäiset muutokset sotavankien ja internoitujen asiain hallinnon johdossa tapahtuivat kesäkuussa 1941. Sisäasiain- ja valtion turvallisuuskomissariaattien sulaututtua yhdeksi kansankomissariaatiksi UPVI:n valvonta tuli I. A. Serovin velvollisuudeksi. 12. helmikuuta 1943 UPVI:n päälliköksi nimitettiin kenraalimajuri I. A. Petrov, joka oli aiemmin komentanut NKVD:n Länsirintaman joukkoja. Valtion turvallisuuden eversti P. K. Soprunenkosta tuli 12.02.1943 UPVI:n varapäällikkö. Samana vuonna UPVI:n kuraattori vaihtui jälleen: Serovin tilalle nimitettiin sisäasiain varakomissaari S. N. Kruglov.

Seuraava Sotavankien hallinnon kehityksen vaihe alkoi 11. tammi-kuuta 1945, jolloin sen nimi muutettiin *Sotavankien ja internoitujen asiain päähallinnoksi* (GUPVI). Tässä yhteydessä tapahtui jälleen henkilöstövaihdoksia. GUPVI:n päälliköksi nimitettiin kenraaliluutnantti I.

A. Petrov.³⁹ Ensimmäiseksi varapäälliköksi ja tiedusteluosaston päälliköksi nimitettiin kolmannen arvoluokan valtion turvallisuuskomissaari A. Z. Kobulov. Muiksi sijaisiksi nimitettiin valtion turvallisuuskomissaarit N. T. Ratušnyi ja S. I. Šemen sekä eversti I. P. Voronov (GUPVI:n rintamaosaston päällikkö). Samalla perustettiin kahdeksan osastoa: yleinen osasto, vartiointi- ja järjestysosastot, työvoimankäyttöosasto, terveydenhoito-osasto, kiinteistöjen käyttöosasto, materiaalis-teknisen huollon osasto ja internoitujen asiain osasto. Viimeksi mainitun osaston perustamisen saneli pakkotilanne – Suomi oli irtautunut sodasta syyskuussa 1944, ja lokakuussa 1944 neuvostojoukot ylittivät Itä-Preussin rajan. Jo lokakuussa 1944 tehtiin päätös uusista rintamakeräily- ja siirtoleireistä. Ne oli tarkoitettu entisten sotilashenkilöiden vastaanottamiseen, mutta myös kotiutettavaa siviiliväestöä varten. Lääkintätehtävien sekä poliittisen kasvatus- ja valistustyön ohella niiden tuli huolehtia saapuvien ryhmien suodattuksesta, ts. entisten puna-armeijan sotilaiden erottamisesta siviiliväestöstä siirtämällä ensiksi mainitut kenttäarmeijan alaisiksi.

Seuraavat rakenteelliset muutokset tapahtuivat GUPVI:ssä 20. helmikuuta 1945. NKVD:n käskyn n:o 00100 mukaisesti GUPVI:iin perustettiin kolme uutta hallintoa:

– Sotavankien asiain hallinto. Päälliköksi nimitettiin valtion turvallisuuskomissaari Ratušnyi.

– Internoitujen ja liikekannalle pantujen asiain hallinto, päälliköksi valtion turvallisuuskomissaari Šemena.

– Operatiivinen hallinto. Sen päälliköksi nimitettiin sivutoimisesti kolmannen arvoasteen valtion turvallisuuskomissaari Kobulov. Uusi hallinto muodostettiin aiemmasta GUPVI:n operatiivisesta osastosta.

Tämän lisäksi erityisleirien osaston nimi muutettiin tarkastus- ja suodatusleirien osastoksi, vastaavasti muuttuivat myös leirien nimet.

Näiden organisatoristen muutosten tuloksena vahvistettiin *Tilapäinen asetus liiton- ja autonomisten tasavaltojen NKVD:n ja aluepiirien ja alueiden NKVD:n hallinnon (UNKVD) Sotavankien ja internoitujen asiain hallinnosta (osastosta, jaostosta)*. Tilapäisen asetuksen mukaisesti NKVD–UNKVD:lle määrättiin seuraavat tehtävät:

- uusien leirien, leiriosastojen ja erikoissairaaloiden perustaminen sotavangeille ja internoiduille,
- leirien ja erikoissairaaloiden järjestyksen ja vartiointin organisointi, sotavankien ja internoitujen keskuudessa noudatettavasta ankarasta kurinpidosta huolehtiminen,

- sotavankien majoitus ja materiaallinen huolto erikoissairaaloissa ja leireillä,
- aputalouksien ja sivutuotannon järjestäminen leireihin,
- sotavankien ja internoitujen työvoiman ja sen tarkoituksenmukaisen käytön järjestäminen,
- terveydenhoidollisten, ennaltaehkäisevien ja epidemioita ehkäisevien toimenpiteiden organisointi leiriin sijoitettujen normaalin fyysisen kunnan ylläpitämiseksi,
- sotavankien ja internoitujen henkilökohtaisesta ja tilastollisesta luetteloinnista huolehtiminen,
- operatiivis-tiedustelutoiminnallisen ja fasisminvastaisen työn organisointi ja suorittaminen leireillä ja erikoissairaaloissa pidettävien keskuudessa,
- sotavankien ja internoitujen rautatiekuljetusten järjestäminen.⁴⁰

Asiakirja on monessa suhteessa samankaltainen kuin edellisetkin *Sotavankiasetukset* sekä muut NKVD:n määräykset. Poikkeavana piirteenä on huomion kiinnittyminen internoituihin siviilihenkilöihin. Heidät luovutettiin NKVD:n leireille puna-armeijan yksiköiden ylitettyä Neuvostoliiton rajan vuonna 1944. Niinpä jo joulukuussa 1944 valtion puolustuskomitean (GKO) asetuksella n:o 7161ss määrättiin kaikki Romanian, Unkarin, Tšekkoslovakian ja Bulgarian alueilla olevat työkykyiset saksalaiset – sekä miehet että naiset – internoitaviksi ja lähetettäväksi Neuvostoliittoon. Helmikuussa 1945 julkaistiin vastaavanlainen asetus, joka koski kaikkia puna-armeijan selustassa Ylä-Sleesiassa ja Itä-Preussissa olevia työkykyisiä saksalaisia miehiä. Kyseisten käskyjen täyttämiseksi internoitiin ja siirrettiin Neuvostoliittoon yli 208 000 miestä ja naista.

Suuren isänmaallisen sodan viimeiset kuukaudet lisäsivät huomattavasti sotavankien määrää. GUPVI:n järjestelmässä oli 174 leiriä sotavankien vastaanottamista varten: 72 sotavankien vastaanottoaikkaa, 56 sotavankien keräilyaikkaa, 34 rintaman vastaanotto- ja siirtoleiriä ja 12 sotavankisairaala. Sodan päätyttyä rintamilla ollut sotavankien vastaanottoverkosto vähitellen supistui, mutta Neuvostoliiton alueella sijainneiden ulkomaalaisille sotavangeille tarkoitettujen tuotannollisten leirien lukumäärä sen sijaan kasvoi jatkuvasti. Lisäksi Euroopan alueelle, Saksaan ja Romaniaan pystytettiin leirien verkosto. Näiden leirien tehtävänä oli ulkomaalaisten sotavankien kerääminen ennen heidän lähettämistään Neuvostoliittoon.

Toisen maailmansodan loppuvaiheessa käytiin vielä sota Japania vastaan. Sen päättymisen jälkeen GUPVI:n järjestelmässä oli toiminnassa 267 sotavankileiriä.⁴¹

Hallintokoneisto supistui sotavankien kotiuttamisen myötä. Vuoden 1951 kesäkuussa järjestelmä organisoitiin uudelleen vankimäärän vähennyttyä. Päälliköksi nimitettiin kenraaliluutnantti Kobulov. UPVI:iin jäi vain kolme osastoa, luettelointi- ja tiedonanto-osasto, organisatoris- taloudellinen ja operatiivinen, jossa palveli 39 henkeä.

Lokakuussa 1950 sotavankihallinnon alaisiksi perustettiin tuomituille sotavangeille ja internoiduille yhdeksän sisäministeriön MVD:n (entisen NKVD:n) erikoisleiriä. Elokuuhun 1951 mennessä pääosa sotavan- geista ja internoiduista oli palautettu kotimaahansa. Neuvostoliittoon jäi vielä noin 22 000 entistä sotavankia ja siviilihenkilöä, joiden kotiut- tamisasian käsittely oli kesken.

Sotavankien ja siviilihenkilöiden kotiuttamisen päätyttyä sotavanki- en ja internoitujen asiain hallinto lakkautettiin 20. huhtikuuta 1953, ja sen toiminnot siirrettiin MVD:n vankilahallinnolle.

Neuvostoliittolaiset sotavangit sotavankihallinnon leireillä

Neuvostovaltion suhtautumisessa omiin sotavankeuteen joutuneisiin kansalaisiinsa oli useita kehitysvaiheita. Venäjän keisarikunta oli 1800- ja 1900-luvulla allekirjoittanut kaikki tärkeimmät sotavankeihin liittyvät yleissopimukset. Samalla kiinnitettiin paljon huomiota myös vihollisen vangiksi ottamiin omiin sotilaisiin ja upseereihin. Kotimaahansa palaa- via tervehdittiin tuolloin sankareina. Vuoden 1917 vallankumouksen jälkeen suhtautuminen alkoi vähitellen muuttua. Venäjä irtautui sodas- ta, mutta sotavankien ongelma jäi. Neuvostohallitus ilmoitti olevansa vastuussa sotavankien kohtalosta, ja jo huhtikuussa 1918 kansankomis- saarien neuvoston asetuksen nojalla sota-asiain kansankomissariaatin yhteyteen perustettiin sotavankien ja pakolaisten asiain keskuskomissio (*Tsentroplenbež*).

Viidennessä neuvostojen kokouksessa heinäkuussa 1918 valtuutetut hyväksyivät *Tervehdyksen eri paikoissa oleville venäläisille sotavan- geille*. Tässä asiakirjassa käskettiin esimerkiksi kaikkia läänineuvosto- ja perustamaan erityisiä osastoja sotavangeille annettavan avun järjes- tämiseksi tiiviissä yhteydessä Tsentroplenbežin kanssa. Osastojen tuli viipymättä aloittaa leivän ja välttämättömystarvikkeiden kerääminen

sotavangeille lähetettäväksi.⁴² Lisäksi kansankomissaarien neuvosto määräsi 1918, 1919 sekä kesä- ja elokuussa 1920 antamissaan asetuksissa rahallisen korvauksen vihollisen sotavankeudesta palanneille ensimmäisen maailmansodan venäläisille sotavangeille ja puna-armeijassa tai punalaivastossa palvelleille. Myös sotavankien perheet saivat rahallista apua.

Kuten edellä on todettu, 1920-luvun keskivaiheilla Neuvostoliitossa alkoi muodostua yleinen epäluuloisuuden, epäilyn ja vakoilumanian ilmapiiri. Kaikki tämä heijastui Neuvostoliiton rikoslakiin ja suhtautumiseen sotavankeihin. Jo 1920-luvulla Neuvostoliiton rikoslainsäädäntöön⁴³ ilmestyi pykälää, joiden nojalla sotavangiksi antautumisesta seurasi oikeudellinen vastuu. Puna-armeijassa ja punalaivastossa palvelevia koskivat rikoslain luvut 58 ja 193, joissa määrättiin synnyinmaansa pettämisestä (vakoilusta, sota- tai valtiosalaisuuden paljastamisesta, ulkomaille pakenemisestä, vihollisen puolelle menemisestä, Neuvostoliiton valtioalueelle tunkeutumisesta aseistautuneiden joukkojen jäsenenä) kuolemanrangaistus sekä omaisuuden takavarikointi. Vainojen kohteeksi joutuivat myös sotilaan perheenjäsenet, jos he olivat tietäneet aikomuksista, mutta eivät ilmoittaneet asiasta viranomaisille. Tällöin he saivat viiden vuoden tuomion ja heidän omaisuutensa takavarikoitiin. Muilta omaisilta evättiin äänioikeus ja heidät karkotettiin Siperiaan viideksi vuodeksi.

Rikoslain 193:nnessä luvussa määriteltiin yksityiskohtaisemmin vastaavat sotilasrikoksiksi katsotut sotilaiden teot. Sen mukaisesti sotilasrikoksiksi katsottiin työläisten ja talonpoikien puna-armeijan reservissä palvelevien sotilaiden sekä myös erityisten, sota-aikana selustaa ja rintamaa palvelevien komennuskuntien siviilijäsenten sotilaspalvelusjärjestystä vastaan suunnatut toimet.

Saarroksiin joutuneita rivimiehiä ja aliupseereita syytettiin talvisodan aikana usein ”omavaltaisesta joukko-osastosta tai palveluspaikalta poistumisesta”, ”joukko-osastosta karkaamisesta” tai ”taistelutilanteessa omavaltaisesta joukko-osastosta tai palveluspaikalta poistumisesta” (193-7–193-9). Upseereita ja poliittisen työn tekijöitä taas koski pykälä 193-21 ”päällikön omavaltainen luopuminen hänelle annettujen taistelukäskeyjen toimeenpanosta tarkoituksenaan vihollisen auttaminen”.

Pykälässä 193-22 määrättiin rangaistukseksi omavaltaisesta taistelukentältä poistumisesta, kieltäytymisestä käyttämästä asetta taistelun aikana, vangiksi antautumisesta ja vihollisen puolelle siirtymisestä

ampumalla suoritettava teloitus. Tässä kohdin oli tarkennus: ”antautuminen vangiksi taistelutilanteen siihen pakottamatta”. Eli oletettiin, että oli joitain olosuhteita, kuten esimerkiksi haavoittuminen yms., jolloin vangiksi joutumista ei pidetty rangaistavana rikoksena. Käytännössä tätä ei noudatettu. Edes haavoittuminen ei useinkaan vapauttanut sotavangiksi antautunutta oikeudellisesta vastuusta. Yksi lukuisista esimerkeistä on talvisodan aikana vangiksi joutuneen ja sodan jälkeen Neuvostoliittoon palautetun 18. Tarkka-ampujadivisioonan yliluutnantin Ivan Rusakovin tapaus. Hän muisteli neuvostoliittolaisten sotilastutkijoiden suorittamia kuulusteluja näin:

”– Kuulustelijat eivät uskoneet, että suurin osa meistä joutui vangiksi saarroksissa... Kysyttiin:

- Olitko haavoittunut?
- Olin saanut ruhjevamman ja olin paleltunut, vastasin.
- Ei se ole haavoittumista. Sanoin:
- Olenko siis mielestänne syyllinen siihen, että jouduin vangiksi?
- Kyllä, syyllinen.
- Missä se syyllisyyteni oikein on?
- Sinä vannoit valan, jossa lupasit taistella viimeiseen hengenvetoon asti. Mutta kun sinut otettiin vangiksi, niin sinähän hengitit.
- En edes tiedä, hengitinkö vai en. Minut haettiin sieltä tajuttomana...
- Mutta kun tulit tajuihisi, niin etkös olisi voinut sylkäistä suomalaisia silmille, jotta sinut olisi ammuttu?
- Mitä ihmeen järkeä siinä olisi ollut?!
- *Jottet olisi tuottanut häpeää. Neuvostoliittolaiset eivät antaudu vangiksi.*”

Yliluutnantti Rusakov tuomittiin kahdeksaksi vuodeksi työleiriin Komin Vorkutassa. Voitaisiin vielä pitkään luetella STNL:n rikoslain luvun 193 artikloja ja pykäläiä, mutta lopputulos on aina sama – suurimmalta osaltaan rangaistuksena tehdyistä rikoksista oli ”sosiaalisen varjelu korkein aste omaisuuden takavarikoinnein”.

Analysoitaessa rikoslain 193. lukua voidaan tehdä mielenkiintoinen johtopäätös: määrätessään ankaria rangaistuksia sotavankeuteen antautuneille puna-armeijan sotilaille se samalla teki ulkomaalaisten sotavankien aseman suojatummaksi. Niinpä 193. luvun pykälän 29 kohdissa A ja B määrättiin rangaistukseksi korkeintaan kolmen vuoden vapausrangaistus tai puna-armeijan kurinpito-ohjesäännön mukainen rangaistus

tus ”huonosta käytöksestä sotavankeja kohtaan tai liittyneenä erityiseen julmuuteen tai kohdistuneena sairaisiin tai haavoittuneisiin, ja samoin välinpitämättömästä velvollisuuksiensa täyttämisestä mainittuja sairaita ja haavoittuneita kohtaan niiden henkilöiden taholta, joille on määrätty heidän hoivaamisensa ja heidän terveydestään huolehtiminen”.

Tällaiset olivat lyhyesti rikoslain pääasialliset luvut, joissa käsiteltiin sotilasrikoksista annettaviksi määrättyjä rangaistuksia. Talvisodan jälkeen käytännöllisesti katsoen kaikki sotavankeudessa olleet lähetettiin GULAG:in työjennusleireille ilman oikeudenkäyntiä ja tutkintaa, nojaten pelkästään epäilyihin sotavankeuteen joutumisen olosuhteista. Näin Suuren isänmaallisen sodan aikana tilanne muuttui, ja Neuvostoliitto piti lähtökohtaisesti omia, vihollisen sotavankeuteen joutuneita kansalaisiaan rangaistavina rikollisina. Tapausten myöhempi kulku aiheutti kuitenkin tähän asiointilaan muutoksia. Vuonna 1941 monista syistä, joista myöhemmin tarkemmin, sisäasiain kansankomissariaatti ei antanut entisten neuvostosotavankien vankeinhoitoa GULAG:in, vaan sotavankeinhallinnon tehtäväksi.

Suuri isänmaallinen sota alkoi 22. kesäkuuta 1941. Puna-armeija vetäytyi, kävi raskaita puolustustaisteluita ja kärsi suuria tappioita. Valtava määrä neuvostoliittolaisia sotilaita ja upseereita joutui sotavankeuteen. Niiden luku lasketaan miljoonissa. Pelkästään ensimmäisen puolen sotavuoden aikana vangiksi päätyi yli kolme miljoonaa ihmistä.⁴⁴

Kolme viikkoa sodan alkamisesta, 16. 7. 1941, Valtion puolustuskomitea (GKO)⁴⁵ hyväksyi erikoisasetuksen, jossa kehoitettiin tuhoamaan pelkurit ja karkurit. Tämä asiakirja annettiin puna-armeijan joukoille tiedoksi. Siinä todettiin muun muassa, että samalla kun puna-armeijan yksiköt taistelevat sankarillisesti saksalaisia anastajia vastaan, jotkut sotamiehet ja komentajat ”osoittavat horjuvuutta, paniikkimielialaa, häpeällistä pelkuruutta, heittävät pois aseensa ja, unohtaen velkansa synnyinmaalleen, rikkovat karkeasti valansa ja muuttuvat pässilaumaksi, röyhkeäksi käyneen vihollisen edessä paniikissa karkuun juokseviksi... Paniikin lietsoja, pelkuri, karkuri on vihollistakin pahempi, koska hän ei pelkästään kaiva maata asiamme alta, vaan saattaa puna-armeijan maineen häpeään. Siksi rankaisutoimien kohdistaminen paniikin levittäjiin, pelkureihin ja karkureihin sekä sotilaskurin palauttaminen ovat meidän pyhä velvollisuutemme, jos haluamme säilyttää puna-armeijan soturin suuren kunnianimen tahraantumattomana.

Tähän liittyen GKO vaatii kaikkien arvoasteiden komentajilta ja po-

liittisen työn tekijöiltä... , etteivät he sallisi paniikin lietsojien, pelkureiden tai karkureiden häpäistä puna-armeijan suurenmoista lippua ja rankaisisivat heitä kuten valan rikkoneita ja synnyinmaansa pettäneitä tulee kohdella.”⁴⁶

Täten tosiasiallisesti laillistettiin oikeudenkäytön ulkopuolisten rankaisutoimien ulottaminen ei vain sotilaskarkureihin, vaan myös sotavankeudesta karanneisiin, koska juuri he sopivat ”valanrikkojat ja synnyinmaan petturit” -kategoriaan.

Kuitenkin nämä toimenpiteet osoittautuivat ilmeisen riittämättömiksi. 16. 8. 1941 julkaistiin Stalinin, Molotovin, Budjonnyin, Vorošilovin, Šapošnikovin, Timošenkon ja Žukovin allekirjoituksin vahvistettu päämajan asetus n:o 270. Tämä asetus sääti, että kaikkia viholliselle antautuneita, taistelujen aikana arvomerkit poistaneita ja etulinjasta selustaan siirtyneitä komentajia ja poliittisen työn tekijöitä pidetään pahanilksinä karkureina. Heidät tuli pidätettäessä ampua. Sotilaskarkuruuden ja vangiksi antautumisen ehkäisemiseksi komentajia muistutettiin siitä, että myös heidän perheensä pidätetään valansa rikkoneen ja synnyinmaansa pettäneen karkurin perheenjäsenenä. Jos taas saarroksiin joutuneet yksiköt pitivät parempana antautua vangiksi, sen sijaan että olisivat murtautuneet omiensa luo, heidät määrättiin ”tuhottaviksi kaikin keinoin, niin maan pinnalta kuin ilmastakin käsin”.⁴⁷ Sotavankeuteen joutuneiden rivimiesten perheiltä evättiin valtion avustukset ja kaikkalainen muukin apu.

Käytännössä näitä asetuksia tulkittiin hyvin laajasti eikä niitä käytetty ainoastaan niitä kohtaan, jotka siirtyivät vihollisen puolelle vapaaehtoisesti, vaan myös niitä vastaan, jotka olojen pakosta joutuivat sotavankeuteen käytettyään sitä ennen loppuun kaikki mahdollisuudet vastarintaan. Viranomaiset jättivät objektiivisesti tutkimatta sotavankeuteen joutumisen olosuhteita. Rintamatilanteessa tämä johti siihen, että vuonna 1941 uudelleen perustetut sulkujoukkueet⁴⁸ ampuivat rivimiehiä ja komentajia ilman oikeudenkäyntiä ja tutkintaa. Sortotoimet ja itsevaltainen oikeudenkäyttö saivat sellaiset mittasuhteet, että ne mainittiin jopa puolustusasiain kansankomissaarin käskyssä n:o 0391 4:nneltä lokakuuta 1941. Siinä sanottiin muun muassa:

”Viime aikoina on tullut esiin useita tapauksia, joissa eräät komentajat ja komissaarit ovat suorittaneet laittomia sortotoimia ja ylittäneet törkeästi valtansa alaisiaan kohtaan...

...Ankaran rangaistuksen tulee kohdata sotilaskurin raakalaismaisia rikkojia, vihollisen apureita ja ilmiselviä vihollisia, samalla kun kaik-

kia kurin rikkomistapauksia käsiteltäessä tulee selvittää asiaan vaikuttaneet olosuhteet.

Komentajien ja komissaarien suorittamat perusteettomat kuritustoimet, laittomat ampumiset, omavaltaisuudet ja pahoinpitelyt ovat tahdonpuutteen ja kömpelyyden ilmauksia, jotka johtavat usein päinvas-taisiin tuloksiin kuin mitä on haluttu, vievät sotilaskurin hölymiseen ja joukkojen poliittis-moraalisen mielialan laskuun sekä voivat sysätä epävakaita taistelijoita vihollisen puolelle loikkaamiseen.”⁴⁹

Tämän käskyn mukaisesti pahoinpitelyihin ja laittomiin vainoihin syyllistyneitä rangaistiin ankarasti, jopa satoikeusshyytteisiin asti. On vaikeaa todeta tarkasti, miten laajalti tätä käskyä noudatettiin. Mutta jo itse tämän asiakirjan hyväksyminen kertoo korkeimmilla vallan portail-la vallinneesta huolestuneesta mielialasta, siitä ettei enää voitu olla ot-tamatta huomioon saarroksiin jääneiden puna-armeijan taistelijoiden ja komentajien eikä sotavankienkaan ongelmaa.

Koska Neuvostoliitto koki jo heti sodan alussa raskaita ja peruutta-mattomia menetyksiä, valtion johdolle kävi ilmeiseksi, että kenttäar-meijan täydentämiseksi on välttämättä käytettävä muitakin kuin maan sisäisiä reservejä. Myös saarroksista ulos murtautuneita ja sotavankeu-desta karanneita puna-armeijan joukkoja oli käytettävä hyväksi. Suurin osa tällaisista sotilaista ja upseereista palasi asianmukaisten tarkistus-ten jälkeen kenttäarmeijan riveihin.

Joulukuun lopulla 1941 valtion puolustuskomitea hyväksyi asetuksen n:o 1069ss, joka määritteli saarroksista päässeiden tai sotavankeudesta vapautuneiden ”entisten (!) puna-armeijassa palvelleiden” suodatuksen ja tarkastusten säännöt. Seuraavana päivänä, 28. joulukuuta 1941, sisä-asia-in kansankomissaari L. Beriija julkaisi käskyn n:o 001735 *Sota-vankeudessa tai saarroksissa olleille entisille puna-armeijan sotilas-henkilöille tarkoitettujen leirien perustamisesta*. Sotilaiden ja komen-tajien suodatustarkastukset annettiin sotavankien ja internoitujen asiain hallinnon tehtäväksi. Näin ollen *kaikki* [!] Neuvostoliitossa olleet sota-vangit, sekä ulkomaalaiset että entiset neuvostoliittolaiset sotavangit, olivat sotavankeinhallinnon oikeudenkäyttövallan alaisina.

Saarroksista päässeiden tai sotavankeudesta vapautuneiden puna-ar-meijan sotilaiden ja komentajien kaikenpuolisten tarkastustoimien toteuttamiseksi eli pyrittäessä löytämään heidän keskuudestaan syn-nyinmaan pettureita, vakoojia ja tihutyöntekijöitä, määrättiin Berijan käskyllä perustettavaksi mahdollisimman lyhyessä ajassa UPVI:n jär-jestelmään armeijan keräily- ja siirtopaikkoja (*SPP*) sekä erikoisleirejä.

Keräily- ja siirtopaikat veloitettiin keskittämään ja keräämään kaikki sotavankeudesta karanneet tai vapautetut ja saarroksista päässeet sotilaat, parantamaan heidän terveydentilaansa ja lähettämään heidät sitten NKVD:n erikoisleireille. Hallinnollisesti SPP:t alistettiin selusta-armeijan hallinnolle, ja säilöön otetut luetteloiitiin keräily- ja siirtopaikoilla. Terveydenhoitotoimenpiteiden jälkeen ilmi tulleet haavoittuneet ja sairaat lähetettiin erikoissotasairaaloihin, ja muut erikoisleireille. Entisten sotavankien ja saarroksista päässeiden puna-armeijan sotilaiden ja päällystön leirijärjestys oli sangen ankara – kirjeenvaihto ja tapaamiset omaisten kanssa, samoin kuin SPP:eiden alueelta poistuminen oli kielletty. Sama järjestys oli muuten luonteenomainen kaikille sotavankeja vastaanottaville keräily- ja siirtopaikoille.

Entisten sotavankien ja saarroksissa olleiden jatkosuodattamiseksi UPVI perusti kymmenen erikoisleiriä:⁵⁰

- *Karjalan, Olhavan ja Luoteisen Rintaman tarpeisiin Grjazovetsin ja Tšerepovetsin leirit Vologdan alueelle,*
- *Läntisen ja Kalininin Rintaman tarpeisiin Južan (Ivanovon alue), Rjazanin ja Suzdalin leirit,*
- *Lounaisen ja Brjanskin Rintamaa varten Tambovin, Podolskin ja Ostrogožin leirit,*
- *Eteläiselle Rintamalle Starobelskin leirin Vorosžilovgradin ja Novoanninskin leirin Stalingradin alueelle.*

Vuoden 1942 keskivaiheilla joidenkin näiden leirien tehtävä muuttui. 3.–8. kesäkuuta 1942 hyväksytyyn käskyn n:o 001156 *Neuvostoliiton NKVD:n UPVI:n sotavankileirien organisaatorakenteen muutoksista* mukaisesti näiden leirien pohjalle perustettiin ulkomaalaisille, myös suomalaisille tarkoitetut keräily- ja jakeluleirit. Jäljellä ollut entisistä neuvostoliittolaisista sotavangeista koostunut ”erikoisryhmä” lähetettiin muihin erikoisleireihin.

Sotavankeudesta vapautuneille puna-armeijan sotilashenkilöille tarkoitettujen leirien lukumäärä vaihteli sodan aikana: 1942 niitä oli kymmenen, 1943 yhdeksän, 1944 neljätoista. Syynä leirien määrän kasvulle vuonna 1944 oli jatkosodan päättyminen, jolloin suomalainen osapuoli luovutti melkein 42 500 entistä neuvostoliittolaista sotavankia.

Leireillä pidettävien erikoisryhmään kuuluvien tarkkaa henkilökoh- taista tarkastusta varten muodostettiin *Erytysleireillä pidettävien entisten puna-armeijan sotilashenkilöiden luetteloinnista ja leirijärjestyk- sestä annetun tilapäisen asetuksen*⁵¹ mukaisesti *erikoisosastoja*.

Paljastettujen isänmaanpetturien, sotilaskarkurien ja vakoojien asiat siirrettiin NKVD:n erityisneuvottelukokoukselle jatkossa tapahtuvaa rangaistuksen määrittelyä varten. Ne, joista ei onnistuttu keräämään raskauttavaa aineistoa, lähetettiin kenttäarmeijaan. Ja vaikka onkin melko vaikea määritellä suoritettujen tarkistusten objektiivisuutta, 354 592:sta 1. lokakuuta 1944 mennessä suodatuksen läpikäyneestä henkilöstä (tähän lukuun ei lasketa suomalaisten 1944 palauttamia entisiä neuvostoliittolaisia sotavankeja) puna-armeijan yksiköihin palasi 249 416 henkeä, eli noin 70 prosenttia. Ainoastaan noin 3 prosenttia eli 11 556 pidätettiin. Loput lähetettiin tuotantoelämään yms.⁵²

Tammikuussa 1943 kaava eli SPP – erikoisleiri – sotakommissariaatti – kenttäarmeija kohtasi muutamia muutoksia. Jos vuosina 1941–1942 keräily- ja siirtoleireillä erityistarkastus toimitettiin ainoastaan harvoissa tapauksissa ja pääasiallisesti leireillä, nyt SPP:eiden ensisijaiseksi tehtäväksi tuli nimenomaan erityistarkastus. Sen toteuttivat erikoisosaston, sotilassyöttäjänviraston, armeijan poliittisen osaston, henkilöstöosaston sekä armeijan täydennysosaston henkilöstö. Tarkastuksen käytyään enemmistö sotilaista ja upseereista lähetettiin kenttäarmeijan reserviin. Käytännössä nämä muutokset johtivat siihen, että vuoden 1943 keskivaiheilta lähtien sotilashenkilöt lähetettiin rangaistuspatallioonin ja -komppanioihin laittomasti eli ilman asianmukaista erikoisleireillä tapahtuvaa täysimittaista tarkistusta. Upseerit alennettiin rivimieheiksi, ja ainoastaan silloin, jos he jäivät henkiin, heille palautettiin arvo ja asema.

Tuon ajan neuvostoliittolainen oikeudenkäyttö tulkitse termiä ”sotavanki” isänmaanpetturiksi. Vastaavasti suhteessa entisiin sotavankeihin, erityisesti niihin, jotka olivat olleet yhteistyössä miehittäjän kanssa tai jotka olivat palvelleet kansallisissa aseellisissa muodostelmissa, sovellettiin 19. huhtikuuta annettua Korkeimman neuvoston puheenjohtajan käskyä *neuvostoliittolaisen siviiliväestön ja vangittuihin puna-armeijalaisiin kohdistuneisiin murhiin ja kidutuksiin syyllistyneille saksalaisfasistisille ilkiöille, vakoilijoille, neuvostokansalaisiin kuuluneille isänmaanpettureille ja heidän apureilleen langetettavien rangaistusasteen määrittämisestä.*

Tämä käsky edellytti julkista hirttotuomiota. Asiakirja tehtiin muuten tietäväksi myös NKVD:n leireillä pidettäville ulkomaalaisille sotavangeille. P. Poljan esittää oteen käskystä huomauttaen samalla, että asiakirjassa oli ”koston ja pelottelun” maku:

”...hirtettyjen ruumiit tulee jättää roikkumaan hirttopuuhun muuta-

miksi päiviksi, jotta kaikki tietäisivät, millainen rangaistus ja millainen kosto kohtaa jokaista, joka kohdistaa väkivaltaa ja julmuuksia siviiliväestöön ja joka pettää synnyinmaansa.”⁵³

Lopuksi voin todeta, että sotavankien ja internoitujen asiainhallinnon järjestelmässä sekä ulkomaalaisten että entisten neuvostoliittolaisten sotavankien kohtalo kietoutui tiiviisti yhteen. Vihollisarmeijalta saadut sotavangit sijoitettiin entisten venäläissotavankien leireihin. Sotavankien ja internoitujen asiain hallinto oli perustamisestaan lähtien se pääasiallinen organisaatio, joka päätti miljoonien ihmisten kohtaloista. Se oli organisaatio, joka vastasi *kaikkien* puna-armeijan pidättämien sotavankien vastaanotosta ja heidän säilyttämisestään joko Neuvostoliiton alueella tai sen rajojen ulkopuolella sijaitsevilla leireillä. Ei pidä myöskään unohtaa, että UPVI vastasi myös Neuvostoliiton kansalaisten, eli entisten neuvostoliittolaisten sotavankien, saarroksista ulos päässeiden puna-armeijan taistelijoiden ja komentajien sekä myös kotimaahansa palautettujen siviilien suodatustarkastuksista. Huolimatta siitä, että hallinto muutaman kerran muutti nimeään ja johtajatin vaihtuivat, sille annetut tehtävät ja toiminnot eivät muuttuneet olennaisesti. Olemassaolonsa aikana hallinnon leirien porttien kautta kävi yli viisi miljoonaa ihmistä, jotka edustivat 37:ää eri kansallisuutta.

Lähdeviitteet

¹ League of Nations. Treaty Series. Publication of Treaties and International Engagements registered with the Secretariat of the League of Nations. Volume CXVIII, 1931–1932, Numbers 1, 2 and 4.

² Военнопленные в СССР 1939–56, 2000, 64.

³ Галицкий В. Финские военнопленные в лагерях НКВД, 1997: 29; РГВА, ф. 1, оп. 2, д. 8, л. 59.

⁴ Семиряга М. Тайны сталинской дипломатии, 1939–1941. М., 1992:111.

⁵ NKVD:n tietojen mukaan Neuvostoliitossa oli 130 242 puolalaista sotilasta ja upseeria. Kts. Военнопленные в СССР, 2000, 230.

⁶ РГВА, ф. 1п, оп. 37а, д. 1, л. 1.

⁷ Военнопленные в СССР, 2000, 74–75.

⁸ РГВА, ф. 1п, оп. 37а, К. 1, лл. 1, 2.

⁹ Военнопленные в СССР, 2000, 26, 147, 230, 932. NKVD:n GUPVI:n luettelointi- ja rekisteröintiosaston päällikön 1.11.1945 päivätyn NKVD:n leireillä pidettyjen puolalaisten sotavankien lukumäärästä vuosina 1939–1941 -nimisen tiedonannon mukaan Andersin armeijan muodostamiseksi luovutettiin 25 115 henkeä. Военнопленные в СССР, 230.

¹⁰ Военнопленные в СССР, 2000, 26–27, 147.

- ¹¹ Военнопленные в СССР, 2000, 147, 932–933.
- ¹² Svoboda, Ludvik (1895–1979), Tšekkoslovakian presidentti (1968–1975). Armeijakenraali (1975). Perusti Neuvostoliitossa 1942–43 tšekkoslovakialaisia yksiköitä, komensi I. Tšekkoslovakialaista Erillistä Pataljoonaa. Vuodesta 1944 I. Tšekkoslovakialaisen Armeijakunnan komentaja.
- ¹³ Soprunenکو huomauttaa omassa yhteenvedossaan Neuvostoliitossa 19. marraskuuta 1939 olleiden sotavankien lukumäärästä, että rautametallurgian kansankomissariaatin käytettävissä oli Puolan armeijan entistä miehistöä ja aliupseereita 10 400 henkeä ja Rovninskin leirillä taas 14 200 henkeä. Военнопленные в СССР, 2000, 154.
- ¹⁴ Армия и политика (офицерский корпус в политической истории России. Документы и материалы 1935–1940 гг.). Т.5. Составитель Панов А.И. Калуга, «ЭЙДОС» 2002, стр. 576–578.–Samasta aiheesta ks. myös: Лебедева Н. Четвертый раздел Польши и катынская трагедия// Другая война 1939–1945. М., 1996.
- ¹⁵ Merkulov, V. N. (1895–1953) hoiti NKVD:n korkeimpia virkoja, 1943–1947 valtion turvallisuuden kansankomissaari, 1950–1953 Neuvostoliiton valtionvalvonnan ministeri. Erotettiin 16.09.1953 ministerin paikalta, teloitettiin ampumalla 23.12.1953.
- ¹⁶ Kobulov B. Z. (1904–1953) hoiti NKVD:n ja Neuvostoliiton sisäministeriön (MVD) johdon korkeimpia virkoja. Oli NKVD:n kansankomissaarin sijaisena ja MVD:n ministerin sijaisena. Pidätettiin 23.12.1953, tuomittiin kuolemaan.
- ¹⁷ Baštakov L. F. (1900–1970), Neuvostoliiton NKVD:n ensimmäisen Erikoisosaston varapäällikkö, 5. maaliskuuta 1940 lähtien sen päällikkö. Valtion turvallisuuden majuri.
- ¹⁸ Военнопленные в СССР, 2000, 27.
- ¹⁹ Лебедева Н., 1996: 275.
- ²⁰ Армия и политика, Т.5, 2002, 580–583.
- ²¹ Армия и политика, Т.5, 2002, 580–583; Лебедева Н., 1996, 286.
- ²² Лебедева Н., 1996, 287.
- ²³ Armeijankomentaja (komandarm), armeijakunnankomentaja (komkor), divisioonankomentaja (komdiv) olivat puna-armeijan ylimmän päällystön arvoasteet 1935–1940.
- ²⁴ Армия и политика, Т. 5, 2002, 302.
- ²⁵ Лебедева Н., 1996, 279.
- ²⁶ 500 ruplaa oli tuohon aikaan hyvän ammattitaidon omaavan moskovalaisen työläisen kuukausipalkka. Куняев, С. Шляхта и мы. М., «Наш современник, 91», 2002, 74.
- ²⁷ Kenraali Sikorski Wladyslaw (1881–1943), Puolan pääministeri ja sotaministeri 1922–23, Puolan pakolaishallituksen pääministeri 1939–43. Allekirjoitti 30. heinäkuuta 1941 Neuvostoliiton kanssa sopimuksen diplomaattisuhteiden palauttamisesta. Sai surmansa lento-onnettomuudessa.
- ²⁸ Лебедева Н., 1996, 290.
- ²⁹ Мельгюхов М. Советско-польские войны. Военно-политическое противостояние 1918–1939 гг. М., «Вече» 2001, стр.416; Лебедева Н., 1996, 290.
- ³⁰ УК РСФСР 1926 г.
- ³¹ Toisin sanoen, kuten Puolankin tapauksessa tuhohtavaksi oli joutunut suurin osa sotilaskoulutuksen saaneista ja reserviupseereista (esimerkiksi opettajat), Suojelus-

- kunnan jäsenet (riippumatta heidän sosiaalisesta asemastaan ja syntyperästään) jne.
- ³² Tästä kysymyksestä ks. myös: Вихавайнен Т., Сталин и финны. СПб, 2000, 131–132.
- ³³ Alava T., Frolov D., Nikkilä R., Rukiver! Suomalaiset sotavangit Neuvostoliitossa. Edita, 2002. Sotavankimatrikkeli.
- ³⁴ РГВА, ф.1а, оп.11, д.5, л.2.
- ³⁵ Военнопленные в СССР, 2000, 230.
- ³⁶ РГВА, ф.1а, оп.11, д.5, л.2.
- ³⁷ РГВА, ф.1а, оп.11, д.5, л.3.
- ³⁸ Военнопленные в СССР, 2000, 93
- ³⁹ 2. helmikuuta 1945 hänen tilalleen tuli kenraaliluutnantti M. S. Krivenko, joka oli sitä ennen toiminut Neuvostoliiton NKVD:n rajavartiojoukkojen päähallinnon varapäällikkönä.
- ⁴⁰ Военнопленные в СССР, 2000, 124.
- ⁴¹ Военнопленные в СССР, 2000, 33–34.
- ⁴² Ивашов Л., Емелин А. Нравственные и правовые проблемы плена в отечественной истории»//Военно-исторический журнал, №1, 1992, 45.
- ⁴³ Uusi rikoslaki hyväksyttiin VtsIK:in (yleisliittolaisen toimeenpanevan komitean) asetuksella 22:selta marraskuuta 1926. Se astui voimaan 1. tammikuuta 1927 ja oli voimassa muutamin muutoksin ja lisäyksin aina vuoteen 1961 asti.
- ⁴⁴ Полян П. Жертвы двух диктатур. Остарбайтеры и военнопленные в третьем рейхе, Москва, 1996, 65–67.
- ⁴⁵ GKO muodostettiin 30.06.1941 Neuvostoliiton korkeimman neuvoston puhemiehistön päätöksellä. Sotavuosien aikana se oli valtiollisen vallan korkein ja poikkeuksellinen elin. Se johti Neuvostoliiton kaikkien hallinnonalojen virastojen ja laitosten toimintaa. Sen puheenjohtajana toimi J. V. Stalin. Lakkautettiin 4. syyskuuta 1945. GKO:n esikuvana oli työläisten ja talonpoikain puolustusneuvosto, joka toimi kansalaissodan vuosina VSFNT:ssa V. I. Leninin johdolla.
- ⁴⁶ Ивашов Л., Емелин А., Нравственные и правовые проблемы плена в отечественной истории»// Военно-исторический журнал, №1, 1992, 46.
- ⁴⁷ Ивашов Л., Емелин А., 1992, 46.
- ⁴⁸ Sulkujoukkueet perustettiin ensi kertaa talvisodan aikana.
- ⁴⁹ Ивашов Л., Емелин А., 1992, 47.
- ⁵⁰ Военнопленные в СССР, 2000, 1038; Полян с., 1996, 48.
- ⁵¹ Berijan sijaisen Serovin allekirjoittama NKVD:n käsky n:o 0087 13:nnelta tammikuuta 1942.
- ⁵² Ивашов Л., Емелин А., 1992, 48.
- ⁵³ Полян П., 1996, 48.

Summary

THE HISTORY OF THE SOVIET MAIN POW AND INTER-NEES ADMINISTRATION 1939–1953

The history of mankind is mostly the history of military conflicts between the different states. Each country sooner or later has had to deal to some extent with the problem of prisoners of war. The Soviet Union was no exception. In 1931, based on the Geneva Conventions of 1929, the USSR had worked out its own legislation on prisoners of war, the so-called Regulation on Prisoners of War. A few years later, in September 1939, the People's Commissar for Home Affairs, Lavrentij Berija, signed an order according to which a sub-unit of the NKVD was organized. Thus started the history of the NKVD Main POW Administration (Upravlenie po delam voennoplennikh i internirovannikh - UPVI NKVD SSSR).

The main tasks of this organization were:

- the organization of POW reception points and POW camps
- receiving and transferring prisoners of war from the Red Army to the camps
- adopting norms for POW rations in the camps, etc.

In September 1939 the USSR invaded the eastern regions of Poland. In accordance with Berija's order all foreign prisoners of war (mostly Poles) were concentrated in eight POW camps on the territory of the USSR. The fate of about 15,000 Polish officers was tragic – in April-May 1940 they were executed in Ostaskov POW camp and Khatyn village near Smolensk. But the destiny of the Poles was exactly the same as the fate of the Soviet military Élite.

During the Great Patriotic War against Germany the tasks of the UPVI NKVD changed. During that time it became the only NKVD sub-unit which bore responsibility for all prisoners of war on the territory of the USSR, not only foreign but also Soviet ex-prisoners. Spe-

cial POW camps for the Russian ex-POWs were organized for this purpose.

The history of the Main POW Administration covers the period from 1939 to 1953 when its function was delegated to the Department of the Interior. During that period more than 5 million prisoners of war of thirty-seven nationalities had passed through the camps of this organization.

Translation by the author.

TAISTELUT YLIMAAN ERÄMAASSA LAPIN SODASSA LOKAKUUSSA 1944

Suomalaisten ja saksalaisjoukkojen vuosia kestänyt aseveljeys päättyi viimeistään 30. syyskuuta 1944 Aittojärvellä, noin 75 kilometriä Oulusta koilliseen. Tuon aamupäivän päätyttyä puhuivat vain aseet. Enää ei neuvotteluin saatu aikaan mitään. Saamansa tehtävän mukaisesti Panssaridivisioonan pääosat jatkoivat hyökkäystään kohti pohjoista kärjessä yhtymän Jääkäriprikaati. Divisioonaa kanto komentajansa mukaan nimeä Ryhmä Lagus. Maahamme syyskuun 15:n päivän jälkeen jääneet saksalaiset oli internoitava ja luovutettava Neuvostoliitolle, joka avustaisi tehtävän suorittamisessa suomalaisia. Yksipuolinen sanelupäätös perustui Suomen ja Neuvostoliiton rauhanvaltuuskuntien Moskovassa 14. syyskuuta 1944 tekemään sopimukseen.

Saksalaiset yrittivät ennakkosuunnitelmiinsa perustuen vallata suomalaisilta Suursaaren 15.9. alkaen, mutta turhaan. Epäonnistunut operaatio helpottikin tuntuvasti Päämajan jatkotoimia: nyt oli moraalisiin perustein helppoa aloittaa joukkojen keskitykset Pohjois-Suomeen noin 220 000 henkilöä käsittäneen vihollisen poistamiseksi valtakunnan alueilta.¹

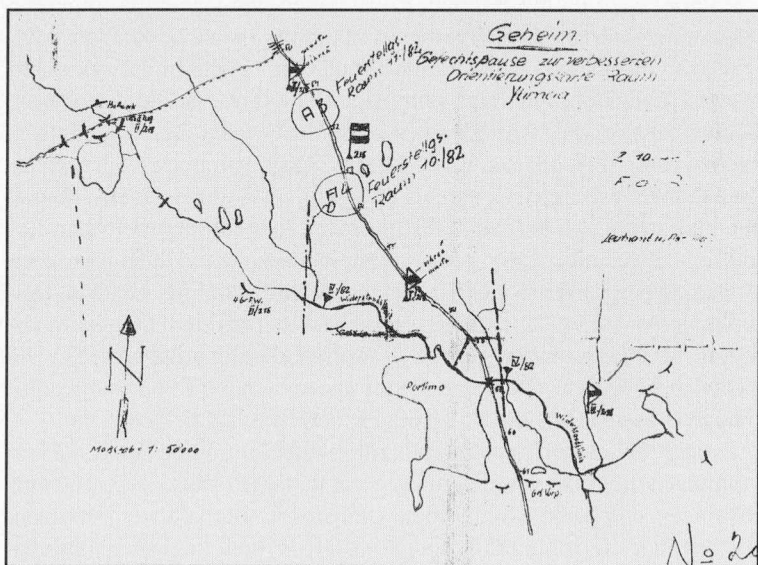
Jääkäreiden käsiin jäänyt ryhmityspiirros

Saksalaisjoukot irtautuivat aamulla 3. lokakuuta Ranuan kirkonkylän eteläpuolella sijainneista viivytysasemistaan. Jääkäripataljoona 3:n jää-

* (s. 1935) everstiluutnantti, asessori, kirjoittanut muun muassa teokset Laguksen miehet – marskin nyrkki, suomalainen panssariyhtymä 1941–1944 (1992), Ruben Lagus, panssarikenraali (1994), Laguksen rynnäkkötykit, Rynnäkkötykipataljoona 1943–1944 (1996), Marskin panssarintuhoajat, Suomen panssarintorjunnan kehitys ja panssariyhtymän panssarintorjuntayksiköiden historia (2000) sekä Panssarikomentajan päiväkirja (toim. 2002).

kärit ottivat sivustahyökkäyksensä aikana vangiksi samana päivänä panssarintorjuntatykkiryhmän tykkeineen, kahdeksan vuoristojääkäriä sekä moottoripyörälähetin. Tällä oli laukussaan karttaluonnos, jonka mukaan seuraava saksalaisten viivytysasema tulisi olemaan Portimojärven-Simojoen vesistökafeikossa, noin 53 km Rovaniemeltä etelään. Karttaluonnos otti haltuunsa hermostuneelta Zündapp-lähetiltä 1./JP 3.n päällikkö, luutnantti Olavi Venesoja ja toimitti sen kartoitteen esimiehelleen.²

Karttaluonnoksen myöhemmin saanut Jääkäriprikaatin komentaja, Mannerheim-ristin ritari, eversti Valter Nordgren ei lähettänyt piirrosta Ryhmä Laguksen komentopaikalle, koska arveli voivansa käyttää sitä tehokkaasti edettäessä kohti Rovaniemeä. Zündapp-lähetin jäädessä

Jääkäreiden saksalaiselta moottoripyörälähetiltä Laivavaaran ja Luolavaaran välisessä maastossa haltuun ottama karttaluonnos, joka kertoi Ryhmä Laguksen johdolle monia asioita. Piirros sai aikaan Jääkäriprikaatin hyökkäyssuunnitelmaan täydellisen muutoksen. (Sotaarkisto)

The sketch map seized from a German despatch rider. The information it provided for Group Lagus changed completely the Jäger Brigade's plan of attack.

vähälle huomiolle JP 3:n suomalainen vänrikki, aiempi SS-vapaaehtoinen, nousi nopeasti saksalaisen taakse moottoripyörän satulaan ja lähe-
tin kiihdyttäessä Zündappiaan loikkasi vihollisen puolelle. Vihollisvan-
git kyllä tiesivät, että heidän tiensä johtaisi Neuvostoliiton lohduttomille
sotavankileireille. Eräs JP 3:n kompanianpäälliköistä vapautti luvatta
kolme nürnbergiläistä perheenisää, ennen kuin saavuttiin everstiluut-
nantti Jouko Hynnisen komentopaikalle. Jääkärit kokivat tilanteen
edelleen epäselvänä.

Nordgren havaitsi piirroksesta, että Portimojärven saavuttamisen het-
kellä oltaisiin Schutzstellung Rovaniemen edessä. Taisteluasemia puol-
lustaisi Vuoristojääkärirykmentti 218 komentajanaan eversti Emil
Schuler, jolle oli alistettu Vuoristotykistörykmentti 82:n III Patteristo.³

7.Vuor.D:aan kuului Ranuan–Rovaniemen tien suunnalla toinenkin
rykmentti, Vuoristojääkärirykmentti 206, jonka tehtävä edellytti edel-
leen viivytystaistelua Ranualta Portimojärven tasalle, miltä rykmentti
siirtyisi Ranuan pitäjänrajan pohjoispuolelle taisteluasemissa olevien
Schulerin vuoristojääkäreiden taakse puolustukseen. Tehtävä edellytti
suomalaisten torjumiseksi myös vastahyökkäysvalmiutta.⁴ 7.Vuoristo-
divisioonan esikunnassa tiedettiin hyvin, että Pudasjärven–Ranuan
suunnalla eteni Mannerheim-ristin ritarin, kenraalimajuri Ruben La-
guksen neuvostojoukkoja vastaan menestystä saavuttanut Panssaridivi-
sioona, jota ei saisi päästää Rovaniemen tuntumaan liian aikaisin, tais-
telihan saksalainen Divisioonaryhmä Kräutler (itävaltalainen kenraali-
majuri Mathias Kräutler) Kemin ja Tornion alueilla niinä hetkinä vielä
aktiivisesti. Eversti Nordgren arvioi puolestaan, että vuoristojääkärit
pitäisivät asemansa sitkeästi eivätkä irtautuisi niistä helposti.

Eversti Schulerin komentopaikalla sadateltiin Vuor.Tyk.R 82:een
kuuluneen moottoripyörälähetin typeryyttä tämän jäätyä ryhmityspiir-
roksineen jälkijoukkokahinoiden yhteydessä suomalaisten vangiksi.
Vaikka mies oli palannutkin, luonnos oli jo Ryhmä Laguksen johdolla.
Suomalaisvänrikin painoarvo Zündappin takaistuimella oli sen sijaan
yhtä tyhjän kanssa. Kukaan ei arvosta pettureita.

Vuoristojääkärit ja Ryhmä Laguksen hyökkäyksen jatkosuunnitelma

Jääkäriprikaatin kärkiosat saavuttivat Ranuan edustat 4. lokakuuta,
mutta oikealla Ryttingistä Kelankylän ja Kuhan suuntaan edenneet

6.Divisioonan pääosat eivät olleet juurikaan päässeet eteenpäin. Saksalaisiin heillä ei ollut taistelukosketusta, sillä vihollisen sulutteiden, tuhattujen siltojen ja rumpujen kanssa Mannerheim-ristin ritarin, eversti Albert Puroman johtamalla joukoilla oli loppumaton työ. Taivalkoskelta Posion suuntaan edennyt Osasto Sammalkorpi (majuri Jukka Sammalkorpi) oli huoltovaikeuksien vuoksi pysähtynyt Ranualta mitattuna noin 73 km:n päähän Kellinselän etelärannalle, Posion eteläpuolelle, jossa joukko alistettiin 5.10. Rajajääkäriprikaatille.⁵

Ranuan saavuttaminen ei merkinnyt vielä kypsää hedelmää Nordgrenin jääkäreille, sillä vihollisen sitkeän Vuoristojääkärirykmentti 206:n III Pataljoona piti hallussaan Ranuanjärven länsipuolta.

Pataljoonaa komensi majuri Angerer, joka vasta aamuyöstä 6.10. kello 4:ään mennessä sai luvan joukkonsa irrottamiseen siirtyäkseen kohti pohjoista. Saman päivän aamuna Jääkäriprikaati valtasi Ranuan. Iltapäivällä kello 15.20 saapuivat Ryhmä Laguksen komento-osat Pudasjärvelle. Ne olivat kärkiyksiköistään 66 kilometrin päässä takana. Ainaakaan ei johtamisen etupainotteisuudesta voi puhua, päinvastoin. Vasta 8.10. saavutti 6.Divisioonan kärjessä marssinut Jalkaväkirykmentti 33 Ranuan.

Ulmin Emershofenissa Baijerissa 1902 syntyneen eversti Schulerin komentama Vuoristojääkärirykmentti 218 käsitti noin 2 500 henkilöä. Se kuului Frankenlandissa, eteläisessä Saksassa perustettuun 7.Vuoristojääkäridivisioonaan.⁶ Pitkään Pohjois-Suomessa toimineet joukot olivat taistelukykyisiä ja tottuneita erämaasodankäyntiin. Schulerin sotilaiden taistelutaito tiettömissä maastoissa oli selvästi parempi kuin tavanomaisen saksalaisen jalkaväen. Kyse oli varteenotettavasta vastustajasta, jonka pääpiirteinen kokoonpano oli seuraava:

- rykmentin esikunta (moottoroitu),
- esikuntakomppania (moottoroitu), jonka taistelulähetit ja tiedustelujoukkue oli varustettu Zündapp-moottoripyörin, Nebelwerfer-(raketinheitin-)joukkue ja panssarintorjuntakomppania (kaksi 37 K/37-kanuunoin varustettua tykkijoukkuetta ja yksi 88 mm:n ilmatorjuntakanuunoin varustettu tykkijoukkue) liikkuvat autoin tai erikoisajoneuvoin,
- kolme jääkäripataljoonaa, jokaisessa:
- esikuntakomppania,
- kolme jääkärikomppaniaa (yhteensä 360 miestä),
- konekiväärikomppania (kaksi raskasta konekiväärijoukkuetta ja yksi kranaatinheitinjoukkue) ja

- raskas komppania (jalkaväkitykkijoukkue ja pioneerijoukkue) sekä
- taistelukuormasto (moottoroitu ja muulivetoinen). Rykmentille oli alistettu lisäksi kapteeni Lean komentama moottoroidun Vuoristotykkirykmentti 82:n III Patteristo.⁷

Myönteistä kokoonpanossa oli useiden tärkeiden yksiköiden moottorointi, mutta koska hitaimmat osat määrittivät irtautumisjärjestyksen, muulivetoiset huollon osat oli irrotettava poikkeuksetta ensimmäisinä. Koska rykmentin suoranaiseen johtoon ei kuulunut pioneeriyksikköä, sulutus- ja hävitystyöt hoideltiin pataljoonajohtoisesti. Panssarintorjuntakomppanian 37 K/37-tykit olivat aikansa eläneitä; ne eivät vastustajan panssareita olleet enää vuosiin puhkoneet. Nähdessään taakse jääneiden aseveljeyden vuosina suomalaisten käytössä olleita saksalaisvalmisteisiä 75 K/40 ja 50 K/38 -tykkejä vuoristojääkärit kirosivat kateellisina. Edellä mainitut 88 It.K/RMB:t olivat kyllä vastus, joka ei suomalaisia Lapissa naurattanut. Tykkejään ja raketinheittämiä saksalaiset pystyivät käyttämään kuitenkin vain pääteiden suunnilla toimiessaan.

Suomessa on Lapin sodan päätyttyä ymmärretty monesti, että Saksan Wehrmachtin vuoristojääkärit olivat paljolti itävaltalaisia. Puhuttiin alppijääkäreistä. Saksalaisia he kuitenkin olivat valtaosin kansallisuudeltaan Vuoristojääkäriykmentti 218:ssa. Oheinen taulukko osoittaa eversti Schulerin komentamasta rykmentistä juuri tämän seikan. Rykmentin itävaltalaiset muodostivat Lapin sodan vuosina toiseksi suurimman kansallisen ryhmän, joka oli suurimmillaankin vain neljänneksen saksalaissyntyisten kokonaismäärästä.⁸

Jääkäriprikaatin komentaja, eversti Nordgren tietenkin keskusteli kenraalimajuri Laguksen kanssa sotavangilta otetusta karttaluonnoksesta. Jo 4.10. iltapäivällä Jääkäriprikaatin komentopaikalla vastaanotettiin Laguksen perusajatus: yhdellä pataljoonalla on koukattava Peurajärven–Yli-Portimojärven suunnassa Saukkojärvelle ja pääosilla hyökkättävä samalle alueelle Rovaniemen tien suunnassa. Eversti Nordgren ajoi Laguksen komentopaikalle, jossa hän neuvotteli tulevan operaation yksityiskohdista 5.10. aamuun asti. Karttaluonnos aiheutti hyökkäyssuunnitelman muutoksen. JP 5:n oli *hyökkättävä* Rovaniemen tien suunnassa oikealla ja Jääkäriprikaatin pääosien oli tehtävä sivustahyökkäys maastoitse vasemmalta.⁹

Menneiden vuosien aseveljet tunsivat suomalaistaktiikan. Nämä hyökkäisivät varmasti vastustajan sivustaan ja pyrkisivät tarvittaessa syvällekin ulottuvaan operaatioon. Vasemmaltako vai oikealta isku al-

Saksalaisen Vuoristojääkärirykmentti 218:n henkilöstön kansallinen jakauma Pohjois-Suomessa vuosina 1941–1945

Saksalaisia	3431
Itävaltalaisia	849
Sudeetteja	337
Volksdeutsche (kansansaksalaisia)	114
Tsekkejä ja slovakkeja	13
<hr/>	
Yhteensä	4744 henkilöä

Rykmentin vahvuus oli taistelujen alkaessa Ylimaalla kuitenkin vain noin 2 500 henkilöä.

Ethnic composition of the German 218 Mountain Jäger Regiment in 1941–45

Germans	3431
Austrians	849
Sudeten Germans	337
Other Germans (Volksdeutsche)	114
Czechs and Slovaks	13
<hr/>	
Total	4744 persons

When the fighting began at Ylimaa the Regiment's strength was only about 2,500 men.

kaisi, sen määräisivät maaston peitteisyys, mahdollinen tiestö, maaperän kantavuus, sää ja vuorokaudenaika. Panssaridivisioonan taisteluosastot olivat tosin tähän mennessä iskeneet päin neuvostojoukkoja suoraan suunnassa, mutta käytettävissä ei nyt ollutkaan enää panssari-vaunuyksiköitä, eikä riittävästi tykistöä tai suorasuuntausaseita. Ne olivat jäämässä hävitettyjen siltojen, rumpujen ja ovelasti rakennettujen sulutteiden vuoksi kauas taa, tulensa vaikutusetäisyyden ulkopuolelle.

Eivät Laguksen jääkäreiden pääosat hyökkäisi Nuuppaasta Rovaniemelle johtavan tien suunnalla, tarjosivathan Rovaniemen eteläpuoliset erämaat huimat mahdollisuudet iskeä vuoristojääkärirykmentin sivustaan ja selustaan. Mikäli vuoristojääkärit pidettäisiin ns. jäykässä puolustuksessa, suomalaiset kykenisivät vaivatta saartamaan vastustajansa ja lyömään heidät. Puolustuksen tuli olla aktiivista ja liikkuvaa, sillä siten saksalaiset säilyttäisivät toiminnan vapautensa. Näin päätteli eversti Schuler ja oli oikeassa, sillä vain majuri Veikko Lounilan kommentamassa Jääkäripataljoona 5:ssä valmistauduttiin etenemään päätien suunnassa kohti Schutzstellung Rovaniemeä.

Tilanteen arviointia Jääkäriprikaatin komentopaikalla. Vasemmalla Raskas Patteristo 14:n komentaja, majuri Eero Nuolimaa, Jääkäriprikaatin operatiivisen toimiston päällikkö, majuri Kauko Pöyhönen, Jääkäriprikaatin esikuntapäällikkö, everstiluutnantti Paavo Lammetmaa, Ryhmä L:n komentaja kenraalimajuri Ruben Lagus ja Jääkäriprikaatin komentaja, eversti Valter Nordgren. (SA-kuva)

The officers considering the situation at the Jäger Brigade's command post include the commander of Group Lagus, Major-General Ruben Lagus, and the brigade commander, Colonel Valter Nordgren (on the right).

Jääkäriprikaatin operaatio käynnistyy

Alkoi Lapin sodan väsyttävin ja katkerin taistelu, josta muodostui sekava, mutta taktisesti tarkastellen mielenkiintoinen. Viimeistään Ylimaan–Saukkojärven taisteluiden alettua ei jäänyt enää epäselväksi, oliko sota Lapissa sotaa lainkaan.

Vuoristojääkärirykmentti 218 (Vuor.JR 218) oli saanut 7.Vuoristodivisioonan komentajalta, Reinin Pfalzissa lähellä Ranskan rajaa vuonna 1894 syntyneeltä kenraaliluutnantti Albert Krakaulta käskyn ¹⁰ Rova-

niemellä sijainneiden saksalaisjoukkojen esikuntien, erilaisten esikunta- ja tukiyksiköiden, huollon varastojen ja laitosten sekä Kemin tien suunnalla taistelleiden joukkojen vetäytymisen ja evakuoinnin suojaamisesta aluksi Portimojärven ja Saukkojärven välille kesällä 1944 Organisation Todtin rakentajajoukkojen linnoittamissa asemissa. Niitä oli Vuor.JR 218 ehtinyt puolisoitoista viikkoa parannella ja valmistella lisääkin. Rykmentin saama tehtävä oli keskeisen tärkeä, koska muun muassa 20.Vuoristoarmeijan itävaltalaisen komentajan, kenraalievversti, tohtori Lothar Rendulicin esikunta sijaitsi Rovaniemen Keskusankoulussa ja esikuntayksiköt lähinnä parakeissa.¹¹ Suojaamistoimia oli jatkettava viivytystaistelua käyden Saukkojärveltä Taipaleen kautta kohti Rovaniemeä. Saksalaismallin mukaan edessä tuli olla kaksi pataljoonaa, takana yksi. Krakaun käsky oli tämän mukainen, vaikka eversti Schulerin oma suunnittelu edellytti Portimojärven tien suuntaan selvästi vähäisempää voimaa, eteen kaiketi vain vahvennettua komppaniaa ja sen taakse tukiyksiköitä, sillä tuskinpa suomalaisjoukkojen painopiste päätien suunnalla olisi. Eteen Simojoen–Portimojärven linjalle Schuler ryhmitti III Pataljoonan, sen taakse I Pataljoonan ja reserviksi komppaniolla heikennetyt II Pataljoonan.

Yksi komppania (8./II/Vuor.JR 218) oli päätetty ryhmittää etäälle 6 km:n päähän päätiestä, Yli-Portimojärven pohjoispuolelle. ”Bollwerk” (”Valli”) -aseman johtajana toimi yliluutnantti Hellmann, joka oli saanut tehtäväkseen rykmentin läntisen sivustan suojaamisen. Alueella sijaitsi kolme taloa ulkorakennuksineen laajan miinakentän erottaessa saksalaisyksikön neljä taloa käsittäneestä Palovaarasta, jonka laelle kylätie päättyi.¹² Puhuttaessa Palovaaran kylästä todettakoon, että siihen kuuluivat tuolloinkin paitsi vaaran laella olleet talot myös Yli-Portimojärven pohjoispuolen rakennukset ja järven länsipuolinen, tyhjä Aution talo. Kylän laaja muoto on ohjannut useat tutkijat harhaan. On virheellisesti päätelty saksalaiskomppanian ryhmittyneen Palovaaran laelle.

Illalla 6.10. muodostettiin Taisteluosasto Hynninen (Mannerheimristin ritari, everstiluutnantti Jouko Hynninen), johon kuuluivat aluksi Jääkäripataljoonat 3 ja 2, Jääkäriprikaatin Jääkärijoukkue sekä Pioneerijoukkue. Koska Raiskion lossi oli hävitetty, kärjessä edennyt Taisteluosasto Jääkäripataljoona 3 ylitti vasta monien hankaluuksien jälkeen Simojoen lautoin ja pioneerien rakentamaa polkusuiltaa pitkin ennen puolta yötä, eteni suomaastoa pitkin 12 kilometrin matkan ja saapui 7.10. aamuun mennessä Yli-Portimojärven kaakkoispuolelle, missä se

Rauhallinen ja aloitekykyinen Jääkäripataljoona 3:n komentaja, everstiluutnantti (kuvassa majuri) Jouko Hynninen, joka johti taisteluosastoaan Ylimaassa lokakuussa 1944. Hynninen omasi huomattavan kokemuksen taisteluosaston komentajana. Hänen joukkonsa olivat edenneet ensimmäisinä Syvärin rannoille aamuhämärissä 7.9.1941, saavuttaneet Äänisen ensimmäisinä ja vallanneet joulukuun alussa 1941 Karhumäen. Taisteluosastoaan Hynninen johti monilla rajilla taistelupaikoilla Karjalan kannaksella kesällä 1944. Kuva majuri Hynnisestä on otettu tilaisuudessa, jossa upseeri sai kuulla hänelle 14.1.1942 myönnetystä Mannerheim-rististä. Kenraalimajuriksi Hynninen ylennettiin vuonna 1966. (SA-kuva)

Lieutenant-Colonel Jouko Hynninen, the calm and enterprising commander of 3 Jäger Battalion, pictured as a major receiving the Mannerheim Cross on 14 January 1942.

sai tiedustelukosketuksen vihollisiin. Hynnistä kiirehdyttiin joukkoineen eteenpäin monin hoputuksin ja vaatimuksin, joskin turhaan, sillä suomalaiset uskoivat virheellisesti Ranualta juuri irtautuneen Vuor.JR 206:n III Pataljoonan kuuluvan Portimojärven pohjoispuolelle ryhmityneeseen rykmenttiin.

Jääkärit kuljettivat polkupyöriinsä kiinnittämiään 81 mm:n kranaatteja ja käsiaseiden patruunalaatikoita sisukkaasti pitkin vetisiä suoria, joita oli tarvottava yhä lisääntyvässä määrin. Heitin- ja konekiväärimiesten sekä majoitusvälineitä kuljettavien pyörämiesten osa oli kaiketi raskain. Pohjois-Suomen syksy ei tuolloin ollut kylmä, mutta kostea se oli. Tihkusade sysimustassa yössä ei ollut omiaan helpottamaan suunnistajien työskentelyä, jotka manasivat Ranuan–Portimojärven–Ylimaahan alueen 1:300 000 yleiskartan epätarkkuutta. Lähinnä esikun-

takäytössä jääkäreillämme oli myös alueen 1:400 000 taloudelliset lehdet. Saksalaiset pääsivät myöhemmin käyttämään laatimaansa karttasarjaa 1:100 000, mutta koska sarja käsitti tunturialueen eli maamme pohjoisimman osan ja tietysti itärajan takaiset alueet, kartoista ei heille Ylimaassa ollut hyötyä. Vihollisen käytössä oli Rovaniemen seuduilta ja niiden eteläpuolisilta alueilta meikäläisestä taloudellisesta sarjasta 1:400 000 suurentamalla tehty 1:300 000 aineisto. Näyttää siis siltä, että taistelut Ylimaassa olivat 1:300 000 lehtien varassa puolin ja toisin.¹³

Jokainen Panssaridivisioonan jääkäripataljoonista (pl. JP 5) oli nyt pisimmällä ja raskaimmalla erämaataipaleellaan, jollaisia ei ollut tehty Itä-Karjalassa eikä Karjalan kannaksella. Jääkäreiden elämän perusteet oli kiinnitetty polkupyörän ohjaustankoon, runkoon ja takatelineelle. Suolla kaaduttiin kuorman alle, kirottiin, mutta taas jatkettiin. Ihmeen hyvin pysyttiin koossa sittenkin; taukojen aikana saapuivat viimeisetkin jälkeenjääneet muiden yhteyteen.

Ensimmäisten yhteenottojen vuorokausi 7. lokakuuta

Suomalaisten sivustahyökkäys vasemmalta eteni odotetusti, ja niinpä saksalaiskomentajat alkoivat saada ilmoituksia ja avunpyyntöjä omiltaan vähän joka suunnalta.¹⁴ Karttaa tutkimalla saksalaiset olivat päättelleet vastustajiensa tulouran ja tiedusteluelimin selvittäneet Laguksen miesten sijainnin. Vaikka ”Laguksen” maine on kaiketi lisännyt epävarmuutta Schulerin joukoissa, saksalaisupseerit eivät liene tiedostaneet sitä, että Panssaridivisioonan paras terä oli tylstynyt Karjalan kannaksen torjuntataisteluissa edellisenä kesänä ja että vuonna 1925 syntyneet Jääkäriprikaatin nuoret täydennysmiehet olivat sittenkin kuin varjo verrattuna Äänislinnan ja Viipurin koulutusprässin kokeneisiin vanhempiin jääkäreihin, joita ei riveissä ollut enää paljoakaan.

Jääkäripataljoona 4 sai 7.10. aamulla käskyn Jääkäriprikaatin esikunnalta: ”JP 4 marssille JP 3:n perässä tavoitteena Saukkojärven tienhaara.” Pataljoona ylitti Simojoen ja jatkoi pyörin 7 km:n päässä olevan Kaarlejärven länsipuolelle, josta majuri Sulo Ropposen jääkärit jatkoivat vielä 8 km pohjoiseen, ennen kuin majoittuivat.

Jo kello 5.20 majuri Lounilan komentama JP 5 oli saanut kosketuksen vihollisen varmistukseen Portimon kylän eteläreunalla päätien suunnalla. Saksalaisten kiivasta konekivääriltä tuli suoraan edestä.

Vihollinen käytti myös tykistöään ja heittämiään. Tulen tarkkuutta kirottiin suomalaisryhmyyksissä. Panssariprikaatin I Panssaripataljoonan 2. Komppanian muutamat T-34- ja T-34-85-taistelupanssarit saapuivat Lounilan joukkojen karkiosien perään vasta kello 9.40. 3. Panssarikomppania oli saavuttanut Nuuppaan tienhaaran kello 8.40. Sulutetut tiet, tuhotut rummut ja sillat sekä monet tekniset harmit olivat jarruttaneet suomalaisten T-34-vaunujen etenemistä kohti pohjoista. Molemmilla panssarikomppanioilla oli enää viisi kunnossa olevaa Sotka-vaunua. Vain 14 niistä oli alun perin lähtenytkin Oulusta kohti Pudasjärveä.¹⁵

Karjalan kannaksella kesällä 1944 eniten neuvostopanssareita (87) tuhonnut pataljoona, Panssariprikaatin Rynnäkötykkipataljoona oli ollut pakko jättää Kiimingin pääpiirteiselle alueelle, koska Sturmgeschütz 40 ja III Ausf. G -vaunujen kahlaamiskyky tuhottujen siltojen läheisyydessä oli onneton ja kestävän siltakaluston rakentaminen ylikulkukohtiin olisi vienyt aikaa. Everstiluutnantti Eric Åkermanin Rynnäkötykkipataljoonan pysäyttäminen Kiiminkiin ei näytä vielä olleen saksalaisten tiedossa. Vajaan 1./I/Ps.Pr.:n T-26-vaunut taistelivat sen sijaan menestyksellisesti kapteeni Terho Penttisen johdolla 3. Divisioonalle alistettuina Torniossa 5.–7.10.¹⁶

Aamun hämyssä 7.10. kello 6.35 Suhankojärven ja Niittylammen väliselle kannakselle saapunut kärkiyksikkö 1./JP 3 pysähtyi rämmittyään 7 km suomaastoa. Koko JP 3 jäi tauolle majuri Tuomas Liponkosken mennessä everstiluutnantti Hynnisen käskynantotilaisuuteen. 1. Komppanialta tuli kello 8.15 ilmoitus, jonka mukaan vihollisen tiedustelupartio oli yrittänyt ottaa omat tiedustelijamme vangeiksi. Oli siis ainakin varmaa, ettei suomalaisten suunnittelema yllätyshyökkäys enää sellaisena pysyisi. Hynninen oli määrännyt JP 2:n komentajan majuri Liponkosken 7.10. kello 00.30 JP 3:n komentajaksi ryhdyttyään itse johtamaan koko taisteluosastoa.

Liponkoski antoi yksiköilleen hyökkäyskäsken. Kärkikompaniaksi lähti luutnantti Aarne Nikkilän 2./JP 3. Se eteni suomaastoa pitkin kohti koillista ja saavutti Ylijoen. Pyörät jätettiin ja jalan tarvottiin jokivartta kilometrin päähän Yli-Portimojärven taloryhmästä. Ylijoen ylikulku aloitettiin kello 15 ja vajaan tunnin se kesti. Jokea ylitettäessä oli jo havaittu joitakin saksalaisia, mutta JP 3:n päästyä joen koillispuolelle viholliset hyökkäsivät vajaan komppanian voimin etummaisaa jääkäriyksiköitä vastaan tulittaen käsiaseilla kiivaasti. Lyhyen taistelun päätyttyä saksalaiset lyötiin. Omat tappiot olivat yksi kaatunut ja vangeiksi otettiin kaksi vihollista, joista vaikeasti haavoittunut menehtyi kello

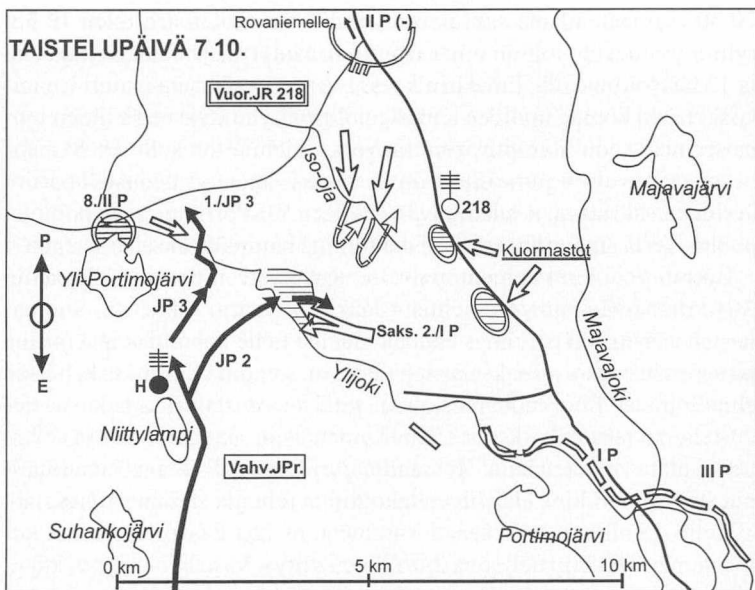
20.30. Samaan aikaan saksalaiset kohdistivat tarkan krh-tulen JP 3:n ryhmittäjäalueelle, jolloin omat tappiot lisääntyivät yhdellä kaatuneella ja 12 haavoittuneella. Pimeään alkaessa verhot erämaata majuri Liponkoski käski komppanioiden siirtyä puolustusryhmittäjäalueeseen Ylijoen lounaisrannalle edullisempiin aseisiin, jotka miehittettiin kello 18.30 mennessä ja kaivettiin pimeällä. Yön kestäessä lähetetyt tiedustelupartiot kertoivat saksalaisten miehittävän edelleen Yli-Portimojärven pohjoispuolta. Yöllä ammuttiin kranaatinheittimillä häirintää saksalaisasemiin.¹⁷

Eversti Schulerin komentopaikalla, Rovaniemen tien varrella, oltiin 7.10. iltapäivän hämyssä tietoisia Jääkäriprikaatin liikkeistä. Suomalaisen väsymätön pyrkimys erämaa-alueilta tielle kohti lihavinta maalia tai sen selustaosia oli saksalaisten tiedossa, samoin viholliskosketuksen ehdottomuus. Ellei suomalaisjohtaja pitäisi vastustajaansa jatkuvaa tiedustelu- tai taistelukosketusta, häntä pidettäisiin saamattomana ja sellainen johtaja vaihdettaisiin. Kenraalimajuri Lagus oli sotavuosina toiminut itse esimerkkinä alaisilleen tehottomia johtajia sivuun pannessaan.

Kello 15 alkoi tarmokkaasti toimineen majuri Paavo Kytömaan komentaman Jääkäripataljoona 2:n Ylijoen ylitys. Vastahyökkäys ei käynnistynyt koskaan liian aikaisin. Senkin säännön vuoristojoukkojen johto tunsu. Suomalaiset olisivat ehkä pian Rovaniemen tiellä. Eversti Schuler päätti käynnistää vastahyökkäyksen. Siihen hän käytti reservipataljoonansa (II/Vuor.Jääk.R 218) vajaan kahta komppaniaa ja I Pataljoonan puoltatoista komppaniaa.

Lutnantti Eino Suoniemen johtama Vahvennettu 1.Komppania iski kello 17.50 saksalaisen I Pataljoonan 2.Komppanian sivustaan lopettamaan tulellaan yksikön vastahyökkäysyritykset. Vihollinen vetäytyi pyrkien kuitenkin runsaan tunnin kuluttua lutnantti Suoniemen komppanian eteläpuolitse Ylijoen länsipuolelle.¹⁸ Saksalaista reservipataljoonaa komensi majuri Hans Rohrmaier, jonka 6. ja 7.Komppania vitkastelivat ryhmittäjäessään vastaiskuun. Taistelukosketukseen yksiköt eivät suomalaisten kanssa ehättäneet. Perä-Pohjolan pimeys tyrehtytti tyystin saksalaisten hyökkäyshalut ja sai aikaan myös sen, ettei vihollistykistö voinut jääkäreittemme onneksi ampua tarkkaa torjuntatulta. Vastahyökkäys oli käynnistynyt jälleen liian myöhään ja siksi Rohrmaier irrotti joukkonsa erämaasta Palovaaran tien tuntumaan. Molemmat osapuolet jatkoivat vastahyökkäyksiään vaihtelevalla menestyksellä Ylijoen sillanpäässä, joen koillispuolella lähes puolille öille.

Schuler tahtoi kuitenkin tietää suomalaisten mahdolliset tienkatkaisukohdat ja suuntasi moottoripyörin varustetun tiedustelujoukkueen par-

Taistelupäivä 7.10.1944.

The situation on 7 October 1944.

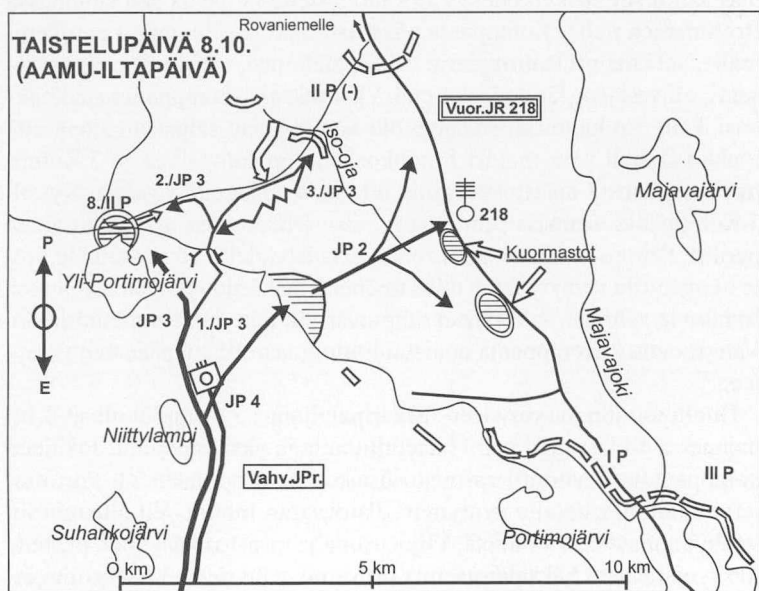
tiointitehtäviin päätielle. Reserveikseen päätien varteen eversti keskitti kaikki irti saatavat kompaniat, panssaritorjuntakomppaniansa ennen muuta.¹⁹

Taistelujen toinen päivä, 8. lokakuuta

Eversti Nordgrenin johtama hyökkäys oli käynnistynyt moitteettomasti. Komentajan olisi tiettävästi oltava siellä missä hänen joukkojensa pääosatkin ovat. Mutta Nordgren ei ollut. Jääkäriprikaatin komentajan olisi tullut olla komento-osineen Taisteluosasto Hynnisen takana suu-uralla erämaassa, jonne ei everstejä saatane vastakaahan, tai Jääkäripataljoona 5:n jäljessä Rovaniemen tiellä, jolloin yhteyttäisyydet olisivat lyhentyneet selvästi. Eversti Nordgren pysähtyi JP 3:n kärkiosista 14 km:n päähän etelään, Nuuppaan tienhaaraan ja ryhmitti esikuntaosat Keräsen taloon, ”Nuuppaan tulliin”. Jääkäriprikaatin esikunnan pääosa

lähti viestiupseerin lähettämän radiosanomaman mukaan Ranualta Nuuppaasen 8.10. kello 7. – Lagus oli kyllä tilanteen tasalla. Hänen operaatiopäällikkönsä ryhmitti Ryhmä Laguksen ”kevennetyn komentoportaan” Ranualle kello 10.30. ”Yhteyttä Hynniseen ei ole saatu”, ilmoitti Jääkäriprikaatin lähettiupseeri aamulla kello 8.10. Olisi varmaankin saatu, mikäli Nordgren olisi edennyt komento-osineen 3–4 km Tst.Os. Hynnisen komentajan takana ja olisi antanut radioryhmien pystyttää 1–2 väliasemaa oman komentopaikkansa ja Nuuppaan välille.

Aamulla 8.10. molemmat osapuolet arvioivat väärin vastapuolen toiminnot. Yksikään saksalaisten noin kahden ryhmän suuruista tiedustelupartioista ei ollut saanut havaintoja aamuyöllä suomalaisista, joiden oletettiin vetäytyneen. Vuoristojääkärit parantelivat asemiaan, olihan heidän pidettävä ne 9.10. iltaan asti. Ajankohdan tärkeyttä ei suomalais-esikunnissa tuolloin kaiketikaan tiedetty. Jääkäreitten ryhmityksissä oltiin toisaalta tyytyväisiä, olihan everstiluutnantti Hynniseltä tullut ilmoitus: ”Vihollinen irtaantui. Eteneminen Rovaniemen tietä kohti jatkuu.”²⁰

Taistelupäivä 8.10.1944 (aamu-iltapäivä).

The situation on 8 October 1944 (morning to afternoon).

Aamun valjettua 1./JP 3 sai tehtäväkseen hyökätä Yli-Portimojärven ja Ylijoen välisen maaston kautta Yli-Portimojärven pohjoispuolisiin saksalaisasemiin. Kello 9.40 lähdettiin liikkeelle. Jo etäältä jääkärit havaitsivat murrosten valmistelussa puuhanneita kenttävartion miehitäjiä, joista monet laulelivat huolettomasti työnsä lomassa. Oli saatu kosketus vihollisen II Pataljoonan 8.Komppaniaan. Tuli alkoi molemmin puolin kello 11 ja pian käynnistyi kiivas taistelu. JP 3:n 2.Komppania saavutti vihollista kohtaamatta oman tavoitteensa tien tuntumasta kello 10.15. Taloryhmän alueelta näkyi savua ja 1.Komppanian päällikkö, luutnantti Olavi Venesoja ilmoitti vihollisen puolustavan vielä edellisen päivän asemiaan. 2.Komppanian eteen ilmestyi kello 11.50 kymmenkunta saksalaista, jotka jääkärikomppanian tuli pakotti vetäytymään takaisin Ylijoen tasalle. Majuri Liponkoski käytti kello 15 alkaen 2.Komppaniaa Yli-Portimojärven pohjoispuolisen alueen valtaukseseen saksalaisten puolustaessa sitkeästi. Illan pimetessä 2.Komppania vetäytyi 300 m taaksepäin aamuisiin aseemiinsa.²¹

Pataljoonan Vahvennettu 3.Komppania päällikkönään luutnantti Einar Jäntti sai käskyn edetä Palovaaran tielle ja jatkaa sen suunnassa Rovaniemen tielle. Komppania pääsi Iso-ojan tasalle, mutta ei pidemmälle, sillä majuri Rohrmaierin vajaa pataljoona, vihollisrykmentin reservi, oli vastassa Jäntin jääkäreitä. Yksi saksalaiskomppanioista koukasi 3./JP 3:n luoteisen sivustan ohi komppanian selustaan siten, että joukko taisteli pian majuri Liponkosken komentopaikan ja 3.Komppanian välisessä maastossa Jäntin johtamia jääkäreitä vastaan. Nyt oli 3.Komppania vaarassa tuhoutua ja siksi jääkäreiden oli pakko antaa periksi. Peitteisen taistelumaaston kaakkoispuolella oli suosäikäle, jolle onnistuttiin vetäytymään mies mieheltä jääkärijoukkueen suojatessa irtautuvia ryhmiä. Saksalaiset ampuivat yli, kuten usein aiemminkin. Vahvennettu 3.Komppania onnistui irtautumaan JP 3:n pääosien yhteyteen.²²

Huoltotoimiin jo ryhtyneen Jääkäripataljoona 3:n tappiot olivat 8.10. mennessä 14 kaatunutta, 33 haavoittunutta ja yksi kadonnut. Jokainen komppanioista ryhmitti varmistusosastonsa vartioimaan Yli-Portimojärven pohjoispuolelle syntynyttä Palovaaran mottia. Vihollismottiin sisältyi noin 600 m kylätietä, Ylijoen silta ja maastoa kaakkoon pienelle Myllyojalle asti. Saksalaisasemia oli valmisteltu myös Yli-Portimojärven pohjoisrantaan, josta he erään rakennuksen katolle kyhätyn tähystyslavan päältä pystyivät näkemään järven länsi- ja etelärannalla tähysteleviä jääkäreitä ja ampumaankin näitä.

Jääkäripataljoona 2:n pääosat olivat juuttuneet 8.10. aamulla Ylijoen ja Rovaniemen tien välille paikoilleen, mutta sitoneet samalla vihollisreservit sekä pohjois- että eteläpuolellaan. Tehokkaan aktiiviupseerin, kapteeni Valter Peiposen johtaman 2./JP 2:n jääkärit löysivät saksalaisryhmyksestä aukon, iskivät ja katkaisivat Ranuan–Rovaniemen tien kello 16. Jääkäreiden isku osui todella arkaan kohtaan, eversti Schulerin komentopaikalle, jonka esikuntayksiköistä lähes kaikki lähetettiin vastaiskuun. Peiposen jääkäreiden oli pakko vetäytyä takaisin suoalueelle.

Majuri Kytömaan pataljoona menetti 10 miestä kaatuneina ja 32 haavoittuneina. Tappiot eivät läheskään yllä Polviselän tai Kuuterselän tappiolukuihin, mutta olivat silti tuntuvia.²³ Todettuaan Peiposen jääkäreiden purevan iskun eversti Schuler pyysi kenraaliluutnantti Krakaulta pataljoonan vastaiskua suomalaisten lyömiseksi irti päätieltä. Saksalaisen JR 206:n I Pataljoonan (majuri Zimmermann) vastahyökkäys käynnistyi, mutta koko päivän ja illan kestäneiden yhteenottojen jälkeen saksalaiset vetäytyivät kohti pohjoista.²⁴

JP 4 oli saanut käskyn etenemisestä JP 3:n takana. Majuri Ropposen pataljoonan kärkiosien saavuttua Hynnisen komentopaikalle myös JP 4:n Jääkärijoukkue suunnattiin Yli-Portimojärven pohjoispuolella olleen saksalaiskomppanian saarrostustehtävään. Nyt motin ympärillä oli majuri Liponkosken komentama JP 3 ja hänelle alistettu jääkärijoukkue. Saksalaisyksikön ryhmittäminen Yli-Portimojärven pohjoispuolelle tasaiseen maastoon, jonka läpi Palovaaran kylätie johtaa, näyttää järkevältä. Eversti Schulerin toteutettava puolustusryhmitys satoi sivustaiskuun lähteneistä suomalaisvoimista kolmanneksen. Schuler on nähnyt, että suomalaisten sivustaiskuu jatkuisi Palovaaran tien saavuttamisen jälkeen helpommin kohti Rovaniemelle johtavaa päätieta. Nyt oli jääkäreitä liikaa saksalaisen kenttävartion ympärillä ja siksi virhettä on etsittävä Hynnisen–Nordgrenin linjalta. – JP 4:n pääosat jatkoivat kangas- ja suuria pitkin kohti Hynnisen komentopaikkaa, jonka jääkärit viimeinkin saavuttivat illan hämärässä 8. lokakuuta.²⁵

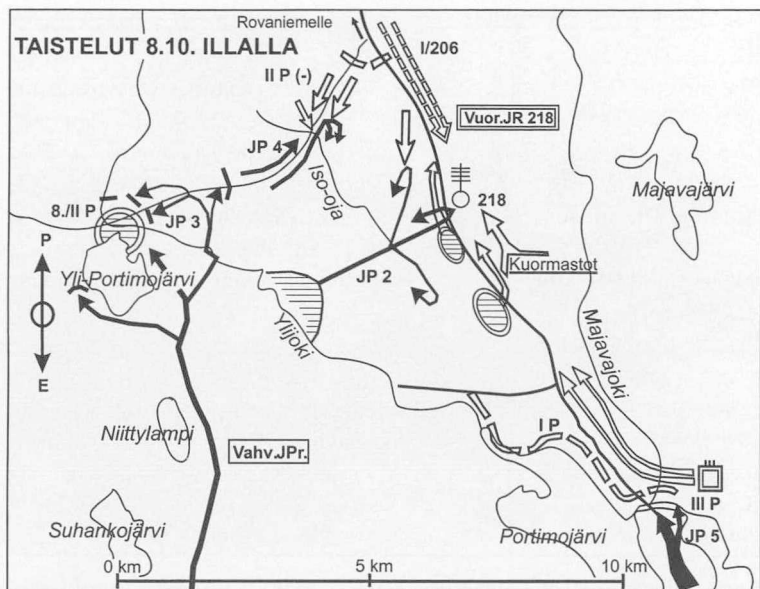
Raskas Patteristo 14:n kaksi patteria (150H/40) olivat jo kello 12.45 ampuneet tarkistusammuntansa Nuuppaanjärven eteläpuolelta Portimon etelälaudassa sijainneisiin vihollisen vastaanottoasemiin. Kello 17.45 patterit aloittivat tulivalmistelunsa tukeakseen JP 5:n hyökkäystä Portimon valtaamiseksi. 3.Patteri siirtyi uusiin tuliasemiin Nuuppaasta 3 km pohjoiseen. Vihollistykistö oli puolestaan tukenut kello 12.45 alkaen Portimon puolustajia. Myös saksalaisten kranaatinheit-

met sekä pst-tykit olivat yhtyneet torjuntoihin. Suomalaisiaskirjoihin ei ole viety merkintöjä kahden RMB-tykin käytöstä pintamaaleihin päätiien suunnalla, mutta yhden Blenheim-pommikoneemme saksalaiset olivat jo aiemmin pudottaneet.

Everstiluutnantti Jouko Hynnistä, rovestin poikaa, painoi eversti Nordgrenin jatkuvaksi muodostunut hoputus, kuten 8.10. kello 13.40: ”Eikö hyökkäys vieläkään alkanut? Kiirehtikää! Rajusti päälle!” Nordgrenilla oli oma hoputtajansa, Lagus, ja tällä Pohjois-Suomen sotatoimia johtanut III Armeijakunnan komentaja, kenraaliluutnantti Hjalmar Siilasvuo. ”Hitaisiin” sotatoimiin tuskastunein oli Suomen marsalkka; häntähän painoivat maahamme syyskuun lopulla ja lokakuun alkupuolella tulleen valvontakomission sekä Moskovan vaatimukset. Saukkojärven tienhaaran saavuttamisen merkityksestä eivät komission venäläisupseerit suuriakaan tienneet, mutta Jääkäriprikaatille sen saavuttaminen oli elinehto, kuten alueen pitäminenkin eversti Schulerin vuoristojääkäreille.

Mitään ratkaisevaa ei ollut ehtinyt tapahtua ennen hetkeä, jolloin everstiluutnantti Hynnisen kello 14.30 paikalle käskemät kaksi Jääkäripataljoona 4:n komppaniaa saavuttivat Liponkosken komentopaikan maaston kello 16.30. Kaksi joukkueista ryhmitettiin nopeasti lähintä vihollista vastaan ja 1½ komppaniaa aloitti hyökkäyksensä kohti Saukkojärven tienhaaramaastoa. Lokakuun 8:n iltana kapteeni Valdemar Paavilaisen 1./JP 4 eteni maastoitse länsi–itäsuuntaiselle Palovaaran tielle ja jatkoi sen kaakkoispuolella kohti Saukkojärven tienhaaraa. Kapteeni Aapo Revon johtama 3./JP 4 aloitti samaan aikaan etenemisensä kohti Rovaniemen tietä, mutta Palovaaran tien luoteispuolta. Revon vasta 300–400 metriä edenneitä jääkäreitä päin kohdistui saksalaisten samaan aikaan aloittama hyökkäys. Tuliylivoimansa ansiosta saksalaiset onnistuivat pysäyttämään kapteeni Revon jääkäreiden liikkeen.²⁶

Vuoristojääkäreiden selustasta kantautunut taistelun melske vaikutti vihollisjohdon päätöksiin. Kapteeni Revon miesten edessä ollut vihollinen käänsi joukkonsa pääosat päin 1./JP 4:n selustaa. Saksalaiskomppania joutui pian kaksipuoliseen saarrostuksen, mutta niin kävi myös kapteeni Paavilaisen jääkäreiden. Puolen yön alkuhetkiin taisteltuaan Paavilaisen 1. Komppania joutui vetäytymään ampumatarvikkeiden hupenemisen vuoksi ja mikä pahinta, jättämään myös haavoittuneensa taistelumaastoon. Suojaustehtäviin sidottu 2./JP 4 ei enää ehtinyt kapteeni Paavilaisen 1. Komppanian avuksi.

Taistelut illalla 8.10.1944.

The evening fighting on 8 October 1944.

Kapteeni Repo, rauhan vuosien kanta-alipuseeri, arvioi vihollisen irtautuneen kohti Saukkojärveä. Säilyttääkseen kosketuksen vihollisiin Repo johti päättäväisesti joukkoaan 9.10. kello 1.45 kohti Rovaniemen tietä. Jääkäreiden patruunat vain vähenivät hetki hetkeltä. Ennen kello kahta suunnattiin pikakiväärein ja panssarin lähitorjunta-asein varustettu 2./JP 4 polkupyörin 3.Komppanian perään. Ylemmissä esikunnissa arveltiin takaa-ajon viimeinkin alkaneen.²⁷

Schuler oli pyytänyt 7.Vuor.DE:lta lupaa tilannetta vastaamattoman ryhmittymisen muuttamiseen. Kenraaliluutnantti Krakaun vastaus Rovaniemeltä oli kieltävä. Vastuuta kaihtamaton eversti Schuler oli kuitenkin pannut toimeksi 8.10. kello 19. Hän oli irrottanut III Pataljoonan edestä Saukkojärven tienhaara-alueelle, jonne taisteluista irtautuva majuri Rohrmaierin II Pataljoonakin oli vetäytymässä. Oman komentopaikkansa Schuler siirsi Saukkojärven pohjoispäähän, Lamminpalaan, nykyiseen Rappanaan.²⁸

Ensimmäiset veriset yhteenotot Ranuan pohjoispuolella tapahtuivat Ylimaana – Saukkojärven operaation aikana. Jääkäriprikaatin pääosat tekivät laajan sivustahyökkäyksen saksalaisen Vuoristojääkärirykmentti 218:n taisteluasemia vastaan 7.–9. lokaluuta. Kuvassa Jääkäripataljoona 2:n jääkäreitä Ranuan – Rovaniemen tien länsipuolella 9.10. aamulla uuden lumen ja hiipuvan nuotion häiritessä palelevien torkkujien unta. (Kuva: luutnantti Vilho Pöyhönen, JP 2.)

Weary men of 2 Jäger Battalion west of the Ranua – Rovaniemi road on 9 October.

Syksyn ensilumet satoivat 8.–9.10. välisenä yönä, jolloin tuuliset ja jäätävät luonnonolot olivat molemmin puolin äärimmäisen inhottavat. Pysyviksi lumet eivät vielä jääneet.

Sekavien tilanteiden ja nopeiden ratkaisujen päivä, 9. lokakuuta

Aamuyöllä 9.10. käynnistyivät taistelut vihollisryhmytyksen ympäristössä. Pataljoona Liponkoski ei ilmeisesti missään vaiheessa kyennyt saartamaan vihollisen 8./II P:aa täydellisesti. Saksalaisten puolustama maasto oli harva. Vaikka Yli-Portimojärven pohjoispuolista maastoa

kutsuttiin motiksi, perinteinen suomalaismotti se ei kuitenkaan ollut. Vihollinen piti yhteyttä majuri Rohrmaierin komentopaikalle ja Palovaaran laelle, Kilpamäen talon pihan laidalle tulenjohtopartioon, joka on poteroistaan todennäköisesti johtanut tykistön tulta suomalaismaa-leihin. Vaaralta on pidetty radioyhteyttä, ehkä tapaamisyhteyttäkin metsien kautta löyhään ”Bollwerkiin”. JP 3 oli aamun valjetessa saksalaiskomppaniaan nähden määrällisesti ylivoimainen, mutta oli poissa tärkeimmästä tapahtumasta, Saukkojärven tienhaaran valtaustaistelusta. Kello 9:ltä Hynninen puuttui selvään johtamisvirheeseen antaen Liponkoskelle käskyn sitoa mottia vain heikoin voimin. Pääosa pataljoonaa oli koottava ja pidettävä se valmiina auttamaan koko yön taisteluja käyttä Jääkäripataljoona 4:ää. Liponkoski jätti pian vain vähäiset kenttävartiot vihollisryhmyksen ympärille ja irrotti joukkonsa pääosat lepoon.²⁹

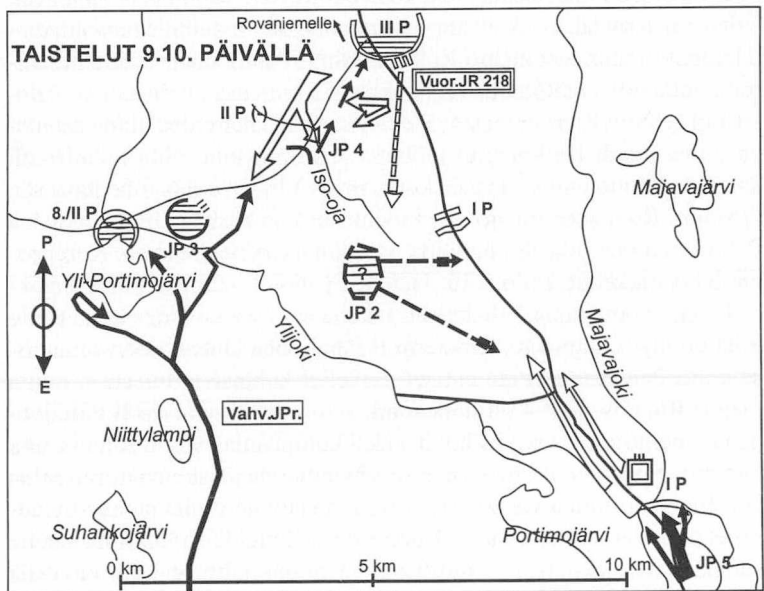
Kapteeni Vilho Viljakaisen johtama 2./JP 4 sai käskyn hyökkäämisestä 3. Komppanian ryhmytyksen läpi Saukkojärven tienhaaraan, jota tuskin komppanian voimin olisi enää 9.10. kyetty valtaamaan. Päästyään Ison-ojan tasalle, jota kapteeni Revon 3. Komppania puolusti, Viljakainen sai käskyn koukata vasemmalta. Suunnitellulla uralla liikehti kuitenkin runsaasti majuri Rohrmaierin II Pataljoonan vuoristojääkäreitä, jotka olivat aloittamassa hyökkäystä omiensa puolustaman Palovaaran ryhmytyksen suuntaan. Sieltä vuoristojääkäreiden oli pelastettava yliluutnantti Hellmannin johtama 8. Komppania. Siitä Schuler oli antanut ehdottoman käskynsä, kuten myös Ylivoimien sillan tuhoamisesta.

Majuri Ropponen muutti suunnitelmaansa ja käski 2./JP 4:n hyökätä Palovaaran tien oikealta puolelta Saukkojärven tienhaaraan. Komppania lähti liikkeelle kello 9.15. Nelosen pääosat valmistautuivat hyökkäämään Komppania Viljakaisen takana samaan tavoitteeseen. Kello 9:ltä oli myös majuri Rohrmaierin II Pataljoona lähtenyt tien suunnassa kohti Palovaaraa. Pian entiset aseveljet kohtasivat toisensa, mutta majuri Ropposen JP 4 oli nopeampi; se ohitti saksalaisen II Pataljoonan komento-osat, tukiyksiköt ja kaksi komppaniaa vihollisen oikealta puolelta. Siten Schulerin vajaa reservipataljoona jäi suomalaisten selän taa. Tunnin kuluttua saksalaistykistö, kranaatinheitin ja raketinheitin alkoivat syyttää tultaan Ropposen jääkäreiden ryhmitysalueelle suomalaisten vastatessa vihollistuleen ampumalla yhdellä kevyellä heittimellä ja käsiasein Palovaaran tiellä liikkuvia saksalaisia.³⁰

Puolilta päivin kapteeni Viljakaisen 2./JP 4 saavutti tavoitteensa iskiensä saksalaisen raketinheitinjoukkueen tuliasemiin. Eversti Schulerille

tuli nyt kiire, sillä saksalaiskapteenin, vapaaherra von Kellersbergin komentama I Pataljoona oli vielä alkuperäisissä asemissaan yhä lisääntyvien suomalaisjoukkojen edessä. Krakaun vaatimuksilla ei enää saanut olla painoarvoa. Joukot oli pelastettava. Käskyn saatuaan I Pataljoona vetäytyi Portimojärven pohjoispuolelta äärimmäisen ripeästi Telkkälämmen tasalle, jonne saksalaiset ryhmittivät 9.10. kello 14:ään mennessä. Edestä Simojoen tasalta hankaluuksien kautta reserviksi irrotettu III Pataljoona oli parasta aikaa taistelussa 2./JP 4:ää, mutta myös JP 2:ta vastaan. Komppania Viljakaisen oli pian pakko vetäytyä muun Jääkäripataljoona 4:n yhteyteen. Kello 12:n aikaan majuri Ropponen ilmoitti saksalaisten jatkavan hyökkäyksiään JP 4:n ryhmyksiä vastaan ja pyysi Jääkäripataljoona 3:lta apua. Hän ilmoitti myös ampumatarvikkeiden huvunneen vähiin.

Majuri Liponkoski lähetti nopeasti 3.Komppaniansa ja joukkueen 2.Komppaniasta Pataljoona Ropponen avuksi. Yli-Portimojärven pohjoispuolelle jäänyt yliluutnantti Hellmann havaitsi suomalaispaineen keventyneen nyt asemiaan vastaan olennaisesti.

Taistelut päivällä 9.10.1944.

The daytime fighting on 9 October 1944.

Aamupäivän lopulla oli Palovaaran tielle syntynyt merkillinen tilanne. Jääkäripataljoona 4:n pääosat olivat hyökkäysvalmiina Saukkojärven tienhaara-alueelle, mutta samaan aikaan saksalainen vajaa II Pataljoona oli aloittamassa iskuaan Palovaaran ryhmityksen avaamiseksi. Eversti Schulerin uusi reservi, III Pataljoona valmistautui iskemään kapteeni Viljakaisen 2./JP 4:n hajalle; komppaniahan näet hääriili puolestaan majuri Rohrmaierin II Pataljoonan selustassa.³¹ Tilanne vaikutti todella sekavalta.

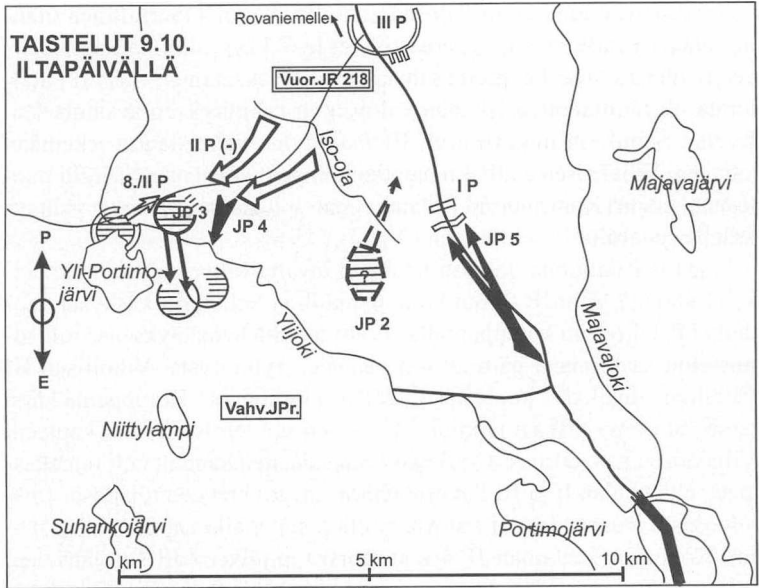
Vajaa II Pataljoona, jota oli Krakaun luvalla vahvennettu viime hetkellä yhdellä Vuor.JR 206:n komppanialla ja Schulerin käskystä kahdella I Pataljoonan komppanialla, aloitti lopulta hyökkäyksensä tulivalmistelun saattamana päin JP 4:n pääosien ryhmitystä. Vihollisen III Pataljoona hyökkäsi puolestaan 2./JP 4:n kimppuun. Komppania kärsi tässä vaiheessa raskaat tappiot. Mm. kaksi upseereista kaatui kapteeni Viljakaisen haavoittuessa vaikeasti. Saksalaisten kannalta oli onnekas se, että heidän II ja III Pataljoonansa saivat yhteyden toisiinsa. Taisteluosasto Rohrmaier löi Palovaaran tien suunnalla hajalle aluksi majuri Ropposen johtaman JP 4:n ja mursi sen jälkeen JP 3:n vähäisten osien saartorenkiaan Yli-Portimojärven pohjoispuolella. Pimeään mennessä saksalaiset saivat yhteyden omiinsa ja vyyhti alkoi heidän kannaltaan menestyksellisesti selvitä.³²

Majuri Lounilan komentama Jääkäripataljoona 5 oli 9.10. aamulla havainnut vihollisten tyhjentäneen asemansa Portimojärven tasalta ja kello 8:n maissa Lounila vastaanotti Hynnisen käskyn hyökkäämisestä tien suunnassa kohti pohjoista. Taistelukosketuksen viholliseen JP 5:n jääkärit saivat Telkkälammen tasalla, jossa he sitoivat saksalaisia näiden lopulliseen irtautumiseen asti.³³

Panssariprikaatin T-34-vaunuista ei enää Portimojärven kannaksen jälkeen ollut apua, mutta Jääkäriprikaatin johto oli toisaalta vakuuttunut siitä, että saksalaisten vetäytyminen oli jo alkanut.

Ryhmä Lagus oli saamassa huomattavia apuvoimia, eversti Puroman johtaman 6.Divisioonan, joka oli jo 2.10. alistettu Lagukselle ja jota kenraalin oli pitänyt useasti huollollisesti avustaa. Pudasjärveltä Rytinkiin ja sieltä monien vaikeuksien kautta Kelankylästä Ranuan suuntaan marssineet divisioonan päävoimat ehättivät Ranuulle 8. lokakuuta. Kärjessä marssi eversti Akseli Kurenmaan komentama Jalkaväkirykmentti 33, jonka miehet olivat kotoisin juuri Pudasjärven–Ranuan–Rovaniemien alueilta.

Kurenmaan rykmentillä ei ollut vähäisiäkään mahdollisuuksia saksala-

*Taistelut iltapäivällä 9.10.1944.
The afternoon fighting on 9 October 1944.*

laisten saavuttamiseen, sillä aluksi Ylimaan erämaahan suunnattu, mutta turhan sivustaliikkeen päätyttyä takaisin tielle irrotettu rykmentti oli vasta 9.10. kello 17.40 kärkeksineen Portimojärven tasalla. Hämärä kattoi taistelijat vaippaansa. Schulerin rykmenttiin oli saanut luvan irtautua vasta 9.10. illalla Ylimaan asemista ja vasta silloin saksalaiset irtautumisen todella aloittivat.

Jääkäriprikaatin komentopaikalla ei oltu tilanteen tasalla. ”Motti lujasti käsissämme”, kerrottiin III Armeijakunnan esikunnalle kello 14.45.³⁴ ”Kaikki menee hyvin Hynnisen puolella”, on tunti myöhemmin viety Jääkäriprikaatin sotapäiväkirjaan. Taisteluosasto Hynnisen joukot irtautuivat taistelukosketuksesta 9.10. iltapäivällä ja eversti Schulerin rykmentin pääosat vasta pimeällä. Majuri Lounilan JP 5 vauhditti käsiasetulella viimeisintä vihollisjoukkoa, kapteeni von Kellersbergin komentamaa I Pataljoonaa, joka irtautui kohti pohjoista säkkipimeällä kello 22.15. Rykmentin johto oli joutunut hidastelemaan haavoittuneiden evakuoitua, sillä autoja oli vaikea saada takaisin sen jälkeen kun ne oli lähetetty kohti pohjoista. Schuler oli ollut irrottamassa joukko-

Panssaridivisioonan Jääkäriprikaatia vastaan Ylimaassa taistelut saksalaisen Vuoristojääkäri-rykmentti 218:n komentaja, eversti Emil Schuler; taitava johtaja, joka palkittiin erityisesti Ylimaassa erämaataistelujen johdosta joulukuussa 1944 Rautaristin ritari-ristillä.

Colonel Emil Schuler; the capable commander of the German 218 Mountain Jäger Regiment at Ylimaa. He was awarded the Knight's Cross of the Iron Cross in December 1944, principally for the action at Ylimaa.

jaan jo kello 17.40, kun rykmentin lääkäri ilmoitti tyrmistyneenä 40 haavoittuneen odottavan vielä kuljetusta. Irtautumishetki määräytyi sen vuoksi vasta lähes 4 1/2:n tunnin päähän.

Lounilan jääkärit olivat hyökänneet kello 22 lähetetyn JPr.E:n puhe-
linsanoman mukaan yhteistoimin Pataljoona Kiiverin (Vahv. II/JR 33)
kanssa kohti Saukkojärven tienhaaraa. Uuden sanoman mukaan Saukko-
järven tienhaara saavutettiin 10.10. kello 1.00. Kello 4.15 eversti
Nordgren ilmoitti JP 5:n etenemisen jatkuvan.

Lokakuun 10:n alkupäivinä Jääkäripataljoona 4:n 2.Komppanian
kahdelle partiolle selvisi, että vihollinen oli poistunut Saukkojärven
tienhaaran alueilta. Ne toivat tiedon asiasta majuri Ropposen komento-
paikalle kello 3.00. JP 4 oli tuolloin irti taisteluista.

6.DE ilmoitti vasta 10.10. kello 9.25 III AKE:lle Saukkojärven tienhaaran saavuttamisesta kello 1 yöllä. Vahv. II/JR 33 (Os. Kiiveri, majuri Veikko Kiiveri) oli vallannut alueen koukkaamalla kahdella komppaniolla oikealta.³⁵ Vaikka Jääkäriprikaati oli tehnyt työt Ylimaan erämaassa, kunnia Saukkojärven eteläpuolisen tienhaara-alueen haltuunotosta laskeutui ennen muuta JP 5:n jääkäreiden sekä majuri Kiiverin sotamiesten tihkusateen kastelemille, likaisille asetakeille. Päätien suunnan osittain hirsistä rakennettujen taisteluasemien puolustajat olivat irtautuneet kohti pohjoista. Vihollinen muistutti vielä suomalaisia ”osoittamatta jääneestä aseveljeydestä”. Majuri Kiiveri kaatui päätien suunnalla saksalaisten kevytasetuleen Kilvenpalon eteläpuolella, Siikakämän tienhaarasta runsas kilometri pohjoiseen iltapäivällä 11.10. ajaessaan polkupyörällä kevyen kärjen edellä.

Vääriä suomalaistietoja vihollistappioista

Ranualainen opettaja Heikki Kaakinen on tehnyt arvokasta työtä tutkissaan Ylimaalalla käytyjä taisteluja useiden kymmenien vuosien ajan. Kaakinen toteaa, että Ylimaa-aiheesta ovat kirjoittaneet erityisesti eversti Martti Frick, eversti Sampo Ahto ja professori Jukka Nevakivi. Kahden viimeksi mainitun henkilön kirjoittelut antavat väärää tietoa saksalaistappioista. Kun suomalainen Jääkäriprikaati ja saksalainen vuoristojääkäriyrykmentti (Vuor.JR 218), mutta myös osia Vuor.JR 206:sta taistelevat erämaasodassa, suluttavat, partioivat, hyökkäävät ja puolustavat ampuen toisiaan, voiko yksikään ajatteleva lukija uskoa esimerkiksi Ahdon toteamusta saksalaistappioista: *joitakin kymmeniä miehiä*. Harmillisinta on, että Jatkosodan historia 5:een on nähtävästi Ahdon kirjasta lainattu hänen tappiopäätelmänsä suoraan ”saksalaisten muutama kymmenen miestä”.³⁶ Tulevaisuuden tutkijoiden ja artikkelikirjoittajien osa ei ole helppo, siirtyyhän virheellinen tieto näin heidän töihinsä. Väärin tappiomerkinkein loukataan sitä paitsi suomalaista sotilaskunniaa, ja korostamalla saksalaistappioiden vähäisyyttä rummutetaan silloisen vihollisen ”ylivertaisuutta”.

Suomalaisten tappiot olivat taistelujen päätyttyä 295 miestä. Lukuun sisältyvät kaatuneiden ja haavoittuneiden lisäksi paleltuneet, haavoihinsa menehtyneet, sotavangeiksi joutuneet ja loikkaarit. Jotain samansuuntaista tulee löytyä saksalaistenkin tappiolaskelmista. Roland Kaltenegerin toimittamassa kirjassa ”Schicksalsweg und Kampf der

'Bergschuh'-Division" (1985, Itävalta) todetaan tappioiksi 53 kaatunutta, 17 kadonnutta ja 147 haavoittunutta (yhteensä 217). Yksi sotilas kadonneista 17:stä jäi Jääkäriprikaatin vangiksi, muut 16 kaatuivat. Vuor.JR 218:n kokonaistappiot olivat siis 217 eli tuntuvasti enemmän kuin "jotakin kymmeniä".³⁷ Kadonneetkin ovat kaatuneita, joista varmaankin osa makaa Ylimaana maaperässä vieläkin.

Eversti Frick mainitsee Panssari-lehden 2/1982 sivulla 17 saksalaisten tappioiksi Ylimaassa 7.–9. lokakuuta 71 kaatunutta ja 184 haavoittunutta (yhteensä 255). Vaikka kadonneita ei ole viety mukaan laskelmaan, kokonaisluku on taas jotain muuta kuin "muutamia kymmeniä". Lukema saattaa olla eversti Frickin lääninneuvos Hans Rohrmeierilta kesällä 1963 saama. Tässä kohdin on muistettava, että suurin osa suomalaiskadonneista palasi sotavankeudesta, mutta yhtä sotavankia lukuun ottamatta saksalaisten kadonneet kaatuivat.

Ei tässä vielä kaikki, toteaa Heikki Kaakinen. Viivytystaisteluihin käsketty saksalainen Vuor.JR 206, josta oma sotahistoriankirjoituksemme ei juuri mainitse, menetti vankeja vetäytyessään, ja rykmentin sotilaiden joukkohautoja löytyi Ranuan kirkonkylältä taistelujen päätyttyä. Kaiketi tuntematon määrä miehiä haavoittuikin ja omien historiankirjoittajiemme hutaistemalla merkitty suhtautuminen vihollisen kokonaistappioihin ehkä tarkentuu. 7. Vuor.D:lle alistetun Vuoristotiedustelupaljoona 99:n ja Vuoristotykistörykmentti 82:n tappiot Ranuan–Portimojärven–Saukkojärven suunnalta löytynevät nekin arkistojen kätköistä lisäämään saksalaistappiot uskottaviksi. Kummallista on sekin, ettei Emil Schulerin teoksen tappiomerkitöjä (kokonaistappiot 217) ole viety Ylimaana taisteluista laadittuihin suomalaiskirjoituksiin, vaikka Schulerin kirja on ilmestynyt suomeksi jo vuonna 1962.³⁸

Suomalaiskirjoittajien vähäisiä tappiolukuja kummastellut Heikki Kaakinen ei onnistunut saamaan tietoja Saksasta eikä saksalaisilta yleensäkään. Niinpä hän alkoi tutkia kotimaan arkistoja. Ranuan kirkkoherranvirastosta löytyi nimismies Reino Vallin raportti Ranualle haudatuista saksalaisista. Kirkonkylän liepeiltä oli seurakunnan hautausmaahan siirretty kesällä 1945 yhteensä 24 saksalaisen ruumiit, jotka siis olivat viivytystaistelua käyneen Vuor.JR 206:n kaatuneita. Ylimaana kahdesta joukkohaudasta ja kahdeksasta muusta haudasta siirrettiin Raunan kirkonkylälle 42 vainajaa (Vuor.JR 218:n menetyksiä). Vielä vuonna 1979 löytyi Ylimaasta tietyön yhteydessä viisi vainajaa. Nimismies Vallin tiedotteen loppuosa on lohdutonta luettavaa. Kesällä 1945 haudattiin etäällä maantiestä löytyneitä, pahoin silpoutuneita ja jo mäs-

tänemistilassa olleita saksalaisvainajia, kukin löytöpaikalleen. Hautaus-
ta valvoi konstaapeli U. Mällinen. Kun Lapin lääninhallituksen vuonna
1952 antaman käskyn mukaisesti viimeisetkin vainajat oli siirrettävä
pois maastosta, ei hautoja enää löydetty. Niinpä Ylimaassa lepää vielä-
kin seitsemän saksalaissotilaan ruumiit.³⁹

Tunnollinen tutkija löysi Oulun maakunta-arkistosta vielä saksalai-
sen hautausryhmän raportin vuodelta 1952 (Lapin lääninhallituksen
arkisto, Hs:10). Ryhmä oli siirtänyt Ranuantien varresta Rovaniemen
maalaiskunnan puolelta läheltä kunnanrajaa kolmesta joukkohaudasta
yhteensä 24 kaatunutta Rovaniemelle ja kahdesta pienemmästä haudasta
neljä. Rovaniemen puolelta rajaa löytyi siis yhteensä 28 saksalaisvainaja
ja Ranuan puolelta 47 Ylimaassa kaatunutta saksalaista. Jokaisesta
haudasta on laadittu asiakirja, josta selviää joukkohautaan haudattujen
lukumäärä, henkilötiedot ja piirros haudan sijainnista.

Yhteensä Ylimaassa kaatui ainakin $47+28=75$ saksalaissotilasta. Ra-
nuan hautausmaalle oli siirretty Vuor.JR 206:n 24 vainajaa, haavoittu-
neita lienee ollut runsaasti, yksi sotavanki Ylimaasta, viisi Laivavaarasta
Ranualta ja yksittäisiä vankeja pitkin matkaa. Aittojärveltähän Jääkäri-
pataljoona 4 oli jo ottanut vankeja yhteensä 72. Kun kenraalimajuri
Lagus toteaa 11.10.1944 joukkojensa surmanneen 8.–9.10. Ylimaassa
siihen mennessä laskettuna yli sata vihollista, voidaan kysyä, ketkä ovat
erehtyneet, omat historiankirjoittajammeko, jotka puhuvat muutamista
kymmenistä, vai tuolloiset viholliset, jotka kaiketi suomalaisia parem-
min tiesivät menetyksensä. Eversti Martti Frick totesi esitelmässään
vuonna 1982 Palovaaran tienhaaraan pystytetyn muistomerkin paljas-
tustilaisuuden yhteydessä, että taistelutappiot olivat suunnilleen yhtä
suuret. Frick toimi Ylimaassa taisteluissa JP 4:n komentajan apulaisena,
joten hänen on täytynyt pääpiirtein olla selvillä lopputuloksesta.⁴⁰
Kaikki Panssaridivisioonan komentajatason upseerit, joilla on ollut ko-
konaisnäkemystä, ovat jo siirtyneet rajan toiselle puolelle.

Voihan olla, että joku tivaa vain niitä kokonaistappioita, jotka saksai-
laiset kokivat Vuor.JR 218:n taistelualueella. Jo käsite ”haavoittuneet”
takaa sen, ettei kokonaismäärä selvinne koskaan. Heikki Kaakinen on
kertonut, että Norvajärven saksalaiselta hautausmaalta saa vain kaatu-
neiden nimet, ei välttämättä joukko-osastoja, internetistä ei ole apua,
eikä myöskään muista saksalaislähteistä.

Arviointia

Taktisesti tarkastellen Lapin sodan mielenkiintoisin, mutta verinen taistelu oli päättynyt. Eversti Nordgren keskitti joukkonsa erämaasta Saukkojärven alueille, käski aloittaa haavoittuneiden ja kaatuneiden etsinnät sekä majoittumisen. Yksi asia oli varma: Jääkäriprikaatista ei lähiaikoina ollut hyökkäyksen jatkajaksi. Lokakuun 10. päivä valkeni kotirintaman viettäessä Aleksis Kiven päivää, mutta tuskinpa monikaan jääkäreistä sellaista tiedosti. Mahtoiko viholliskomentaja, eversti Schuler edes muistaa, että hän täytti juuri tuona päivänä 42 ikävuottaan.⁴¹ Moninaiset huoltotoimet käynnistettiin samana päivänä. Kohti Rovaniemeä lähti nyt kärjessä 6.Divisioonan Taisteluosasto Kurenmaa. Jääkäriprikaati aloitti etenemisensä kohti pohjoista huoltotoimien jälkeen vasta aamulla 12. lokakuuta.

Eriteltäessä Jääkäriprikaatin pitkään kestäneen sivustaiskun *myönneisiä* puolia on hyvä ottaa huomioon seuraavat seikat:

- Kenraalimajuri Lagus oli huoltopäällikkönsä kanssa vaikuttanut jo 19. syyskuuta siihen, että talvivarusteet, lumipuvut, teltat kaminointeen, sukset ja hyökkäysmuona-annokset lähetettiin Panssaridivisioonan joukoille Ouluun pikaisesti. Yhtymä oli ennen Pohjois-Suomeen käynnistettyjä joukkojen junakuljetuksia vielä Moskovan rauhan rajalla.⁴²
- Jääkäriprikaatin kantajoukkona toimineiden, vuosina 1919–1923 syntyneiden, jatkosodan alkuvaiheiden kantavien voimien eteenpäin menon tahto ja yritteliäisyys olivat korkeata luokkaa. Vaikka nuorukaiset, 1924 ja 1925 syntyneet, eivät olleet saaneet samantasoista sotilaskoulutusta kuin vanhemmat ikäluokat Äänislinnassa ja pohjoisella Karjalan kannaksella, nuorten taistelutahto ja sitkeys olivat yhtä tasokkaita kuin vanhempienkin veljien, joiden kokonaismäärä oli jatkosodan monissa taisteluissa vain pahasti huvennut.
- Ryhmä Laguksen johto tiesi, että koskaan aiemmin ei jääkäripataljoonia ollut suunnattu näin pitkään erämaaoperaatioon kuin nyt tapahtui. Jääkäriprikaatin taistelusuunnitelma oli tosiasiat huomioon ottaen asiallisesti laadittu, mutta joukon johtaminen etäällä sijaitsevan Saukkojärven tienhaara-alueen valtaamiseksi riittävän nopeasti osoittautui mahdottomaksi.
- Pioneeripataljoona 2:n hyvin johdettu ja tehokkaasti toteutettu, koko siihenastisen etenemisvaiheen kestänyt vihollisen hävittämien

siltojen, rumpujen, lossipaikkojen ja tienhävityskohtien korjaustyö sekä samanaikaisesti jatkunut vihollissulutteiden uuvuttava raivaaminen vaati monia uhreja kaatuneina ja haavoittuneina. Jääkäriprikaatin pioneerit törmäsivät vihollissulutteisiin jälleen Palovaaran tiellä.

Negatiivisina näkökohtina voitaneen kirjata seuraavat seikat:

- Jääkäriprikaatin taisteluvoimaa ei sivustahyökkäyksen loppuvaiheessa keskitetty Saukkojärven tienhaara-alueelle eikä Rovaniemen tielle yleensäkään, vaan joukot jäivät liiaksi hajalleen.
- Eversti Nordgrenin pitäytymisestä Nuuppaan tienhaarassa on jo edellä mainittu. Jo 1930-alussa julkaistu, salainen kenttäohjesääntö tunsu etukomentopaikkajohtamisen, jota Taisteluosasto Hynnisen komentaja Jääkäriprikaatin pitkän sivustahyökkäyksen aikana toteuttikin ja oli toteuttanut jo syksystä 1941 alkaen. Yhtymien johtamisperiaatteet olivat vain jo kulkeneet 1930-luvulla oikeiksi arviotujen seikkojen ohi. Nordgrenin kaukana sijainnut komentopaikka aiheutti mm. sen, ettei eversti pysynyt täysin selvillä taistelutilanteesta, ei onnistunut vielä tuolloin viestiyhteyksien järjestelyissä eikä hoitamaan joukkojensa ampumatarvike- ja elintarviketäydennyksiä, joiden epäonnistuminen esti lopulta Saukkojärven tienhaara-alueen nopean valtauksen.
- Nuuppaaseen jättämänsä komentopaikan sijaintia Nordgren perusteli Ryhmä Laguksen takapainotteisella komentopaikalla. Eversti varmasti tiesi, mistä komentajan oli kulloinkin joukkojaan johdettava. Hyvin varustettuja radioautoja ei tietenkään saatu erämaajotoksia pitkin joukkojen perään ja siksi yhteysetäisyydet muodostuivat ylipitkiksi. Jääkäriprikaatin viestimiehet pitivät yhteyksiä jääkäripataljooniin C-asemilla (VRFK), pataljoonaradioilla, joita oli helppo siirtää vaikka kantamalla, sillä radion paino oli 35 kg ja siihen kuului kaksi kuljetuslaatikkoa. B-radio (VREH), prikaatiradio, painoi 185 kg käsittäen viisi kuljetuslaatikkoa, jotka vaativat ehdottomasti auton. Yhteydet Jääkäriprikaatin komentopaikalta eteen syntyivät, mutta eivät vielä Ylimaalla. – Edettäessä myöhemmin Jäämeren tiellä välisasemia käytettiin useimmiten jo taidokkaasti. Yhteydet Laguksen komentopaikalle Nuuppaasta olivat hankalia. Siksi Nordgrenin oli pakko taiteilla välimaastossa saadakseen ylemmän johtoportaan tyytyväiseksi. Taiteilu aiheutti sen, että Jää-

käriprikaatin komentopaikka jäi takapainotteiseksi. Yhteydenpitoa edellytettiin tuolloin takaa eteen ja se kompasteli. Väliasemat olisi tullut pystyttää edestä–taakse-menetelmän mukaisesti.⁴³

- Vaikka Jääkäripataljoona 5 toimi Rovaniemen tien suunnalla, Nordgren ei käynyt majuri Lounilan komentopaikalla kertaakaan, vaikka pioneerit saivatkin rumpu- ja siltatyönsä valmiiksi. Mikäli Nordgren olisi antanut siirtää komentopaikkansa JP 5:n komentopaikan takamaastoon, yhteysetäisyydet radioin Tst.Os. Hynniseen ja sen pataljoonien komentopaikoille olisivat lyhenneet yli kolmanneksella. Todettakoon, että Lapin sodan tulevienkin yhteenottojen kestäessä JP 5 toimi aina päätien suunnalla. Miksi? Siksikö, että JP 5 oli ollut 22.4.1942 asti Jalkaväkirykmentti 52:n I Pataljoona? Tuskin.⁴⁴ JP 5 hallitsi jääkäreiden taistelutekniikan yhtä hyvin kuin muutkin jääkäripataljoonat. Jääkäriprikaatin johdon olisi vain tullut poistaa tällainen tien suunnan erityisasema jo suunnittelun yhteydessä.
- Pataljoonankomentajilta vaaditut hyökkäysten vauhditukset, hoputukset, vaatimukset koukkauksista, jatkuvasta partiotoiminnasta, upseeripartioiden eteenpanosta yms. tuntuivat mielettömiltä väsyneiden jääkäreiden tajunnassa. Neuvostojohtoisen valvontakomission venäläisjäsenet (viisi upseeria) saapuivat vaatimuksineen ensimmäisen kerran Ryhmä L:n esikuntaan 3.10., sitten Ranualle 9.10. kello 21.35 ja kolmannen kerran seuraavana aamuna kello 9.20, jolloin heille annettiin tilanneselostus ajalta 8.–10.lokakuuta.⁴⁵ Kolmen venäläisen upseerin valtuuskunta saapui Laguksen komentopaikalle jälleen 11.10. – Kuultuaan tilanneselvityksen vanhin upseeri moitti suomalaisia hitaudesta ja käytti uhkaavansävyisen päätöspuheenvuoron. Tästä johtui paljon suomalaisjohdon käskynantotyyli Lapissa: oli kiiruhdettava eteenpäin, marssittava yötä päivää, pantava upseeripartiot eteen jne. Joka ainoan asiakirjan neuvostoupseerit saivat halutessaan nähdä.

Jääkäriprikaatin taistelutappiot Ylimaalla kaatuneina, haavoittuneina, haavoihinsa menehtyneinä, paleltuneina, kadonneina ja loikkareina olivat yhteensä 295 miestä, joista kaatuneita oli lähes sata. Pataljoonista suurimmat tappiot kärsi Jääkäripataljoona 4. Sen riveistä kaatui 36, haavoittui 39 ja katosi 21 miestä (osa sotavankeina) eli yhteensä 96.⁴⁶

Eversti Schulerin esimiehet olivat rykmentinkomentajan suorituksiin kaiketi tyytyväisiä, sillä saksalaisjoukkojen vetäytyminen Rovaniemeltä

kyettiin lopultakin onnistuneesti suojaamaan. Schulerille myönnettiin 9. joulukuuta 1944 ensisijaisesti Ylimaan taistelujen ansiosta Rautaristin ritariaristi. Komentaja ei ollut ainoa Rautaristin ritariaristin kantaja rykmentissään. Jo 12.10.1943 urhea vuoristojoukkojen korpraali (Oberjäger) Karl Oberkircher oli vastaanottanut saman huomionsoituksen.⁴⁷

Nuoria suomalaisjääkäreitä jouduttiin uhraamaan sodan alttarille jälleen liikaa. Kaatuneet koottiin Ranuan–Rovaniemen tien varteen odotamaan siirtoa kotipitäjän kirkkomaahan. Painostava tunne valtasi omat tienkäyttäjämme, olihan runsas kuukausi sitten oltu aseveljiä, nyt oltiin verivihollisia.

Ei ikinä enää tarvitsisi jääkäreittemme tarpoa Ylimaan erämaa-alueiden vetisillä koukkausjotoksilla, ei vältellä tuulisia aapoja, eikä odottaa hämärässä vaanivan vihollisen tarkka-ampujan hidasta liipaisinsormen painallusta... Pitkäksi suunniteltu, painopisteetön sivustahyökkäys ei mahdollistanut Jääkäriprikaatille tärkeätä osavoittoa saksalaisista vastustajistaan Ylimaalla.

Ryhmä Laguksen sotilaat taistelivat pian Jäämeren tien suunnalla, he hyökkäsivät vihollisen sivustaan ja selustaankin, raivasivat loputtomia vihollissulutteita Lapin äärimmäisille rajoille asti. Marraskuun alkupuolella aloitettiin vanhempien ikäluokkien kotiuttamistoimet ja tammikuussa 1945 kuljetettiin Etelä-Suomen varuskuntiin lähes kaikki 4.12.1944 lakkautetun Panssaridivisioonan nuorista asevelvollisista. ”Laguksen” runsaat 3 1/2 sotavuotta olivat viimeinkin takanapäin. Rauhavuosien yhtymä kantoi nyt nimeä Kevyt Prikaati. Sota Lapissa jatkui kuitenkin vielä pitkään, seuraavan vuoden huhtikuun lopun päiviin asti. Marskin ritari n:o 1:n komentaman panssariyhtymän sotatoimia voitiin vastedes tutkia vain historian lehdtä.

Lähdeviitteet

¹ Jatkosodan historia 5, WSOY, Porvoo 1992, ss. 362–363 ja eversti Erkki Laukkanen luento Sotamuseolla 19.11.2003.

² Kaakinen, Heikki, ”Herrasmiehsotaa” – Ranuantien taistelut Lapin sodassa, KP PAINO, Kokkola, 1994, ss. 54–55. Luutnantti Olavi Venesojan, 1./JP 3:n päällikön kirjoittama ja kenraalimajuri Jouko Hynnisen tarkastama taistelukuvaus.

³ Käkelä, Erkki, Laguksen miehet – marskin nyrkki, Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä 1992, s. 436.

⁴ Kaakinen, Heikki, Lapin sodan historiaa pintaa syvemmältä, Lapin Kansa 8.9.2002, s. 9.

⁵ Jatkosodan historia 5, ss. 402–403.

⁶ Kaltenegger, Roland, Schicksalsweg und Kampf der "Bergschuh"-Division, Leopold Stocker Verlag, Woldsberg, Österreich 1985, ss. 350–357. – Myös saksalaisten joukkojen toimintoja toisen maailmansodan vuosina Suomessa tutkinut everstiluutnantti Tapio Skog mainitsee, että 7.Vuoristodivisioonan pääperustamisalue sijaitti Frankenlandissa, Ylä-Saksissa.

⁷ Frick, Martti, Panssaridivisioonan liikuntasotaa Lapissa 1944, Ylimaän–Saukkojärven operaatio, Panssari-lehti 2/1982. – Eversti Frick ja saksalainen lääninneuvos Regensburgista, Lapin sodan ajan vastustaja, tuolloinen majuri Hans Rohrmeier kiersivät yhdessä tärkeimmillä taistelupaikoilla kesällä 1963, mm. Ylimaän alueilla. Em. lehteen painettu artikkeli syntyi Frickin ja Rohrmeierin yhteistyön tuloksena. Eversti Schulerin komentaman rykmentin operatiiviset asiakirjat tuhoutuivat myöhemmin Norjassa, myös rykmentin tarkka kokoonpano. Siksi joukon yksityiskohdainen erittely ei onnistu.

⁸ Schuler, Emil, Mit dem Bergschuh in Russland und Finnland, Kriegererlebnisse und Kriegererfahrungen der 7. Gebirgsdivision, München 1959, s. 239.

⁹ Ahto, Sampo, Aseveljet vastakkain, Lapin sota 1944–1945, Kirjayhtymä, Helsinki 1980, ss. 235–237 sekä Ps.D:n spk 3.10.–15.10.1944 (Os.L:n tilanneilmoitukset III AKE:lle 6.10. kello 23.45 ja 7.10.kello 6.50).

¹⁰ Kurovski, Franz, Generaloberst Dietl, Deutscher Heerführer am Polarkreis, Abt. Druffel-Verlag Berg am Starnberger See, 1990, s. 325.

¹¹ Rovaniemellä asuvan eversti Juhani Helasterän tutkimus sotavuosien paikkakuntalaisten parissa loka–marraskuussa 2003.

¹² Kaakinen, Heikki, Herrasmiessotaa, s. 88, Heikki Palovaara (JR 33): "Se oli Veikko siitä veräjän päältä ampunu kaksi niitä saksalaista herraa siihen pellolle, mutta ... siitä ovat saksalaiset hermostuneet ja lyöneet koko kylän tulleen ja ... vielä Yli-Portimojärven talot." (Heikki Palovaara ei kerro, koska vihollinen sytytti talot tulleen. Vasta 9.10. talot poltettiin aiheena kaiketi kosto. Aution talo ei palanut, eivätkä saksalaiset räjäyttäneet Yli-Portimojärven siltaakaan, kuten Schuler oli käskenyt).

Emil Schler kertoo saman asian kirjassaan seuraavasti: "Suomen hallituksen määräyksestä evakuoitiin Lappi. Pienten, syrjäisten mautilojen väestö vetäytyi metsän kätköihin. Merkkejä itsestään he antoivat vain Palovaarassa. Siellä tapahtui ilkeänmakuinen esinäytös (jolloin nuori suomalainen siviilimies ampui saksalaisotilaan). Majuri Wietfeld-Haltendorfin johtama tiedusteluosasto totesi kaikki talot tyhjiksi. Ketään ei näkynyt, mutta kun majuri palasi ympäristöön tekemältään tiedustelumatkalta, hän löysi autonkuljettajansa surmattuna. Kuljettaja oli ammuttu väijyksistä. Se oli alkutahti nyt alkaville, paljon tappiota tuottaville sotatapahtumille entisen aseveljen kanssa. Arvostetusta ystävästä oli yön kestäessä tullut vihollinen."

¹³ Paulaharju, Jyri, kirjallinen selvitys suomalaisten ja saksalaisten käytössä olleista Lapin sodan 1944–1945 kartoista. Kirjoittajalla. Eversti Paulaharju mainitsee lisäksi, että joukoillamme oli Tornionjokilaaksosta aina käsivarteen saakka Ruotsista saatuja, heidän yleisesikuntansa laatimia 1:100 000 lehtiä, joita käytettiin johtamistoiminnassa, ulottuivathan ne selvästi Suomen puolelle. Suomalaisten taloudellinen 1:100 000 karttapeitto ei ulottunut Rovaniemen eteläpuolelle, mutta kattoi sen sijaan Rovaniemen–Kemijärven tasan.

- ¹⁴ Frick, Panssari-lehti 2/1982.
- ¹⁵ Ps.DE:n spk. 7.10.1944, Os.2/Ryhmä L:n tilanneilmoitus kello 18.42 Op.Os./III AKE:lle sekä uusi tilanneilmoitus III AKE:lle kello 19.35.
- ¹⁶ Käkelä, Erkki, Laguksen rynnäkkötykit, WSOY, Porvoo 1996, ss. 360–362 (yksityiskohtatietoja rynnäkkötykkivaunuampujien saavutuksista kesän 1944 taisteluisa Karjalan kannaksella). Armeijamme pataljoonista ei yksikään tuhonnut vihollis-panssareita niin monia kesän 1944 torjuntataisteluissa kuin Panssaridivisioonan Rynnäkkötykkipataljoona (87 tuhatta neuvostopanssaria). Insinööri Veikko Elon tutkimuksiin perustuen Ps.D tuhosi divisioonistamme eniten vihollisvaunuja kesälä 1944 (122 kpl.; teoksessa Käkelä, Erkki, Marskin panssarintuhoajat, WSOY, Porvoo 2000, ss. 535–536). Samassa kirjassa käsitellään vajaan Panssarikomppania Penttisen taisteluja Torniossa (ss. 518–523).
- ¹⁷ Kaakinen, Herrasmiessotaa, ss. 96–97.
- ¹⁸ JP 2:n spk. 7.10.1944. Majuri Kytömaan JP 2:n komppanioiden spk:t kertovat epäyhtenäisesti taisteluista, mutta yhteistä asiakirjoille ovat vihollisen tarkka tykkituli ja jääkäreiden voimakas pyrkimys Ylijoen itäpuolelle.
- ¹⁹ Käkelä, Laguksen miehet – marskin nyrkki, s. 439.
- ²⁰ Ahto, s. 239 sekä JPr:n spk. 8.10.–22.10.1944, merkintä 8.10. kello 10.45.
- ²¹ Kaakinen, Herrasmiessotaa, ss.102–103.
- ²² *ibid.*, ss. 105–106.
- ²³ *ibid.*, s. 121, 2./JP 2:n spk. 8.10.1944 ja luutnantti Nikkilä, Aarne, JP 3.
- ²⁴ *ibid.*, s. 121, 2./JP 2:n spk. 8.10.1944 ja luutnantti Nikkilä, Aarne, JP 3.
- ²⁵ Ps.D:n spk., Os.Laguksen tilanneilmoitus III AKE:lle 8.10.1944 kello 19.45 ja Vahv.JPr:n tilanneilmoitus 9.10.1944 kello 5.20.
- ²⁶ JP 4:n spk. 8.10. kello 14.15 ja kello 19.00.
- ²⁷ *ibid.*, kello 19.00.
- ²⁸ Frick, Panssari-lehti 2/1982.
- ²⁹ Kaakinen, Herrasmiessotaa, ss. 142–143.
- ³⁰ Frick, Panssari-lehti 2/1982.
- ³¹ *ibid.* ja Kaakinen, Herrasmiessotaa, ss. 139–140.
- ³² Kaakinen, Herrasmiessotaa, ss.141–142, luutnantti Jäntti, Einari, JP3.
- ³³ Ps.D:n spk., JPr:n tilanneilmoitus 9.10.1944 kello 17.12: Vihollinen vetäytyi Portimojärven kapeikosta n. kello 7.10. JP 5 seurasi pitäen kosketusta. Kello 13.00 mennessä koko pataljoona oli ylittänyt vesistön. Kello 15.40 JP 5 oli n. 3 km Saukkojärven tienhaarasta etelään.
- ³⁴ Ps.D:n spk., Os.L:n rad.sanoma n:o 3244/III/301 sal. – 9.10.1944 III AKE:lle. Sanoma totei saksalaisten olevan motissa Yli-Portimojärven pohjoispuolella, arviolta kaksi komppaniaa, kranaatinheitin ja panssarintorjuntatykki (motissa saksalainen vahvennettu 8./II P ei ollut, koska lähettiyhteydet Saukkojärven tienhaaran komentoaikoille ja Palovaaran laelle aivan ilmeisesti toimivat; kirjoittaja).
- ³⁵ Ps.D:n spk., 6.D:n tilanneilmoitus 10.10.1944 kello 9.25. Ilmoituksen mukaan kello 8:aan mennessä oli koko Tst.Os.Kurenmaa ylittänyt Ylimaän salmen (pl. kahden pataljoonan kuormasto). Ylimaän salmella tarkoitetaan luultavasti Portimosalmea. Kaino Tuokon kirja ”1.Divisioona 1941–1944”, Saarijärven Offset Oy, 1995, kertoo sivuilla 559–560, että majuri Kiiverin II Pataljoona ylitti Portimosalmen ja aloitti suomalaisten oikealla siivellä yhdessä JP 5:n kanssa hyökkäyksen kohti Saukkojärveä ... JP 5 ja II/JR 33 saivat 9.10. kello 17.30 yhteyden vasemmalta kouranneeseen Hynnisen taisteluosastoon.Yhdessä Hynnisen joukkojen kanssa II Pa-

- taljoona mursi vihollisen puolustusasemat Saukkojärven tienhaaran eteläpuolella ja eteni vetäytyviä saksalaisia seuraten noin viisi kilometriä Särkijärven–Saarijärven kannakselle, jossa vihollinen oli taas asemissa murrosten ja miinoitustensa takana.
- ³⁶ Kaakinen, Heikki, Lapin Kansan 8.9.2002, s. 9, Lapin sodan historiaa pintaa syvemmältä.
- ³⁷ *ibid.*
- ³⁸ *ibid.*
- ³⁹ *ibid.*
- ⁴⁰ Ps.D:n spk., Os.L:n tilanneilmoitus 11.10.1944 kello 15.00. Kenraalimajuri Lagus toteaa tässä allekirjoittamassaan ilmoituksessa, että ”8.–9. päivinä käydyssä Ylimaan taistelussa on laskettu tähän mennessä yli 100 saksalaista kaatunutta. Paljon on vielä jäljellä, joiden laskeminen käynnissä. Saksalaiset ovat kohdelleet meikäläisiä haavoittuneita raa’asti...” jne. Lisäksi on todettu, että saksalaiset ovat evakuoineet kaatuneitaan.
- ⁴¹ Schuler, Emil, Mit dem Bergschuh ..., henkilötiedot. – Schulerin komentaman rykmentin tärkeimmät asiakirjat tuhoutuivat sittemmin Norjassa.
- ⁴² Käkelä, Erkki, Laguksen miehet – marskin nyrkki, ss. 424–425.
- ⁴³ *ibid.* ss. 446–447, VP 6:n vänrikki Karl Johan Lehtisen lausunto.
- ⁴⁴ Lehti, T. Olavi – Pihko, Esko, Jääkärit eteen, Jääkäripataljoona 4:n taistelut Vapaussodasta Lapin sotaan, Raahen Kirjapaino Oy, Raahen, 2002, s. 263.
- ⁴⁵ Ps.D:n spk. 10.10.1944.
- ⁴⁶ Lehti, T. Olavi – Pihko, Esko, s. 250.
- ⁴⁷ Kurowski, Franz, ss. 336.

Summary

BATTLES IN THE WILDERNESS OF YLIMAA DURING THE LAPLAND WAR IN OCTOBER 1944

The fighting between Finnish and Soviet forces had ended on 5 September 1944. The one-sided agreement made by the peace delegations in Moscow required, inter alia, the internment and hand over to the Soviet Union of the Germans remaining in Finland after 15 September. The Soviet Union would assist the Finns in carrying out this task.

The German military command removed its personnel from Finland by the required date except from northern Finland, where there remained about 220,000 persons, supply and signals centres, air bases and enormous quantities of matériel, etc. These could not be evacuated in a moment. Over the years the men of 20 Mountain Army, numbering some 214,000, had learned to fight in the wilderness of Lapland; the army commanded by Colonel-General Lothar Rendulic was a serious opponent for the Finns.

By 26 September the Finnish Armoured Division had been concentrated by rail from the north of the Karelian isthmus to the area Muhos–Oulu–Liminka, from which it began to attack towards Pudasjärvi and Ranua. The Armoured Division, which belonged to III Corps, had got the name Group Lagus after its commander, Major-General Ruben Lagus. The Group's 5 Jäger Battalion (JP5) began the first hostilities against the Germans south-west of Pudasjärvi on 28 September. The 'brotherhood in arms' with the Germans was extinguished finally on 30 September at Aittojärvi, where the jägers of 4 Jäger battalion (JP4) took prisoner a German engineer unit. South of Ranua the jägers of 3 Jäger Battalion (JP3) succeeded in getting possession of a map from an enemy Zündapp motor-cycle despatch rider. This map depicted the battle plan of 218 Mountain Jäger regiment at Ylimaa, to the north of Ranua.

After the capture of Ranua on 6 October, Lagus directed the reinforced Jäger Brigade, commanded by Colonel Valter Nordgren, on a broad

flank attack from the west towards the road junction south of Saukköjärvi, which was situated in the enemy's rear. Only the reinforced 5 Jäger Battalion operated in the direction of the main road leading to Rovaniemi. The most exhausting and bitterest, but nevertheless tactically interesting, battle of the Lapland War began. The bloody battles at Ylimaa and Saukköjärvi justify putting an end to questions whether there was a war in Lapland at all.

The mission given to Colonel Emil Schuler's 218 Mountain Jäger Regiment was to delay the Finns south of Rovaniemi until the Germans' numerous headquarters, headquarters and reserve units, supply depots, and above all Kräutler's Divisional Group, fighting in the Kemi-Tornio area, had time to extricate themselves from Rovaniemi towards the north and Norwegian territory.

The Jäger Brigade now set out on its longest wartime turning movement in the wilderness. The men pushed their bicycles through swamps, with mortars, mortar bombs and bivouac kit tied on. They fell in the dark into swampy water, swore and followed doggedly along behind the others. Towards the main road 5 Jäger Battalion encountered the enemy in the morning twilight of 7 October on the southern edge of Portimo village. Heated fighting began. Because the Germans had blown up the bridges, culverts and ferries, destroyed telephone lines and the most important buildings, the tanks, assault guns and artillery of Group Lagus were really no longer of assistance. The engineers were certainly effective in their endless task of clearing the enemy obstacles and cunning booby traps. In addition it took time to repair bridges so that they could be used.

On 7 October Colonel Schuler knew about the Finns' movements. During the years when Finns and Germans had been brothers in arms he had got to know their tactics: from wilderness to road and rapidly towards the most important point in the defender's rear. Schuler also knew that Major-General Lagus would not tolerate unenterprising leaders. These he would change suddenly for more effective ones. At 15.00 hours on 7 October 2 Jäger Battalion crossed at Ylimaa the Ylijoki, a river which flowed in a north-west-south-east direction. Already in the early evening the Finns beat off a counter-attack by a company belonging to the German I Battalion east of the Ylijoki. The Germans' reserve battalion, barely two companies, was moved to counter and defeat 2 Jäger Battalion, but in the dark wilderness Major Rohrmaier's mountain jägers could no longer succeed in making an at-

tack. Earlier that day the jägers of 3 Jäger Battalion had come into fighting contact with the outpost position located at the northern end of Lake Yli-Portimojärvi, which had been prepared to protect the enemy's western flank, and which increasing numbers of jäger units soon began to pin down. These were thus kept from their main aim, which was the capture of the area of the road junction at Saukkojärvi.

Colonel Nordgren remained on 8 October with his command post far behind the main elements of his brigade at the road junction at Nuupas, from where unsuccessful attempts were made to establish radio contact with the forward command post of Battle Group Hynninen (commanded by Lieutenant-Colonel Jouko Hynninen). Following the remainder of the brigade, 4 Jäger Battalion reached the command post of 3 Jäger Battalion on 8 October at 16.30 hours. The main components of 4 Jäger Battalion were now directed towards the road junction at Saukkojärvi, but this blow failed because ammunition began to run low and losses among the Finns to rise. Colonel Schuler asked permission from his commander, Lieutenant-General Albert Krakau, the commander of 7 Mountain Army, to disengage III and I Battalions, which were level with Portimojärvi, but in vain. Nevertheless, Schuler acted. He ordered the commander of III Battalion to disengage his troops to form a new reserve for the regiment in the area of the Saukkojärvi road junction.

Around midday on 9 October 2 Company of 4 Jäger Battalion succeeded in attacking its objective and simultaneously the firing position of the enemy rocket-launcher platoon. Although Lieutenant-General Krakau had not given Colonel Schuler permission to change the deployment of his own troops, Schuler also again disengaged I Battalion, which withdrew along the main road to the level of Telkkälampi. The Finns had still not got sufficient supplies of ammunition into the wilderness and thus the company of 4 Jäger Battalion commanded by Captain Vilho Viljakainen was forced to withdraw from the Rovaniemi road in the direction from which it had come.

A strange situation had arisen on the road leading to Palovaara village. Colonel Schuler's reserve, III Battalion, was ready to assault and disperse Viljakainen's 2 Company, which was moving in the rear of Major Rohrmaier's II Battalion. This under-strength II Battalion, which had been reinforced with a company from 206 Mountain Jäger Regiment, prepared to destroy 4 Jäger Battalion in its rear. Viljakainen's company suffered heavy losses while withdrawing to the south-east of Yli-Portimojärvi. Rohrmaier's battalion succeeded by nightfall in open-

ing the way to its surrounded outpost position north of Yli-Portimojärvi and to rescue the mountain jägers of 8 Company to join the other Germans.

Avoiding enemy obstacles, 5 Jäger Battalion advanced level with Telkkälampi, where it tied down the German I Battalion until the withdrawal of the mountain jägers. The Jäger Brigade soon obtained significant assistance, namely 6 Division, commanded by Colonel Albert Puroma, with 33 Infantry Regiment in point position, whose men came mostly from the areas of Ranua and Rovaniemi. The German I Battalion commanded by Captain von Kellersberg withdrew from the area of Saukkojärvi road junction only on 9 October at 22.15 hours because the evacuation of forty wounded had delayed the enemy's departure by four and a half hours. It was primarily 5 Jäger Battalion and 2 Battalion of 33 Infantry Regiment (Major Veikko Kiiveri) who seized the area of the road junction to the south of Saukkojärvi on 10 October at 01.00 hours.

The over-long turning movement through the wilderness at Ylimaa, which lacked a main focal point, did not bring the Finnish Jäger Brigade a partial victory over the German reinforced 218 Mountain Jäger Regiment, which continued delaying actions in accordance with its plans. When the fighting at Ylimaa had ended the Finnish casualties were 295 men. Colonel Schuler in his book published in 1959 (see note 8) mentioned his own total losses as 217 men, but Major Rohrmaier in his conversation with Colonel Martti Frick in summer 1963 stated 255 men. Even this number may be below the truth.

**Sotahistoriallinen Seura ry.
Krigshistoriska Samfundet rf.**

TOIMINTAKERTOMUS VUODELTA 2003

Vuosikokous

Sotahistoriallisen Seuran vuosikokous pidettiin Helsingissä Sotamuseossa 25. päivänä helmikuuta 2003. Kokouksen puheenjohtajana toimi everstiluutnantti Antti Juutilainen ja sihteerinä yo-merkonomi Sami Korhonen.

Pöytäkirjantarkastajiksi valittiin dosentti Jari Leskinen ja filosofian maisteri Eero Saari, sekä ääntenlaskijoiksi sihteeri Pirjo Pesonen ja dosentti Eero Elfvingren.

Hallitus

Vuosikokouksessa suoritettua vaalissa Seuran hallituksen erovuoroiset jäsenet, dosentti Eero Elfvingren, professori Ohto Manninen ja varatuomari Heikki Pohjolainen valittiin uudelleen hallitukseen. Hallituksesta kesken toimikauden eronneen valtiotieteen maisteri Markku Palokankaan tilalle valittiin ekonomi Timo Mäki. Vuosittain valittavista varajäsenistä valittiin uudelleen hallitukseen DI Carl-Fredrik Geust ja VTT Esko Vuorisjärvi. Uutena varajäsenenä hallitukseen valittiin eversti Ahti Lappi. Vuosikokouksen jälkeen hallitus aloitti työnsä seuraavalla kokouspanolla:

Puheenjohtaja:

everstiluutnantti,
valtiotieteen maisteri

Ari Raunio

vakinaiset jäsenet:

dosentti
eversti
professori
sihteeri

Eero Elfvingren
Pekka Kurenmaa
Ohto Manninen
Pirjo Pesonen

varatuomari
komentaja
toimituspäällikkö
ekonomi, KHT

Heikki Pohjolainen
Ove Enqvist
Pekka Saloranta
Timo Mäki

varajäsenet:

diplomi-insinööri
valtiotieteen tohtori
eversti

Carl-Fredrik Geust
Esko Vuorisjärvi
Ahti Lappi

Seuran hallitus valitsi keskuudestaan varapuheenjohtajaksi dosentti Eero Elfvingrenin ja taloudenhoitajaksi ekonomi Timo Mäen. Hallituksen kutumana sihteerinä toimi yo-merkonomi Sami Korhonen.

Vuosikokouksen valitsemina tilintarkastajina ovat toimineet kauppätieteiden maisteri KHT Hannu Siniharju ja kauppatieteiden maisteri KHT JHTT Seppo Pitkänen, varalla toimitusjohtaja Kyösti Rainila ja pankinjohtaja Kari Salo.

Seuran matkasihteerinä toimi edelleen sihteeri Pirjo Pesonen.

Jäsenmaksut

Vuosikokous päätti pitää vuosijäsenmaksun 28 eurossa. Ainaisjäsenmaksu kiinnitettiin suuruudeltaan kymmenkertaiseksi vuosijäsenmaksuksi. Vuoden 2003 jäsenmaksut olivat: vuosijäsenmaksu 28 €, ainaisjäsenmaksu 280 € ja lahjoittajajäsenmaksu 350 €.

Jäsenistö

Kertomusvuoden lopussa Seurassa oli jäseniä yhteensä 597, joista kunniajäseniä 2, kutsujäseniä 1, kirjeenvaihtojäseniä 4, lahjoittajajäseniä 3 ja ainaisjäseniä 29. Toimintavuoden aikana seuraan liittyi 29 uutta jäsentä, joista yksi yhteisöjäsen. Hallituksen tietojen mukaan seuraavat jäsenet siirtyivät ajasta ikuisuuteen: professori Arvi Tasanen, herra Reijo Leppä, maanmittausneuvos Tatu Kivinen, toimitusjohtaja Aimo Astala, FM Sakari Särkisilta, sotilasmestari Aatos Kuusinen, eversti Raimo Savolahti, herra Ilmari Ahola-Luttila, DI Matti Hongisto, DI Matti Heikkinen.

Seuran toiminta

Vuosikokouksessa 25. helmikuuta paikalla oli 93 osallistujaa ja kokouksessa äänestettiin seuran sääntöuudistuksen puolesta pienin muutoksin. Kokouksen esitelmöitsijänä oli professori Juri Kilin Petroskoin yliopistosta aiheesta ”Ratkaisu Karjalan kannaksella 20.6.–15.7.1944 uusien arkistolähteiden valossa”.

Kevätkokous pidettiin 28. huhtikuuta, jolloin evl Ari Raunio esitelmöi aiheesta ”Suursotien vuosisata – sodan ja taistelun kuva 1900-luvulla”. Paikalla oli 35 kuulijaa. Kevätkokous vahvisti vuosikokouksen päätöksen uusien sääntöjen jättämisestä Patentti- ja rekisterihallitukselle.

Kevätretkelle 24. toukokuuta Haminaan Reserviupseerikoululle ja Miehikkälään Salpalinja-museoon osallistui 34 henkilöä.

Syysretkelle 18.–21. syyskuuta Pultavaan osallistui 40 henkilöä ja oppaana toimi eversti Ari Rautala.

Armémusei Vänners -yhdistyksen vieraili Helsingissä Sotahistoriallisen Seuran vieraana 27.–28. syyskuuta. Ensimmäisenä vierailupäivänä ohjelmassa oli tutustuminen Sotamuseon jatkosota

-erikoisnäyttelyyn ja siellä olevaan multimediaan. Illalla ohjelmassa oli päivällinen Helsingin ruotsalaisella klubilla. Toisen vierailupäivän miniseminaarissa Sotamuseossa esitelmöivät ruotsiksi FT Antti Kujala aiheesta ”Finland under stora nordiska kriget: Krigsföringens ekonomiska och sociala förutsättningar och erövringen av Finland 1713–1714” sekä FD Christian Kuvaja aiheesta ”Den ryska arméns underhåll i Finland under Stora Ofreden”. Englanninkielisen esitelmän piti Ph.D John Screen aiheesta ”The Army in Finland towards the end of Swedish rule”. Vieraita oli 27 ruotsalaista ja eri tilaisuuksiin osallistui enimmäkseen 9 seuran jäsentä.

Syyskokous pidettiin 1. joulukuuta Tieteiden talolla Helsingissä. Esitelmöitsijänä oli sotatieteiden tohtori komentaja evp Aarni Lehti aiheesta ”Baltian kuvernementtien ja Suomen merkitys Venäjän keisarilliselle laivastolle vuosina 1856–1914”. Paikalla oli 51 kuulijaa.

Seuran hallitus kokoontui vuoden aikana 10 kertaa.

Julkaisutoiminta

Sotahistoriallisen Aikakausikirjan toimituskuntaan ovat kuuluneet toimituspäällikkö Pekka Salorannan johdolla eversti Ahti Lappi, professo-

ri Ohto Manninen ja everstiluutnantti Antti Juutilainen sekä toimitus-
sihteerinä humanististen tieteiden kandidaatti Anssi Saari. Sotahisto-
riallinen Aikakauskirja n:o 22 ilmestyi joulukuussa 2003.

Muu toiminta

Seuran varapuheenjohtaja dosentti Eero Elfvengren on edustanut seu-
raa III Valtakunnallisten Sotatieteiden päivien järjestelytoimikunnassa.

Hallituksen jäsen eversti Pekka Kurenmaa on edustanut Seuraa Sota-
vainajien muiston vaalimisyhdistyksen neuvottelukunnassa.

Seuran kevästä 2002 alkanut osallistuminen Suomen ja Karjalan ta-
savallan välisen kehityksen kulttuuri-, luonto- ja nuorisomatkojen
hankkeistustyöhön ei edistynyt vuoden 2003 aikana.

Seuran hallitus vieraili marraskuussa 2003 Tallinnan Suomi-instituut-
tissa. Vierailun isäntänä oli instituutin johtaja dosentti Martti Turtola.
Matkan aikana pidettiin myös hallituksen seminaari seuran toiminnan
kehittämisestä ja valmisteltiin seuran 60-vuotisjuhlallisuuksia tammi-
kuulle 2004. Seuran juhlaseminaarin esitelmät tilattiin lokakuussa
2003.

Seuran puheenjohtaja Ari Raunio piti yllä edelleen vuonna 1999
avattuja seuran kotisivuja Internetissä.

**SUOMEN SOTAHISTORIAALLINEN SEURA ry. –
KRIGSHISTORISKA SAMFUNDET I FINLAND rf.**

Seuraan kuuluu henkilöitä ja oikeuskelpoisia yhteisöjä, joita kiinnostaa Suomen sotahistoriallisten muistojen tallentaminen ja vaaliminen. Edelleen seura toimii kaikkien ase- ja varushistorian harrastajien ja tutkijoiden yhdyselimenä. Seuran lähimpänä päämääränä on aatteellisesti ja taloudellisesti tukea sotahistoriallista tutkimustyötä ja asianharrastusta. Tätä työtä seura suorittaa järjestämällä esitelmätilaisuuksia, näyttelyjä, elokuvaesityksiä ja muunlaisia valistustilaisuuksia sekä harjoittamalla julkaisutoimintaa.

Seuran puheenjohtajana toimii everstiluutnantti, valtiotieteen maisteri Ari Raunio (puh. 050-3090216), varapuheenjohtajana filosofian tohtori Eero Elfvingren, sihteerinä tradenomi Sami Korhonen (puh. 050-3685256) ja rahastonhoitajana ekonomi Timo Mäki (puh. 09-5055828). Sotahistoriallisen Aikakauskirjan toimitussihteerinä toimii humanististen tieteiden kandidaatti Anssi Saari (puh. 09-18126382).

Suomen Sotahistoriallisen Seuran postiosoite on: PL 266, 00171 Helsinki, ja sähköpostiosoite: sotahistoriallinen.seura@kolumbus.fi. Suomen Sotahistoriallisen Seuran internet-kotisivu on: www.kolumbus.fi/sotahistoriallinen.seura. Seuran lahjoittajajäsenmaksu on 350 euroa, ainajäsenmaksu 280 euroa ja vuosijäsenmaksu 28 euroa. Sotahistoriallinen Aikakauskirja sisältyy jäsenmaksuun.

ISSN 0357-816X

Distributor:

TIEDEKIRJA
Kirkkokatu 14
00170 HELSINKI
Finland
Tel. +358-9-635 177
fax: +358-9-635 017
e-mail: tiedekirja@tsv.fi
web: tsv.fi/tiedekirja

ISSN 0357-816X